Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej oraz Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie (1930–1939)

HENRYKA ILGIEWICZ

Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR
Warszawa 2019

Recenzja:
prof. dr hab. Wiesław Caban

Redaktor prowadzący:
Michał Zgutka

Redakcja i korekta:
Dorota Kanabus

Projekt okładki:
Maryna Wiśniewska

Ilustracja na okładce:
Czytelnia sowietików Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie, 1935.
Pocztówka ze zbiorów Biblioteki im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk, fot. J. Bułhak.

Książka powstała w ramach realizacji programu badawczego
Instytutu Badań Kultury Litwy w Wilnie

ISBN 978-83-65390-37-0

Wydawnictwo Naukowe Scholar Spółka z o.o.
ul. Wiślana 8 (róg Browarnej), 00-317 Warszawa
tel./fax 22 692 41 18; 22 826 59 21; 22 828 93 91
dział handlowy: jak wyżej w. 108
e-mail: info@scholar.com.pl
www.scholar.com.pl

Wydanie pierwsze
Skład i łamanie: *Mercurius*
Druk i oprawa: *Mazowieckie Centrum Poligrafii, Marki*

Spis treści

Wykaz najczęściej używanych skrótów

Ap. (lit. Apyrašas) – opis

B. (lit. Byla) – teczka

EZW – Encyklopedia ziemi wileńskiej

F. (lit. Fondas) – zespół

INBEW – Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej

LCVA (lit. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*) – Państwowe Archiwum Centralne Litwy

LMAVB (lit. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*) – Biblioteka im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk

LSRR – Litewska Socjalistyczna Republika Radziecka

LVIA (lit. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*) – Państwowe Archiwum Historyczne Litwy

Ministerstwo WR i OP – Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

PSB – Polski słownik biograficzny

RS (lit. *Rankraščių skyrius*) – Dział Rękopisów

SNPwW – Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie

TPN – Towarzystwo Przyjaciół Nauk

USB – Uniwersytet Stefana Batorego

VUB (lit. Vilniaus universiteto biblioteka) – Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego

ZSRR – Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

Wstęp

Niniejsza praca poświęcona jest dwóm polskim instytucjom naukowym – Instytutowi Naukowo-Badawczemu Europy Wschodniej oraz Szkole Nauk Politycznych, które działały w latach 1930–1939 w Wilnie. Wymienione instytucje zajmowały ważne miejsce w naukowym i kulturowym życiu międzywojennego Wilna, ale zmiany polityczne i ustrojowe, jakie zaszły po II wojnie światowej zarówno na Litwie, jak i w Polsce sprawiły, że instytucje te na długo odeszły w zapomnienie. Dopiero w latach 80. XX wieku w tzw. wydawnictwach drugiego obiegu ukazały się pierwsze prace polskiego historyka Romana Jurkowskiego o Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie w niezależnym piśmie młodych katolików „Spotkanie" (pod pseudonimem R. Eckert) i w piśmie Instytutu Europy Wschodniej „Europa" (pod pseudonimem R. Dworek)[1].

Zainteresowania dziejami Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej i Szkoły Nauk Politycznych w Polsce wzrosły po upadku systemu sowieckiego. W 1994 roku Jerzy Róziewicz podał podstawowe wiadomości o Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w *Słowniku polskich towarzystw naukowych*, kilka lat później to samo uczynił Robert Potocki w „Przeglądzie Zachodnim"[2]. Tym zagadnieniem zajął się dopiero polski historyk i politolog Marek Kornat, który przeanalizował szczegółowo wkład Instytutu Naukowo-Badawczego

---

[1] R. Eckert [Roman Jurkowski], *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie*, „Spotkania" 1981, nr 16, s. 108–119; R. Dworek [Roman Jurkowski], *Instytut Europy Wschodniej (1930–1939)*, „Europa. Pismo Instytutu Europy Wschodniej" 1989, nr 1, s. 5–21.

[2] J. Róziewicz, *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*, w: *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2: *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, cz. 2, red. nauk. B. Sordylowa, Warszawa 1994, s. 60–65; R. Potocki, *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939)*, „Przegląd Zachodni" 2000, nr 2, s. 211–219.

Europy Wschodniej w rozwój polskiej sowietologii[3]. Ponadto, w książce *Polska szkoła sowietologiczna 1930–1939*, zamieścił przedruki najważniejszych prac polskich sowietologów okresu międzywojennego, związanych z Instytutem Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie, ułatwiając tym samym czytelnikom i badaczom zapoznanie się z trudno nieraz dostępnymi publikacjami. Warto wspomnieć także napisane przez M. Kornata i opublikowane w *Polskim słowniku biograficznym* biogramy dwóch czołowych sowietologów wileńskich – Wiktora Sukiennickiego i Stanisława Swianiewicza[4]. Nie można również pominąć wydanej w 2015 roku w Gdańsku pracy Mikołaja Tarkowskiego o Wydziale Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939, z którym Instytut i SNP łączyły bardzo bliskie więzi[5].

Odszukanie materiałów archiwalnych dotyczących Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej i Szkoły Nauk Politycznych sprawia niemałe trudności, gdyż są one rozproszone i niekompletne. Część ich znajduje się w Państwowym Centralnym Archiwum Litwy (*Lietuvos centrinis valstybės archyvas*), w Zespole 53 (lit. Fondas 53), czyli Starostwa Grodzkiego miasta Wilna[6] oraz w Zespole 176 (lit. Fondas 176) czyli Szkoły Nauk Politycznych[7], a część w Dziale Rękopisów Biblioteki im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk (*Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*). W poszczególnych teczkach własnego Zespołu Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk

[3] M. Kornat, *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939) i jego wkład w rozwój polskiej sowietologii*, „Kwartalnik Historyczny" 2000, t. 107, nr 3, s. 43–46; tenże, *Początki sowietologii w II Rzeczypospolitej: Geneza, dzieje i dorobek Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939)*, „Zeszyty Historyczne" 2000, t. 134, s. 7–14; tenże, *Sowietologia i studia wschodoznawcze w Polsce międzywojennej*, „Zeszyty Historyczne" 2002, t. 140, s. 39–101; tenże, *Polska szkoła sowietologiczna 1930–1939*, Kraków 2003.

[4] M. Kornat, *Sukiennicki Wiktor (1901–1983), prawnik, historyk, sowietolog*, w: *Polski słownik biograficzny* [dalej: PSB], t. 45/3, z. 186, 2008, s. 397–398; tenże, *Swianiewicz (Świaniewicz) Stanisław, krypt.: Bor, ST. SW., pseud.: Jerzy Lebedziewski, W.J. Marber, Ernst Talgren (1899–1997), ekonomista, sowietolog, publicysta*, tamże, t. 46/1, z. 188, 2009, s. 124–129.

[5] M. Tarkowski, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939*, Gdańsk 2015.

[6] Lietuvos centrinis valstybės archyvas [dalej: LCVA], sygn. F. 53, ap. 23, b. 2368, Stowarzyszenie „Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej".

[7] LCVA, sygn. F. 176, ap. 1, b. 1–15.

(Fondas 75) zachowały się liczne dokumenty o współpracy Instytutu z Biblioteką Państwową im. Wróblewskich, sprawach lokalowych, kompletowaniu przez Instytut zbiorów bibliotecznych i ich przekazaniu Bibliotece im. Wróblewskich, urządzeniu czytelni literatury sowieckiej, a także preliminarze budżetu Instytutu za poszczególne lata[8].

Zespół mający nazwę „Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej" (Fondas 223) w Bibliotece im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk w rzeczywistości zawiera materiały dotyczące Szkoły Nauk Politycznych: konspekty wykładów i zajęć seminaryjnych, notatki z gazet i wydawnictw sowieckich, schematy organów władz sowieckich (centralnych, republikańskich, obwodowych, rejonowych), administracyjno-terytorialnego podziału ZSRR, szkolnictwa w ZSRR), służących jako materiały dydaktyczno-pomocnicze[9]. Ponadto, w Zespole 9 (ogólnym) tejże biblioteki znajdziemy skrypty i stenogramy z wykładów prof. Bronisława Wróblewskiego (Zasady socjologii, prawo karne) oraz Bolesława Wilanowskiego (Prawo kościelne i małżeńskie), czytanych w Szkole Nauk Politycznych[10]. W tymże zespole znalazły się także poszczególne sprawozdania z działalności finansowej, naukowej i wydawniczej Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej[11].

Bardzo pomocny w odtworzeniu kariery naukowej pracowników Instytutu oraz Szkoły Nauk Politycznych jest przechowywany w Państwowym Archiwum Centralnym Litwy bogaty Zespół 175 (Fondas 175), czyli Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, gdyż większość wykładowców pracowała jednocześnie w szkole i na uniwersytecie[12].

---

[8] Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius [dalej: LMAVB, RS], sygn F. 75.

[9] LMAVB, RS, sygn. F. 223.

[10] LMAVB, RS, sygn. F. 9, b. 3434, 3471, 3472, 3474.

[11] Tamże, b. 3299, s. 9r., Sprawozdanie rachunkowe Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie za okres od 1 VIII 1931 do 1 VIII 1932 r.; LMAVB, RS, sygn. F. 9, b. 3299, k. 4–7v, Sprawozdanie Prezesa zarządu z działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie w okresie od 1 IV 1938 do 31 III 1939 r., Wilno, 15 V 1939.

[12] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1(IBb), b. 67, Marian Zdziechowski. Zbiór dokumentów osobowych; b. 79, Ehrenkreutzowa Cezaria. Zbiór dokumentów osobowych; b. 108, Zawadzki Władysław. Zbiór dokumentów osobowych; b 116, Staniewicz Witold. Zbiór dokumentów osobowych; b. 715, Ehrenkreutz Stefan. Zbiór dokumentów osobowych; b. 737, Komarnicki Wacław. Zbiór dokumentów osobowych; b. 759, Otrębski Jan. Zbiór dokumentów osobowych; b. 779, Swianiewicz Stanisław. Zbiór dokumentów osobowych; b. 780,

Natomiast w Dziale Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego (Vilniaus universiteto biblioteka) przechowywane są dokumenty osobiste i bogata spuścizna rękopiśmienna prof. Mariana Zdziechowskiego[13]. W tejże bibliotece udało się odnaleźć teczkę z korespondencją dyrekcji Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej z kierownictwem Biblioteki Uniwersyteckiej w sprawie przyznania słuchaczom Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej prawa korzystania z Biblioteki Uniwesyteckiej na takich samych zasadach, jakie obowiązywały studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie[14].

Źródła publikowane dotyczą najczęściej Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie (statut, sprawozdania, plany wykładów i przepisy egzaminacyjne, programy nauczania, wskazówki ogólne i przepisy dla słuchaczy). Były one publikowane w „Roczniku Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" lub w broszurkach pt. *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej*[15]. Poszczególne dokumenty Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie zamieszczono także w książce M. Kornata *Polska szkoła sowietologiczna 1930–1939*[16].

Sukiennicki Wiktor. Zbiór dokumentów osobowych; b. 784, Wilanowski Bolesław. Zbiór dokumentów osobowych; b. 786, Wróblewski Bronisław. Zbiór dokumentów osobowych; b. 863, Michał Król. Zbiór dokumentów osobowych; b. 889, Znamierowska-Prüfferowa Maria. Zbiór dokumentów osobowych; b. 910, Turska Halina. Zbiór dokumentów osobowych; b. 921, Wysłouch Seweryn. Zbiór dokumentów osobowych; LCVA, sygn. F. 175, ap. 2 (VIB), b. 66, Akta personalne starszego asystenta magistra Seweryna Wysloucha. Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB; b. 75, Doktoryzacja Magistra Seweryna Wysloucha. Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB; b. 76, Doktorat Michała Króla; b. 78, Doktorat Seweryna Wysloucha; b. 82, Doktorat Stanisława Swianiewicza; b. 125, Habilitacja dr. Wiktora Sukiennickiego; b. 126, Habilitacja Michała Króla; b. 127, Habilitacja Stanisława Swianiewicza; b. 131, Habilitacja dr. Seweryna Wysloucha. Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB; LCVA, sygn. F. 175, ap. 5 (IVB); b. 97, Dokumenty doc. Cezarii Ehrenkreutzowej, zastępcy prof. USB; b. 305, Dokumenty prof. dr. Erwina Koschmiedera; b. 327, Doktorat Marii Znamierowskiej-Prüfferowej; LCVA, sygn. F. 175, ap. 7 (VIIIB), b. 90, Habilitacja dr. Władysława Wielhorskiego.

[13] Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius [dalej: VUB, RS], sygn. F. 33.

[14] VUB, RS, sygn. F. 47-73/35.

[15] „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej", Wilno 1933, t. 1, s. I-XIX; Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej [dalej: SNPwW...], Wilno 1934-1938.

[16] M. Kornat, *Polska szkoła sowietologiczna 1930–1939*, Kraków 2003, s. 583–613.

Wiele ważnych dokumentów opublikowano w wydawanym przez Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej „Roczniku Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej". O działalności Instytutu i Szkoły Nauk Politycznych pisano krótko na łamach czasopism „Rocznik Prawniczy Wileński", „Wileński Przegląd Prawniczy", „Ateneum Wileńskie"[17]. Również w prasie wileńskiej, przede wszystkim w gazetach „Kurier Wileński" oraz „Słowo" informowano o odczytach publicznych, wystawach, wieczorach uroczystych i innych imprezach organizowanych przez Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej[18].

Na zakończenie poczuwam się do miłego obowiązku wyrażenia wdzięczności prof. dr. hab. Wiesławowi Cabanowi za uważne przejrzenie tekstu i wnikliwe uwagi. Pragnę też podziękować pracownikom Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego, Biblioteki im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk, Muzeum Narodowego Litwy oraz Państwowego Archiwum Centralnego Litwy za udostępnienie poszczególnych zdjęć z ich zbiorów.

---

[17] *Inauguracja Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie" 1929, t. 6, z. 1–4, s. 715; *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie*, tamże, 1930, t. 7, z. 1–2, s. 407; 1935, t. 10, s. 563–564; 1936, t. 11, s. 811–812; 1937, t. 12, s. 684.

[18] H. Romer [Romer-Ochenkowska], *Turniej historyków*, „Kurier Wileński" 1934, nr 49 (2939), 20 II, s. 2; *Prof. Łepki o Szewczence i literaturze ukraińskiej*, tamże, 1934, nr 71 (2961), 14 III, s. 2; *Ukonstytuowanie się Instytutu Badania Europy Wschodniej*, „Słowo" 1930, nr 45 (2255), 23 II, s. 3; *Uroczystość nadania tytułu doktora honorowego prof. J. Rozwadowskiemu*, tamże, 1930, nr 46 (2256), 25 II, s. 3; *Uroczystość otwarcia Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej*, tamże, 1930, nr 46 (2256), 25 II, s. 3; *Wykład Władysława Studnickiego w Instytucie Badań Naukowych Europy Wschodniej*, tamże, 1931, nr 12 (2520), s. 1; *Z Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej*, tamże, 1931, nr 33 (2543), 13 II, s. 3.

Rozdział I

Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939)

Założenie

W Polsce międzywojennej działało wiele ośrodków badawczych, powołanych w celu badania krajów sąsiednich oraz złożonych kwestii narodowościowych wewnątrz kraju. Prowadzenie takich badań wynikało zarówno z międzynarodowego, jak i wewnętrznego położenia kraju po odzyskaniu niepodległości. Odrodzone państwo polskie, którego częścią w latach 1922–1939 była również Wileńszczyzna, w okresie międzywojennym obejmowało obszar 388,6 tys. km^2. Ogólna długość granic Polski wynosiła 5534 km, w tym odcinek z ZSRR – 1412 km, z Niemcami – 1912 km, z Czechosłowacją – 984 km, z Litwą – 507 km, z Rumunią – 349 km, z Wolnym miastem Gdańsk – 121 km, z Łotwą – 109 km, na granicę morską przypadało 140 km. W polskich kręgach politycznych zdawano sobie sprawę z konsekwencji wynikających z graniczenia z potencjalnie zawsze niebezpiecznymi Niemcami i Rosją Sowiecką, a od 1922 roku Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich, które nie kryły swej wrogości do odrodzonego państwa polskiego. Sytuację jeszcze bardziej komplikowały konflikty terytorialne z Litwą i Czechosłowacją[19].

Uwarunkowania międzynarodowe potęgowały w pewnym stopniu konflikty wewnętrzne, zwłaszcza narodowościowe. Polska w 1921 roku miała 27,4 mln mieszkańców, do drugiej wojny światowej ich liczba wzrosła do 35,1 mln, z których Polacy stanowili ok. 69% ogółu mieszkańców,

---

[19] W. Roszkowski, *Historia Polski 1914–1993*, wyd. III rozszerzone, Warszawa 1994, s. 32, 40–43; M. Róg, *Struktura terytorialna i ludnościowa Polski po odzyskaniu niepodległości*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy. Rok 2018" 2018, t. 18, s. 159–168.

a mniejszości narodowe (Ukraińcy, Żydzi, Białorusini, Niemcy, Litwini i inni) ok. 31%. Polacy mieli przewagę na całym obszarze centralnym i zachodnim kraju. Natomiast na ziemiach wschodnich większością względną byli Ukraińcy i Białorusini. Żydzi, stanowiący drugą liczebnie mniejszość, nie zasiedlali obszarów zwartych i byli rozproszeni głównie w miastach i miasteczkach Kresów Wschodnich. Ludność niemiecka skupiała się głównie na Pomorzu, Górnym Śląsku i Wielkopolsce, a także w mniejszej liczbie w Polsce centralnej, Galicji i na Wołyniu[20].

Ziemie wschodnie, w porównaniu z bardziej rozwiniętymi zachodnimi i centralnymi częściami kraju, były słabiej rozwinięte ekonomicznie i kulturowo. Po wejściu w skład państwa polskiego w regionach tych prawie w ogóle nie było przemysłu. Dominowała tam gospodarka rolna, która była mało wydajna, a rynki lokalne bardzo słabe. Dodatkowym czynnikiem, który wpłynął na pogorszenie się sytuacji ekonomicznej i na pogłębianie się konfliktów społecznych i narodowościowych, były ogromne spustoszenia ziem północno-wschodnich w czasie I wojny światowej i walk z bolszewikami. Okres pokojowego rozwoju okazał się zbyt krótki, żeby te różnice przezwyciężyć, mimo że podejmowano takie starania. Wewnętrzne trudności Polski, zwłaszcza w stosunkach z mniejszościami narodowościowymi, wykorzystywały siły jej nieprzychylne wewnątrz kraju i na arenie międzynarodowej[21].

Tworzone ośrodki badawcze miały dopomóc w poznaniu złożonych kwestii otoczenia międzynarodowego oraz procesów społecznych i narodowościowych zachodzących wewnątrz kraju. W połowie lat 20. utworzono Instytut Bałtycki w Toruniu, Instytut Śląski w Katowicach. W 1925 roku z inicjatywy ministra Aleksandra Skrzyńskiego powołano Radę Naukową Ministerstwa Spraw Zagranicznych, która działała do 1933 roku. W skład Rady wchodzili m.in. wybitni historycy: Marceli Handelsman, Oskar Halecki, Bronisław Dembiński

---

[20] A. Czubiński, *Historia Polski XX wieku*, Poznań 2000, s. 177–179; M. Róg, dz. cyt., s. 168–173.

[21] W. Śleszyński, *Bezpieczeństwo wewnętrzne w polityce państwa polskiego na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007; J. Wołkonowski, *Kierunki rozwoju gospodarki Wileńszczyzny w latach 1919–1939*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy" 2010, t. 9, Wilno 2010, s. 15–31; J. Januszewska-Jurkiewicz, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920–1939*, wyd. II, Katowice 2011; J. Kondratowicz, J. Wołkonowski, *Polityczno-społeczne i prawne aspekty problemu mniejszości narodowych w pierwszym 10-leciu II Rzeczypospolitej*, „Społeczeństwo i Polityka" 2018, nr 2 (55), s. 57–72.

i Franciszek Pułaski. Sekretarzem Rady był dr Karol Bader, dyplomata i publicysta. Na zamówienie Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rada zajmowała się takimi zagadnieniami, jak dostęp Polski do morza, sprawa geopolitycznego układu sił w regionie Bałtyku, a także opracowała wyczerpującą monografię o Lidze Narodów[22].

Problematyką krajów leżących za wschodnią granicą Polski, głównie Związku Sowieckiego, jako jednym z pierwszych zajął się Instytut Gospodarstwa Społecznego w Warszawie, utworzony w 1919 roku przez grupę pracowników naukowych: Henryka Kołodziejskiego, Edwarda Maliszewskiego, Tadeusza Szturm de Sztrema i Włodzimierza Wakara. W ramach tego ośrodka w latach 1921–1926 powstało kilka ważnych prac sowietologicznych, w tym studium *Ruch zawodowy w Rosji Sowieckiej*, obszerna monografia *Rosja Sowiecka pod względem społecznym i gospodarczym* oraz prace Wacława Fabierkiewicza o gospodarce Rosji Sowieckiej[23]. Po roku 1926 Instytut Gospodarstwa Społecznego skoncentrował się na problemach społecznych ówczesnej Polski i nie prowadził badań sowietologicznych[24].

W 1921 roku powstał Instytut Badań Spraw Narodowościowych w Warszawie. Wśród założycieli i działaczy tej instytucji byli wybitni uczeni i znani działacze polityczni: Szymon Askenazy, Ludwik Krzywicki, Marceli Handelsman, Włodzimierz Wakar, Stanisław Bukowiecki, Tadeusz Hołówko, Jan Kucharzewski, Stanisław Thugutt, Leon Wasilewski i wielu innych[25]. Instytut wydawał dwumiesięcznik „Sprawy Narodowościowe", czasopismo przeznaczone dla zagranicznych czytelników „Questions Minoritaires" oraz liczne rozprawy poświęcone procesom narodowościowym w Polsce i krajach Europy Wschodniej[26].

---

[22] M. Kornat, *Sowietologia i studia wschodoznawcze w Polsce międzywojennej*, „Zeszyty Historyczne" 2002, t. 140, s. 46.

[23] *Ruch zawodowy w Rosji sowieckiej*, Warszawa 1921; *Rosja Sowiecka pod względem społecznym i gospodarczym*, L. Krzywicki (red.), t. 1, cz. 1–2, Warszawa 1922; W. Fabierkiewicz, *Gospodarcze podłoże ponownego zainteresowania zagadnieniem rosyjskim*, Warszawa 1925; tenże, *Rosja współczesna. Odbudowa gospodarcza*, Warszawa 1926.

[24] M. Kornat, *Sowietologia i studia wschodoznawcze...*, s. 54–57.

[25] Tamże, s. 63–83.

[26] S. Orsin-Rozenberg, *Program badań socjologicznych w zakresie zagadnień narodowościowych w województwach wschodnich Rzeczypospolitej*, Warszawa 1930 (Biblioteka „Spraw Narodowościowych" nr 9); J. Gliksman, *Struktura zawodowa i społeczna ludności żydowskiej w Polsce*, Warszawa 1930 (Biblioteka „Spraw Narodowościowych" nr 10);

W 1926 roku został założony Instytut Wschodni w Warszawie, jeden z ważniejszych ośrodków polskiego wschodoznawstwa w okresie międzywojennym. Jego założycielami byli znani naukowcy, publicyści, przedstawiciele duchowieństwa, politycy. W gronie osób, które złożyły podpisy pod dokumentami programowymi, znajdowały się nazwiska senatorów: Aleksandra Adelmana, Bolesława Bielawskiego, Stanisława Gaszyńskiego, Stanisława Posnera, Stanisława Siedleckiego; posłów: Jana Dębskiego, Wacława Sieroszewskiego, Tadeusza Hołówki i Joachima Wołoszynowskiego; profesorów: ks. Józefa Bromskiego, Henryka Mościckiego, Józefa Morozewicza, Władysława Massalskiego, Antoniego Sobańskiego oraz ppłk. Eugeniusza Dunin-Marcinkiewicza. Pierwszym prezesem Instytutu Wschodniego w Warszawie był Stanisław Siedlecki (1877–1939), w przededniu wybuchu drugiej wojny światowej zastąpił go Jan Kucharzewski (1876-1952)[27].

Instytut Wschodni w Warszawie prowadził szeroko pojęte badania wschodoznawcze, gromadził materiały źródłowe, organizował wiele wypraw naukowych na Wschód, w celu popularyzowania wiedzy o Wschodzie organizował odczyty, wydawał czasopisma: „Biuletyn Instytutu Wschodniego" (1928–1929), „Wschód-Orient" (1930–1939), „Biuletyn Polsko-Ukraiński" (1932–1938), „Myśl Polska" (1936–1939), „Problemy Europy Wschodniej" (1938–1939). Ukazało się także wiele książek opatrzonych notą wydawniczą Instytutu Wschodniego. Od drugiej połowy lat 30. przystąpiono do opracowania serii wydawniczej „Studia Wschodoznawcze". W tej serii ukazały się dwa tomy prac: Włodzimierza Dzwonkowskiego, *Rosja-Chiny-Mongolia w stosunkach dziejowych* (t. 1, 1937) oraz Abdullaha Zihni Soysala, *Jarłyki krymskie z czasów Jana Kazimierza* (t. 2, 1939)[28].

W 1931 roku przy Instytucie Wschodnim w Warszawie została otwarta prywatna wyższa uczelnia – Szkoła Wschodoznawcza – z rodzajami

A. Krysiński, *Ludność polska a mniejszości w Polsce w świetle spisów ludności 1921 i 1931*, Warszawa 1933; L. Wasilewski, *Skład narodowościowy państw europejskich*, Warszawa 1933; H. Monwidówna, *Szkolnictwo polskie na Litwie*, Warszawa 1934 (Biblioteka „Spraw Narodowościowych" nr 16); J. Otrębski, *Problem etniczny Polesia*, Warszawa 1936 (Biblioteka „Spraw Narodowościowych" nr 26).

[27] I.P. Maj, *Działalność Instytutu Wschodniego w Warszawie 1926–1939*, Warszawa 2007, s. 25–36, 149–155.

[28] Tamże, s. 66-67.

studiów: handlowych, orientalistycznych oraz nauk politycznych i społecznych. Warunkiem przyjęcia do szkoły było ukończenie szkoły średniej lub kontynuowanie studiów równorzędnych, a także uiszczenie opłaty za naukę (dla studentów zwyczajnych – 150 zł rocznie, dla nadzwyczajnych – 40 zł). Studia trwały trzy lata, obejmowały wykłady przedmiotowe i językowe, lektoraty języków, ćwiczenia, konserwatoria i odczyty. Na początku działalności w 1931 roku w szkole pracowało 10 wykładowców, słuchaczy było 49, w roku akademickim 1936/1937 – 18 wykładowców i 80 słuchaczy. Szczególnym zainteresowaniem cieszyły się studia sinologiczne i japonistyczne[29].

Nowe placówki prowadzące badania wschodnie powstały w 1930 roku. W lutym 1930 roku rozporządzeniem Rady Ministrów RP utworzony został w Warszawie Ukraiński Instytut Naukowy, który stał się wkrótce poważną placówką badawczą i wydawniczą. W organizacji Instytutu brali udział wykładowcy Uniwersytetu Warszawskiego: Bohdan Łepki, Aleksander Łotocki, Roman Smal-Stocki. Studia naukowe instytutu obejmowały całokształt życia Ukrainy. Urządzano również odczyty i kursy w języku polskim lub ukraińskim, publikowano prace naukowe, tłumaczenia na język ukraiński dzieł naukowych i podręczników. Dzięki staraniom Instytutu wydano m.in. *Najnowszą historię Ukrainy* Dymitra Doroszenki oraz 16-tomowy zbiór dzieł Tarasa Szewczenki[30].

W 1930 roku w Warszawie powstał jeszcze jeden ośrodek o nazwie Instytut Naukowy Badania Komunizmu. Na czele Instytutu stał ks. Antoni Kwiatkowski (1890–1970) były profesor Akademii Duchownej w Petersburgu. Instytut ten starał się oddziaływać na opinię publiczną i przeciwdziałać propagandzie komunistycznej, wydawał serię dokumentalną „Listy z Rosji Sowieckiej". Nie opublikował przy tym żadnych bardziej pogłębionych studiów[31].

W końcu lat 20. XX wieku dojrzała decyzja powołania ośrodka naukowego badania Europy Wschodniej również w Wilnie, gdzie w obliczu światowego kryzysu szczególnie ostro odczuwano narastające zagrożenie zewnętrzne i piętrzące się trudności wewnętrzne[32]. Profesorowie

---

[29] Tamże, s. 90–96.

[30] Tamże, s. 53–54.

[31] M. Kornat, *Sowietologia i studia wschodoznawcze...*, s. 68–72.

[32] J. Wołkonowski, *Stosunki polsko-żydowskie w Wilnie i na Wileńszczyźnie 1919–1939*, Białystok 2004, s. 332–337, 392–399; W. Śleszyński, dz. cyt.; J. Januszewska-Jurkiewicz, dz. cyt.

Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie pod kierownictwem Stefana Ehrenkreutza opracowali projekt Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, który dzięki poparciu ówczesnego ministra reform rolnych Witolda Staniewicza i podsekretarza stanu w Prezydium Rady Ministrów RP Janusza Jędrzejewicza w końcu 1929 roku został zaakceptowany przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Ramowa koncepcja Instytutu była oparta na zmodyfikowanych wzorach niemieckich, zwłaszcza Instytutu Europy Wschodniej (Osteuropa-Instytut) we Wrocławiu. Według tej koncepcji Instytut miał działać jako badawcze stowarzyszenie, korzystające ze wsparcia państwa[33]. Ponadto, przy Instytucie planowano założyć Wyższą Szkołę Nauk Politycznych. Organizatorzy Instytutu powołali grupę członków założycieli (zostali nimi wybitni politycy, przedstawiciele nauki i kultury) i dopracowali statut Instytutu oraz Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej. Statut Instytutu postanowieniem wileńskiego wojewody Władysława Raczkiewicza z dnia 17 stycznia 1930 roku został wciągnięty do Rejestru Stowarzyszeń i Związków pod nr 1171[34]. Pierwszy statut Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej zatwierdził 19 lutego 1930 roku minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego prof. Sławomir Czerwiński[35].

Ze względów propagandowych nowo powstającej instytucji postarano się nadać jak największy rozgłos. Pierwsze ogólne zebranie członków Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie odbyło się 22 lutego 1930 roku w gmachu Biblioteki Państwowej

[33] J. Róziewicz, *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej...*, s. 60; M. Kornat, *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939) i jego wkład w rozwój polskiej sowietologii*, „Kwartalnik Historyczny" 2000, t. 107, nr 3, s. 43–46; tenże, *Początki sowietologii w II Rzeczypospolitej...*, s. 7–14.

[34] LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 2368, k. 23, Pismo starosty grodzkiego wileńskiego do Pana wojewody wileńskiego, Wydziału Bezpieczeństwa w sprawie rejestracji statutu Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie, Wilno, 17 I 1930; LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 2368, k. 22, Pismo Wileńskiego Urzędu Wojewódzkiego, Wydziału Bezpieczeństwa do starosty grodzkiego w Wilnie, w sprawie rejestracji statutu Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie, Wilno, 20 I 1930.

[35] Statut Stowarzyszenia „Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej", Warszawa 1930; Wyższa Szkoła Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej: Statut, Warszawa 1930.

im. Wróblewskich w Wilnie. Na zebranie przybyli: rektor Uniwersytetu Stefana Batorego ks. prof. Czesław Falkowski, ministrowie Sławomir Czerwiński i Witold Staniewicz, wojewoda Władysław Raczkiewicz, prezydent miasta Wilna Józef Folejewski, dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej i Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich Stefan Rygiel, profesor Ernest Blesse i doktor Benjamin Ziws z Łotwy.

Po zagajeniu zebrania przez dr. Jana Rozwadowskiego, prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego, głos zabrali: Sławomir Czerwiński, Czesław Falkowski, Józef Folejewski oraz Stefan Rygiel, zaś dziekan Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB prof. Stefan Ehrenkreutz wygłosił wykład inauguracyjny na temat „Wschód i Zachód". Po przemówieniach przyjęto do wiadomości i uzupełniono listę członków zwyczajnych, wybrano władze Instytutu (Radę Administracyjną, prezesa i dyrektora Instytutu), nakreślono plan prac i projekt budżetu Instytutu na okres półtoraroczny (do 31 lipca 1931)[36].

Nazajutrz, tj. 23 lutego 1930 roku, w Pałacu Reprezentacyjnym (obecnie Pałac Prezydencki) w Wilnie odbyło się uroczyste otwarcie Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej. Tego dnia o godzinie 14.30 przybyłych na uroczystość gości i przedstawicieli społeczeństwa wileńskiego podejmował wojewoda Władysław Raczkiewicz. W czasie przyjęcia wojewoda wygłosił przemówienie powitalne. Odpowiedział mu nowo wybrany prezes Instytutu prof. Jan Rozwadowski. Następnie o godzinie 17.00 w sali pałacu rozpoczęło się uroczyste zebranie, na którym byli obecni wszyscy przybyli do Wilna dostojni goście, władze miasta Wilna i województwa wileńskiego, profesorowie Uniwersytetu Stefana Batorego z rektorem ks. prof. Czesławem Falkowskim, przedstawiciele innych instytucji i organizacji społecznych, osoby duchowne różnych wyznań oraz zaproszeni dziennikarze. Uroczyste zebranie rozpoczął prof. Rozwadowski. Powitał zebranych w sali gości oraz przedstawicieli wileńskiej społeczności i podziękował wszystkim, którzy przyczynili się do powstania Instytutu. Następnie zebrał głos minister Sławomir Czerwiński.

---

[36] *Inauguracja Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie" 1929, t. 6, z. 1–4, s. 715; *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie od 23 lutego 1931 r. do 31 sierpnia 1931 r.*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" Wilno 1933, t. 1, s. 253.

W swym przemówieniu minister podkreślił, że powstanie tak ważnej placówki w Wilnie, mającej na celu poznanie krajów sąsiednich, przypisać należy inicjatywie i pracy społecznej. Po nim przemawiali: wojewoda Władysław Raczkiewicz, rektor Czesław Falkowski, dyrektor biblioteki Stefan Rygiel, prezydent miasta Józef Folejewski i dziekan Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB prof. Stefan Ehrenkreutz. Po przemówieniach na wniosek dyrektora Janusza Jędrzejewicza uchwalono treść depesz do prezydenta RP Ignacego Mościckiego, marszałka Józefa Piłsudskiego, premiera Kazimierza Bartla oraz wysłuchano prelekcji prof. Jana Rozwadowskiego na temat racji bytu Instytutu. Uroczystość inauguracyjną zakończono koleżeńskim obiadem w słynnym wileńskim hotelu Georga[37].

Następnego dnia (24 lutego 1930 roku) w Auli Kolumnowej Uniwersytetu Stefana Batorego odbyło się uroczyste nadanie doktora filozofii *honoris causa* profesorowi Janowi Rozwadowskiemu. Na uroczystość tę przybyli członkowie Senatu USB, wojewoda Władysław Raczkiewicz, ks. biskup Władysław Bandurski, przedstawiciele władz i społeczeństwa, profesorowie i liczna młodzież akademicka. Najpierw zabrał głos rektor Czesław Falkowski. Przypomniał on zasługi prof. Rozwadowskiego w dziedzinie językoznawstwa i pracy społecznej. Następnie wygłosił przemówienie dziekan Wydziału Humanistycznego USB prof. Stefan Glixelli, podkreślając łączności między Uniwersytetem Jagiellońskim a Uniwersytetem Stefana Batorego. Po zakończeniu przemówienia wręczył on prof. Rozwadowskiemu dyplom doktora honorowego. Prof. Rozwadowski podziękował za zaszczytne odznaczenie i wygłosił krótki wykład na temat nowych zagadnień ustrojowych w życiu uniwersyteckim[38].

O powstaniu Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, jego celach i zadaniach rozesłano informację do instytucji i społecznych towarzystw naukowych, a szersze kręgi społeczeństwa zostały o tym poinformowane na łamach prasy wileńskiej[39].

---

[37] *Uroczystość otwarcia Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej*, „Słowo" 1930, nr 46 (2256), 25 II, s. 3.

[38] Tamże.

[39] *Inauguracja Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie" 1929, t. 6, z. 1-4, s. 715; *Ukonstytuowanie się Instytutu Badania Europy Wschodniej*, „Słowo" 1930, nr 45 (2255), 23 II, s. 3; *Uroczystość otwarcia Instytutu Naukowo-Badawczego*

Członkowie

Instytut składał się z członków zwyczajnych, korespondentów i honorowych[40]. Członkiem zwyczajnym mógł zostać obywatel Rzeczypospolitej Polskiej, zaproszony przez Radę Administracyjną Instytutu na wniosek Zarządu. Liczba członków zwyczajnych nie mogła przekraczać 50 (zazwyczaj było ich mniej)[41]. Członkowie zwyczajni posiadali głos decydujący na zebraniach ogólnych Instytutu, wybierali i mogli być wybrani do władz Instytutu, otrzymywali bezpłatnie wydawnictwa Instytutu, mieli wolny wstęp na wykłady, odczyty, zjazdy i posiedzenia uroczyste urządzane przez Instytut[42].

Lista członków zwyczajnych, skompletowana na zebraniu ogólnym 23 lutego 1930 roku, obejmowała 35 osób. Pierwszymi członkami zwyczajnymi zostali: działacz polityczny Witold Abramowicz, historyk, profesor Uniwersytetu Warszawskiego Stanisław Arnold, historyk dziejów gospodarczych i społecznych, profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie Franciszek Bujak, działacz polityczny Ludwik Chomiński, prezydent (burmistrz) miasta Lwowa Piotr Dunin-Borkowski, etnolog, profesor Uniwersytetu Stefana Batorego Cezaria Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa, prezydent miasta Wilna Józef Folejewski, prawnik, profesor USB Iwo Jaworski, działacz polityczny Janusz Jędrzejewicz, adwokat i profesor procedury cywilnej USB Zygmunt Jundziłł, historyk i działacz polityczny Ludwik Kolankowski, orientalista Tadeusz Kowalski, adwokat, działacz społeczny i polityczny Bronisław Krzyżanowski, historyk prawa, polityk Jan Kucharzewski, literaturoznawca i krytyk literacki Wacław Lednicki, redaktor dziennika „Słowo" Stanisław Mackiewicz, historyk, archiwista, profesor USB Teofil Emil Modelski, językoznawca, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego Kazimierz Nitsch, publicysta i redaktor dziennika „Kurier Wileński" Kazimierz Okulicz, językoznawca, profesor USB Jan Otrębski, sekretarz generalny Instytutu Spraw Narodowościowych

Europy Wschodniej, „Słowo" 1930, nr 46 (2256), 25 II, s. 3; *Echa otwarcia Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej. Serdeczne gratulacja i życzenia z zagranicy*, „Kurier Wileński" 1930, nr 51 (1693), 2 II, s. 3.

[40] Statut Stowarzyszenia..., § 5.

[41] Tamże, § 6.

[42] Tamże, § 7.

w Warszawie Stanisław Paprocki, prawnik, działacz polityczny Jan Piłsudski, językoznawca, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego Jan Rozwadowski, dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej i Państwowej Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie Stefan Rygiel, historyk mediewista Władysław Semkowicz, ekonomista, minister reform rolnych Witold Staniewicz, prawnik, ekonomista, docent USB Stanisław Swianiewicz, działacz polityczny, publicysta Marian Świechowski, publicysta, dyplomata, historyk Leon Wasilewski, polityk, dziennikarz Joachim Wołoszynowski, historyk prawa, docent USB Seweryn Wysłouch, ekonomista, profesor USB Władysław Zawadzki, literaturoznawca, filozof, profesor USB Marian Zdziechowski[43].

W latach następnych na liście członków nastąpiły pewne zmiany. W roku 1931 na mocy uchwały Rady Administracyjnej do grona członków zwyczajnych Instytutu zostali zaproszeni: językoznawca, profesor USB Erwin Koschmieder, dyrektor Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie Władysław Wielhorski, karaimski duchowny i działacz kultury Hadży Seraja Szapszał, w roku 1935 - historyk, profesor Uniwersytetu Warszawskiego Stanisław Kętrzyński, w roku 1936 - działacz polityczny, senator Aleksander Prystor[44]. Ponadto, członkami Instytutu i jego Rady byli: adwokat, działacz polityczny Stanisław Bagiński, literat, wydawca Teodor Bujnicki, historyk, profesor USB Henryk Łowmiański, prawnik, profesor USB Bolesław Wilanowski, historyk, prof. USB Stanisław Zajączkowski[45]. W pierwszej połowie 1939 roku Instytut liczył 44 członków[46].

Członkiem korespondentem mógł zostać obywatel Rzeczypospolitej Polskiej lub obcokrajowiec zajmujący się sprawami wchodzącymi w zakres zainteresowań Instytutu. Członków korespondentów miała

[43] *Powstanie i pierwszy okres działalności...*, s. 253; M. Kornat, *Instytut Naukowo-Badawczy...*, s. 46 -47; tenże, *Początki sowietologii w II Rzeczypospolitej...*, s. 14.

[44] LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 2368, Stowarzyszenie „Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej", k. 5; *Sprawozdanie ogólne Prezesa Zarządu Instytutu profesora dr. Stefana Ehrenkreutza z działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, wygłoszone na zebraniu ogólnym członków Instytutu 11 grudnia 1932*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" Wilno 1933, t. 1, s. 257.

[45] LMAVB, RS, sygn. F. 9, b. 3299, k. 4, Sprawozdanie Prezesa Zarządu..., Curriculum Vitae Stanisława Zajączkowskiego, Wilno, 21 VI 1936.

[46] LMAVB, RS, sygn. F. 9, b. 3299, k. 4r, Sprawozdanie Prezesa Zarządu...

przyjmować Rada Administracyjna Instytutu na wniosek Zarządu[47]. Członkiem honorowym można było zostać na podstawie uchwały zebrania ogólnego, na wniosek Rady Administracyjnej za wyjątkowe zasługi na polu pracy publicznej lub za ofiarną pracę na rzecz Instytutu[48]. Członkowie korespondenci i honorowi korzystali z wszelkich uprawnień członków zwyczajnych Instytutu z wyjątkiem prawa wyborczego oraz decydującego głosu przy głosowaniu. W zachowanej dokumentacji nie ma jednak danych o przyjęciu członków honorowych i członków korespondentów[49].

Członkowie Instytutu zbierali się na zebrania ogólne, na którym zatwierdzali sprawozdanie z działalności i budżet, wybierali Radę Administracyjną, Komisję Rewizyjną oraz prezesa[50]. Rada Administracyjna zatwierdzała plan pracy, składała opracowany przez Zarząd preliminarz budżetu do zatwierdzenia na zebraniu ogólnym, powoływała sekcje naukowe i komisje, mianowała i odwoływała dyrektora Instytutu oraz powoływała stałych profesorów uczelni, decydowała w sprawie nabywania nieruchomości i przyjmowania darowizn. Posiedzenia Rady Administracyjnej odbywały się w miarę potrzeby, ale nie rzadziej niż raz do roku[51].

Na czele Rady stał prezes Instytutu, wybierany na zebraniu ogólnym. W latach 1930-1935 prezesem był Jan Rozwadowski, w latach 1935--1939 - Stanisław Kętrzyński. Do pierwszej Rady Administracyjnej, wybranej na zebraniu walnym 22 lutego 1930 roku, wchodzili: Witold Abramowicz, Stanisław Arnold, Franciszek Bujak, Cezaria Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa, Jan Kucharzewski, Kazimierz Nitsch, Kazimierz Okulicz, Jan Piłsudski, Jan Rozwadowski, Stefan Rygiel, Witold Staniewicz, Marian Świechowski, Władysław Zawadzki oraz Marian Zdziechowski[52].

---

47 Statut Stowarzyszenia..., § 7.
48 Tamże, § 8.
49 Tamże, § 10.
50 Tamże, § 15.
51 Tamże, § 11-14.
52 *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu...*, s. 253-254; *Ukonstytuowanie się Instytutu Badania Europy Wschodniej*, „Słowo" 1930, nr 45 (2255), 23 II, s. 3; J. Róziewicz, *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej...*, s. 60; M. Kornat, *Początki sowietologii w II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Historyczne" 2000, t. 134, s. 14-15.

Organem wykonawczym był Zarząd wybierany przez Radę Administracyjną. Zarząd załatwiał sprawy bieżące, przygotowywał wnioski i budżet na zebranie Rady Administracyjnej, wybierał redaktora odpowiedzialnego wydawnictw Instytutu. Skład pierwszego Zarządu był następujący: Stefan Ehrenkreutz (prezes), Jan Piłsudski (wiceprezes), Witold Abramowicz (skarbnik), Kazimierz Okulicz (sekretarz), Janusz Jędrzejewicz (dyrektor Instytutu i jednocześnie Wyższej Szkoły Nauk Politycznych). Do komisji rewizyjnej wybrano mecenasa Stanisława Bagińskiego, Józefa Folejewskiego oraz Bronisława Krzyżanowskiego[53].

W latach następnych skład Rady, Zarządu i Komisji Rewizyjnej nieco się zmieniał. W 1931 roku po zrzeczeniu się udziału w Radzie przez Franciszka Bujaka, na jego miejsce wybrano Janusza Jędrzejewicza, a do Zarządu zamiast Jędrzejewicza wszedł nowo mianowany dyrektor Instytutu i Szkoły Nauk Politycznych Władysław Wielhorski. W 1935 roku Kazimierza Okulicza na stanowisku sekretarza Zarządu zastąpił literat Teodor Bujnicki[54]. W roku sprawozdawczym 1938/1939 skład Rady był następujący: Stanisław Kętrzyński (prezes Instytutu), Witold Abramowicz, Stanisław Arnold, Stanisław Bagiński, Stefan Ehrenkreutz, Janusz Jędrzejewicz, Jan Kucharzewski, Bronisław Krzyżanowski, Henryk Łowmiański, Kazimierz Okulicz, Jan Piłsudski, Witold Staniewicz, Hadży Seraja Szapszał oraz Bolesław Wilanowski. Członkami Zarządu w tym czasie byli: Stefan Ehrenkreutz (prezes), Witold Abramowicz (wiceprezes), Bolesław Wilanowski (sekretarz), Stanisław Bagiński (skarbnik), Władysław Wielhorski (dyrektor Instytutu i Szkoły Nauk Politycznych). Komisję Rewizyjną tworzyli: Józef Folejewski, Iwo Jaworski, Zygmunt Jundziłł[55].

Działalność

Celem Instytutu, jak głosił statut, było: „badanie pod względem historycznym, geograficznym, gospodarczym, kulturalnym, społecznym i politycznym ziem i formacji państwowych położonych między

[53] *Statut stowarzyszenia...*, § 16–17.

[54] LCVA, sygn F. 53, ap. 23, b. 2368, k. 2, *Władze Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie*, Wilno, 23 IX 1933.

[55] LMAVB, RS, sygn. F. 9, b. 3299, k. 4r, Sprawozdanie Prezesa Zarządu...

Morzem Czarnym a Bałtyckim oraz ludów, tereny te zamieszkujących", a także „szerzenie wiedzy o wspomnianych terenach i ludach"[56]. Do osiągnięcia tych celów Instytut mógł organizować sekcje naukowe oraz komisje mające za zadanie prowadzenie badań w zakresie zainteresowań Instytutu, posiadać własne wydawnictwa, bibliotekę i archiwum, organizować nauczanie w formie stałej uczelni oraz cyklów odczytów i wykładów publicznych, urządzać zjazdy i wycieczki naukowe[57].

Sprawy lokalowe i finansowe

Przed przystąpieniem do wykonania podjętych zadań kierownictwo Instytutu musiało rozwiązać sprawę lokalu i stworzyć materialne warunki do pracy naukowej i dydaktycznej. W tym celu postanowiono wykorzystać gmach Państwowej Biblioteki Publicznej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich. Ministerstwo WR i OP, w której gestii znajdowały się obie instytucje, przychylnie potraktowało ten pomysł i Instytut został rozlokowany w byłym pałacu Tyszkiewiczów w Wilnie, zakupionym przez Ministerstwo WR i OP dla Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich[58]. Początkowo (od 15 lutego 1930 roku) zarówno Instytut, jak i jego Wyższa Szkoła Nauk Politycznych korzystali z pomieszczeń w niewykończonym jeszcze wtedy gmachu potyszkiewiczowskim w skrzydle od ul. Arsenalskiej na mocy tymczasowego porozumienia z kierownictwem biblioteki. Po zakończeniu remontu 12 października 1931 roku Instytut otrzymał nowy o wiele większy lokal na I piętrze gmachu z oddzielnym wejściem i wyizolowany od pomieszczeń bibliotecznych[59].

Dalsze korzystanie przez Instytut z lokalu biblioteki wymagało uregulowania prawnego, toteż ówczesny kierownik Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich Erwin Koschmieder i dyrektor Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej Władysław Wielhorski 4 czerwca 1932 roku podpisali umowę, którą zaakceptował zarówno Instytut

[56] Statut Stowarzyszenia..., § 2.

[57] Tamże, § 3.

[58] LCVA, sygn F. 285, ap. 1, b. 2, k. 8, Pismo Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Zarządu Fundacji im. Wróblewskich [Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich], Warszawa, 24 I 1930 roku.

[59] LCVA, sygn. F. 285, ap. 1, b. 5, k. 20, Sprawozdanie roczne nr 6 z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie za 1931 rok, Wilno, 25 III 1932.

Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej, jak i opiekujące się biblioteką Towarzystwo Pomocy Naukowej im. Wróblewskich. Tekst umowy wysłano do Ministerstwa WR i OP do zatwierdzenia. W Warszawie umowę rozpatrzono, ale jej nie zatwierdzono, wskazując na potrzebę zmiany poszczególnych punktów[60]. Uzgodnienie tekstu umowy trwało ponad rok i dopiero 13 lipca 1933 roku umowa została zatwierdzona przez Ministerstwo WR i OP[61]. Na mocy tej umowy Biblioteka oddawała do dyspozycji Instytutu i Szkoły Nauk Politycznych część gmachu (salę na pierwszym piętrze od ul. Arsenalskiej 8 oraz 3 pokoje na półpiętrze od podwórza), a Instytut zobowiązywał się płacić za energię elektryczną według zainstalowanego licznika, utrzymywać udzielony mu lokal w należytym porządku i naprawiać wszelkie uszkodzenia[62].

W następnych latach, w miarę rozwoju Instytutu i Szkoły Nauk Politycznych, Biblioteka udostępniła im dodatkowe pomieszczenia. W czerwcu 1934 roku przedstawiciel dyrekcji Instytutu, sekretarz Teodor Bujnicki, przejął od przedstawiciela Biblioteki, sekretarza Stefana Wiśniewskiego, przeznaczony dla Instytutu lokal, składający się z pięciu pokoi i dwóch dużych sal oraz korytarza „świeżo odremontowanych z wszystkimi zamkami i kluczami, nową instalacją elektryczną oraz całe szyby w oknach i drzwiach pomalowanych olejną farbą"[63].

Działalność Instytutu i Szkoły Nauk Politycznych była finansowana przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych oraz inne instytucje państwowe. Sporadycznie dostawano wsparcie również

[60] LMAVB, RS, sygn. F. 75/2, k. 140, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Dyrekcji Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie, Warszawa, 13 VII 1933.

[61] LMAVB, RS, sygn. F. 75/2, k. 136, Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie do Departamentu IV Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie, Wilno, 10 VI 1933; LMAVB, RS, sygn. F. 75/2, k. 138, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Dyrekcji Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie, Warszawa, 19 IV 1933.

[62] LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 7/2, k. 141, Umowa podpisana przez kierownika Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie prof. dr. Erwina Koschmiedera imieniem Skarbu Państwa z jednej strony i przedstawiciela dyrekcji Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie inż. Władysława Wielhorskiego z drugiej strony, Wilno, 4 VI 1932.

[63] LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 7/2, k. 121, Protokół z przejęcia przydzielonego lokalu do użytku Dyrekcji Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie przez Dyrekcję Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich, Wilno, 5 VI 1934.

od Magistratu miasta Wilna i organizacji społecznych. Część wydatków Szkoły Nauk Politycznych pokrywano z opłat słuchaczy. Z preliminarza budżetowego na czas od 1 lutego do 31 lipca 1930 roku wynika, że dochody Instytutu i Szkoły Nauk Politycznych wynosiły 55 650 zł. (Subwencja MSZ - 18 000 zł, subwencja MWR i OP - 15 000 zł, subwencja MSW - 8000 zł, zapomoga Magistratu m. Wilna - 3500 zł, zapomoga Towarzystwa Kultury i Oświaty - 8000 zł, opłaty słuchaczy - 2250 zł, wpisy słuchaczy - 900 zł). Wydatki w tym samym czasie wynosiły 39 540 zł (wydatki na prace sekcji - 3000 zł, biblioteka i czytelnia - 3000 zł, pensja redaktora wydawnictw - 1500 zł, pensja dyrektora - 6000 zł, fundusz dyspozycyjny prezesa zarządu - 1500 zł, wykłady profesorów stałych - 5040 zł, ćwiczenia - 720 zł, języki obce - 2880 zł, wykłady luźne - 1500 zł, zwrot kosztów podróży - 1000 zł, pensja sekretarza - 1200 zł, maszynistka - 300 zł, woźny - 900 zł, kancelaria, druki - 1000 zł, światło - 500 zł, umeblowanie i adaptacja pomieszczeń - 6500 zł, pomoce naukowe - 2000 zł, nieprzewidziane - 1000 zł)[64].

W miarę rozwoju działalności Instytutu i Szkoły wydatki i dochody wzrastały. W preliminarzu budżetowym na drugi rok akademicki (od 1 VIII 1930 do 31 VII 1931 roku) dochody planowano w wysokości 84 880 zł (opłaty słuchaczy - 12 000 zł, wpisy słuchaczy - 1500 zł, saldo z roku poprzedniego - 16 110 zł, subwencja MSZ - 24 000 zł, subwencja MSW - 12 000 zł, subwencja MWR i OP - 19 270 zł), wydatki również w wysokości 84 880 zł (wydatki na prace sekcji - 6000 zł, biblioteka i czytelnia - 5000 zł, pensja redaktora wydawnictw - 3000 zł, pensja dyrektora - 12 000 zł, fundusz dyspozycyjny prezesa zarządu - 3000 zł, wydawnictwo - 4000 zł, wykłady profesorów stałych - 20 160 zł, ćwiczenia - 5000 zł, języki obce - 11 520 zł, wykłady luźne - 4000 zł, zwrot kosztów podróży - 2000 zł, pensja sekretarza - 2400 zł, maszynistka - 1000 zł, woźny - 1800 zł, kancelaria, druki - 1000 zł, światło, opał - 1000 zł, nieprzewidziane - 2000 zł)[65].

W następnych latach pogłębiający się kryzys gospodarczy sprawił, że nie zawsze otrzymywano sumy przewidziane w preliminarzu budżetowym.

---

[64] LMAVB, sygn. F. 75, b. 7/2, k. 169, Budżet Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej na czas od 1 II 1930 r. do 31 VII 1930 r.

[65] LMAVB, sygn. F. 75, b. 7/2, k. 170, Budżet Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej na czas od 1 VIII 1930 r. do 31 VII 1931 r.

Ze sprawozdań finansowych Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej i Szkoły Nauk Politycznych za czas od 1 sierpnia 1931 roku do 1 VIII 1932 roku wynika, że w tym czasie zamiast planowanych 132 940 złotych otrzymano 127 096 zł. Mając ograniczone środki, znacznie zmniejszono wydatki na pracę sekcji, zakupy książek do biblioteki, wydawnictwo, wycieczki i inne imprezy. Natomiast zwiększono sumy wyznaczane przez Instytut na pokrycie wydatków Szkoły Nauk Politycznych. Ogólne wydatki SNP w okresie sprawozdawczym wynosiły 55 889 zł. Tylko nieznaczną ich część (14 867 zł) pokryto z opłat słuchaczy, pozostałą z subwencji Instytutu, który musiał przeznaczyć na ten cel 41 022 zł zamiast planowanych 32 940 zł. Niedobór w dochodach SNP powstawał głównie z powodu zaległości opłat za naukę[66].

Kierownictwo Instytutu i Szkoły Nauk Politycznych, rozumiejąc trudne położenie gospodarcze w kraju, starało się ograniczyć wydatki. Preliminarz na rok akademicki 1935/1936 przewidywał budżet w wysokości 97 tys. złotych (subwencja MSZ - 40 800 zł, subwencja MSW - 12 000 zł, subwencja MWR i OP - 12 000 zł, subwencja Funduszu Kultury Narodowej - 10 000 zł, pozostałe - z opłat słuchaczy SNP w Wilnie), na rok akademicki 1936/1937 - 96 630 zł (subwencja MSZ - 43 200 zł, subwencja MSW - 10 800 zł, subwencja Ministerstwo WR i OP - 12 000 zł, subwencja Funduszu Kultury Narodowej - 10 000 zł, pozostałe - z opłat słuchaczy SNP w Wilnie). Niestety, z powodu ograniczeń finansowych budżet Instytutu i SNP w Wilnie, w latach 1935/1936 zamknięty został kwotą ok. 81 000 zł. Powstały wówczas niedobór w budżecie pokryto z dotacji Ministerstwa WR i OP (30 000 zł) oraz Sztabu Głównego (Sztab Główny wpłacił 13 200 zł jako wpisowe za studia oficerów - słuchaczy Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie). Poza tym Wydział Wschodni MSZ udzielał niedużych subwencji na rzecz Referatu Litewskiego. Środki wydzielane przez Fundusz Kultury Narodowej były przeznaczane na wydawnictwo. Z podobnymi trudnościami finansowymi Instytut i SNP borykały się właściwie do drugiej wojny światowej[67].

---

[66] LMAVB, sygn. F. 9, b. 3299, s. 9r, Sprawozdanie rachunkowe Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie za czas od 1 VIII 1931 r. do 1 VIII 1932 r., Wilno, 15 V 1939; LMAVB, sygn. F. 9, b. 3299, k. 9v, Sprawozdanie rachunkowe Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie za czas od 1 VIII 1931 r. do 1 VIII 1932 r.

[67] M. Kornat, *Polska szkoła sowietologiczna...*, s. 42-43.

Biblioteka

Kierownictwo Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej od momentu jego powstania poświęcało wiele uwagi kompletowaniu biblioteki literatury naukowej i dydaktycznej, odpowiadającej potrzebom pracowników i słuchaczy. Dwunastego listopada 1930 roku po wstępnych przygotowaniach bibliotekę Instytutu oddano do użytku (na razie wewnętrznego) członków Instytutu oraz profesorów i słuchaczy Wyższej Szkoły Nauk Politycznych. Księgozbiór Biblioteki Instytutu początkowo składał się z paruset książek i 88 czasopism, zakupionych przez Instytut oraz darowanych przez założycieli. W następnych latach zbiory biblioteki ciągle się powiekszały. W końcu 1931 roku biblioteka Instytutu posiadała 471 książek, 135 tytułów wydawnictw ciągłych i czasopism, w końcu 1932 roku - 1314 książek, 385 tytułów wydawnictw ciągłych i czasopism oraz 33 mapy[68].

Początkowo podręczna biblioteka Instytutu nie miała osobnego pomieszczenia i mieściła się w salach, gdzie odbywały się wykłady. W 1931 roku czytelnię dla pracowników i słuchaczy Szkoły Nauk Politycznych urządzono w oddzielnej sali, udostępnionej przez Bibliotekę im. Wróblewskich. Do czytelni zakupiono niezbędne meble: stół, krzesła, biurko, trzy półki na czasopisma oraz dwie szafy biblioteczne. Potem w tej sali postanowiono urządzić Muzeum Ikonograficzne Wilna, a Instytutowi na rozmieszczenie księgozbioru oddano dwa pokoje na półpiętrze parteru[69].

W miarę wzrastania zbiorów bibliotecznych Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej oraz Szkoły Nauk Politycznych powstały trudności z ich rozmieszczeniem i porządkowaniem, pomyślano zatem o przekazaniu ich Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich. W 1933 roku na mocy umowy z 4 czerwca 1932 roku, zatwierdzonej przez Ministerstwo WR i OP 13 lipca 1933 roku, Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej przekazał Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich, w ramach depozytu wieczystego, swój księgozbiór oraz

[68] LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 23/1, k. 6-7, Sprawozdanie z działalności Biblioteki Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej za I i II semestr 1930/1931 r.; Sprawozdanie ogólne Prezesa Zarządu..., s. 259.

[69] LCVA, sygn. F. 285, ap. 1, b. 5, Sprawozdanie roczne nr 6 z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie za 1931 r., Wilno, 25 III 1930, k. 20.

zobowiązał się przekazywać dalsze nabytki z wyjątkiem dzieł o charakterze podręcznym, potrzebnych pracownikom naukowym Instytutu. Biblioteka zaś umożliwiała pracownikom naukowym Instytutu, personelowi profesorskiemu oraz słuchaczom Szkoły Nauk Politycznych bezpłatne korzystanie z całego jej księgozbioru[70].

Zbiory Instytutu przekazane Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich systematycznie wzrastały. W roku 1933 depozyt Instytutu w Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich liczył ok. 6000 tomów, w roku 1935 - ok. 11 000 tomów, w roku 1937 - ok. 13 000 tomów książek i czasopism, a ponadto: 500 tomów dubletów, 171 tomów niezinwentaryzowanych i nieskatalogowanych wydawnictw ciągłych i czasopism, 8 atlasów, 85 map i 38 tablic (wykresów i schematów)[71].

W ustaleniu liczby księgozbioru Instytutu w ostatnim roku przedwojennym pojawiają się pewne trudności. Według sprawozdania prezesa Zarządu Instytutu Stefana Ehrenkreutza księgozbiór Instytutu, figurujący jako depozyt wieczysty w Państwowej Bibliotece im. Wróblewskich, na dzień 1 kwietnia 1939 roku, liczył ogółem 19 013 pozycji, w tym 9478 tomów książek (skatalogowanych 9420, nieskatalogowanych 58), 140 map i atlasów, 2467 tomów wydawnictw ciągłych (skatalogowanych 2168, nieskatalogowanych 299), 6341 czasopism (skatalogowanych 6267, nieskatalogowanych 74), 587 dubletów (377 książek, 210 wydawnictw seryjnych)[72]. W grudniu 1939 roku po przejęciu Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich przez Ministerstwo Oświaty Litwy (Instytut wtedy już nie działał) mianowany jej administratorem Antanas Valaitis w złożonym do ministerstwa sprawozdaniu o przejętych zbiorach pisał, że depozyt Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej według preliminarnego obliczenia zawierał ok. 16 000 tomów książek i czasopism. Różnica w porównaniu

---

[70] LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 7/2, k. 141, Umowa podpisana przez kierownika Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie prof. dr. Erwina Koschmiedera imieniem Skarbu Państwa z jednej strony i przedstawiciela dyrekcji Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie inż. Władysława Wielhorskiego z drugiej strony, Wilno, 4 VI 1932.

[71] LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 13/4, k. 324-327, Uwagi do tablicy statystycznej zbiorów Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie za rok 1937; *Ze Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie" 1934, t. 9, s. 451; *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie" 1936, t. 11, s. 812; 1937, t. 12, s. 682.

[72] LMAVB, RS, F. 9, b. 3299, k. 7r, Sprawozdanie Prezesa Zarządu...

z podaną w sprawozdaniu prezesa Zarządu Instytutu, jak widać, wynosi ok. 3000 pozycji, czego nie można jednoznacznie wyjaśnić z braku odpowiedniej dokumentacji. Mogło to wynikać z pośpiesznego i niedokładnego sprawdzenia zbiorów po przejęciu biblioteki przez Litwinów lub rozgrabienia ich części w czasie pierwszej okupacji sowieckiej, która trwała od 19 września do 27 października 1939 roku[73].

Zbiory Instytutu w Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich porządkowali dwaj opłacani przez Instytut pracownicy: Marian Pieciukiewicz i Maria Obrubańska. Katalogowali oni napływające do biblioteki książki, czasopisma i wydawnictwa ciągłe według instrukcji Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Ponadto Obrubańska prowadziła czytelnię książek, a Pieciukiewicz czytelnię tzw. sowietików, urządzoną w Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich po przejęciu księgozbioru Instytutu w depozyt wieczysty[74].

W czytelni sowietików, urządzonej po przejęciu księgozbioru Instytutu przez Bibliotekę Państwową im. Wróblewskich, przechowywano wszystkie wydawnictwa sowieckie, deponowane przez Instytut, nabyte przez samą Bibliotekę im. Wróblewskich oraz przysyłane przez Starostwo Grodzkie Wileńskie wydawnictwa sowieckie, skonfiskowane na poczcie. Książki były ustawiane w szafach otwartych w czytelni i na galerii, bieżące dzienniki i czasopisma rozkładane na półkach, a mapy rozwieszane na stojaku[75].

W 1935 roku powołano specjalną komisję odpowiedzialną za nabycie literatury naukowej potrzebnej dla Instytutu i Szkoły Nauk Politycznych. Nabyta literatura dopełniała depozyt Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich. Przewodniczącym komisji zakupów był z racji zajmowanego stanowiska kierownik Państwowej Biblioteki im. Wróblewskich Stefan Burhardt, sekretarzem - Marian Pieciukiewicz, skarbnikiem - Teodor

---

[73] LMAVB, RS, sygn F. 75, b. 242, k. 2, Pranešimas apie Valstybinę Vrublevskių vardo Biblioteką Vilniuje.

[74] LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 7/2, k. 142, Umowa dodatkowa Nr 2, zawarta przez Kierownika Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie Dr. Stefana Burhardta i Dyrektora Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodnie w Wilnie Dr. Władysława Wielhorskiego dn. 21 I 1935 r.

[75] LMAVB, RS, sygn. F. 75, b.12/2, k. 207-210, czytelnia sowietików [Sprawozdanie za rok 1937].

Bujnicki, przedstawicielami biblioteki - Helena Drège i Anna Przyłuska, przedstawicielami Instytutu - Erwin Koschmieder, Wiktor Sukiennicki, Stanisław Swianiewicz i Henryk Łowmiański. Posiedzenia komisji odbywały się zwykle raz na miesiąc z wyjątkiem wakacji. W razie nieobecności Sukiennickiego na posiedzeniach komisji zastępował go Jerzy Wiszniewski, w razie nieobecności Swianiewicza - Franciszek Ancewicz[76]. Wypisywano i kupowano głównie czasopisma i książki ze Związku Sowieckiego w języku rosyjskim, ukraińskim i białoruskim[77].

Sporo wydawnictw zagranicznych otrzymywano z wymiany. Wymieniano się wydawnictwami z instytucjami i towarzystwami naukowymi Anglii (*Viking Society for Northern Research*, London), Austrii (*Anthropologischen Gesellschaft*, Wien), Bułgarii (*Софийски*

[76] LMAVB, RS, sygn. F. 75-13/2, s. 148–149, Sprawozdanie [Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich] za rok 1935.

[77] LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 23/3, k. 138 - 140, Wykaz czasopism sowieckich dla Biblioteki Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie za rok 1935. Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie otrzymywał następujące czasopisma sowieckie: 1. *Антирелигиозник*; 2. *Бюллетень финансового и хозяйственного законодательства*; 3. *Безбожник*; 4. *Борьба классов*; 5. *Бюллетень Наркомпроса РСФСР*; 6. *Художественная литература*; 7. *Известия Академии Наук СССР. Отдел общественных наук*; 8. *Известия ЦК ВЛКСМ*; 9. *Институт красной профессуры*; 10. *Интернационал молодежи*; 11. *Искусство*; 12. *История пролетариата СССР*; 13. *Книга и пролетарская революция*; 14. *Книжный фронт*; 15. *Коммунистическая революция*; 16. *Коммунистический интернационал*; 17. *Красная новь*; 18. *Красное студенчество*; 19. *Красный архив*; 20. *Красный библиотекарь*; 21. *Критико-библиографический бюллетень*; 22. *Литературная учеба*; 23. *Литературный современник*; 24. *Литературный критик*; 25. *Молодой большевик*; 26. *Народный учитель*; 27. *Наши достижения*; 28. *Обществоведение и история в средней школе*; 29. *Огонек*; 30. *Партийная учеба*; 31. *Педагогическое образование*; 32. *Политехническое обучение в школе*; 33. *Проблемы истории докапиталистического общества*; 34. *Просвещение национальностей*; 35. *Под знаменем марксизма*; 36. *Проблемы марксизма*; 37. *Сборник законов УССР*; 38. *Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР*; 39. *Советская литература*; 40. *Советская торговля*; 41. *Советская юстиция*; 42. *Советский музей*; 43. *Советский сахар*; 44. *Советское краеведение*; 45. *Социалистическая реконструкция и наука*; 46. *Социалистическая реконструкция сельского хозяйства*; 47. *Социалистический сектор и наука*; 48. *Фронт науки и техники*; 49. *За темпы, качество, проверку*; 50. *Большевицкий друг*; 51. *Збор законов ураду Беларуси*; 52. *Звязда*; 53. *Библиотека „Радянська литература"*; 54. *Бюллетень НКО*; 55. *За комуністычне выховане дошкільника*; 56. *За марксо-ленинскую критику*; 57. *Літературна газета*; 58. *Радянська Україна*; 59. *Червоный шлях*; 60. *Октябрь*; 61. *Новый мир*.

Университет, Sofia), Czechosłowacji (*Masarykova Univerzita*, Brno; *Klub modernich filologu*, Praha; *Deutsche Universität*, Praha; *Deutsche Gesellschaft für Slavistische Forschung in Prag*), Estonii (*Eesti Rahva Museum*, Tartu; *Õpetatud Eesti Selts*, Tartu; *Eesti Kirjanduse Selts*, Tartu; *Akademische Gesellschaft für die Muttersprache*, Dorpat), Finlandii (*Academia Scientiarum Fennica*, Helsingfors; *Nationalmuseum Finlands*, Helsinki), Jugosławii (*Srpska Krljevska Akademija*, Beograd; *Hrvatski Narodni Muzej*, Beograd; *Etnografski Muzej*, Beograd; *Znanstveno društvo za humanistične vede*, Ljubljana), Litwy (*Vytauto Didžiojo universitetas*, Kaunas; *Lituanistikos institutas*, Kaunas; *Karo archyvas*, Kaunas) Łotwy (*Latvijas Universitate*, Riga; *Latviešu filologu biedrība*, Riga), Niemiec (*Osteuropa-Institut*, Breslau, Wrocław); *Beuthener Geschichts-und Museumsvereins*, Beuthen, Bytom); *Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*, Berlin; *Universitäts-Bibliothek*, Halle), Szwecji (*Kungl. Universitetsbibliotek*, Uppsala), Włoch (*Istituto per L'Europa Orientale*, Roma), ZSSR (*Международный аграрный институт*, Moskwa; *Институт русской литературы*, Leningrad; *Академия наук Украинской ССР*, Kijów) i innymi. Na zasadzie wymiany otrzymywano od wspomnianych placówek czasopisma, wydawnictwa ciągłe, dysertacje. Przeważały wydawnictwa z nauk humanistycznych, takich jak: filologia, literatura, etnografia, krajoznawstwo, prahistoria, historia i archeologia[78].

Książki nabywano przeważnie za pośrednictwem trzech firm księgarskich w Wilnie. Literaturę naukową polską nabywano w księgarni Gebethnera i Wolfa, litewską – w księgarni Marii Szłapelisowej (lit. Marija Šlapelienė), sowiecką – w księgarni Jakuba Girszowskiego. Dzieła antykwarskie nabywano w różnych księgarniach według katalogów. Poszczególne dzieła rosyjskie sprowadzano z księgarni „Mieżdunarodnnaja Kniga" w Moskwie za pośrednictwem J. Girszowskiego. Korzystano także z ofert księgarni K.W. Hiersemanna w Lipsku, księgarni im. Szewczenki we Lwowie, Głównej Księgarni Wojskowej oraz

[78] LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 23/1, k. 17–19, Wykaz instytucji zagranicznych, biorących udział w wymianie międzynarodowej zamian za przesłany Biuletyn Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie „Balticoslavica"; LMAVB, RS, sygn. F. 57, b. 23/1, k. 22–30, Dziennik podawczy Biblioteki Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, Wilno 1934–1937; LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 23/2, k. 35–44, Wydawnictwa Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej (dary i wymiana).

Księgarni Wydawnictwa „Biblioteka Dzieł Naukowych". Kupowali je także sami członkowie Instytutu lub pracownicy Szkoły Nauk Politycznych podczas rzadkich podróży do Związku Sowieckiego. W nabyciu poszczególnych wydawnictw litewskich pomagał Antoni Valaitis (Antanas Valaitis), lektor języka litewskiego w Szkole Nauk Politycznych i działacz Litewskiego Towarzystwa Naukowego. Książki i czasopisma litewskie przywozili niekiedy studenci praktykanci, wyjeżdżający na wakacje do rodzin na Litwę[79].

Zbiory biblioteczne, gromadzone przez Instytut i przechowywane w Bibliotece im. Wróblewskich jako depozyt wieczysty, cieszyły się dużym popytem czytelników. Zwłaszcza poszukiwanymi były niedostępne gdzie indziej wydawnictwa sowieckie. W roku akademickim 1934/1935 z działu literatury sowieckiej korzystali 72 czytelnicy, w roku akademickim 1935/1936 - 70, w roku akademickim 1936/1937 - 84, w roku akademickim 1938/1939 - 74[80]. Byli to pracownicy naukowi Instytutu, słuchacze Szkoły Nauk Politycznych, pracownicy i studenci Uniwersytetu Stefana Batorego, członkowie towarzystw naukowych, prawnicy, dziennikarze, pracownicy instytucji państwowych. Z literatury działu zastrzeżonego w 1936 roku korzystał m.in. przyszły noblista Czesław Miłosz, który w tym czasie pracował w Rozgłośni Polskiego Radia w Wilnie[81].

Studenci dostęp do działu zastrzeżonego dostawali za okazaniem zaświadczenia od profesora, że taka literatura jest im niezbędna do pracy naukowej, osoby pracujące - za pośrednictwem swych

---

[79] LMAVB, RS, sygn. F. 75, b.13, k. 138-170, Sprawozdanie [Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich] za rok 1935; LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 59/10, k. 654, Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich do Wydziału Bezpieczeństwa woj. Wileńskiego, Wilno, 9 VIII 1935; N. Kłosowska, *Fragmenty wspomnień*, „Zeszyty Historyczne" 1993, t. 103, s. 154-170.

[80] LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 23/2, k. 56-58, Wykaz czytelników uprawnionych do korzystania ze zbiorów Biblioteki im. Wróblewskich i Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej na rok 1934/1935; LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 23/3, k. 135-136, Lista czytelników uprawnionych do korzystania z działu „Sovietica" na rok akademicki 1934/1935; LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 23/3, k. 131, Wykaz czytelników korzystających z działu „Sovietików" w 1935/1936 roku akademickim; LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 13/4, k. 284-287, Wykaz osób korzystających z działu zastrzeżonego „Sovietica" w roku akademickim 1936/1937; LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 13/3, k. 234, 241-242, Czytelnicy w Czytelni Zbiorów Specjalnych 1938 roku.

[81] LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 23/3, k. 252, Polskie Radio Rozgłośnia Wilno do Dyrekcji Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich, Wilno 23 VII 1936.

pracodawców i po złożeniu podania na imię kierownika biblioteki i otrzymaniu jego zezwolenia[82]. Po nawiązaniu stosunków dyplomatycznych, między Polską a Litwą w 1938 roku i ożywieniu kontaktów między Kownem i Wilnem, zbiory specjalne Instytutu, zdeponowane w Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich, były dostępne również dla czytelników z Litwy. Na przykład, w 1938 roku korzystali z nich malarz i grafik Mścisław Doburzyński (lit. Mstislavas Dobužinskis), artysta dramatyczny Stasys Pilka, studentka Izabelė Matusevičiūtė z Kowna[83].

Oprócz osób, które miały legalny dostęp do literatury zastrzeżonej, inne osoby korzystały z niej nielegalnie. Kierownik działu literatury sowieckiej Marian Pieciukiewicz w swojej książce autobiograficznej przyznawał się, że potajemnie wynosił z biblioteki literaturę sowiecką i przekazywał do czytania białoruskim działaczom komunistycznym i narodowym, takim jak: Maksim Tank (ros. Максим Танк, białorus. Максім Танк, rzeczywiście Евгений Иванович Скурко, 1912–1995), Michał Maszara (ros. Михайл Антонович Машара, białorus. Міхаіл Антонавіч Машара, Міхась Машара, 1902–1976), Franciszek Gryszkiewicz (białorus. Францішак lub Франук Грышкевіч, 1904 lub 1906–1946), Walenty Tawłaj (ros. Валентин Павлович Тавлай, białorus. Валянцін Паўлавіч Таўлай, 1914–1947) i innym, którzy wykorzystywali ją do celów propagandowych[84].

Działalność naukowo-badawcza i odczytowa

Działalność naukowo-badawczą Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w 1930 roku rozpoczęto od utworzenia sekcji naukowych. Zaczątek sekcji tworzył zaproszony przez Radę Administracyjną organizator sekcji, na którego wniosek powoływano pierwszych pięciu członków. Do pracy w sekcjach angażowano zarówno członków Instytutu, jak i osoby nimi niebędące. Sekcje opracowywały swój regulamin wewnętrzny, wybierały przewodniczącego i sekretarza, ustalały kierunek prac zgodny z ogólnym planem prac Instytutu oraz coroczny preliminarz budżetowy, składany zarządowi do uwzględnienia przy

---

[82] Tamże, k. 142–191, 192–238, Zezwolenia na korzystanie z literatury sowieckiej.

[83] LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 13/3, k. 241–242, Czytelnicy w Czytelni Zbiorów Specjalnych 1938 roku.

[84] М. Пецюкевіч, *У пошуках зачараваных скарбаў*, Вільня, 1998, s. 110, 112.

przygotowywaniu budżetu ogólnego Instytutu. Ponadto w sekcjach referowano i przedstawiano do druku artykuły oraz wydawnictwa książkowe. Przewodniczący sekcji składali sprawozdania z działalności naukowej i finansowej Radzie Administracyjnej Instytutu[85].

Zgodnie z uchwałą zebrania ogólnego z dnia 23 lutego 1930 roku powołano cztery sekcje: 1) Historyczno-Prawną (przewodniczący Stefan Ehrenkreutz, sekretarz Henryk Łowmiański); 2) Literatury i językoznawstwa (przewodniczący Jan Otrębski, sekretarz Halina Turska); 3) Etnograficzno-Geograficzną (przewodnicząca Cezaria Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa, sekretarz Maria Znamierowska-Prüfferowa); 4) Gospodarczą (przewodniczący Władysław Zawadzki, potem Witold Staniewicz, sekretarz Stanisław Swianiewicz). Jednocześnie rozpoczęły pracę podsekcje: prawnicza (przewodniczący Eugeniusz Waśkowski) oraz językoznawcza (przewodniczący Jan Otrębski)[86]. W źródłach i literaturze przedmiotu nazwy sekcji niekiedy są podawane w innym brzmieniu, jak: Filologiczna, Gospodarcza, Historyczna, Prawnicza, Etnologiczna. Dotyczy to również Sekcji Fizjograficznej, ale nie ma danych o jej działaniu[87].

Oprócz sekcji w Instytucie powstały referaty (działy) specjalne, pomyślane jako stałe ośrodki naukowo-badawcze: 1) Referat Gospodarczy pod kierownictwem Stanisława Swianiewicza; 2) Referat Polityczno-Ustrojowy prowadzony przez Wiktora Sukiennickiego; 3) Referat Mniejszościowy pod kierownictwem Seweryna Wysloucha; 4) Referat Balticoslavica, kierowany przez prof. Erwina Koschmiedera, który jednocześnie był redaktorem biuletynu „Balticoslavica"; 5) Referat Bałtycki pod kierownictwem Władysława Wielhorskiego; 6) Referat Oświaty i Kultury pod kierownictwem Bolesława Wilanowskiego. Liczba referatów w ciągu dziewięciu lat ulegała zmianie. W 1935 roku Referat Mniejszościowy został zlikwidowany, a raczej wcielony do Instytutu Badań Spraw Narodowościowych. W maju 1936 roku powstał Referat Litewski prowadzony przez Janusza Ostrowskiego. Zajmował się zbieraniem informacji o życiu politycznym,

[85] LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 7/2, k. 164, Organizacja Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej.

[86] *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie" 1930, t. 7, z. 1-2, s. 405-406; *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu...*, s. 255-256.

[87] *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie" 1935, t. 10, s. 563 - 564.

gospodarczym i kulturalnym Republiki Litewskiej, publikowanych w „Biuletynie Kowieńskim"[88]. Referat Litewski działał około dwóch lat. W sprawozdaniu z działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie w okresie od 1 kwietnia 1938 do 31 marca 1939 roku Referat Litewski już nie jest wymieniony[89].

Najliczniejszy był Referat Gospodarczy, w którym oprócz kierownika prof. dra Stanisława Swianiewicza pracowali: Jan Rutski, Antoni Piotrowski, Eugeniusz Meyer, Aleksander Śleszyński, Maria Walczykowska, Wacław Filipczyk oraz Jerzy Wiszniewski. Ponadto, referat niejednokrotnie korzystał z pomocy specjalistów różnych gałęzi przemysłu, wchodzących w zakres jego działalności. Referat wydawał co kwartał „Przegląd kwartalny gospodarki ZSRR", odbijany na powielaczu w liczbie ok. 150 egzemplarzy. Zawierał sprawozdania z rozwoju poszczególnych dziedzin gospodarki sowieckiej. W okresach między ukazaniem się kolejnych „Przeglądów kwartalnych gospodarki ZSRR" wydawano uzupełniające je biuletyny. Doktor J. Rutski zbierał materiały o pieniądzach, kredytach i finansach w ZSRR, A. Piotrowski o przemyśle ciężkim, E. Meyer o rolnictwie, A. Śleszyński o gospodarce leśnej, M. Walczykowska o przemyśle tekstylnym i spożywczym, W. Filipczyk o przemyśle naftowym, J. Wiszniewski o handlu zagranicznym. Materiały pozyskiwano z wydawnictw na zasadach prenumeraty, zakupów, wymiany i darów. W 1938 roku Biuro Badań Stosunków Gospodarczych ZSRR przy Ministerstwie Przemysłu i Handlu przekazało Instytutowi bogaty zbiór wycinków z gazet i czasopism. Aby ułatwić korzystanie ze zgromadzonych materiałów, uzupełniano systematycznie kartotekę. Pracownicy referatu wykorzystywali zgromadzone materiały do przygotowywania publikacji i odczytów. Na przykład, w roku sprawozdawczym 1938/1939 S. Swianiewicz, A. Piotrowski, J. Wiszniewski opublikowali artykuły w prasie fachowej z zagadnień ekonomiki sowieckiej, zaś S. Swianiewicz wygłosił odczyt o potencjale wojennym gospodarki sowieckiej w Warszawie oraz referat poświęcony zagadnieniom gospodarki sowieckiej w Katowicach[90].

---

[88] *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu...*, s. 256; *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie" 1935, t. 10, s. 563–564; 1936, t. 11, s. 811.

[89] LMAVB, RS, sygn. F. 9, b. 3299, k. 4v–5r, Sprawozdanie Prezesa Zarządu...

[90] Tamże, k. 6.

Prężnie działał Referat Polityczno-Ustrojowy. Pod kierownictwem doc. dr. Wiktora Sukiennickiego pracowali w nim stypendyści naukowi Instytutu: Mścisław Olechnowicz, Zenon Tomaszewski i Franciszek Ancewicz. Pracownicy referatu śledzili prasę sowiecką i publikacje dotyczące ZSRR, prowadzili wykaz ustaw, rozporządzeń i dekretów władz centralnych ZSRR, dotyczących organizacji władzy sowieckiej, a także wykaz chronologiczny ważniejszych ustaw, rozporządzeń i dekretów władz centralnych ZSRR oraz wykaz personalnych zmian na stanowiskach komisarzy ludowych, ich zastępców, prezesów Rady Komisarzy Ludowych ZSRR republik związkowych, naczelników i prezesów wszelkich instytucji, istniejących przy Komitecie Wykonawczym ZSRR i Radzie Komisarzy Ludowych, przedstawicieli dyplomatycznych ZSRR zagranicą, centralnych władz partyjnych od roku 1930[91].

Pracownicy i stypendyści Referatu Polityczno-Ustrojowego zajmowali się również sporządzaniem katalogu działowego, który był ujęty w następujące działy:

1. Doktryna komunizmu.
2. Wszechzwiązkowa Komunistyczna Partia (bolszewików).
3. Ustrój państwowy ZSRR.
4. Stosunki narodowościowe.
5. Komintern i polityka zagraniczna ZSRR.
6. Prawo i sądownictwo.
7. Komsomoł.
8. Armia Czerwona.
9. Kwestia robotnicza w ZSRR.
10. Kwestia włościańska.
11. Zagadnienia gospodarcze ZSRR.
12. Kwestia ruchów rewolucyjnych w Rosji[92].

Pozostałe referaty były bardzo nieliczne. W Referacie Oświaty i Kultury pracował kierownik prof. B. Wilanowski i sekretarka Zofia Czyżewska, zaś w Referacie Bałtyckim jedyny jego kierownik W. Wielhorski, pozbawiony współpracowników. Zatrudnienie nowych pracowników nie było możliwe z powodu skromnych środków finansowych. Tym nie mniej ci nieliczni pracownicy wnieśli swój wkład w dorobek naukowy

[91] Tamże, k. 5v.
[92] Tamże, k. 5v–6r.

Instytutu. Referat Oświaty i Kultury, który korzystając z pomocy dyplomantów Szkoły Nauk Politycznych, badał głównie oświatę i kulturę w ZSRR, w ostatnich latach przed wojną rozszerzył zakres swych badań, obejmując także ziemie wschodnie Rzeczypospolitej Polskiej. Do ułatwienia badań systematycznie opracowywano kartotekę literatury przedmiotu. Katalog działowy referatu 1 kwietnia 1939 roku zawierał ok. 13 000 kart bibliograficznych, zgrupowanych w następujących działach: 1. Oświata i wychowanie. 2. Nauka. 3. Kultura. 4. Inne zagadnienia (stosunki wyznaniowe, kobieta w ZSRR, prawo małżeńskie itp.). Korzystali z niego członkowie Instytutu, pracownicy i słuchacze Szkoły Nauk Politycznych, co znacznie ułatwiało im studia i pracę naukowo-badawczą[93].

Dużo uwagi, zwłaszcza w pierwszych latach pracy Instytutu, poświęcano działalności odczytowej. Odczyty publiczne skierowane były do inteligencji, aby zainteresować ją pracami Instytutu i zapoznać z zakresem jego badań. W organizowaniu odczytów brały udział wszystkie sekcje i referaty Instytutu. W roku akademickim 1930/1931 krajowi i zagraniczni prelegenci wygłosili w Instytucie 17 odczytów, w roku akademickim 1931/1932 - 12, w roku akademickim 1932/1933 - 4, w roku akademickim 1933/1934 - 5, w roku akademickim 1934/1935 - 3, w roku akademickim 1935/1936 - 8, w roku akademickim 1936/1937 - 2. Niestety, brakuje danych źródłowych o odczytach z ostatnich dwóch lat przed wybuchem wojny. Z tego powodu nie można dokładnie ustalić, ile odczytów i wykładów publicznych wygłoszono w Instytucie w tym czasie[94].

Odczyty wygłaszali członkowie Instytutu, pracownicy Szkoły Nauk Politycznych, współpracujący z Instytutem uczeni z innych ośrodków naukowych Polski, a także profesorowie z ośrodków zagranicznych. Z odczytami publicznymi do Wilna przyjeżdżali: językoznawca Ernest

---

[93] Tamże, k. 5r; *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie" 1935, t. 10, s. 563–564; 1936, t. 11, k. 811.

[94] *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu...*, s. 257, 259–260; *Wykład Władysława Studnickiego w Instytucie Badań Naukowych Europy Wschodniej*, „Słowo" 1931, nr 12 (2520), s. 1; *Z Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej*, „Słowo" 1931, nr 33 (2543), 13 II, s. 3; *Ze Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie" 1934, t. 9, s. 45; *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie" 1935, t. 10, s. 564; 1936, t. 11, s. 811–812; 1937, t. 12, s. 684.

Blesse z Rygi, etnograf B. Pessler z Hanoweru, językoznawca Joosep J. Mikkola z Helsinek. Częstymi prelegentami w Wilnie byli uczeni warszawscy, badający dzieje i kulturę ukraińską, tacy jak: Miron Korduba, Roman Smal-Stocki, Aleksander Potocki, historyk wojskowości, członek Towarzystwa Naukowego Warszawskiego Otton Laskowski. Z Uniwersytetu Jagiellońskiego przyjeżdżali z wykładami publicznymi: historyk sztuki Vojeslav Mole, historyk prawa Stanisław Kutrzeba, orientalista Tadeusz Kowalski, językoznawcy Jan Rozwadowski, Kazimierz Nitsch, Tadeusz Lehr-Spławiński, literaturoznawcy Bohdan Łepki i Wacław Lednicki, geograf Wiktor Orficki, z Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie - historyk Stanisław Zakrzewski. Zapraszano także polityków, dyplomatów i publicystów, na przykład Wacława Makowskiego, Jana Kucharzewskiego, Władysława Neumana, Władysława Studnickiego (Gizbert-Studnickiego), Melchiora Wańkowicza[95].

W roli prelegentów występowali również profesorowie Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie: filozof Bogumił Jasinowski, anatom i antropolog Michał Reicher, prawnik Bolesław Wilanowski oraz działacze naukowych towarzystw mniejszości naukowych, na przykład ks. Antoni Wiskont, prezes Litewskiego Towarzystwa Naukowego[96].

Tematycznie odczyty publiczne były zbliżone do problematyki badanej przez Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Prelegenci naświetlali poszczególne zagadnienia historii, gospodarki, prawodawstwa, życia religijnego i kulturowego krajów sąsiednich, a także polską politykę narodowościową. Uczeni zagraniczni najczęściej przedstawiali stan badań poszczególnych dziedzin nauk w reprezentowanych przez siebie krajach. Na przykład, prof. E. Blesse mówił o językoznawstwie łotewskim, prof. J. Mikkola - o filologii fińskiej, B. Pessler - o badaniach etnografii Europy Wschodniej w Niemczech[97].

Prelegenci krajowi zastanawiali się nad zagadnieniami zasięgów językowych (odczyty: prof. J. Rozwadowskiego o zagadnieniach zasięgów językowych, prof. T. Lehra-Spławińskiego - o problemie Eurazji w oświetleniu lingwistycznym, K. Nitscha - o wpływach językowych polsko-rosyjskich), wspólnej przeszłości historycznej narodów byłej

[95] Tamże.
[96] Tamże.
[97] *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu...*, s. 257.

Rzeczypospolitej (odczyty: prof. S. Kutrzeby - unia Polski z Litwą, prof. M. Korduby - Kozaczyzna, prof. B. Łepkiego - hetman Iwan Mazepa, dr. W. Wielhorskiego - kontrasty i podobieństwa w rozwoju ludów bałtyckich), a także o kulturze narodów sąsiednich (odczyty: prof. V. Molego - zagadnienia sztuki rosyjskiej, prof. T. Kowalskiego - rola narodów muzułmańskich w kulturze europejskiej, prof. B. Łepkiego - literatura ukraińska, prof. W. Lednickiego - pisarz rosyjski Lew Tołstoj a Polska, prof. S. Zakrzewskiego - powieść Henryka Sienkiewicza *Ogniem i mieczem* w świetle nauki historycznej)[98].

Odczyty z dziedziny kultury, zwłaszcza literatury, budziły duże zainteresowanie słuchaczy wileńskich i wywoływały ożywione dyskusje. Szczególnie wyróżnił się pod tym względem odczyt prof. S. Zakrzewskiego o powieści Henryka Sienkiewicza *Ogniem i mieczem*. Lwowski profesor przeniósł do Wilna rozgorzałą w owym czasie wśród uczonych polskich i ukraińskich dyskusję o walorach historycznych powieści Sienkiewiczowskiej. Badacze twórczości wielkiego pisarza doszli bowiem do wniosku, że obraz wydarzeń i postaci historycznych, jaki przedstawił w tej części *Trylogii* H. Sienkiewicz, jest fałszywy i że utwór ten zaważył na stosunkach polsko-ukraińskich. Profesor Zakrzewski stanowczo skrytykował takie poglądy i udowodnił, że Sienkiewicz nie rozmijał się z prawdą historyczną - z wyjątkową ścisłością nakreślił postacie i wydarzenia historyczne[99].

Uznanie słuchaczy wileńskich zdobył także prof. Bohdan Łepki (Богдан Лепкий) z Krakowa, który często wygłaszał w Wilnie publiczne odczyty z literatury ukraińskiej. Ówczesna prasa wileńska pisała, że „Prof. Łepki należy do prelegentów wyjątkowo interesujących. Łączy w sobie wielki dar wymowy z głębokim znawstwem przedmiotu i z nadzwyczajną siłą uczuć. Liryzm wykładów prof. Łepkiego wkracza w sferę poezji i nadaje jego słowom ogromną sugestywność"[100]. Jeden ze swych wykładów publicznych prof. Łepki poświęcał twórczości

---

[98] *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu...*, s. 257, 259-260; *Ze Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie" 1934, t. 9, s. 45.

[99] H. R [Helena Romer-Ochenkowska] O *„Ogniem i mieczem"*, „Kurier Wileński" 1934, nr 47 (2937), 18 II, s. 3; taż [Romer-Ochenkowska], *Turniej historyków*, tamże 1934, nr 49 (2939), 20 II, s. 2.

[100] *Prof. Łepki o Szewczence i literaturze ukraińskiej*, „Kurier Wileński" 1934, nr 71 (2961), 14 III, s. 2.

ukraińskiego poety Tarasa Szewczenki (1814-1861), którego 120. rocznicę urodzin obchodzono w 1934 roku. Zdaniem Łepkiego Szewczenko znakomicie uosabiał w swej twórczości cechy narodowe ukraińskie oraz uczucia i dążenia swego narodu. W innych wykładach prof. Łepki, zestawiając literaturę i poezję ukraińską z rosyjską, twierdził, że pomimo wielkiej przewagi ilościowej tej ostatniej i jej bardzo wysokiej wartości artystycznej, była ona zawsze głęboko pesymistyczna i pasywna. Żaden poeta czy pisarz rosyjski nie porywał swego narodu do czynu. Był raczej oderwany od rzeczywistości. Po „buntowniczych" odruchach młodości zamykał się w skorupie tołstojowskiego niesprzeciwiania się złu. W literaturze ukraińskiej, młodej i do 1918 roku niebogatej, tętnił zawsze rytm życia. Jednocześnie była ona głęboko emocjonalna. Tematy „róży" (radości) i „kaliny" (smutku) w ukraińskiej poezji i twórczości ludowej do tej pory stale się przeplatają. Aktywność i dynamika społeczna, oto główne cechy, które odróżniały, zdaniem prof. Łepkiego, literaturę ukraińską od rosyjskiej i zbliżają ją do zachodniej, spokrewniają z literaturą polską. Poglądy Łepkiego, chociaż dyskusyjne, wzbudzały zainteresowanie słuchaczy swą oryginalnością i żywym sposobem wykładów. Mówiąc o poetach ukraińskich, profesor recytował ich wiersze we własnym przekładzie na język polski[101].

Często też rozważano kwestie ukraińskiego i białoruskiego ruchu narodowego (odczyty: dr. S. Wysłoucha o dziejach ruchu białoruskiego, prof. M. Korduby - o kwestii ukraińskiej we Wschodniej Małopolsce, inż. E. Głowińskiego - o ekonomicznych podstawach niepodległości Ukrainy, prof. R. Smala-Stockiego - o dziejach ukraińskiej myśli narodowej)[102]. Wygłaszano także odczyty dotyczące Litwy Kowieńskiej. W pierwszych latach działalności Instytutu W. Makowski miał odczyt o konstytucji Litwy, a ks. A. Wiskont - o konkordacie litewskim[103].

Rzadziej niż można było oczekiwać, podejmowano tematykę sowiecką. W latach 1930-1934 na ten temat wygłoszono w Instytucie zaledwie trzy odczyty publiczne (odczyt Władysława Studnickiego o polityce Rosji Sowieckiej, dr. Michała Kowalewskiego - o polityce

[101] Tamże.

[102] *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie" 1930, t. 7, s. 405-407; *Ze Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie*, tamże, 1933, t. 8, s. 418-420.

[103] *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie" 1930, t. 7, s. 405-407; *Ze Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie*, tamże, 1934, t. 9, s. 451-452.

mniejszościowej ZSRR, prof. A. Łotockiego – o problemie religijnym w ZSRR). Ponadto, ks. Augustyn Jakubisiak wygłosił odczyt o podstawach komunizmu, zaś dr doc. W. Sukiennicki podzielił się wiadomościami o stanie nauki sowieckiej po powrocie z podróży do ZSRR. Wynikało to z tego powodu, że w tamtym czasie tematyką sowietologiczną zajmowali się nieliczni badacze wileńscy. W miarę rozwoju działalności Instytutu i Szkoły Nauk Politycznych badania sowietologiczne podejmowali pod kierownictwem S. Swianiewicza, W. Sukiennickiego, B. Wilanowskiego coraz liczniejsi dyplomanci i doktoranci, co wpłynęło również na tematykę odczytów. W roku akademickim 1935/1936 odczyty publiczne wygłosili W. Wielhorski i M. Wańkowicz. W. Wielhorski mówił o polskiej racji stanu wobec zagadnień narodowościowych, M. Wańkowicz – o podróży do Prus Wschodnich.

Skromną działalność odczytową Instytutu tegoż roku dopełnił prowadzony przez Wiktora Sukiennickiego Referat Polityczno-Ustrojowy ZSRR. Zorganizował on posiedzenie publiczne, na którym absolwenci i słuchacze Szkoły Nauk Politycznych mówili o różnych zagadnieniach polityczno-ustrojowych Związku Sowieckiego. Wygłoszono na posiedzeniu następujące referaty: Stanisław Skowroński „Teoretyczne poszukiwania form organizacyjnych państwa proletariackiego", Mścisław Olechnowicz „Bolszewicy w walce o władzę w roku 1917", Noach Rathner „Dyskusja o związkach zawodowych w roku 1920", Franciszek Ancewicz „Zasada wodzostwa i demokracji w WKP (b)"[104], Stefan Plich „O klasowym charakterze Kodeksu karnego RSFSR", Antoni Maciejewski „Reforma sowieckiego prawa wyborczego", Aniela Krukowska „O młodzieży w ZSRR (wrażenia z podróży)". Tego rodzaju posiedzenie miało znaczenie zarówno dla młodych prelegentów, badających złożoną tematykę państwa Sowietów, jak i dla słuchaczy, którzy mogli się dowiedzieć o życiu w ZSRR, ukrywanym za żelazną kurtyną[105].

Odczyty wygłaszano również w ostatnich latach przedwojennych, lecz brakuje danych o konkretnej ich liczbie. Wiadomo, że w 1937 roku

[104] WKP(b), Wszechzwiązkowa Komunistyczna Partia (bolszewików), w latach 1925–1952 nazwa Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego. https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/WKP-b;3997004.html (dostęp: 17.05.2019).

[105] *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie" 1936, t. 11, s. 811–812.

J. Kłopotowski wygłosił odczyt o oświacie w ZSRR, M. Wańkowicz – o osadnictwie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej[106]. W 1938 roku najwięcej uwagi poświęcono tematyce litewskiej, co wynikało z nawiązania stosunków dyplomatycznych i ożywienia kontaktów między Litwą a Polską. Zorganizowany w dniach 25-30 kwietnia cykl publicznych wykładów dyrektora Szkoły Nauk Politycznych W. Wielhorskiego o Litwie współczesnej, ze względu na aktualność tego tematu odczyt przyciągnął licznych słuchaczy, którzy z trudem mogli się pomieścić w wykładowej sali Instytutu[107].

Wydawnictwo

Ważną dziedziną działalności Instytutu było wydawnictwo. Instytut wydawał czasopisma naukowe „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie" i „Balticoslavica" oraz publikacje książkowe jako prace poszczególnych sekcji. Redaktorem odpowiedzialnym za wydawnictwa ogólne Instytutu był Stefan Ehrenkreutz.

Pierwszy tom „Rocznika Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie" pod redakcją S. Ehrenkreutza ukazał się w 1933 roku. Został wydany z zasiłku Funduszu Kultury Narodowej. Zawierał on dział naukowy i dział informacyjny. W dziale naukowym zamieszczono pięć artykułów dotyczących różnych aspektów życia krajów sąsiednich: Litwy i Związku Sowieckiego. Szczególnie wyróżniono Litwę Kowieńską, której poświęcono trzy artykuły z ogólnej liczby pięciu. W pierwszym z nich dobry znawca polityki litewskiej W. Wielhorski prowadził rozważania dotyczące spraw terytorialnych w polityce Litwy. Po przeanalizowaniu dostępnych mu źródeł doszedł on do następujących wniosków: 1) Od zachodu, od morza i Niemiec, litewska granica państwowa jest dobra – można ją nazwać niemal najlepszą z możliwych. Jednak i ta granica staje się coraz bardziej zagrożona wobec planów Rzeszy zwrócenia Kłajpedy i Kraju Kłajpedzkiego; 2) Od wschodu litewskie aspiracje narodowe były nieurzeczywistnione. Powodem tego była niechęć do poszanowania indywidualności kulturalno-narodowej

[106] Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej, „Ateneum Wileńskie" 1937, t. 12, s. 684.

[107] LMAVB, RS, sygn. F. 9, b. 3299, k. 7v, Sprawozdanie Prezesa Zarządu...

Wileńszczyzny. Po wejściu Wileńszczyzny w skład państwa polskiego stała się ona izolatorem państwa litewskiego od obszarów Rosji, zamiast być łącznikiem. Skutków tej sytuacji Litwa w stosunkach ekonomicznych z Rosją potrafiła częściowo uniknąć, obchodząc teren Wileńszczyzny poprzez Łotwę. Tym nie mniej wobec braku bezpośredniej granicy i wobec dzielących Litwę i Rosję zasad ustroju społecznego czynnik rosyjski osłabł w grze politycznej na terenie Litwy, szczególnie w grze jawnej; 3) Granica wschodnio-południowa, od strony Polski, pozostawała martwa politycznie i gospodarczo. Formalnie Polska straciła wpływy na terenie Litwy w większym zakresie niż Rosja. Znacząco dojrzewały przeciwności po obu stronach „linii demarkacyjnej" kowieńsko-wileńskiej. Polityczna konieczność wymagała zbliżenia obu państw, ale rozwój duchowości na obu terenach oddalał je od siebie. Na gromadzących się w ten sposób animozjach, chcieli zyskać w Moskwie i w Berlinie. Z tego powodu rokowania co do przyszłości były trudne. Można było przewidywać, dodawał W. Wielhorski, że nacisk Niemiec na Litwę istotnie będzie wzrastać[108].

W drugim artykule dotyczącym Litwy Teodor Nagurski, kierownik Centralnego Biura Statystycznego miasta Wilna, opierając się na danych statystycznych oraz literaturze przedmiotu w językach litewskim, niemieckim, polskim i rosyjskim, przeanalizował ówczesną sytuację miasta i portu Kłajpedy oraz ich znaczenie dla gospodarki Litwy. W ciągu dziewięciu lat należenia Kłajpedy do Litwy[109] zostały

[108] W. Wielhorski, *Sprawy terytorialne w polityce Litwy*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" 1933, t. 1, s. 1–50.

[109] Okręg Kłajpedy (lit. Klaipėdos kraštas, niem. Memelland) utworzono na mocy art. 99 traktatu wersalskiego, w którym Rzesza Niemiecka zrzekła się okręgu na północ od rzeki Niemen na rzecz Wielkich Mocarstw. Okręg przekazano pod administrację Ligi Narodów. Od 13 II 1920 r. porządku w okręgu pilnował korpus francuski. Rząd w Kownie nie doczekawszy się rozwiązania problemu kłajpedzkiego, drogą dyplomatyczną postanowił zorganizować powstanie, mające sprawić wrażenie, że to sama miejscowa ludność pragnie połączenia z Litwą. Powstanie zainicjowano 10 I 1923 r. Z Litwy przybyli przebrani policjanci, żołnierze armii regularnej i paramilitarnej organizacji szaulisów, ogółem ok. 1500 osób. Akcja ta została przez władze litewskie skonsultowana z przedstawicielami Niemiec i Rosji Sowieckiej. Po długich rokowaniach mocarstwa zachodnie zgodziły się 15 II 1923 r. odstąpić okręg Republice Litewskiej, pod licznymi jednakże warunkami (m.in. ochrona i samorząd dla ludności niemieckiej). W 1925 r. Kłajpedę zamieszkiwało 142 000 mieszkańców, określających się w 27% przypadków jako Litwini, 24% jako Kłajpedzianie i 42% jako etniczni Niemcy. Dnia 23 III 1939 r. pod naciskiem hitlerowskich Niemiec Litwa zawarła z nimi

nawiązane nici łączności gospodarczej między tym portem a Republiką Litewską i jego znaczenie dla gospodarki Litwy było niezaprzeczalne. Jednak port kłajpedzki nie był wówczas dostatecznie wykorzystywany przez Litwę z braku połączenia kolejowego i własnej floty handlowej, a także z powodu braku zainteresowania portem ze strony społeczeństwa litewskiego. Ponadto import litewski przez Kłajpedę, zaznaczał Nagórski, był silnie opanowany przez dostawców z Niemiec. W razie zatargów gospodarczych czy politycznych mogło to mieć dla Litwy negatywne skutki.

Jeszcze silniej ujemne strony mało zróżnicowanego handlu zagranicznego, zdaniem autora, występowały przy eksporcie. Wprawdzie eksport przez Kłajpedę był bardziej urozmaicony niż import, jednak ze względu na jego znaczenie dla bilansu płatniczego skierowanie ponad $^2/_3$ eksportu do dwóch tylko krajów (Anglii, Niemiec) było niebezpieczne. Największą przeszkodą dla rozwoju zarówno Kłajpedy jako miasta, jak i portu, według T. Nagurskiego, był brak tranzytu, głównie drzewnego, z Wileńszczyzny, Grodzieńszczyzny, Nowogródczyzny i Mińszczyzny. Szczególnie ostro zarysowywał się ten problem w sytuacji, gdy Niemcy celowo zahamowały tranzyt wschodnio-pruski przez Kłajpedę. Litwa, chcąc umożliwić w przyszłości zwiększone obroty handlowe, poczyniła pewne starania, aby nawiązać stosunki handlowe z Polską, jednak bez zasadniczych zmian w tej dziedzinie, uważał T. Nagurski. Wszystkie te zabiegi miały charakter półśrodków, tym bardziej, że państwo litewskie przyjęło uciążliwe zobowiązania wobec Niemiec, co osłabiło zdolności konkurencyjne Kłajpedy wobec Królewca. Istniejącego stanu rzeczy, zdaniem autora, nie dało się zmienić bez nawiązania stosunków konsularnych z Polską, Litwa zaś ze względu na swą politykę wileńską opierała się przed nawiązaniem tych

umowę, według której okręg Kłajpedy został włączony w granice Niemiec. Po przegranej Niemiec w II wojnie światowej okręg Kłajpedy wrócił w granice Litwy. Zob. P. Łossowski, *Kłajpeda kontra Memel: Problem Kłajpedy w latach 1918-1939-1945*, Warszawa 2007; *1923 metų sausio įvykiai Klaipėdoje: straipsnių rinkinys*, red. R. Nikžentaitienė, Klaipėda 1995, (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. 4); *Klaipėdos kraštas 1920-1924 m. archyviniuose dokumentuose*, sudarytoja S. Pocytė, Klaipėda 2003 (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. 9); *Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai = The 1939 annexation of Klaipėda region: political, ideological, social and military issues*, sudarytoja S. Pocytė, Klaipėda 2010 (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. 10).

stosunków, wskutek czego zagadnienia gospodarcze były uzależnione od splotu spraw politycznych[110].

Autorem trzeciego artykułu dotyczącego spraw Litwy był znany działacz litewski, prezes Litewskiego Towarzystwa Naukowego ks. dr Antoni Wiskont (lit. Antanas Viskantas). W swej pracy szczegółowo omówił konkordat litewski w zestawieniu z konstytucją litewską i konkordatem polskim[111]. Protokół o zawarciu konkordatu między Stolicą Apostolską a Republiką Litewską był podpisany 27 września 1927 roku, a 10 grudnia tegoż roku nastąpiła w Watykanie wymiana dokumentów ratyfikacyjnych. Społeczeństwo litewskie, podkreślał Wiskont, przyjęło konkordat na ogół przychylnie, ale w ciągu 1931 roku powstał konflikt między episkopatem a rządem litewskim. Przyczyną konfliktu było rozwiązanie związku uczniowskiego „Ateitininkai" (Przyszłościowy) znajdującego się pod szczególną opieką episkopatu. Organy prasy stronnictwa demokracji chrześcijańskiej upatrywały w rozwiązaniu stowarzyszeń młodzieży katolickiej pogwałcenie konkordatu. Prasa zaś wrogo usposobiona do Kościoła krytykowała przepisy konkordatu jako niezgodne z konstytucją i domagała się zniesienia tego układu oraz zerwania stosunków ze Stolicą Apostolską.

Ksiądz A. Wiskont uważał, że wobec powstałego konfliktu wskazane jest szczegółowe omówienie litewskiego konkordatu. W pierwszej części swej pracy naszkicował pobieżnie położenie prawne Kościoła katolickiego w Republice Litewskiej odnośnie do zawarcia konkordatu, w drugiej omówił ustępstwa, jakie państwo poczyniło na rzecz Kościoła, trzecią zaś poświęcił omówieniu ustępstw ze strony Kościoła na rzecz państwa. Po szczegółowym omówieniu wszystkich ważniejszych punktów autor wywnioskował, że konkordat litewski został ujęty w ścisłym związku z konstytucją państwową, która przyznawała związkom religijnym o charakterze publiczno-prawnym jeszcze szersze uprawnienia niż konstytucja polska. Zrozumiałą jest rzeczą, podkreślał Wiskont, że Litwa, zawierając konkordat ze Stolicą Apostolska, nie mogła uszczuplać względem Kościoła katolickiego uprawnień,

---

[110] T. Nagurski, *Kłajpeda*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" 1933, t. 1, s. 51–114.

[111] A. Wiskont, *Konkordat litewski w zestawieniu z konstytucją państwową litewską i konkordatem polskim*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" 1933, t. 1, s. 115–173.

jakie konstytucja państwowa przyznawała wszystkim związkom religijnym o charakterze publiczno-prawnym. Konkordat polski do chwili zawarcia konkordatu litewskiego słusznie był uważany za najkorzystniejszy dla Kościoła ze wszystkich konkordatów, jakie zostały zawarte po I wojnie światowej, lecz w konkordacie litewskim poczyniono jeszcze większe ustępstwa ze strony państwa na rzecz Kościoła. Z tego powodu nieprzychylne dla Kościoła elementy na Litwie starały się go obalić, ale wobec znaczenia, jakie religia katolicka posiadała w życiu narodu litewskiego i wobec roli, jaką duchowieństwo odegrało przy wskrzeszeniu niepodległości Litwy, konkordat ten, w przekonaniu ks. Wiskonta, miał wytrzymać wiele prób. W końcu jako dodatek do artykułu zamieszczono oryginalny tekst w języku francuskim konkordatu zawartego 27 września 1927 roku między Stolicą Apostolską a Republiką Litewską[112].

W pierwszym tomie „Rocznika Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie" znalazł się również artykuł Seweryna Wysłoucha o roli Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi w ruchu narodowym Białorusinów w Polsce. Przedtem S. Wysłouch, absolwent i pracownik Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB, członek Towarzystwa Przyjaciół Nauk i Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie był znany jako autor licznych prac, dotyczących historii, podziału terytorialnego, rozwoju gospodarczego i położenia prawnego wschodnich ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego. Zajęcie się nowym tematem, dalekim od jego dotychczasowych badań, było związane z kierownictwem Referatu Mniejszości Narodowościowych. Analizując przyczyny zdominowania ruchu białoruskiego przez założoną w 1923 roku Komunistyczną Partię Zachodniej Białorusi (KPZB)[113], S. Wysłouch zaznaczał, że ruch białoruski został całkowicie

[112] Szerzej o stosunkach Republiki Litewskiej z Watykanem zob. A. Kasparavičius, *Tarp politikos ir diplomatijos: Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika*, Vilnius 2008; *Lietuva ir Šventasis Sostas (1922–1938): slaptojo Vatikano archyvo dokumentai*, sudarė, įvadą parašė ir vertė Arūnas Streikus; vertė Danutė Butkienė, Gitana Vanagaitė, Vilnius 2010.

[113] Komunistyczna Partia Zachodniej Białorusi (KPZB) była utworzona w październiku 1923 r. w Wilnie. Działała na północno-wschodnich terenach II Rzeczypospolitej Polskiej, do których prawa rościł sobie Związek Sowiecki (województwa: białostockie, wileńskie, nowogródzkie i poleskie), skupiała w swoich szeregach komunistów różnych narodowości, w większości Żydów i Białorusinów. Dzieliła się na okręgi: białostocki, wileński i brzeski, a później również grodzieński, piński i słonimsko-baranowicki. W ciasnym związku z KPZB

rozbity w czasie wojny polsko-bolszewickiej. Skorzystali z tego komuniści, którzy postanowili skupić pod swym sztandarem wszystkie żywioły białoruskie, niezadowolone z polskiej polityki narodowościowej i społecznej. Popierani przez Związek Sowiecki działacze komunistyczni rzucili hasło utworzenia jednolitego frontu „pracującego narodu białoruskiego" pod wodzą KPZB dla wyzwolenia Białorusi Zachodniej spod „jarzma polskiego" i połączenia jej z Białoruską Socjalistyczną Republiką Radziecką. Propagandzie komunistycznej sprzyjały takie czynniki, jak: 1) podłoże historyczne, tj. skutki rządów carskich; 2) tendencje nacjonalistyczne, panujące wśród pewnego odłamu społeczeństwa polskiego i wpływy tego odłamu na politykę w stosunku do mniejszości narodowych, w tym do Białorusinów; 3) braki w strukturze aparatu państwowego w województwach wschodnich; 4) warunki gospodarczej egzystencji wsi kresowej. Zrealizowanie przez polski rząd szerokiego programu reform na Ziemiach Wschodnich, przyznanie Białorusinom należnego im miejsca w dziele budowy państwa polskiego oraz poprawa sytuacji gospodarczej wsi kresowych, zdaniem S. Wysloucha, miało uodpornić ludność zachodniobiałoruską przed ideami komunistycznymi i osłabić wpływy KPZB, będące narzędziem wrogiej wobec Polski polityki sowieckiej[114].

W pierwszym tomie „Rocznika Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie" opublikowano również artykuł Grzegorza

działał Związek Młodzieży Komunistycznej Zachodniej Białorusi założony w 1924 r. i inne prokomunistyczne organizacje młodzieżowe, na przykład „Funk" (1932-1937), „Front" (1932-1938). KPZB opowiadała się za oderwaniem terenów na wschód od linii Curzona i włączeniem ich do ZSRR na skutek zbrojnego powstania przeciwko II RP. W celu pozyskania popularności wśród szerokich kręgów społeczeństwa białoruskiego wypowiadała się za używaniem języka białoruskiego w szkole i w urzędach, rozwojem kultury białoruskiej, nacjonalizacją przemysłu, reformą rolną bez odszkodowania itp. Wydawała gazety „Bolševik" (1924-1936), „Barykada" (1932-1937), „Čyrvony sciag" (1924-1938), „Do walki" (1929-1932), „Kujmy broń" (1931-1936), „Partrabotnik" (1930-1934), „Baracba" (1932-1933), „Belaruskaja Gazeta" (1933-1934), „Asva" (1934), „Naša volia" (1935-1936), ulotki, broszury propagandowe, plakaty w językach białoruskim, jidysz, litewskim, polskim, rosyjskim. Komuniści białoruscy blisko współpracowali z komunistami Litwy. W 1938 r. KPZB została rozwiązana z rozkazu komunistycznych władz sowieckich. Zob. *Vakarų Baltarusijos Komunistų Partija*, w: *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, Vilnius 1984, t. 12, s. 14; *Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža*, Vilnius 1978, t. 2, s. 453-522.

[114] S. Wysłouch, *Rola Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi w ruchu narodowym Białorusinów w Polsce*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" 1933, t. 1, s. 174-240.

Wirszubskiego, pracownika Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB, w którym przedstawił on projekt kodyfikacji prawa karnego ZSRR autorstwa Igora Krylenki. Szczególną uwagę zwracał on na te artykuły kodeksu, które sankcjonowały ściganie przestępstw przeciwko państwu[115]. Ochrona państwa zawarta była w przepisach kodeksu o działaniach kontrrewolucyjnych. Prawo karne sowieckie rozróżniało trzy rodzaje kontrrewolucji: polityczną, zdrady i gospodarczą. Pierwsze dwie kategorie odpowiadały powszechnym pojęciom zdrady głównej i zbrodni stanu. Natomiast pojęcie kontrrewolucji gospodarczej pojawiło się po raz pierwszy w prawodawstwie karnym sowieckim i nie miało odpowiednika w prawodawstwie państw kapitalistycznych, nieznających identyfikacji państwa i gospodarki[116].

Pojęcie politycznej kontrrewolucji obejmowało:

1) czyny przeciwrewolucyjne, takie jak powstania, działania terrorystyczne, niszczenie komunikacji, wodociągów, publicznych składnic i gmachów;
2) intelektualne działania kontrrewolucyjne, jak propaganda, agitacja i sabotaż.

Pojęcie kontrrewolucji zdrady obejmowało:

1) stosunki z państwem obcym lub zastępcami tego państwa, mające na celu kontrrewolucję lub pomoc dla państwa wrogiego Związkowi Sowieckiemu;
2) szpiegostwo;
3) podżeganie państw obcych lub zagranicznych grup społecznych do czynów nieprzyjaznych wobec Związku Sowieckiego;
4) pomoc udzielona państwom wrogim lub wrogim sferom spośród międzynarodowej burżuazji czy grupom zorganizowanym przez wrogą burżuazję zagraniczną.

Pojęcie kontrrewolucji gospodarczej obejmowało przestępstwa:

1) szkodnictwo na terenie państwowego przemysłu i państwowej komunikacji, handlu, obiegu pieniężnego, systemu kredytowego i spółdzielczości;

---

[115] G. Wirszubski, *Ochrona państwa w prawie karnym Unii Sowieckiej z uwzględnieniem projektu Krylenki*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" 1933, t. 1, s. 241–252.

[116] Tamże, s. 246–247.

2) wykorzystywanie państwowych lub spółdzielczych zakładów w interesie dawnych właścicieli czy zrzeszeń kapitalistycznych.

Ponadto, według artykułu 58. sowieckiego Kodeksu karnego uważało się za działanie kontrrewolucyjne każdy czyn „zmierzający do obalenia, podkopania lub osłabienia rządu rad robotniczych i chłopskich i wybranych przez te rady na podstawie konstytucji sowieckiej rządów robotniczo-chłopskich w ZSRR oraz w republikach związkowych i autonomicznych[117].

Za wszystkie działania kontrrewolucyjne sowieckie prawo karne przewidywało surowe kary: rozstrzelanie lub pozbawienie wolności (przy okolicznościach łagodzących) na co najmniej trzy lata w połączeniu z całkowitą izolacją i zupełną lub częściową konfiskatą majątku. G. Wirszubski podkreślał, że prawodawstwo państw liberalnych traktowało o wiele łagodniej przestępców politycznych. Surowe traktowanie przestępcy politycznego, zdaniem G. Wirszubskiego, wynikało z systemu państwa jednopartyjnego. Państwo takie, przekonane o absolutnej i wyłącznej prawdzie swej ideologii partyjnej i państwowej, uznawało każdego przeciwnika, niedającego się pozyskać dla tej jedynej dopuszczalnej idei monopolistycznej, za wroga państwa i społeczeństwa, którego trzeba unieszkodliwić[118]. Dodać należy, że całą surowość sowieckiego prawa karnego doświadczyli liczni obywatele II Rzeczypospolitej Polskiej po zagarnięciu wschodniej jej części przez Związek Sowiecki w 1939 roku.

Artykuł G. Wirszubskiego zapoczątkował tematyką sowiecką, coraz szerzej rozwijaną w następnych wydawnictwach Instytutu. Współczesny polski sowietolog M. Kornat zaznacza, że spostrzeżenia Wirszubskiego stanowią „także dziś ważny punkt odniesienia w refleksji nad prawodawstwem państw totalitarnych w perspektywie porównawczej"[119].

Tom drugi „Rocznika Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie", wydany w 1934 roku, był poświęcony różnym zagadnieniom ekonomiki sowieckiej. Podobnie jak tom pierwszy

[117] Tamże, s. 247–248.

[118] Tamże, s. 249–251.

[119] M. Kornat, *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939) i jego wkład w rozwój polskiej sowietologii*, „Kwartalnik Historyczny" 2000, t. 107, nr 3, s. 77.

ukazał się dzięki zasiłkowi Funduszu Kultury Narodowej. Zawierał słowo wstępne wydawców, 7 artykułów i 12 recenzji prac polskich i zagranicznych uczonych. Wszystkie umieszczone w tomie artykuły były wcześniej zreferowane i przedyskutowane na posiedzeniach Sekcji Gospodarczej. Były to: Stanisława Swianiewicza *Rzut oka na zasadnicze problemy sowieckiej polityki gospodarczej* oraz *Z zagadnień sowieckiego przemysłu ciężkiego*; Michała Króla *Pieniądz i kredyt w ZSSR*; Witolda Staniewicza *Kolektywizacja rolnictwa Rosji Sowieckiej*; Janusza Jagmina *Rozwój lniarstwa w Sowietach*; Fanny Lint *Sowiecki przemysł tekstylny w latach 1928-1932*; Jerzego Wiszniewskiego *Problem „chozrasczotu"*[120].

Autorzy wymienionych artykułów opierali się głównie na książkach i periodykach wydawanych w ZSSR, opracowaniach autorów zagranicznych, przeważnie niemieckich oraz na rosyjskich wydawnictwach emigracyjnych. Wszystkie te materiały zawierały luki, co przyznawali sami autorzy, utrudniające poznanie prawdziwego położenia i formułowanie twierdzeń. Materiały, publikowane w wydawnictwach sowieckich, miały często charakter propagandowy i z tego powodu były mało wiarygodne. Autorzy niemieccy, pomimo wykorzystania dostępnych dla nich materiałów faktycznych, dzięki obszernym stosunkom handlowym i rozbudowanej organizacji przedstawicielstwa dyplomatycznego, wykazywali brak zrozumienia dla specyfiki życia sowieckiego. Rosyjskie wydawnictwa emigracyjne nie podawały sprawdzonych materiałów faktycznych, do których nie miały dostępu. Tym nie mniej były one pożyteczne, gdyż wielu autorów tych wydawnictw, do czasu emigracji na Zachód, mieszkało w Rosji Sowieckiej, czynnie uczestniczyło w jej życiu politycznym i gospodarczym. Autorzy ci osobiście znali czołowych działaczy sowieckich, ich psychikę i metody zarządzania[121]. Mimo tych trudności wileńscy badacze dość trafnie naświetlili

---

[120] S. Swianiewicz, *Rzut oka na zasadnicze problemy sowieckiej polityki gospodarczej*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" 1934, t. 2, s. 1-47; M. Król, *Pieniądz i kredyt w ZSRR*, tamże, s. 48-116; W. Staniewicz, *Kolektywizacja rolnictwa Rosji Sowieckiej*, tamże, s. 117-168; J. Jagmin, *Rozwój lniarstwa w Sowietach*, tamże, s. 170-251; S. Swianiewicz, *Z zagadnień sowieckiego przemysłu ciężkiego*, tamże, s. 252-289; F. Lint, *Sowiecki przemysł tekstylny w latach 1928-1932*, tamże, s. 290-306; J. Wiszniewski, *Problem „chozrasczotu"*, tamże, s. 307-333.

[121] *Od Redakcji*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" 1934, t. 2, s. VII-X.

zasadnicze problemy sowieckiej polityki gospodarczej oraz jej skutki. Przede wszystkim trzeba wymienić obszerny artykuł S. Swianiewicza *Rzut oka na zasadnicze problemy sowieckiej polityki gospodarczej*[122]. Autor udowadniał w nim, że głównym celem gospodarczej polityki sowieckiej było gospodarcze usamodzielnienie się, tj. uczynienie z Rosji kraju, który posiadałby wszystkie techniczno-przemysłowe warunki, niezbędne do prowadzenia nowoczesnej wojny[123]. Cel ten narzucał konieczność przebudowy gospodarki rosyjskiej na kolosalną skalę, wymagającą ogromnych środków. Wykonanie tego zadania ułatwiał fakt, że Związek Sowiecki posiadał ogromne zasoby bogactw naturalnych. Kwestia siły roboczej także nie nasuwała większych trudności. Władze mogły z łatwością zwerbować ludzi do prac niewymagających specjalnych kwalifikacji. Gorzej przedstawiała się sprawa robotników wykwalifikowanych oraz kierowniczych sił technicznych. Największe trudności przedstawiało jednak zdobycie środków potrzebnych zarówno do sprowadzenia z zagranicy maszyn i urządzeń, które w Rosji nie były wytwarzane, jak i do zaspokojenia potrzeb coraz bardziej wzrastającej armii robotników. W państwach kapitalistycznych i rozwijających się środki te pozyskiwano zwykle w postaci inwestycji zagranicznych. Rząd sowiecki, nie mogąc liczyć na kapitały zagraniczne, niezbędne środki zdobywał, odbierając je ludności, przede wszystkim poprzez zmniejszanie jej możliwości konsumpcyjnych. Służył temu system podatkowy, przymus nabywania pożyczek państwowych oraz mechanizm cen ustalanych za dostarczane przez uspołeczniony aparat produkcji i handlu towary. Bardzo uciążliwy dla producentów rolnych był system przymusowego dostarczania zboża państwowym instytucjom handlu. Ludność ZSRR „piatiletki" (pięcioletnie plany gospodarki sowieckiej[124]) odczuwała jako przygniatający ciężar. Była to, zdaniem S. Swianiewicza, jedna z najbardziej charakterystycznych różnic pomiędzy dynamiką systemu sowieckiego a dynamiką kapitalizmu. Wówczas, gdy w warunkach gospodarki kapitalistycznej okres ożywienia, czyli okres wzmożonej aktywności inwestycyjnej stawał się

[122] S. Swianiewicz, *Rzut oka na zasadnicze problemy...*, s. 1–47.

[123] Tamże, s. 3.

[124] M. Smoleń, *Stracone dekady: historia ZSRR 1917–1991*, Warszawa–Kraków 1994, s. 92–94. Pierwszy sowiecki plan 5-letni obejmował lata 1928–1932, drugi plan 5-letni – lata 1933–1937, trzeci plan 5-letni - lata 1938–1942 – został skrócony wskutek wybuchu wojny.

jednocześnie okresem powszechnej pomyślności i ogólnego dobrobytu, w systemie panującym w ZSRR wzmożenie działalności inwestycyjnej prowadziło do obniżenia stopy życiowej, a w wielu wypadkach wręcz do głodu i nędzy ludności[125].

Pogorszenie się warunków bytu przeważającej części ludności ZSRR stwarzało możliwość masowych wybuchów niezadowolenia. Władze sowieckie usiłowały temu zapobiec nie tylko poprzez represje, ale też przez odpowiednią propagandę - wzbudzenie wśród mas robotniczych zapału, wiary w epokowe znaczenie dokonywanego dzieła oraz gotowości do ofiar. Jednocześnie niedociągnięcia w organizacji pracy starano się rekompensować wzmożonym wykorzystaniem siły roboczej. Stąd akcje „udarničestva" (tworzenia szturmowych brygad robotniczych) oraz „socsorevnovanija" (współzawodnictwa socjalistycznego), nadające nieraz pracy wytwórczej charakter jakichś zawodów sportowych, szarpiących siły i nerwy źle odżywianej oraz mieszkającej w złych warunkach masy robotniczej[126].

Chociaż propaganda komunistyczna oddziaływała na pewną część mas robotniczych, nie ona zapewniała utrzymanie się komunistów u władzy. Zdaniem S. Swianiewicza jedną z zasadniczych podstaw utrzymania się reżymu komunistycznego w Rosji była bierność oraz rezygnacja mas, które były w dużym stopniu produktem warunków historycznych, odsuwających całą ludność od wszelkiego udziału w decydowaniu o sprawach państwa. Dyktatorski rząd sowiecki mógł się mniej liczyć z interesami szerokich mas niż rządy krajów demokratycznych. Masy rosyjskie były daleko bardziej bierne, posłuszne i cierpliwe oraz zadowalały się znacznie niższą stopą życiową, niż masy zachodnio-europejskie. Na tej bierności, tym posłuszeństwie i tej wytrzymałości mas ludowych polegała główna siła Rosji zarówno w wyścigu gospodarczym, jak i w zapasach militarnych. Rząd sowiecki za cenę ogromnych kosztów społecznych w stosunkowo szybkim tempie mógł dokonać uprzemysłowienia kraju i na tej podstawie budować potęgę militarną, zapewniającą stabilność reżymu wewnątrz kraju i niezależność zewnętrzną ZSRR[127].

---

[125] S. Swianiewicz, *Rzut oka na zasadnicze problemy...*, s. 6-9.
[126] Tamże, s. 20.
[127] Tamże, s. 32.

Na uwagę zasługuje także artykuł W. Staniewicza o kolektywizacji rolnictwa Rosji Sowieckiej, w którym analizuje on sowiecką politykę agrarną w okresie wojennego komunizmu i w okresie tak zwanego „Nepu", następnie zastanawia się nad procesem przymusowej kolektywizacji rolnictwa w latach 1929-1932 i jego skutkach[128]. W. Staniewicz na podstawie danych statycznych, wiadomości prasowych i literatury przedmiotu, udowadnia, że przymusowa kolektywizacja w Rosji Sowieckiej doprowadziła do znacznego spadku produkcyjności rolnictwa. Spadła produkcja zbóż, a jeszcze bardziej pogłowie inwentarza żywego. W 1930 roku zebrano w ZSRR ogółem 835,5 mln kwintali zboża, w 1932 roku już tylko 708 mln kwintali. W roku 1929 w Rosji Sowieckiej było 67,1 mln bydła rogatego, 20,4 mln świń, 133,7 mln owiec, w roku 1932 pozostało 28,2 mln bydła rogatego, 10,1 mln świń oraz 47 mln owiec[129]. W skutku zmniejszenia się produkcyjności rolnictwa zaczęto dotkliwie odczuwać brak żywności, i to nie tylko w miastach, ale przede wszystkim na wsi, gdyż rząd sowiecki bardziej dbał o ludność miast niż wsi[130].

Dalej W. Staniewicz podkreślał, że kolektywizacja nie była jedyną przyczyną kryzysu rolnictwa sowieckiego. Przyczyną bardziej istotną była agrarna polityka sowiecka polegająca na bezwzględnej eksploatacji wsi przez miasto, przez partię, która, głosząc dyktaturę proletariatu, de facto była dyktaturą miasta nad wsią. Masowa kolektywizacja w Rosji była środkiem wiodącym do celu, a mianowicie, sposobem

[128] W. Staniewicz, *Kolektywizacja rolnictwa Rosji Sowieckiej*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" 1934, t. 2, s. 117-169.

[129] W. Staniewicz, *Kolektywizacja rolnictwa Rosji Sowieckiej...*, s. 160-161.

[130] Przymusową kolektywizację rolnictwa w ZSRR rozpoczęto w 1929 r. Do wiosny 1930 r. ponad połowa własności chłopskiej została skolektywizowana. Potem tempo kolektywizacji nieco zwolniło. W 1931 r. do kołchozów i sowchozów należało ponad 60% ziemi uprawnej, w 1934 r. - 75%, pod koniec lat trzydziestych - 98%. Kolektywizacji towarzyszył masowy terror wymierzony zwłaszcza w silnych ekonomicznie chłopów, nazywanych przez władze sowieckie kułakami. Odbierano od nich całe mienie, a ich samych wraz z rodzinami wysyłano do łagrów lub deportowano na Syberię. Konsekwencją kolektywizacji był straszny głód, który w latach 1932-1933 pociągnął za sobą śmierć wielu milionów ludzi na wsi. Liczba ofiar tego głodu nigdy nie została dokładnie obliczona, ale według niektórych danych znacznie przekroczyła 7 mln osób. Władze sowieckie, zatajając klęskę, nie zaapelowały do zagranicy o pomoc, pomimo iż poszczególni kraje europejskie dysponowały wówczas dużymi nadwyżkami żywności. Władze nie podjęły też we własnym zakresie żadnych środków zaradczych, aby pomóc głodującym. Zob. M. Smoleń, *Stracone dekady...*, s. 85-91.

wydobycia niezbędnych zasobów ze wsi do rozbudowy przemysłu i wykonania planu 5-letniego. Początkowo zamierzano zdobyć środki w sposób bardziej bezpośredni, przez podatki, politykę cen i inflację, gdy te zawiodły, przystąpiono do kolektywizacji, ponieważ ona jedynie zapewniała bezwzględne panowanie nad wsią, jej wytwórczością, resursami oraz akumulacją jej kapitałów[131].

Drugi tom „Rocznika Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" okazał się ostatnim. Z zachowanych materiałów źródłowych nie można jednoznacznie określić przyczyn rezygnacji z wydawania Rocznika. Najprawdopodobniej, mając ograniczone środki finansowe, zdecydowano się przeznaczyć je na wydawanie czasopisma „Balticoslavica", w którym oprócz uczonych polskich publikowali swoje prace autorzy zagraniczni oraz na edycje książkowe.

Czasopismo Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej „Balticoslavica" wydawano w latach 1933–1938. Przez ten czas ukazały się trzy tomy tego wydawnictwa[132]. Publikowano w nim artykuły naukowe, recenzje i informacje, dotyczące badań i ruchu naukowego z dziedziny filologii, etnografii i prehistorii obszaru nadbałtyckiego oraz sąsiednich krajów słowiańskich[133]. Redaktorem biuletynu był Erwin Koschmieder, do Komitetu redakcyjnego wchodzili: Włodzimierz Antoniewicz (Warszawa), Cezaria Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa (Wilno), Jalo Kalima (Helsinki) oraz Oskar Loorits (Tartu). Potem skład Komitetu redakcyjnego uległ pewnym zmianom. Od 1936 roku członkami Komitetu redakcyjnego byli: Włodzimierz Antoniewicz (Warszawa), Olgierd Chomiński (Wilno), Konrad Górski (Wilno), Jalo Kalima (Helsinki), Julian Krzyżanowski (Warszawa), Oskar Loorits (Tartu), Kazimierz Moszyński (Wilno).

Tom pierwszy „Balticoslavica" ukazał się w 1933 roku. Zawierał dziewięć artykułów w językach polskim i niemieckim. Przeważały artykuły informacyjne o instytucjach i towarzystwach naukowych wileńskich i zagranicznych, przede wszystkim o tych, z którymi się kontaktowano. Włodzimierz Antoniewicz pisał o kongresie archeologów bałtyckich w Rydze, Antoni Łuckiewicz – o Muzeum Białoruskim

[131] Tamże, s. 165–166.

[132] „Balticoslavica" 1933, t. 1; 1936, t. 2; 1938, t. 3.

[133] *Od Redakcji*, „Balticoslavica" 1933, t. 1, s. VI–VII.

im. Jana Łuckiewicza w Wilnie, Stanisław Stankiewicz – o Instytucie Białoruskiej Kultury oraz Białoruskiej Akademii Nauk w Mińsku, Cezaria Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa – o Zakładzie Etnologii Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie i jego zadaniach, Bolesław Wilanowski – o Towarzystwie Przyjaciół Nauk w Wilnie. Pozostali autorzy (Oskar Loorits, A. Luther, P. Sawickij) analizowali stan poszczególnych dziedzin nauk w krajach sąsiednich. Ponadto, w tomie znalazł się artykuł informacyjny o Instytucie Słowiańskim w Pradze, przygotowany przez wydawców na podstawie materiałów przysłanych przez czeskich kolegów[134].

Tom drugi „Balticoslavica" ukazał się w 1936 roku. Opublikowano w nim 6 artykułów w języku francuskim, niemieckim oraz polskim. Większość z nich dotyczyła stanu badań poszczególnych dziedzin nauk humanistycznych: Janina Gruszecka pisała o nowym polskim słowniku geograficznym, Ernest Fraenkel o stanie badań gwary litewskiej w okolicach Wilna, Jan Stankiewicz o stanie badań nad klasyfikacją dialektów białoruskich, Łucjan Kamieński o badaniach nad śpiewem i muzyką ludu polskiego, Miron Korduba o stanie badań nad kronikami (latopisami) staroruskimi. Wyróżniał się jedynie artykuł Helmiego Kurrika o Estońskim Muzeum Narodowym w Dorpacie, z którym etnolodzy wileńscy nawiązali bliską współpracę[135].

---

[134] W. Antoniewicz, *Kongres archeologów w Rydze*, „Balticoslavica" 1933, t. 1, s. 1–11; O. Loorits, *Folklorystyka w Estonii*, tamże, s. 12–17; A. Luther, *Literatura sowiecka w Niemczech*, tamże, s. 18–24; P. Savickij, *Eurazjanizm jako koncepcja naukowa*, tamże, s. 25–41; *Instytut Słowiański w Pradze*; tamże, s. 42–46; A. Łuckiewicz, *Muzeum Białoruskie im. Jana Łuckiewicza w Wilnie*, tamże, s. 47–55; S. Stankiewicz, *Instytut Białoruskiej Kultury – Białoruska Akademia Nauk w Mińsku*, tamże, s. 56–74; C. Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa, *Zakład Etnologii Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie i jego zadania*, tamże, s. 75–98; B. Wilanowski, *Die Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften in Wilna*, tamże, s. 99–112.

[135] J. Gruszecka, *Le nouveau Dictionnaire Geographique de l'Etat Polonais*, „Balticoslavica" 1936, t. 2, s. 1–13; E. Fraenkel, *Der Stand der Erforschung des im Wilnagebiete gesprochenen Litauischen*, tamże, s. 14–107; J. Stankiewicz, *Stan badań nad klasyfikacją dialektów białoruskich*, tamże, s. 108–128; Ł. Kamieński, *Z badań nad śpiewem i muzyką ludu polskiego (Problemy i prace Zakładu Muzykologicznego Uniwersytetu Poznańskiego)*, tamże, s. 129–149; H. Kurrik, *Estońskie Muzeum Narodowe w Dorpacie (Tartu)*, tamże, s. 150–159; M. Korduba, *Rozwój i obecny stan badań nad kronikami (latopisami) staroruskimi*, tamże, s. 160–203.

Trzeci i ostatni tom biuletynu „Balticoslavica" wydano w 1938 roku. Zawierał on dziewięć artykułów napisanych przez polskich, niemieckich, fińskich i estońskich uczonych. Jan Safarewicz, Ernest Fraenkel (1881–1957), Stanisław Westfal przedstawili stan badań nad językiem litewskim, Czesław Zgorzelski oraz Maria Żeromska rozpatrywali metody badań literackich w Rosji sowieckiej, Albert Hämäläinen, F. Linnus oraz Kazimierz Moszyński pisali o osiągnięciach uczonych fińskich, estońskich i polskich w dziedzinie etnologii i etnografii, Otto Liiv informował o prowadzonej pracy naukowo-badawczej w Estonii dotyczącej historii[136].

Oprócz wymienionych czasopism wydawano serię książkową. W latach 1930–1938 w tej serii ukazało się 11 książek: 1. Stanisława Swianiewicza *Lenin jako ekonomista*, Wilno 1930; 2. Jana Otrębskiego *Przyczynki słowiańsko-litewskie*, cz. 1, Wilno 1930; 3. Erwina Koschmiedera *Przyczynki do zagadnienia homonii w hirmosach rosyjskich*, Wilno 1932; 4. Bogumiła Jasinowskiego, *Wschodnie chrześcijaństwo a Rosja na tle rozbioru pierwiastków cywilizacyjnych Wschodu i Zachodu*, Wilno 1933; 5. Juliana Krzyżanowskiego *Byliny: Studium z dziejów rosyjskiej epiki ludowej*, Wilno 1934; 6. Witolda Dynowskiego *Barwne kufry chłopskie z okolic Wileńszczyzny i Polesia*, Wilno 1934; 7. Jana Otrębskiego *Przyczynki słowiańsko-litewskie*, cz. 2, Wilno 1935; 8. Bolesława Cyrulińskiego *Koncesje zagraniczne w ZSRR*, Wilno 1935; 9. Aleksego Derugi *Piotr Wielki a unici i unia kościelna 1700–1711*, Wilno 1936; 10. Seweryna Wysłoucha *Posługi komunikacyjne miast na prawie magdeburskim w Wielkim Księstwie Litewskim do połowy XVI wieku*, Wilno 1936; 11. Wiktora Sukiennickiego *Ewolucja ustroju*

[136] J. Safarewicz, *Stan badań nad aspektem czasownikowym w języku litewskim*, „Balticoslavica" 1938, t. 3, s. 1–27; E. Fraenkel, *Zum ostlitauischen Dialekt von Tverečius. Nebst Nachträgen zur Arbeit über der Stand der Erforschung des im Wilnagebiete gesprochenen Litauischen*, tamże, s. 28–54; S. Westfal, *Z dziejów uprawy współczesnego języka litewskiego: nowa próba wprowadzenia prepozycji i prefiksu in do języka litewskiego*, tamże, s. 55–70; C. Zgorzelski, *Lermontow na warsztacie nauki sowieckiej*, tamże, s. 71–100; M. Żeromska, *Zagadnienie metody badań literackich w Rosji*, tamże, s. 101–117; A. Hämäläinen, *Die Völkerkunde Finnlands (1931–1936)*, tamże, s. 118–127; F. Linnus, *Die estnische Ethnographie in den letzen fünf Jahren*, tamże, s. 128–135; K. Moszyński, *Die polnische Etnologie und Ethnographie seit dem Jahre 1925*, tamże, s. 136–202; O. Liiv, *Praca naukowo-badawcza w zakresie historii w Estonii*, tamże, s. 203–220.

Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w świetle oficjalnych publikacji władzy radzieckiej, Wilno 1938[137].

Ponadto nakładem Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej wydano *Wypisy tureckie i słownik turecko-polski opracowane dla użytku słuchaczy Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie*, przygotowane przez Hadżego Seraja Chana Szapszałę; statut Instytutu oraz broszurki informacyjne o Szkole Nauk Politycznych w Wilnie[138].

Prace, zaaprobowane do druku przez Sekcję Gospodarczą, dotyczyły w zasadzie zagadnień gospodarki sowieckiej. W sierpniu 1930 roku ukazało się studium S. Swianiewicza *Lenin jako ekonomista*[139]. S. Swianiewicz przeanalizował czynniki, jakie mogły wpłynąć na powstanie poglądów Włodzimierza Lenina (Uljanowa) w dziedzinie ekonomii i doszedł do wniosku, że poglądy przywódcy sowieckiego uformowały się częściowo pod wpływem teorii marksistowskich, częściowo pod wpływem idei rosyjskich narodników. Ponadto wiara Lenina i innych bolszewików we wszechpotęgę państwa „proletariackiego", nie wykluczając dziedziny gospodarczej, opierała się na formowanym przez

[137] S. Swianiewicz, *Lenin jako ekonomista*, Wilno 1930 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Gospodarcza nr 1); J. Otrębski, *Przyczynki słowiańsko-litewskie*, cz. 1. Wilno 1930; E. Koschmieder, *Przyczynki do zagadnienia chomonii w hirmosach rosyjskich*, Wilno 1932 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Filologiczna, nr 2); B. Jasinowski, *Wschodnie chrześcijaństwo a Rosja na tle rozbioru pierwiastków cywilizacyjnych Wschodu i Zachodu*, Wilno 1933; J. Krzyżanowski, *Byliny: Studium z dziejów rosyjskiej epiki ludowej*, Wilno 1934 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Filologiczna, nr 3); W. Dynowski, *Barwne kufry chłopskie z okolic Wileńszczyzny i Polesia*, Wilno 1934 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Etnologiczna, nr 1); J. Otrębski, *Przyczynki...*, cz. 2, Wilno 1935; B. Cyruliński, *Koncesje zagraniczne w ZSRR*, Wilno 1935 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Gospodarcza, nr 2); A. Deruga, dz. cyt.; S. Wysłouch, *Posługi komunikacyjne miast na prawie magdeburskim w Wielkim Księstwie Litewskim do połowy XVI w.* (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Historyczna, Nr 2), Wilno 1936; W. Sukiennicki, *Ewolucja ustroju Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w świetle oficjalnych publikacji władzy radzieckiej*, Wilno 1938.

[138] *Wypisy tureckie i słownik turecko-polski opracowane dla użytku słuchaczy Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie*, przygotował H. Seraja Chan Szapszał, Wilno 1932; Statut Stowarzyszenia „Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej", Warszawa 1930; SNPwW... Plan wykładów. Dane na rok 1933/1934, Wilno 1934; SNPwW..., Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1936/1937, Wilno 1936; SNPwW... Spis wykładów..., 1938/1939, Wilno 1938.

[139] S. Swianiewicz, *Lenin jako ekonomista*.

stulecia w Rosji poglądzie o wyższości interesów państwowych nad interesami społeczeństwa. Potrzeby państwa rosyjskiego, określane wymaganiami militarnymi, wzrastały niepomiernie szybciej niż rozwój sił produkcyjnych. To uwarunkowanie nadawało despotyzmowi rosyjskiemu szczególną formę. Władza państwowa w imię swych interesów z góry narzucała ludności określone formy ustroju społecznego oraz określone kierunki pracy społecznej. W świetle tej niespotykanej nigdzie w Europie historycznej hipertrofii państwa, czego koszty ponosiło społeczeństwo, gospodarcza sowiecka polityka nie była wyróżniającą cechą rządów komunistycznych. Teoria komunistyczna nosiła charakter międzynarodowy, ale polityka komunistów rosyjskich, zdaniem S. Swianiewicza, była wyrazem narodowych właściwości, szła po linii pewnych historycznych tendencji[140].

Praca Swianiewicza została wysoko oceniona przez znawców przedmiotu. W maju 1931 roku Swianiewicz na jej podstawie habilitował się na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego[141]. Zdaniem referenta prof. Władysława Zawadzkiego

> Badania podstaw poglądów społeczno-gospodarczych przeprowadza dr Swianiewicz najściślej obiektywnie, starając się poznać je najdokładniej i ocenić ze wszystkich możliwych punktów widzenia, wykazując wszędzie bardzo znaczną znajomość literatury i umiejętności w wyborze źródeł, tudzież wysoki stopień zmysłu krytycznego i umiarkowania w wyciąganiu wniosków. Umie on doskonale przedstawić wpływ momentów obcych nauce na kształtowanie się naukowej myśli ekonomicznej i sam tego starannie unika. Przedstawiona przezeń praca *Lenin jako ekonomista* posiada w wysokim stopniu wszystkie te zalety[142].

---

[140] Tamże, s. 84; M. Kornat, *Początki sowietologii...*, s. 50–56.

[141] LCVA, sygn. F. 175, ap. 2 (VIB), b. 127, k. 6, Wyciąg z protokołów posiedzeń Rady Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w sprawie habilitacji dr. Stanisława Swianiewicza w roku akademickim 1929/1930, protokół nr 4 z 6 XII 1929; LCVA, sygn. F. 175, ap. 2 (VIB), b. 127, k. 7, Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Rektoratu Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (Zawiadomienie o zatwierdzeniu uchwały Rady Wydziału Prawa i Nauk Społecznych z dnia 29 V 1931 r. przyjętej przez Senat Akademicki na posiedzeniu 5 VI 1931 r., której mocą dr Stanisław Swianiewicz został habilitowany jako docent ekonomii politycznej na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych USB w Wilnie), Warszawa, 28 VIII 1931.

[142] Opinia referenta prof. Władysława Zawadzkiego o dorobku naukowym Stanisława Swianiewicza, Wilno, 18 V 1931, LCVA, sygn. F. 175, ap. 2(VIB), b. 127, s. 2–4.

Druga edycja książkowa Sekcji Gospodarczej ukazała się w 1935 roku. Była to praca Bolesława Cyrulińskiego o koncesjach zagranicznych w ZSRR w przededniu światowego kryzysu gospodarczego[143]. Bolesław Cyruliński (1903–1944), mgr nauk ekonomicznych, absolwent Wyższej Szkoły Handlowej w Warszawie, urzędnik Ministerstwa Skarbu, szczegółowo przeanalizował udział kapitału zagranicznego w gospodarce ZSRR i doszedł do wniosku, że udział ten jest minimalny. Udział przedsiębiorstw koncesyjnych w ogólnej produkcji Związku Sowieckiego w latach: 1924/1925 wynosił – 0,2%, 1925/1926 – 0,4 %, 1926/1927 – 0,6%. Kapitał włożony we wszystkie przedsiębiorstwa koncesyjne wynosił 1 października 1928 roku ponad 50 mln rubli. Pod względem wielkości włożonych kapitałów na pierwszym miejscu w roku 1928 była Anglia, następnie Stany Zjednoczone, Szwecja, Japonia, Niemcy itd. W dniu 1 października 1927/1928 roku przedsiębiorstwa koncesyjne zatrudniały ponad 20 000 robotników i pracowników, z czego 10 349 pracowało w przemyśle górniczym, 9242 w przemyśle przetwórczym, reszta w pozostałych koncesjach zagranicznych. Liczba ta nie obejmowała robotników sezonowych, zajętych czasowo w koncesjach leśnych[144]. Powzięte w 1928 roku przez rząd sowiecki starania przyciągnięcia kapitału zagranicznego nie dały pozytywnego rezultatu, gdyż nie zmieniły się ekonomiczne i prawne warunki, stojące na przeszkodzie pracy koncesji zagranicznych. Istnienie jakiegokolwiek przedsiębiorstwa opartego na zdrowych zasadach handlowych, pisał B. Cyruliński, napotykało po stronie Sowietów na zasadniczą przeszkodę – głębokie różnice ustrojowe i gospodarcze między ZSRR a resztą świata cywilizowanego. Stworzone przez sowietów warunki nie dawały przedsiębiorcom koncesyjnym żadnej gwarancji normalnej pracy. Powszechne było nielojalne traktowanie przedsiębiorstw koncesyjnych, przybierające słabsze lub bardziej ostre formy w zależności od ekonomicznej i politycznej sytuacji ZSRR. W związku z nieprzychylną atmosferą i wskutek różnych komplikacji wiele koncesji zagranicznych w ZSRR znalazło się w roku 1929 i w latach następnych w takiej sytuacji, która w konsekwencji doprowadziła do ich likwidacji[145].

---

143 B. Cyruliński, dz. cyt.

144 Tamże, s. 160–164.

145 Tamże, s. 159–160, 165–169.

Dużą aktywnością w działalności wydawniczej wykazała się Sekcja Filologiczna. Najpierw zaakceptowała do druku obszerne studium kierownika sekcji prof. J. Otrębskiego *Przyczynki słowiańsko-litewskie*. Wileński językoznawca pisał w niej o niektórych następstwach sandhi[146] w słowiańskim prajęzyku, polskim zaimku *wszytek* (*wszyciek*, *wszystek*, *wszyściek*), o traktowaniu tautosylabicznych połączeń *in un* w grupie słowiańskiej, o odmianie czasownika *bĕgo*, o pochodzeniu litewskiej dwugłoski *uo*, a także o niektórych szczegółach w budowie voc. sg.[147] w litewskim dialekcie twereckim[148].

Druga część pracy o przyczynkach słowiańsko-litewskich ukazała się w 1935 roku jako czwarta i ostatnia edycja książkowa Sekcji Filologicznej. Otrębski w tej części analizował pochodzenie polskich wyrazów *ksieni*, *pani*, *kobieta*, *dopiero*, polskie przysłówki typu *wczoraj*, nazwę miejscowości *Ostrów Mazowiecka*, porównywał niektóre wyrazy w różnych językach słowiańskich. Pisał także o wielkoruskich formach nom. pl.[149] na *-a*, pochodzeniu starosłowiańskich formacji na *-šti* i *-šdi*, oboczności *je-*, *o-* w językach słowiańskich, słowiańskim przyrostku *-isko*(*-išče*), budowie nazwy Słowian i Serbów, słowach *niva*, *cъr(ъ)ky*, **kъnęga*, *kъniga*, *bratъ*, *bratrъ*, *sestra* i formacji typu **matera*, pochodzeniu słowiańskich formacji typu **telę*, niektórych wypadkach słowiańskiego wzdłużenia samogłosek w formacjach pochodnych, budowie słowiańskich wyrazów *gospodinъ* i *jedinъ*, słowiańskich obocznościach **kamęnъ*: *kamĕnъ*, *-męnoti* i *-mĕnoti*, wzdłużeniu w prasłowiańskich połączeniach dyftongicznych, genezie polskiego mazurzenia i procesów pokrewnych w grupie słowiańskiej, litewskim imperatywie na *-k* i słowiańskim imperatywie na *-jь* itp.[150]

---

[146] Sandhi (sanskr. saṁdhi 'połączenie'), językozn. termin przejęty z gramatyki indyjskiej na oznaczenie pewnego typu upodobnienia oraz innych zmian fonetycznych, zachodzących w wygłosie i nagłosie kolejnych wyrazów w zdaniu (sandhi zewnętrzne) lub sąsiadujących morfemów w wyrazie (sandhi wewnętrzne). Zob. https://sjp.pwn.pl/slowniki/sandhi.html (dostęp: 18.05.2019).

[147] *Vocativus singularis* (łac.) – wołacz liczby pojedynczej. Zob. https://pl.wikibooks.org/wiki/%C5%81acina/Gramatyka/Rzeczowniki (dostęp: 18.05.2019).

[148] J. Otrębski, *Przyczynki...*, cz. 1, Wilno 1930.

[149] *Nominativus pluralis* (łac.) – mianownik liczby mnogiej. Zob. https://pl.wikibooks.org/wiki/%C5%81acina/Gramatyka/Rzeczowniki (dostęp: 18.05.2019).

[150] J. Otrębski, *Przyczynki...*, cz. 2, Wilno 1935.

W 1932 roku jako edycja Sekcji Filologicznej ukazała się praca Erwina Koschmiedera *Przyczynki do zagadnienia chomonii w hirmosach rosyjskich*. Praca ta została napisana we Wrocławiu w latach 1927–1928. Tam też miała zostać wydana w języku niemieckim, ale ze względu na trudności techniczne i finansowe drukowanie jej uległo opóźnieniu. E. Koschmieder po podjęciu pracy na Uniwersytecie Stefana Batorego oraz objęciu kierownictwa Referatem Balticoslavica zaproponował jej wydanie Instytutowi Naukowo-Badawczemu Europy Wschodniej, gdzie została przyjęta do druku w 1931, a wydana w 1932 roku[151].

E. Koschmieder, dobry znawca filologii starosłowiańskiej, a także śpiewów cerkiewnych, w swej pracy przedstawił ogólną charakterystykę zaniku *chomonii* w cerkiewnych tekstach śpiewnych[152], przeanalizował warunki zachowania *chomonii* po akcentach rytmicznych oraz warunki jej zaniku, a także stosunek tekstów chomonijnych do tekstów starszych i greckich. Przy pisaniu pracy wykorzystał rękopis, który w tym czasie znajdował się w Państwowej Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Był to tak zwany *Певческий сборник*, obejmujący prawie całokształt pieśni liturgicznych Cerkwi Rosyjskiej XVI wieku, na 504 kartach, tj. *Ирмологий, Октоихъ, Обиход, Стихирарь*. Tam, gdzie tekst rękopisu wydawał się autorowi niejasny, przytaczał on dla porównania inne źródła, jak: Rękopis Szkoły Synodalnej śpiewu cerkiewnego w Moskwie (Синодального Училища церковного пения) nr 53, zawierający *Hirmologium* XVI wieku; Rękopis Państwowej Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu, zawierający *Hirmologium* staroobrzędowców – bezpopowców w tzw. piśmie pomorskim, bogato zdobionym, pochodzącym z XVIII wieku, a także wydane w XIX wieku śpiewniki: *Круг церковного древнего знаменного пения*. Ч. VI: *Ирмологий*, С. Петербупр 1884

[151] E. Koschmieder, *Przyczynki do zagadnienia...*

[152] Tamże, s. 1–2. *Chomonia* to jest tradycyjny sposób oddawania wszystkich jerów, zarówno słabych, jak i mocnych przez samogłoski *e* i *o* w rosyjskim śpiewie religijnym w XIV–XVII w. Zanik jerów ъ, ь, który wpłynął decydująco na budowę wyrazów we wszystkich językach słowiańskich, w cerkiewnym śpiewie rosyjskim wywołał również pewne zjawiska, które spowodowały, że tekst śpiewany różnił się znacznie od czytanego czy mówionego. W XVII w., kiedy ta chomonia coraz bardziej raziła słuchaczy i śpiewaków, przystąpiono do reformy tych tekstów śpiewanych przy okazji ogólnej reformy ksiąg liturgicznych. Zaopatrzono wtedy melodie w tekst cerkiewnosłowiański redakcji rosyjskiej, zgadzający się z ówczesnym językiem rosyjskim pod względem zaniku i zastępowania jerów. Tak powstało nowe „istinorečije", nieprzyjęte tylko przez pewne grupy staroobrzędowców.

(Издание Общества Любителей Древней Письменности, t. 83) oraz *Ирмологий нотного пения*, С. Петербург 1899)[153].

Praca E. Koschmiedera została pozytywnie oceniona przez filologów wileńskich. W referacie w sprawie mianowania go profesorem zwyczajnym zaznaczono, „*że jest ona tym cenniejsza, ponieważ omawia* temat mało w nauce znany, a nastręczający znacznych trudności badaczowi"[154].

W 1934 roku dzięki staraniom Sekcji Filologicznej wydano książkę J. Krzyżanowskiego *Byliny: Studium z dziejów rosyjskiej epiki ludowej*[155]. Autor tej pracy, polski historyk literatury i folklorysta Julian Krzyżanowski (1892–1976) w tym czasie pracował na uniwersytecie w Rydze i omawianą pracę dedykował studentom uniwersytetu ryskiego. W pierwszym rozdziale studium przedstawił dzieje studiów nad bylinami - starymi rosyjskimi pieśniami epickimi o treści bohaterskiej lub społeczno-obyczajowej, znaczenie pieśni ludowej w życiu ujarzmionych Słowian, rolę epiki ludowej w ideologii słowianofilskiej, a także metody badań bylin[156]. W następnych rozdziałach autor przedstawił główne cykle rosyjskiej epiki ludowej[157], odbicie osobowości i wydarzeń historycznych w bylinach[158], najważniejsze ich wątki bajkowe i legendarne, oddźwięki powieści ludowych oraz elementy legendowo-apokryficzne[159].

Według autora, głównymi czynnikami, które wywołały pojawienie się bylin w XVI wieku, były wydarzenia polityczne: wyzwolenie Rusi spod przewagi tatarskiej, wzmocnienie się księstwa moskiewskiego i jego dążenie do „zebrania", tj. zjednoczenia ziem ruskich. Wydarzenia te, pisał autor, obfitując w niezwykłe kolizje i efekty dramatyczne, rozkołysały wyobraźnię ludu, uśpioną przez wieki niewoli tatarskiej. Znaczenie miały także takie zjawiska, jak: wymiana dóbr kulturalnych między Rusią i Zachodem, zwłaszcza na ziemi nowogrodzkiej, wpływy

[153] Tamże, s. 39–41.

[154] LCVA, sygn. F. 175, ap. 5(IVB), b. 305, k. 28–29, Referat w sprawie mianowania prof. Erwina Koschmiedera na profesora zwyczajnego.

[155] J. Krzyżanowski, *Byliny: Studium...*

[156] Tamże, s. 1–15.

[157] Tamże, s. 16–92.

[158] Tamże, s. 93–113.

[159] Tamże, s. 114–138.

wschodnie, a także rozwój zarówno poezji ludowej skomorochów, jak i poezji epicko-religijnej z ośrodków monasterskich[160].

W ostatnim ósmym rozdziale autor analizuje piękno bylin, swoiste cechy literatury tradycyjnej, zasady budowy i środki językowo-stylistyczne[161]. Podsumowując swe spostrzeżenia o wartości estetycznej bylin rosyjskich, autor zaznaczał:

> Czerpiąc z najrozmaitszych źródeł, bijących w świecie bajki, rosyjska epika ludowa zawartość ich przetworzyła po swojemu, przez silną domieszkę elementu historycznego, ujętego po ludowemu, a więc bez precyzji naukowej, element ten bowiem zmieszała z motywami baśniowymi i legendarnymi, tworząc z niego jednolity stop poetycki, w gatunku rosyjskim, nieznanym poza terytorium ludowym Rosji[162].

Domieszka historyczna, wnioskuje dalej J. Krzyżanowski, o wyglądzie na pozór bardzo dawnym, tętniącym średniowiecznym prymitywizmem, nadaje całości poezji bylin charakter archaicznego kompleksu epickiego, bardziej pierwotnego i surowego, aniżeli analogiczne kompleksy pieśniowe ludów południowosłowiańskich lub zachodnioeuropejskich. Tak wyglądający stop pomysłów poetyckich otrzymał swoistą szatę językową, stylową i muzyczno-metryczną, właściwą tylko Rosji. Walory estetyczne takiego połączenia treści i formy są niekiedy bardzo prymitywne, polegają przede wszystkim na barwnej akcji, następnie na bogatym zasobie stereotypowych schematów stylistycznych, stosowanych umiejętnie i uwypuklających ową akcję, dzięki czemu byliny wywierają wrażenie pieśni epickich o wybitnej oryginalności[163].

Sekcja Historyczna najpierw zakwalifikowała do druku rozprawę Aleksego Derugi *Piotr Wielki a unici i unia kościelna 1700–1711*, która powstała na Uniwersytecie Stefana Batorego pod kierunkiem prof. dr. Stanisława Kościałkowskiego[164]. Aleksy Deruga wymienioną rozprawę napisał na podstawie literatury przedmiotu oraz materiałów archiwalnych, znajdujących się w archiwach watykańskich oraz w bibliotekach i archiwach polskich. We wstępie naszkicował on zarys dziejów prawosławia i unii

[160] Tamże, s. 110–113.
[161] Tamże, s. 139–153.
[162] Tamże, s. 153.
[163] Tamże.
[164] A. Deruga, dz. cyt.

kościelnej w Polsce w drugiej połowie XVII wieku na tle stosunków polsko-moskiewskich[165], omówił krótko trudności w rozszerzeniu się unii, naświetlił stanowisko Moskwy wobec kurczenia się stanu posiadania polskiego prawosławia oraz walkę za biskupstwa białoruskie[166].

Dalej A. Deruga pokazał stosunek cara Piotra I Romanowa do unii kościelnej w Polsce w pierwszych latach wojny północnej (1700–1705). W tych latach Piotr I we własnym interesie sprawował opiekę nad dyzunitami, ale wobec Europy udawał tolerancyjnego władcę, co umocniło nadzieje Stolicy Apostolskiej na wprowadzenie katolicyzmu do państwa moskiewskiego[167].

Następnie autor szczegółowo opisał wypadki połockie w 1705 roku, które szerokim echem odbiły się na ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej. Wypadki te były związane z przybyciem w czerwcu 1705 roku Piotra I do swej armii, rozlokowanej na Białej Rusi. Car ze swą świtą stanął najpierw w Witebsku, potem w Połocku. W owym czasie Połock był miastem kresowym Rzeczypospolitej, w którym ścierały się nurty religijne i toczyła się walka o stan posiadania trzech wyznań: katolickiego, unickiego i prawosławnego. Początkowo pobyt cara nie wzbudzał obaw, chociaż krążyły pogłoski o wrogich zamiarach

---

[165] *Słownik historii Polski*, pod red. J. Maciszewskiego, Warszawa 1996, s. 320–321. Unia kościelna była zawarta w Brześciu Litewskim w 1596 roku. Część duchownych prawosławnych i wyznawców prawosławia uznała papieża za głowę Kościoła i przyjęła dogmaty katolickie, zachowując bizantyjski obrządek liturgiczny. Następstwem unii brzeskiej był podział społeczności prawosławnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów na zwolenników unii – unitów i przeciwników – dyzunitów. Kościół prawosławny uważał, że unia brzeska rozbiła wspólnotę, natomiast Kościół rzymskokatolicki – traktował jako największą i najważniejszą po unii florenckiej (1439) próbę odbudowy jedności Kościoła. Po zawarciu unii brzeskiej Kościół unicki pod rządami wybitnych metropolitów Hipacego Pocieja i Józefa Melamina Rutskiego umacniał się wewnętrznie i zyskiwał nowych wiernych, niestety jego rozwój został zahamowany w czasie wojen z kozakami i Rosją (1648–1667). Po nastaniu pokoju, mimo poniesionych ciężkich strat, Kościół unicki na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej zaczął się odradzać, a szlachta skłaniała się do popierania unii kościelnej. Na samym początku XVIII w. w Rzeczypospolitej pozostała tylko jedna diecezja prawosławna (mohylewsko-mścisławska), wszystkie pozostałe były unickie. Tarcia między stronnikami i przeciwnikami unii kościelnej wykorzystała Rosja w celach ingerencji w wewnętrzne sprawy Rzeczypospolitej. Po upadku państwa polsko-litewskiego Kościół unicki w zaborze rosyjskim został siłą zlikwidowany, ale przetrwał w zaborze austriackim i stał się jednym z głównych czynników ukraińskiego odrodzenia narodowego.

[166] A. Deruga, dz. cyt., s. 1–48.

[167] Tamże, s. 49–88.

wojsk moskiewskich względem unitów. Do tragedii doszło 11 lipca 1705 roku, kiedy Piotr I po kilkodniowym ucztowaniu (świętowano imieniny cara, przypadające na 10 lipca lub 29 czerwca według starego kalendarza) zjawił się ze swoją świtą w unickiej cerkwi katedralnej św. Zofii. W chwili przybycia cara do świątyni znajdowało się tam kilku mnichów bazylianów. Widok zakonników unickich modlących się przed ołtarzem błogosławionego Józefata (arcybiskupa unickiego zamordowanego przez dyzunitów) wywołał niepohamowany gniew cara, który własnoręcznie zabił jednego z bazylianów, czym dał powód do podobnych zachowań ze strony dworzan. Po rzezi w świątyni pozostali bazylianie ratowali się ucieczką. Cerkwie i monastery unickie w Połocku zostały obrabowane i zdewastowane[168].

W następnych trzech rozdziałach autor - Aleksy Deruga - omawia skutki wypadków połockich, prześladowanie unitów ze strony prawosławnych i kryzys Kościoła unickiego na ziemiach zajętych przez wojska moskiewskie, sprawę unicką na Walnej Radzie Warszawskiej, wystąpienie papieża Klemesa XI oraz króla Augusta II w obronie unitów[169].

W zakończeniu podsumowując swe wywody o stosunku Piotra I do unii kościelnej i unitów, autor podkreśla, że rosyjski monarcha był przede wszystkim politykiem, dyplomatą i żołnierzem. Interesy państwowe i militarne wysuwał na czoło swej działalności jako sprawy najważniejsze. Według Aleksego Derugi błędne były wszelkie poglądy, które w ocenie stosunku do unitów podkreślały gorliwość religijną cara. Piotr I występował przede wszystkim jako car moskiewski, spadkobierca tradycji swych poprzedników, to znaczy jako „sobiratel zemli russkoj". Ze względów politycznych, kierując się nieśmiertelną zasadą zdobywców świata *Divide et impera*, starał się on i jego dyplomaci rozbić na odrębne zwalczające się obozy ludność ruską Rzeczypospolitej, okazać względem jednej strony (unitom) swój gniew i prześladowanie, ofiarować równocześnie drugiej stronie (dyzunitom), pod hasłem wspólnych uczuć wyznawców wiary prawosławnej, swą pomoc i opiekę[170].

Polityka Piotra I zadała unii kościelnej na terenie Rzeczypospolitej dotkliwy cios. Wszyscy, którzy łudzili się nadzieją ekspansji

[168] Tamże, s. 89-120.
[169] Tamże, s. 121-264.
[170] Tamże, s. 265-267.

katolicyzmu na Wschód, doznali gorzkiego rozczarowania. Piotr I sprecyzował metody protektoratu nad polskim prawosławiem i stopniowej likwidacji unii. W tym samym czasie wstąpił on na drogę bezwzględnego podporządkowania spraw rosyjskiego Kościoła prawosławnego interesom państwowym. Przez niedopuszczanie do obsadzenia wakującej od 1700 roku katedry patriarchatu moskiewskiego wprowadził w życie system czynienia z duchowieństwa podległych władzy państwowej urzędników. Do dzieła stworzenia prawdziwie monarchicznej, despotycznie i biurokratycznie rządzonej Rosji potrzebna była Piotrowi I Cerkiew prawosławna, zależna tylko od Moskwy i Petersburga. Dlatego też, podkreśla A. Deruga, car „samodzierżca" nie mógł być sprzymierzeńcem unii Kościołów[171].

W 1936 roku ukazała się druga książka Sekcji Historycznej – studium Seweryna Wysłoucha o posługach komunikacyjnych w miastach Wielkiego Księstwa Litewskiego na prawie magdeburskim do połowy XVI wieku[172]. Wysłouch w wymienionej pracy omówił szczegółowo rodzaje i rozmiary posług komunikacyjnych w miastach Wielkiego Księstwa Litewskiego na prawach magdeburskich, próby uchylania się mieszkańców tych miast od powinności, szlaki komunikacyjne. Na podstawie źródeł i literatury przedmiotu autor udowodnił, że posługi komunikacyjne w Wielkim Księstwie Litewskim w XV-XVI wieku składały się z wielu odrębnych świadczeń ludności. Wysłouch wymienia posługi podwodowe, wykonywane przez ludność na rzecz wielkiego księcia, jego urzędników, wysłańców, a także posłów zagranicznych. Następnie posługi związane z obowiązkiem dostarczania dla tychże osób żywności w czasie ich podróży i paszy dla koni (stany i stacje), wreszcie posługi drogowe, określające obowiązek utrzymania w stanie używalności nawierzchni ważniejszych dróg i mostów.

Posługi komunikacyjne wykonywali, oprócz innych warstw ludności, również mieszkańcy miast na prawie magdeburskim. Pierwotnie dowolnie ustalane i regulowane przez lokalne władze administracyjne, w końcu XV wieku przybrały formy bardziej określone i wyraźne. Stopniowo dokonał się podział posług komunikacyjnych na dwie zasadnicze grupy: 1) przeznaczone na potrzeby komunikacji państwowej;

[171] Tamże, s. 268-269.
[172] S. Wysłouch, *Posługi komunikacyjne...*

2) przeznaczone na potrzeby gospodarcze dworów wielkoksiążęcych lub osobiste wymagania lokalnych urzędników[173]. W pierwszej połowie XVI wieku rozmiary posług komunikacyjnych w miastach na prawie magdeburskim pod wpływem rozmaitych czynników ulegały stopniowemu kurczeniu się z wyraźną tendencją przerzucenia tych ciężarów na skarb państwa. Niektóre z gmin miejskich (Wilno, Troki, Kijów) były całkowicie zwolnione od posług komunikacyjnych, inne (Wołkowysk, Łuck, Nowogródek) uzyskały znaczne ulgi. Najtrwalszą posługą komunikacyjną okazała się podwodowa przeznaczona dla gońców wielkoksiążęcych, najmniej trwała była posługa stacyjna, od której miasta wyzwalały się dość łatwo. Kurczenie się posług komunikacyjnych, zaznacza S. Wysłouch, nie zawsze wynikało z dążeń gmin miejskich do uniezależnienia się. Niekiedy władcy, udzielając miastom ulg, liczyli się z faktyczną niezdolnością danej gminy do wykonywania ciążących na niej świadczeń[174].

Sekcja Etnologiczna zaakceptowała do druku jedynie pracę Witolda Dynowskiego *Barwne kufry chłopskie z okolic Wileńszczyzny i Polesia*, która ukazała się w 1934 roku[175]. Dynowski w swojej pracy, która powstała na podstawie literatury przedmiotu, badań w terenie oraz dokładnego zapoznania się z eksponatami przechowywanymi w Muzeum Etnograficznym Uniwersytetu Stefana Batorego, analizował wpływ warunków przyrodniczych na powstanie różnych odmian sprzętów schówkowych (kubły klepkowe i dłubane w pniu, skrzynie) używanych na terenach Wileńszczyzny i Polesia. Szczególną uwagę poświęcił barwnym kufrom, pochodzącym z drugiej połowy XIX-początku XX wieku. Kufry takie wytwarzano w warsztatach w Wilnie, Święcianach, Widzach, Olkienikach, Ejszyszkach, Lidzie, Iwju. Sprzedawano je głównie na rynkach odbywających się w tych miejscowościach, gdzie znajdowała się pracownia lub w czasie okresowych jarmarków. Cena jednego kufra, w zależności od jego wielkości wahała się w granicach 2,5–3,5 rubli[176].

Dynowski szczegółowo opisał różne typy kufrów, ich występowanie na określonych terenach, czas pojawienia się na ziemiach

[173] Tamże, s. 156–161.
[174] Tamże, s. 162.
[175] W. Dynowski, *Barwne kufry...*
[176] Tamże, s. 16–26.

północno-wschodnich Polski i Wileńszczyzny, sposoby okucia i barwienia, ich znaczenie w kulturze i obrzędach ludowych[177]. Po zapoznaniu się z wytwarzaniem i zdobnictwem sprzętów schowkowych W. Dynowski stwierdził, że formy meblarskie wykazywały zależność od warunków przyrodniczych, przede wszystkim od właściwości materiału, jaki na danym terenie występował. Przykładem ilustrującym przedstawioną sytuację było powstanie na lesistej północy Europy takich form, jak klepkowe i drążone w pniach kubły[178], w przeciwieństwie do form tworzonych z desek - czyli skrzyń, co wynikało z uwarunkowań przyrodniczych panujących na południu Europy. Z procesem polegającyn na zrywaniu z naturalnymi warunkami bytowania szła w parze zmiana form sprzętów użytkowych. Tak więc pod wpływem kultury południa na tereny środkowej i północnej Europy przedostała się również skrzynia, wypierając drążony w pniu lub sporządzony z klepek schowek. Skrzynie jako sprzęty wykorzystywane w gospodarstwach chłopskich (lub ich odmiana w postaci barwnych kufrów z dętym wiekiem) przetrwały do XX wieku. Skupiały niejako meblarską kulturę chłopską, odzwierciedlając przy tym w kształtach i ozdobach wpływy kolejnych stylów[179].

Zarówno kubły, jak i późniejsze barwne kufry zajmowały ważne miejsce w ludowych obrzędach weselnych. Rodzice nabywali tego rodzaju sprzęty schowkowe, gdy zaczynali myśleć o wydaniu córki za mąż. Liczba nabywanych kubłów lub kufrów zależała od stanu majątkowego rodziny. Składano w nich rzeczy przeznaczone córce w posagu: płótna własnego wyrobu, koszule, chustki, ręczniki, paski, nici, korale itp. Większe natomiast rzeczy, jak szuby, półszubki, kożuchy wieszano na żerdziach w komorze. Aby zapobiec rozsypaniu się kubłów, stawiano je w sieniach lub komorze. Pod koniec uczty weselnej w domu panny młodej wybrani spośród gości tzw. kubelnicy szli do komory

---

[177] Tamże, s. 15-45.

[178] Tamże, s. 5-6. Nazwa kubeł, według Dynowskiego, dostała się do słowiańskiego słownictwa najprawdopodobniej za pośrednictwem języka niemieckiego. Na obszarze północno-wschodniej Słowiańszczyzny rozumie się przez nią sprzęt schówkowy na odzież, rzadziej na ziarno, zrobiony z klepek lub dłubany w pniu. Znane są dwie odmiany kubłów - pozioma oraz pionowa. Na Wileńszczyźnie i Polesiu klepkowe kubły spotykało się tylko w odmianach pionowych. Były to jakby okrągłe kadzie o podstawie szerszej niż wylot.

[179] Tamże, s. 52.

i wytaczali stamtąd kubły, które już uprzednio były przygotowane do odwiezienia na nowe miejsce pobytu panny młodej. W przypadku gdy panna młoda została przez gości weselnych hojnie obdarowana, drużbowie wśród ogólnej wesołości otwierali pozamykane już kubły i kładli ofiarowane sztuki płótna, ręczniki i inne rzeczy na wierzch spakowanej już wyprawy. Weselnicy udawali, że nie chcą tego oddać i żądali okupu w postaci wódki i łakoci, których zazwyczaj dostarczał pan młody. Po uiszczeniu okupu kubelnicy wynosili kubły lub kufry i stawiali na wóz. Niekiedy był to wóz, w którym jechali nowożeńcy, na ogół jednak wieźli je kubelnicy na ostatnim wozie za orszakiem weselnym[180].

Więcej prac, z powodów głównie finansowych, Sekcja Etnologiczna nie wydała. Jednak zarówno W. Dynowski, jak i inni jej członkowie (Cezaria Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa, Kazimierz Moszyński, Maria Znamierowska-Prüfferowa) prowadzili badania kultury ludowej Wileńszczyzny i Polesia, publikowali prace w innych wydawnictwach wileńskich oraz wydawali je w postaci edycji samodzielnych[181].

Sekcja Prawnicza zakwalifikowała do druku dwie prace – w 1933 roku Bogumiła Jasinowskiego *Wschodnie chrześcijaństwo a Rosja na tle rozbioru pierwiastków cywilizacyjnych Wschodu i Zachodu*, zaś w 1938 roku – W. Sukiennickiego *Ewolucja ustroju Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w świetle oficjalnych publikacji władzy radzieckiej*. Bogumił

[180] Tamże, s. 46–50.

[181] W. Dynowski, *Sztuka ludowa Wileńszczyzny i Nowogródczyzny*, Wilno 1935 (Biblioteczka Poradni Dydaktyczno-Wychowawczej Przy Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego, ser. 2, Nr 4); C. Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa, *Ze studiów nad obrzędami weselnymi ludu polskiego: forma dramatyczna obrzędowości weselnej*, Wilno 1929 (Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 2, z. 3); taż, *Kilka uwag i wiadomości o etnografii województwa wileńskiego*, w: *Wilno i ziemia wileńska: Zarys monograficzny*, Wilno 1930, t. 1, s. 173–218; taż, *Palmowa, czyli Kwietna niedziela*, „Kurier Wileński" 1927, nr 81 (830); taż, *Wielkanoc na wsi pod Wilnem*, „Kurier Wileński" 1927, nr 88 (837); taż, *Kwiatki św. Jerzego*, „Kurier Wileński" 1927, nr 92 (842); K. Moszyński, *Stan obecny melografii rdzennej Białorusi i Polesia w roku 1932*, „Lud Słowiański. Dział B: Etnografia" 1932, t. 3, z. 1, s. 61–69; tenże, *O badaniach muzyczno-etnograficznych na Polesiu w roku 1932*, tamże, s. 69–80; M. Znamierowska-Prüfferowa, *Rybołówstwo jezior trockich: rys etnograficzny*, Wilno 1930 (Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 3, z. 2); taż, *Paski w okolicy Druskiennik*, Lwów 1934; taż, *Rybacy – ludzie zapomniani*, Wilno 1935; taż, *Pszczelnictwo i rybołówstwo we wsi Mieszkańce, pow. wileńsko-trocki*, Wilno 1937; taż, *Folklor pszczelarzy i rybaków we wsi Mieszkańce, pow. wileńsko-trocki*, Wilno 1937; taż, *Ości rybackie = Die Fischgabeln: próba klasyfikacji ości północno-wschodniej Polski: notatka tymczasowa*, Wilno 1939.

Jasinowski (1883-1969), profesor filozofii na Uniwersytecie Stefana Batorego, porównywał w swych pracach Rosję i Zachód przede wszystkim pod kątem stosunku jednostki do społeczeństwa na tle historycznym. B. Jasinowski udowadniał, że racjonalizm i krytycyzm mogły się rozwinąć tylko w Europie Zachodniej, która przeszła przez epoki Reformacji i Oświecenia. Zachodni krytycyzm intelektualny uniemożliwił sakralizację władzy, która była kluczowa do zrozumienia wzrostu despotyzmu na Wschodzie. Rozważania o różnicach cywilizacyjnych Wschodu i Zachodu, zdaniem B. Jasinowskiego, pozwalają zrozumieć właściwości cywilizacji rosyjskiej, zwłaszcza prymat zbiorowości przed jednostką, wyznawany przez słowianofilów, a wytyczony dawno przez wschodnio-chrześcijański bizantynizm. Ideologia słowianofilska, mistyczna i na ogół konserwatywna, była odmienna od ideologii bolszewickiej, materialistycznej i rewolucyjnej, jednak obie opierały się na prymacie zbiorowości, tłumiącej jednostkę. Co więcej, właśnie owo przeciwieństwo mistycyzmu i materializmu w pewnej mierze stanowiło tło psychologiczne, z którego wywodził się głęboki przewrót znany pod nazwą rewolucji bolszewickiej[182].

Ostatnią edycją książkową Sekcji Prawniczej i w ogóle Instytutu była wydana w 1938 roku pierwsza część studium Wiktora Sukiennickiego *Ewolucja ustroju Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w świetle oficjalnych publikacji władzy radzieckiej*[183]. Badania nad ewolucją ustroju ZSRR utrudniała niedostępność dokumentów archiwalnych. Sukiennicki musiał opierać się wyłącznie na źródłach publikowanych, a ściślej na aktach prawnych wydawanych przez organa władzy sowieckiej na przestrzeni lat 1917-1936. Podczas pisania pracy korzystał także z metody porównawczej oraz analizy języka tekstów prawnych. Autor studium nie lekceważył też dorobku nauki niemieckiej ani publicystyki emigrantów rosyjskich.

Na podstawie dostępnych mu dokumentów i literatury przedmiotu Sukiennicki udowadniał, że ewolucja historyczna systemów ustrojowych Europy Zachodniej przynajmniej od momentu Rewolucji Francuskiej umacniała nienaruszalne uprawienia jednostki, wiodła do ich

[182] B. Jasinowski, *Wschodnie chrześcijaństwo...*; tenże, *O cywilizacji wschodnio-chrześcijańskiej*, Lublin 1937, s. 25-26.

[183] W. Sukiennicki, *Ewolucja ustroju...*

kodyfikacji i stabilizacji na drodze gwarancji konstytucyjnych. Ustroje totalitarne XX wieku (sowiecki, hitlerowski) przyniosły widoczny regres tego procesu. Władze sowieckie nie liczyły się z poglądami prawnymi, moralnymi czy religijnymi społeczeństwa, otwarcie nazywały siebie dyktaturą i zamierzały taki porządek prawny narzucić innym narodom przez globalną rewolucję. W konstytucji ZSRR był przewidziany dynamiczny charakter państwa sowieckiego, nieposiadającego wyraźnie i ściśle określonych granic terytorialnych, lecz otwartego dla wszystkich istniejących i mających powstać w przyszłości republik radzieckich. Przyszłość pokazała zasadność wywodów sowietologa wileńskiego[184].

W Instytucie zamierzano wydać również pozostałe dwie części studium Wiktora Sukiennickiego o ewolucji ustroju ZSRR, ale zamierzeń tych nie zdążono zrealizować do wybuchu wojny. Pozostały nieurzeczywistnione także zamiary wydania I statutu litewskiego, III tomu „Rocznika Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie", poświęconego gospodarce ZSRR, bibliografii unii kościelnej i dziejów Kościoła prawosławnego na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, opracowanego przez A. Derugę. Najważniejszą przeszkodą w realizacji zamierzeń wydawniczych była szczupłość środków finansowych, którymi Instytut dysponował[185].

Po dokładnym przyjrzeniu się wydawnictwom Instytutu, można zauważyć, że cechowała je duża różnorodność tematyczna, wynikająca zarówno z planów badawczych Instytutu, jak i ośrodków naukowych, z których pochodzili autorzy. Współcześni polscy badacze najwięcej uwagi zwracają na prace sowietologiczne Instytutu (S. Swianiewicza, W. Sukiennickiego i innych). Najdokładniej przeanalizował je i pozytywnie ocenił polski sowietolog M. Kornat. Podkreślał on niejednokrotnie, że prace międzywojennych sowietologów wileńskich cechuje niewątpliwy obiektywizm i duża wnikliwość w rozpatrywaniu skomplikowanych spraw ustrojowych czy gospodarczych. Według M. Kornata:

> W ich działalności nie liczył się propagandowy antykomunizm, lecz możliwie wolna od emocji analiza. Sowietolodzy wileńscy starali się

[184] Tamże, s. 166; M. Kornat, *Początki sowietologii...*, s. 45–47.
[185] LMAVB, RS, sygn. F. 9, b. 3299, k. 7v, Sprawozdanie Prezesa Zarządu...

utrzymywać dystans w ocenie realiów rewolucyjnej Rosji. Takie podejście sprawiło, iż ich publikacje w dużym stopniu wytrzymały próbę czasu. Dlatego badacze wileńscy stworzyli „polską szkołę sowietologiczną", której dorobek ma trwałe miejsce w skali europejskiej[186].

Pozostałe publikacje Instytutu również zajmują znaczące miejsce w dorobku międzywojennego wileńskiego środowiska naukowego. W dziedzinie językoznawstwa poważnym osiągnięciem było niewątpliwie dzieło J. Otrębskiego *Przyczynki słowiańsko-litewskie*, w dziedzinie dawnego prawa litewskiego - studium S. Wysłoucha *Posługi komunikacyjne miast na prawie magdeburskim w Wielkim Księstwie Litewskim do połowy XVI wieku*, w dziedzinie dziejów Kościoła prawosławnego i unickiego na wschodnich ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego - praca A. Derugi *Piotr Wielki a unici i unia kościelna 1700-1711*, w dziedzinie etnografii - praca W. Dynowskiego *Barwne kufry chłopskie z okolic Wileńszczyzny i Polesia*. Dorobek naukowy uczonych wileńskich dopełniały prace E. Koschmiedera, J. Krzyżanowskiego, B. Cyrulińskiego, które powstały w innych ośrodkach naukowych (Wrocławiu, Rydze, Warszawie).

Publikacje Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej z zakresu językoznawstwa, etologii, historii prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego, dziejów Kościoła prawosławnego i unickiego, świadczą o tym, że Instytut w pewnym sensie był, obok Uniwersytetu Stefana Batorego, kontynuatorem tradycji naukowych dawnego Uniwersytetu Wileńskiego. Po zamknięciu uniwersytetu przez władze rosyjskie w 1832 roku pamięć o tych tradycjach zachowały i w miarę możliwości pielęgnowały komisje i polskie towarzystwa wileńskie, takie jak: Komisja Archeologiczna (działała w latach 1855-1865), nielegalne Towarzystwo Miłośników Starożytnictwa i Ludoznawstwa (1899-1907), Towarzystwo Muzeum Nauki i Sztuki (1907-1914), Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907-1939). Po odzyskaniu niepodległości do tych tradycji nawiązywał wskrzeszony w 1919 roku Uniwersytet Stefana Batorego, a także inne naukowe placówki wileńskie[187].

[186] M. Kornat, *Polska szkoła sowietologiczna 1930-1939*, Kraków 2003, s. 103.

[187] H. Ilgiewicz, *Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku*, Toruń 2005; taż, *Societatis Acadeicae Vilnenses: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907-1939) i jego poprzednicy*, Warszawa 2008.

Współpraca z innymi instytucjami i towarzystwami naukowymi w kraju i zagranicą

Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej nawiązał i utrzymywał kontakty z innymi instytucjami naukowymi w kraju i zagranicą. Wspominano już o ścisłych więzach, jakie łączyły Instytut i Szkołę Nauk Politycznych z Uniwersytetem Stefana Batorego oraz z Biblioteką Państwową im. Wróblewskich. Współpracowano również z Uniwersytecką Biblioteką w Wilnie, która na prośbę dyrekcji Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej przyznawała słuchaczom Szkoły Nauk Politycznych przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej prawa do korzystania z Biblioteki Uniwersyteckiej na takich samych warunkach jak studenci Uniwersytetu Stefana Batorego. Instytut ze swej strony brał na siebie jako jednostka prawna odpowiedzialność za wszystkie wypożyczone przez słuchaczy SNP książki i zabowiazywał się do pokrycia wszelkich ewentualnych kosztów, nieuregulowanych przez słuchaczy. Przypadki takie rzadko, ale się zdażały[188].

Bliskie stosunki łączyły Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej z wileńskimi towarzystwami naukowymi, takimi jak: Towarzystwo Prawnicze im. Ignacego Daniłowicza oraz Towarzystwo Przyjaciół Nauk, które miały wspólnych członków. Czynni działacze Instytutu oraz Szkoły Nauk Politycznych: Wacław Komarnicki, Michał Król, Witold Staniewicz, Stanisław Swianiewicz, Wiktor Sukiennicki, Eugeniusz Waśkowski, Władysław Zawadzki byli członkami komitetu redakcyjnego czasopisma „Rocznik Prawniczy Wileński", wydawanego przez Towarzystwo Prawnicze im. Ignacego Daniłowicza i Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB, opublikowali na jego łamach liczne

[188] VUB, RS, F. 47–73/35, k. 1, Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie do Pana Dyrektora Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie (w sprawie przyznania słuchaczom SNP prawa korzystania z biblioteki), Wilno, 20 III 1930; VUB, RS, F. 47–73/35, k. 2, Do Dyrekcji Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie, 24 III 1930 (Dyrekcja Biblioteki Uniwersyteckiej wyraża swą zgodę na przyznanie prawa korzystania z Biblioteki słuchaczom SNP oraz prosi o nadesłanie zobowiązania, w którym dyrekcja szkoły bierze na siebie jako jednostka prawna odpowiedzialność za wszystkie wypożyczone książki), Wilno, 24 III 1930; VUB, RS, F. 47–73/35, k. 3, Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie do Dyrekcji Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej (Dyrekcja SNP bierze na siebie odpowiedzialność za wszystkie wypożyczone przez słuchaczów książki), Wilno, 27 III 1930.

artykuły z dziedziny prawa, w tym na tematy bliskie badanym przez Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej[189].

Członkowie Instytutu i pracownicy Szkoły Nauk Politycznych pisali artykuły także do kierowanego przez Towarzystwo Prawnicze im. Daniłowicza miesięcznika „Wileński Przegląd Prawniczy", który ukazywał się w latach 1930–1939[190]. Opublikowane na łamach miesięcznika prace W. Sukiennickiego, E. Waśkowskiego, B. Wróblewskiego tematycznie były zbliżone do badań Instytutu[191].

Ponadto, w przededniu wojny postanowiono wydawać wspólnymi siłami serię literatury prawniczej „Wileńska Biblioteka Prawno-Społeczna". W 1939 roku w tej serii ukazała się książka Franciszka Ancewicza *Stalinowska koncepcja państwa na tle ewolucji ustrojowej Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich*, napisana pod kierownictwem Wiktora Sukiennickiego[192].

Na łamach czasopisma „Ateneum Wileńskie", wydawanego przez Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie, regularnie informowano o działalności Instytutu i Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie[193]. Czasopismo Instytutu „Balticoslavica" zamieściło artykuł informacyjny B. Wilanowskiego o Towarzystwie Przyjaciół Nauk w Wilnie.

---

[189] W. Komarnicki, *Geneza terytorium państwowego Polski ze stanowiska prawa narodów*, „Rocznik Prawniczy Wileński" 1925, t. 1, s. 252–266; M. Król, *Odpowiedzialność państw w prawie międzynarodowym*, tamże, 1929, t. 3, s. 177–416; tenże, *Represalia i wyższa konieczność w prawie międzynarodowym*, tamże, 1930, t. 4, s. 15–100; tenże, *Wykładnia traktatów międzynarodowych*, tamże, 1933, t. 6, s. 43–206; tenże, *Prawo międzynarodowe w orzecznictwie sądów krajowych*, tamże, 1935, t. 7, s. 251–334; tenże, *Próby kodyfikacji zasad międzynarodowej odpowiedzialności państw*, tamże, 1936, t. 8, s. 174–284; B. Wilanowski, *Ustępstwa ze strony Kościoła na rzecz państwa poczynione w konkordacie z 10 lutego 1925 r. w świetle konkordatów innych*, tamże, 1928, t. 2, s. 177–240; tenże, *Stosunek Kościoła do państwa w świetle ostatnich konkordatów*, tamże, 1930, t. 4, s. 107–208.

[190] „Wileński Przegląd Prawniczy" 1930–1939, t. 1–10.

[191] W. Sukiennicki, *Marksowsko-leninowska teoria prawa*, „Wileński Przegląd Prawniczy" 1935, t. 1, nr 3, s. 73–77, nr 5, s. 153–157; E. Waśkowski, *Źródło prawa rosyjskiego obowiązującego na Ziemiach Wschodnich*, tamże, 1930, t. 1, s. 10–13, 49–52, 115–117, 321; B. Wróblewski, *Grupy współdziałania z prokuraturą w ZSRR*, tamże, 1938, t. 9, s. 233–234.

[192] F. Ancewicz, *Stalinowska koncepcja państwa na tle ewolucji ustrojowej Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich*, Wilno, „Rocznik Prawniczy Wileński" 1939 (Wileńska Biblioteka Prawno-Społeczna, t. 1).

[193] *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie" 1930, t. 7, z. 1–2, s. 407; 1935, t. 10, s. 564; 1936, t. 11, s. 811–812; 1937, t. 12, s. 684; *Ze Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie*, tamże, 1934, t. 9, s. 45.

Napisany w języku niemieckim artykuł był przeznaczony dla zagranicznych czytelników[194].

Członkowie Instytutu i pracownicy Szkoły Nauk Politycznych często publikowali artykuły w czasopiśmie Towarzystwa Przyjaciół Nauk „Ateneum Wileńskie", a większe rozprawy – w jego wydawnictwach seryjnych. W wymienionych wydawnictwach ukazały się publikacje Stefana Ehrenkreutza[195], Erwina Koschmiedera[196], Jana Otrębskiego[197], Witolda Staniewicza[198], Hadży Seraja Szapszała[199], Bolesława Wilanowskiego[200], Seweryna Wysłoucha[201], Marii Znamierowskiej-Prüfferowej[202].

Współpracowano także z Wileńskim Biurem Informacyjnym, które zbierało materiały o krajach sąsiednich. Nakładem biura jeszcze przed

---

[194] B. Wilanowski, *Die Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften in Wilna*, „Balticoslavica", Wilno 1933, t. 1, s. 99–112.

[195] S. Ehrenkreutz, *Stan badań nad statutami litewskimi*, *„Ateneum Wileńskie"*, Wilno 1924, t. 2, s. 289–349.

[196] E. Koschmieder, *Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie: Próba syntezy*, Wilno 1934, XVI, s. 240 (Rozprawy i materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 5, z. 2); tenże, *Teoria i praktyka rosyjskiego śpiewu neumatycznego na tle tradycji staroobrzędowców wileńskich*, „Ateneum Wileńskie" 1935, t. 10, s. 297–305.

[197] J. Otrębski, *Z dziejów języka łacińskiego: o zachowaniu się wygłosowego -s po samogłosce długiej*, Wilno 1924 (Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 1, z. 1); M. Brensztejn, J. Otrębski, *Dajny litewskie zapisane przez Adama Mickiewicza*, Wilno 1927 (Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 1, z. 4), J. Otrębski, *O pochodzeniu łacińskiego perfectum na -vī i -uī*, Wilno 1927, s. 34 (Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 1, z. 5); tenże, *Indogermanische Forschungen: Studia indoeuropeistyczne*, Wilno 1939 (Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 10, z. 3).

[198] W. Staniewicz, *Rzut oka na rozwój dziejów agrarnych na ziemiach litewskich*, „Ateneum Wileńskie", Wilno 1924, t. 2, s. 103–121; tenże, *Dwór Wersoka Wielka. Studium historyczno-gospodarczo-prawne*, „Ateneum Wileńskie" 1926, t. 3, z. 10–11, s. 265–326.

[199] H.S. Szapszał, *Wyobrażenia świętych muzułmańskich a wpływy ikonograficzne katolickie i stosunki persko-polskie za Zygmunta III*, Wilno, 1935 (Prace i Materiały Sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk, t. 2, s. 1–34).

[200] B. Wilanowski, *Rozwój historyczny procesu kanonicznego*, t. 1: *Proces kościelny w starożytności chrześcijańskiej*, Wilno 1929 (Rozprawy Wydziału III Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 3).

[201] S. Wysłouch, *Rozwój granic i terytorium powiatu Kobrzyńskiego do połowy XVI wieku*, „Ateneum Wileńskie" 1929, t. 6, s. 16–46, 337–428; tenże, *Z dziejów Łosośny i jej posiadaczy XV–XVI w.*, „Ateneum Wileńskie" 1930, t. 7, s. 145–169; tenże, *Dobra Szereszewskie. Ze studiów nad podziałem terytorialnym W. Ks. Litewskiego przed reformą 1565–1566 r.*, „Ateneum Wileńskie" 1933, t. 8, s. 57–135; tenże, *Dawne drogi Polesia. Ze studiów nad historią gospodarczą Polesia w XVI–XVIII w.*, „Ateneum Wileńskie, 1937, t. 12, s. 146–204.

[202] M. Znamierowska-Prüfferowa, *Rybołówstwo jezior trockich...*

założeniem Instytutu i Szkoły Nauk Politycznych wydano opracowany przez Władysława Wielhorskiego zbiór materiałów dotyczący położenia ludności polskiej w Republice Litewskiej oraz jego książkę *Litwa etnograficzna: Przyroda jako podstawa gospodarcza. Rozwój stosunków narodowościowych*[203]. Potem Referat Litewski wspólnie z Wileńskim Biurem Informacyjnym sporządzał „Biuletyn Kowieński", w którym zamieszczano materiały o najważniejszych wydarzeniach w życiu gospodarczym i politycznym Republiki Litewskiej. Informację czerpano najczęściej z prasy wydawanej w Polsce i na Litwie, a także ze sprawozdań organizacji i instytucji, roczników statystycznych, relacji uczestników wydarzeń politycznych itp.[204]

Kontaktowano się również z Pracownią Naukową Wojskowego Biura Historycznego w Wilnie, mieszczącą się w tym samym gmachu Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich. Jej pracownicy mieli dostęp do biblioteki Instytutu, w razie potrzeby zasięgali porad uczonych, zaś członkowie Instytutu i pracownicy Szkoły Nauk Politycznych mogli korzystać z materiałów historycznych zebranych w pracowni. Pracownicy tych placówek i słuchacze Szkoły Nauk Politycznych często wspólnie uczestniczyli w odczytach oraz innych imprezach[205].

Z litewskimi i białoruskimi towarzystwami i instytucjami wymieniano się wydawnictwami, w czasopismach Instytutu zamieszczano artykuły informacyjne o ich działalności, publikowano prace litewskich

---

[203] W. Wielhorski, *Byt ludności polskiej w państwie litewskim. W świetle dochodzeń jej praw przed Ligą Narodów*, Wilno 1925, s. 1-30; tenże, *Litwa etnograficzna: Przyroda jako podstawa gospodarcza. Rozwój stosunków narodowościowych*, Wilno 1928.

[204] „Biuletyn Kowieński", Wilno 1929-1938.

[205] Pracownia Naukowa Wojskowego Biura Historycznego w Wilnie, będąca ekspozyturą Wojskowego Biura Historycznego, została zorganizowana w II 1936 roku. Grono organizatorów stanowili: Edward Perkowicz - ppłk dypl., Szef Wojskowego Biura Historycznego, Bolesław Waligóra - mjr, dyrektor Archiwum Wojskowego, Stanisław Bobiatyński - ppłk w stanie spoczynku, Ryszard Mienicki - mjr rezerwy, archiwista, doc. USB, Michał Obiezierski - kpt., Stefan Burhardt - ppor. rezerwy, dyrektor Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich, Walerian Charkiewicz - por. rezerwy. Główne kierunki pracy: 1. Zestawienie ewidencji uczestników walk na terenie byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego we wszystkich formacjach wojskowych, niezwiązanych organicznie z armią polską. 2. Naukowe opracowanie dziejów takich formacji, jak Polska Organizacja Wojskowa, Samoobrona Litwy i Białorusi, Strzelcy Nadniemeńscy, Wojska Litwy Środkowej itp. 3. Działalność naukowo-informacyjna. Kierownikiem pracowni był W. Charkiewicz. Zob. *Pracownia Naukowa Wojskowego Biura Historycznego w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie" 1936, t. 11, s. 802.

i białoruskich działaczy (ks. Antoniego Wiskonta, Antoniego Łuckiewicza), zapraszano przedstawicieli mniejszości narodowościowych na odbywające się w Instytucie odczyty publiczne i inne imprezy[206].

Instytut nawiązał i utrzymywał kontakty z placówkami warszawskimi, na przykład z Instytutem Wschodnim oraz Ukraińskim Instytutem Naukowym. Kierownictwo tych placówek wymieniało się korespondencją i wydawnictwami, profesorowie z Warszawy (Aleksander Łotocki, Roman Smal-Stocki) wygłaszali wykłady otwarte w Wilnie, zaś członkowie wileńskiego Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej (Władysław Wielhorski, Marian Zdziechowski, Stanisław Swianiewicz) występowali w roli prelegentów w Warszawie. Ponadto słuchacze Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie uczestniczyli na zjazdach organizowanych przez Orientalistyczne Koło Młodych przy Instytucie Wschodnim w Warszawie[207]. Nawiązano kontakty także z Towarzystwem Wiedzy Wojskowej. Nakładem Sekcji Geograficznej tegoż towarzystwa m.in. została wydana w Warszawie książka W. Wielhorskiego *Litwa współczesna*[208].

W literaturze przedmiotu rozważana jest sprawa współpracy Instytutu z Oddziałem II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego. Niestety, na podstawie zachowanych materiałów archiwalnych nie można dać jednoznacznej odpowiedzi. M. Kornat przypuszcza, że Oddział II z pewnością bacznie studiował publikacje Instytutu i z nich korzystał, możliwe, że posyłał swych pracowników do Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie na studia dokształcające i mógł dyskretnie wspierać finansowo działalność Instytutu i SNP w Wilnie. Jednak, jak już wspomniano, z powodu braku źródeł kwestia ta pozostaje nierozstrzygnięta[209].

Członkowie Instytutu i pracownicy Szkoły Nauk Politycznych współpracowali także z zagranicznymi placówkami nauki i kultury: uniwersytetami, bibliotekami, muzeami, towarzystwami naukowymi. Wymieniali się z nimi wydawnictwami i informacjami o ważnych wydarzeniach w życiu naukowym, uczestniczyli w kongresach i zjazdach.

---

[206] A. Wiskont, dz. cyt., s. 115–173; A. Łuckiewicz, dz. cyt., s. 47–55.

[207] LMAVB, RS, sygn. F. 9, b. 3299, k. 6v, Sprawozdanie Prezesa Zarządu...; I.P. Maj, dz. cyt., s. 52–53.

[208] W. Wielhorski, *Litwa współczesna*, Warszawa 1938 (Biblioteka Służby Geograficznej, t. 17).

[209] M. Kornat, *Początki sowietologii...*, s. 23–28.

Do Wilna również przybywali uczeni lub ich grupy z instytucji współpracujących z Instytutem. Bliskie kontakty utrzymywano z Uniwersytetem Dorpackim i Estońskim Muzeum Narodowym w Dorpacie (Tartu). Okazją do nawiązania współpracy była Wystawa Sztuki i Przemysłu Ludowego, która odbywała się w dniach 14-28 września 1930 roku w Wilnie, w czasie II Targów Północnych. W wystawie tej oprócz muzeów wileńskich uczestniczyły liczne muzea z całej Polski. Eksponowano w zasadzie przedmioty sztuki ludowej: tkaniny, koronki, hafty, wyroby z drewna, gliny i metali. Estońskie Muzeum Narodowe przysłało na wystawę do Wilna 500 oryginalnych eksponatów (stroje ludowe, ozdoby, łańcuchy i broszki srebrne, barwne pończochy, rękawice, czepce, krajki itp.). Eksponaty z Estonii rozmieszczono w dwóch salach wystawowych, umieszczono napisy i ilustracje przedstawiające zastosowanie każdego eksponatu w codziennym życiu. Przybyli ze zbiorami pracownicy muzeum oraz uniwersytetu w Dorpacie (Tartu) spotykali się z kolegami z Wilna i dzielili się z nimi doświadczeniem związanym z badaniem kultury ludowej[210].

Współpracę z Estończykami kontynuowano w następnych latach. W 1932 roku prof. Marian Zdziechowski reprezentował Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej na obchodach 300-lecia założenia Uniwersytetu Dorpackiego (Uniwersytet w Dorpacie był założony w 1632 roku przez króla Szwecji Gustawa Adolfa), zaś w kwietniu 1934 roku do Wilna przybyła z Estonii grupa złożona z 17 oficerów oraz studentów, którzy uczestniczyli w kursie wiedzy o Polsce, zorganizowanym przez Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej[211]. Estońscy uczeni wchodzili w skład Komitetu Redakcyjnego biuletynu „Balticoslavica" (Oskar Loorits), publikowali na jego łamach prace naukowe (Oskar Loorits, Helmi Kurrik, F. Linnus), przysyłali wydawnictwa do biblioteki Instytutu[212].

---

[210] Ergo [pseud.], *Sztuka ludowa na II Targach Północnych*, „Słowo" 1930, nr 223 (2433), 28 IX, s. 2, 4.

[211] LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 2368, k. 6, *Sprawozdanie z działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie w roku 1931/1932*; *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie" 1935, t. 10, s. 564.

[212] O. Loorits, dz. cyt., s. 12-17; H. Kurrik, dz. cyt., s. 150-159; F. Linnus, dz. cyt., s. 128-135.

Współpracowano także z uczonymi z Łotwy. Łotewscy uczeni brali udział w uroczystościach otwarcia Instytutu 22-23 lutego 1930 roku, potem przybywali do Wilna w celu wygłoszenia odczytów publicznych[213]. Polscy uczeni, w tym Włodzimierz Antoniewicz, członek Komitetu Redakcyjnego biuletynu „Balticoslavica", zostali zaproszeni na kongres archeologów, który odbył się 19-21 sierpnia 1930 roku w Rydze. Wracając z kongresu, archeolodzy zajechali do Wilna, spotkali się z kolegami, obejrzeli zabytki, zwiedzili muzeum Towarzystwa Przyjaciół Nauk, gdzie ze szczególnym zainteresowaniem zapoznali się z działem archeologii[214]. Potem W. Antoniewicz szczegółowo opisał obrady kongresu i omawiane na nim kwestie naukowe na łamach wydawnictwa „Balticoslavica"[215]. W 1932 roku W. Wielhorski uczestniczył w zjeździe Towarzystwa Zbliżenia Polsko-Łotewskiego w Rydze, gdzie reprezentował Instytut i Szkołę Nauk Politycznych[216].

Nawiązano i utrzymywano więzi z uczonymi fińskimi. Profesor Jalo Kalima z Helsinek wchodził w skład Komitetu redakcyjnego biuletynu „Balticoslavica", inny fiński uczony Albert Hämäläinen przysłał do czasopisma artykuł o badaniach etnologicznych w Finlandii w latach 1931-1936[217].

Naukowi pracownicy Instytutu byli zainteresowani nawiązaniem współpracy z licznymi placówkami niemieckimi prowadzącymi badania Europy Wschodniej. Takie placówki funkcjonowały w Berlinie, Wrocławiu, Lipsku, Monachium, Gdańsku i Królewcu. Po dojściu do władzy hitlerowców instytucje te utraciły autonomię i zostały podporządkowane służbie narodowego socjalizmu, co ujemnie wpływało na ich poziom naukowy. Mimo ich upolitycznienia instytucje niemieckie wniosły znaczący wkład w badania Europy Wschodniej. Ważnym ośrodkiem badań wschodnich był na przykład Instytutu Badań Europy Wschodniej (Instytut für Osteuropäische Wirtschaft) w Królewcu, na

---

213 *Inauguracja Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie" 1929, t. 6, z. 1-4, s. 715; *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu...*, t. 1, s. 253, 257.

214 Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa... za rok 1934, Wilno 1935, s. 30.

215 W. Antoniewicz, *Kongres archeologów bałtyckich w Rydze*, „Balticoslavica", t. 1, s. 1-11.

216 LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 2368, k. 6, *Sprawozdanie z działalności Instytutu...*

217 A. Hämäläinen, *Die Völkerkunde Finnlands (1931-1936)*, „Balticoslavica", t. 3, Wilno 1938, s. 118-127.

którego czele stał Theodor Oberländer, narodowy socjalista, ale zarazem ceniony specjalista w sprawach przeludnienia rolnego w krajach Europy Centralnej, w tym Polski. W 1936 roku grupa uczonych niemieckich z T. Oberländerem przybyła do Wilna. Naukowcy spotykali się z pracownikami Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej oraz Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB. Jesienią 1936 roku na zaproszenie kolegów niemieckich S. Swianiewicz zwiedził Królewiec, gdzie zapoznał się z najnowszymi niemieckimi teoriami ekonomicznymi i polityką gospodarczą III Rzeszy. Wcześniej tego rodzaju badania prowadził na uniwersytecie wiedeńskim (1935 rok), potem kontynuował je w Hamburgu, Berlinie i w Kolonii (1937 roku)[218]. W wyniku tych badań S. Swianiewicz w 1938 roku wydał wysoko cenioną w świecie naukowym książkę *Polityka gospodarcza Niemiec hitlerowskich*[219]. W następnych latach współpraca z ośrodkami niemieckimi została ograniczona z powodu coraz bardziej umacniającej się ideologii nazistowskiej[220].

Pracownicy Szkoły Nauk Politycznych i członkowie Instytutu próbowali również nawiązać kontakty z uczonymi sowieckimi. Szczególnie byli zainteresowani taką współpracą naukowcy prowadzący badania sowietologiczne. W. Sukiennicki w 1934 roku odbył podróż po Związku Sowieckim, zwiedził Moskwę, Charków, Kijów, Tbilisi, Krym, spotykał się z uczonymi sowieckimi, ale nie udało mu się nawiązać z nimi bliższej współpracy naukowej, gdyż byli bacznie śledzeni przez władze, dlatego unikali kontaktów zagranicznych[221].

Współpraca z krajowymi i zagranicznymi ośrodkami nauki miała pozytywny wpływ na działalność Instytutu. Dzięki niej można było osiągnąć wysoki poziom, bowiem sprzyjała wymianie myśli i osiągnięć naukowych, ułatwiała poznanie życia naukowego i kulturalnego sąsiednich krajów, co było przedmiotem badań Instytutu. Przyczyniała się zarazem do szerzenia wiedzy o samym Instytucie i kraju, który reprezentował.

---

[218] M. Kornat, *Swianiewicz (Świaniewicz) Stanisław, krypt.: Bor, St. Sw., pseud.: Jerzy Lebedziewski, W.J. Marber, Ernst Talgren (1899-1997), ekonomista, sowietolog, publicysta*, w: PSB, Warszawa-Kraków 2009, t. 46/1, z. 188, s. 125-126.

[219] S. Swianiewicz, *Polityka gospodarcza Niemiec hitlerowskich*, Wilno 1938.

[220] M. Kornat, *Początki sowietologii...*, s. 110-114.

[221] Tenże, *Sukiennicki Wiktor (1900-1983), prawnik, historyk, sowietolog*, w: PSB, Warszawa-Kraków 2008, t. 45/3, z. 186, s. 397.

Rozdział II

Szkoła Nauk Politycznych przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie

Wraz z uruchomieniem prac Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w marcu 1930 roku rozpoczęły się wykłady w Wyższej Szkole Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie, według programu nauk uzgodnionego z Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Po dwóch latach Wyższa Szkoła Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie, na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z 17 października 1932 roku, została zaliczona do wyższych zakładów naukowych (Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej Nr 92, z dn. 27 października 1932 roku, poz. 791)[1]. W 1933 roku decyzją Ministerstwa WR i OP z 14 września zmieniono statut i nazwę szkoły na – Szkoła Nauk Politycznych przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie[2]. W 1937 roku szkoła, zgodnie z Ustawą o prywatnych szkołach wyższych z 22 lutego 1937 roku, dostała nowy statut zatwierdzony przez Ministerstwo WR

[1] Wyższa Szkoła Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej: Statut, Warszawa 1930; *Sprawozdanie z działalności Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej za rok akademicki 1931/32 i początek roku 1932/1933 do 1 grudnia 1932, wygłoszone przez Dyrektora Instytutu inż. Władysława Wielhorskiego na zebraniu ogólnym I.N.B.E.W dn. 11 grudnia 1932 r.*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" Wilno 1933, t. 1, s. 261–266.

[2] Statut Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej, zatwierdzony 19 lutego 1930 r. przez Ministra WR i OP S. Czerwińskiego (Nr IV. SW-1010/30); zmieniony decyzją Ministerstwa WR i OP z 14 IX 1933 r. Nr IV--NS-4483/33, w: SNPwW..., Wilno 1934, s. 3–7; Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego o organizacji studiów w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej, tamże, s. 7–8.

i OP 8 listopada 1937 roku. Bezpośredni zwierzchni nadzór nad szkołą sprawował minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego[3].

Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie była szkołą jednowydziałową z możliwością specjalizowania się w dwóch działach: gospodarczym i kulturalno-politycznym. Miała na celu:

1) przekazanie słuchaczom wiedzy podstawowej, niezbędnej do samodzielnego badania zjawisk w dziedzinie politycznej, gospodarczej, prawnej i ogólnokulturowej na terenach Rzeczypospolitej Polskiej, w szczególności województw wschodnich, na terenach państw bałtyckich i Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich;
2) przygotowanie słuchaczy do przyszłej pracy publicznej w administracji państwowej, samorządach, skarbowości oraz w szczególności do brania przez nich udziału w politycznych, kulturalnych i gospodarczych stosunkach Polski z krajami bałtyckimi i Związkiem Radzieckim;
3) prowadzenie badań naukowych w seminariach i innych ośrodkach pracy, tworzonych w tym celu bądź bezpośrednio przez szkołę, bądź przez Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej[4].

Instytut zapewniał szkole odpowiedni lokal, łącznie z oświetleniem i opałem, prawo korzystania ze swoich księgozbiorów i z pomocy naukowo-badawczej, a także przeznaczał w swoim budżecie corocznie sumę na pokrycie innych potrzeb szkoły w zakresie koniecznym do wypełnienia jej zadań. Sposób wydatkowania dochodów był kontrolowany przez Ministerstwo WR i OP[5].

Zespół pedagogiczny

Szkołą bezpośrednio kierował dyrektor mianowany przez Radę Administracyjną Instytutu i zatwierdzany przez ministra WR i OP. Dyrektor

[3] Statut Szkoły Nauk..., zatwierdzony przy piśmie Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 8 XI 1937 r., Nr IV UP.-5147/37, w: SNPwW..., Wilno 1938, s. 5–10.

[4] Statut Szkoły Nauk..., zatwierdzony 19 II 1930 r. przez Ministra WR i OP S. Czerwińskiego (Nr IV. SW.-1010/30; zmieniony decyzją ministerstwa WR i OP z 14 IX 1933 r. ..., § 1; Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego o organizacji studiów w Szkole Nauk Politycznych..., § 1; Statut Szkoły Nauk..., zatwierdzony przy piśmie Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 8 XI 1937 r., § 1.

[5] Statut Szkoły Nauk..., z 8 XI 1937 r., § 3.

reprezentował SNP na zewnątrz, porozumiewał się w jej sprawach z władzami i osobami prywatnymi, zawierał umowy z gronem pedagogicznym, rozporządzał przyznanymi na utrzymanie zakładu środkami pieniężnymi, ponosił odpowiedzialność za ścisłe przestrzeganie ustaw i rozporządzeń urzędowych oraz za porządek na terenie szkoły[6]. Pierwszym dyrektorem Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej był Janusz Jędrzejewicz, ale po roku ustąpił ze stanowiska, gdyż po śmierci Sławomira Czerwińskiego został mianowany ministrem wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Rada Administracyjna Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej 14 listopada 1931 roku powołała na dyrektora Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej Władysława Wielhorskiego. Nominację nowego dyrektora zatwierdził minister pismem z 27 listopada 1931 roku Nr IV-N.S. 7831/31[7]. Od 1937 roku wprowadzono etat zastępcy dyrektora. Rada Administracyjna powołała na to stanowisko prof. Bolesława Wilanowskiego. Nominację Wilanowskiego zatwierdził minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego 16 lipca 1937 roku[8].

Do grona nauczającego Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo--Badawczego Europy Wschodniej potem Szkoły Nauk Politycznych należeli: dyrektor i jego zastępca, profesorowie, lektorzy języków obcych, asystenci i naukowe siły pomocnicze. Wykładowców i lektorów zatwierdzał minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Grono nauczające było stosunkowo nieliczne. Program nauki w roku akademickim 1932/1933 wykonywał zespół pedagogiczny złożony z 29 osób (17 profesorów i habilitowanych docentów szkół państwowych akademickich, 6 specjalistów zagadnień szczególnych, 6 lektorów języków obcych); w roku akademickim 1933/1934 - 33 osób (17 profesorów i habilitowanych docentów, 11 specjalistów zagadnień szczególnych i naukowych sił pomocniczych, 5 lektorów języków obcych);

---

[6] Statut Szkoły Nauk..., zatwierdzony 19 II 1930 r. przez Ministra WR i OP S. Czerwińskiego (Nr IV. SW.-1010/30; zmieniony decyzją ministerstwa WR i OP z 14 IX 1933 r. ..., § 9-10; Statut Szkoły Nauk..., zatwierdzony przy piśmie Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 8 XI 1937 r. ..., § 10-11.

[7] SSNPwW... Plan wykładów. Dane na rok 1933/1934, Wilno 1934.

[8] SNPwW... Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1938/1939, Wilno 1938, s. 8.

w roku akademickim 1936/1937 - 33 osób (17 profesorów i habilitowanych docentów, 9 wykładowców specjalistów od poszczególnych zagadnień, 7 lektorów języków obcych i naukowych sił pomocniczych); w roku akademickim 1938/1939 - 31 osób (18 profesorów uniwersytetów i habilitowanych docentów, 6 wykładowców specjalistów od poszczególnych zagadnień, 7 lektorów języków obcych i naukowych sił pomocniczych)[9].

Dyrektor, jego zastępca, profesorowie oraz wyznaczony przez zarząd przedstawiciel Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, stanowili Radę Profesorów, od 1937 roku - Radę Szkoły, której przewodniczącym był z urzędu dyrektor. Rada Profesorów i Rada Szkoły zbierały się co najmniej dwa razy do roku i rozważały wszelkie sprawy, związane z programem studiów i jego realizowaniem. Odpisy protokołów posiedzeń Rady Profesorów i Rady Szkoły były przesyłane do Ministerstwa WR i OP[10].

Programy nauczania

Studia w Szkole Nauk Politycznych trwały trzy lata. Nauczanie obejmowało wykłady, ćwiczenia i seminaria. Rok szkolny dzielił się na dwa semestry. Rok akademicki zaczynał się 1 października, kończył się 30 czerwca. Jesienny semestr trwał do pierwszych dni lutego, wiosenny zaczynał się po kilkudniowej przerwie. Rok nauczania składał się z 30 tygodni zajęć[11].

Programy nauczania, zatwierdzane przez Ministerstwo WR i OP, układano tak, żeby przekazać słuchaczom wiedzę podstawową, konieczną

[9] *Sprawozdanie z działalności Wyższej Szkoły*..., s. 262; SNPwW... Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1936/1937, Wilno 1936; SNPwW... Plan wykładów. Dane na rok 1933/1934, Wilno 1934; SNPwW... Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1938/1939, Wilno 1938, s. 9-13.

[10] Statut Szkoły Nauk..., zatwierdzony 19 II 1930 r. przez Ministra WR i OP S. Czerwińskiego (Nr IV. SW.-1010/30; zmieniony decyzją Ministerstwa WR i OP z 14 IX 1933 r. ..., § 11-12; Statut Szkoły Nauk..., zatwierdzony przy piśmie Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 8 XI 1937 r. ..., § 12-13.

[11] Wskazówki ogólne i przepisy dla słuchaczów Szkoły Nauk Politycznych... (zarządzenia wewnętrzne Szkoły), w: SNPwW..., Wilno 1934, § 1-4; Wskazówki ogólne i przepisy dla słuchaczów Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie, w: SNPwW, Wilno 1938, § 1-4.

do samodzielnego badania zjawisk socjologicznych w dziedzinach: politycznej, gospodarczej, prawnej oraz kulturowej. Odpowiednio do tego pierwsze dwa lata studiów poświęcano przedmiotom, które pozwalały uczącym się opanować podstawowe pojęcia i sposoby myślenia, jak również nabyć niezbędne wiadomości z fizjografii i etnografii ziem stanowiących przedmiot szczególnych zainteresowań szkoły, a mianowicie ziem położonych pomiędzy Bałtykiem i Uralem - z jednej strony a morzami: Czarnym i Białym - z drugiej. Trzeci rok studiów niemal w całości, a drugi rok w części miały być poświęcone studiom specjalnym o życiu państw i ludów, zajmujących wymienione tereny (Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, Litwy, Łotwy, Estonii)[12].

Program Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie, zatwierdzony przy jej powstaniu, był realizowany w latach 1930-1932. Według tego programu dział podstawowy studiów obejmował 17 oddzielnych przedmiotów, z czego 7 należało do dziedziny prawoznawstwa, 3 - do zakresu nauk gospodarczych, 4 - do działu nauk historycznych, 1 - do zakresu socjologii. Na przedmioty podstawowe ogółem przeznaczano 525 godzin wykładów i 60 godzin ćwiczeń[13].

Dział specjalny studiów składał się z:

1) 15 wykładów monograficznych, przybliżających życie w ZSRR; obejmowały one następujące dziedziny: nauki i sztuki, wychowania i nauczania, spraw wyznaniowych i narodowościowych, politycznych i gospodarczych;
2) dwóch wykładów ogólnych - *Doktryna ekonomiczna komunizmu w ZSRR* traktował o podstawowych ideach kształtujące życie gospodarcze w badanym kraju; drugi wykład pt. *Światopogląd materialistyczny i jego odbicie w kulturze ZSRR* zawierał zarówno analizę filozoficznych założeń rosyjskiego komunizmu, jak i jego socjologiczną ocenę;
3) wykładu monograficznego o trzech państwach bałtyckich: Litwie, Łotwie i Estonii.

[12] *Program Szkoły Nauk Politycznych p.n. „Wyższa Szkoła Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie"*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" 1933, t. 1, s. X.

[13] Tamże, s. XI; *Sprawozdanie z działalności Wyższej Szkoły...*, s. 261.

Do działu specjalnego zaliczano także obowiązkowe dla wszystkich słuchaczy lektoraty dwóch języków obcych, jednego słowiańskiego (rosyjski, białoruski, ukraiński) oraz jednego niesłowiańskiego (litewski, łotewski, turecki). Ogólna liczba godzin przeznaczonych na przedmioty specjalne wynosiła – 765 godzin wykładów i 165 godzin ćwiczeń. Przez trzy lata studiów słuchacze szkoły mieli 1305 godzin obowiązujących wykładów oraz 270 godzin seminariów i ćwiczeń[14].

Po zakwalifikowaniu Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie do rzędu wyższych zakładów naukowych (17 października 1932 roku) nastąpiły zmiany statutu, nazwy szkoły oraz programu nauczania (Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Janusza Jędrzejewicza o organizacji studiów w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej z dn. 14 września 1933 roku)[15].

Zarówno w nowym programie, jak i w poprzednim, przewidziano ogółem 1305 godzin wykładów obowiązujących i 270 godzin seminariów i ćwiczeń, ale zmieniono liczbę godzin przeznaczonych na przedmioty podstawowe i specjalne. Według nowego programu zwiększono liczbę godzin wykładów z przedmiotów podstawowych do 645 (według pierwszego programu było ich 525), zaś na ćwiczenia zarezerwowano 90 (wcześniej było 60), chociaż godzin samych przedmiotów zmniejszono do 10 (wcześniej było 17). Zmniejszono także liczbę przedmiotów specjalnych z 15 do 7, a liczbę godzin wykładów z tych przedmiotów zmniejszono do 660 (w poprzednim programie było 765). Natomiast zwiększono liczbę godzin zaplanowanych na ćwiczenia z przedmiotów specjalnych do 180 (wcześniej było 165)[16].

W zakresie programu ramowego ustalano plan studiów obowiązujący na wszystkie trzy lata. Za jego wykonanie były odpowiedzialne władze szkoły, które mogły w razie potrzeby przenosić poszczególne przedmioty, w obrębie każdego roku studiów z jednego na drugi rok, zastępować przedmioty w poszczególnych grupach przez inne

---

[14] *Program Szkoły Nauk Politycznych p.n. „Wyższa Szkoła Instytutu...*, s. XII; *Sprawozdanie z działalności Wyższej Szkoły...*, s. 261–262.

[15] Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego o organizacji studiów w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej, w: SNPwW..., Wilno 1934, s. 7–8.

[16] Tamże, s. 8.

pokrewne, zmieniać podział ogólnie obowiązujących godzin ćwiczeń i seminariów w poszczególnych przedmiotach[17].

W 1937 roku w związku z podporządkowaniem Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie decyzjom zawartym w Ustawie o prywatnych szkołach wyższych z dn. 22 lutego 1937 roku zmieniono statut szkoły (zatwierdzony przez Ministerstwo WR i OP w piśmie z 8 listopada 1937 roku), a na początku 1938 roku minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego Wojciech Świętosławski zatwierdził nowy plan nauki oraz przepisy egzaminacyjne[18].

Według nowego planu na I roku studiów przewidziano 540 godzin zajęć (wykładów - 465 godz., ćwiczeń - 75 godz.), na II roku - 540 godzin zajęć (wykładów - 465 godz., ćwiczeń - 75 godz.), na III roku - 510 godzin zajęć (wykładów - 390, ćwiczeń - 120 godz.). Ogólna liczba godzin wykładów nieco wzrosła (do 1320 godz., wcześniej było 1305 godz.), liczba godzin ćwiczeń pozostała ta sama (270 godz.)[19]. Administracja i profesorowie szkoły uważały taką liczbę godzin zajęć za niewystarczającą, ale ograniczone środki nie pozwalały na ich zwiększenie. Z tego powodu część materiału słuchacze musieli przerabiać samodzielnie według wskazówek udzielanych przez wykładowców[20].

Słuchacze III roku studiów, absolwenci i dyplomanci SNP, przygotowujący się do pisania prac dyplomowych lub zamierzający poświęcić się badaniom naukowym, uczęszczali na specjalne seminaria. Mieli do wyboru:

1) Seminarium Polityczno-Ustrojowe (kierownik - doc. dr W. Sukiennicki);
2) Seminarium Gospodarcze (kierownik - doc. dr S. Swianiewicz);
3) Seminarium Oświaty i Kultury (kierownik - prof. dr B. Wilanowski).

Posiedzenia seminariów odbywały się w czasie roku akademickiego raz w tygodniu. Na posiedzeniach seminaryjnych były omawiane

---

17 Tamże, s. 10.

18 Plan nauki i przepisy egzaminacyjne w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie (Zatwierdzone przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przy piśmie z dnia 10 I 1938 r., za Nr. IV UP-10777/37), w: SNPwW..., Wilno 1938, s. 11-16.

19 Tamże, s. 11-14.

20 *Wskazówki ogólne i przepisy dla słuchaczów Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie*, w: SNPwW..., Wilno 1938, § 1.

różne zagadnienia polityczno-ustrojowe, gospodarcze lub kulturalno-oświatowe (zależnie od zakresu badań konkretnego seminarium), tematy i przebieg pisania prac dyplomowych, odczytywano i omawiano prace uczestników seminarium[21]. Można przytoczyć jako przykład tematy przerabiane na Seminarium Polityczno-Ustrojowym w roku akademickim 1938/1939. Tematy były następujące: „Litewska Republika Radziecka", „Wojna polsko-bolszewicka", „Ostatnie wybory do sowietów", „XX-lecie Kominternu", „Poszukiwanie form organizacyjnych państwa sowieckiego", „Stosunki wzajemne pomiędzy aparatem polityczno-partyjnym a kadrowym Armii Czerwonej", „Zagadnienie rad zagranicą", „Związki zawodowe w systemie państwa sowieckiego", „O propagandzie bolszewickiej", „Zagadnienia wewnętrzne partyjno-polityczne na XVIII zjeździe partii", „Stosunki polsko-sowieckie", „Tezy Żdanowa w sprawie zmiany statutu WKP/b", „Krótki kurs historii WKP/b a dotychczasowe wykłady historii w ZSRR", „Zagadnienia polityki gospodarczej na XVIII zjeździe partii"[22].

Egzaminy I, II i III roku studiów słuchacze zdawali z każdego przedmiotu przed wykładowcą. W razie niepomyślnego wyniku egzaminów z dwóch lub więcej przedmiotów słuchacz zobowiązany był powtórzyć rok studiów[23]. Po zdaniu wszystkich egzaminów i złożeniu pracy dyplomowej słuchacz miał prawo przystąpić do egzaminu dyplomowego. Temat pracy dyplomowej otrzymywano na III roku studiów. Członków Komisji Egzaminacyjnej egzaminu dyplomowego zatwierdzał na wniosek rady Szkoły na okres trzyletni minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego, który mógł wyznaczyć również swego delegata do Komisji. Komisja Egzaminacyjna składała się z przewodniczącego, czyli egzaminatora przedmiotu, z którego napisana była praca dyplomowa oraz dwóch egzaminatorów reprezentujących specjalności najbardziej zbliżone do tematu pracy dyplomowej kandydata. Dyrektor lub jego zastępca był obecny na egzaminie z urzędu, poza tym mogli uczestniczyć jedynie nauczyciele szkoły. Przy ubieganiu się

---

[21] LMAVB, RS, sygn. F. 9, b. 3299, k. 4–7, *Sprawozdanie Prezesa z działalności Instytutu...*; *Plan wykładów na rok akademicki 1937/1938*, w: SNPwW..., Wilno 1937, s. 5.

[22] LMAVB, RS, sygn. F. 9, b. 3299, k. 6r, *Sprawozdanie Prezesa z działalności Instytutu...*

[23] *Plan nauki i przepisy egzaminacyjne w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie (zatwierdzone przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przy piśmie z dn. 10 stycznia 1938 r.)...*, § 6.

o dopuszczenie do egzaminu dyplomowego słuchacz był zobowiązany wskazać, z jakich dwóch dziedzin pokrewnych tematowi pracy dyplomowej chciałby zdawać egzamin. Przedmioty egzaminu dyplomowego ustalał dyrektor w porozumieniu z przewodniczącym komisji[24].

Pracę dyplomową oceniała Komisja Egzaminacyjna. Kandydat miał się wykazać w pracy znajomością literatury przedmiotu oraz umiejętnością krytycznej oceny materiału[25]. O tematyce i poziomie tych prac można dowiedzieć się z pozostałych w Centralnym Państwowym Archiwum Litwy maszynopisów prac dyplomowych absolwentów Szkoły Nauk Politycznych. Są to prace: Walentego Tomaszewskiego *Wypadki polityczne w Nadbałtyce w związku z akcją przeciwbolszewicką*, Henryka Pawlukiewicza *Zagadnienie terytorialno-administracyjnego podziału ZSRR (w zestawieniu z analogicznymi zagadnieniami w państwach Europy Zachodniej)*, Jerzego Białłozora *Kombinat Urało-Kuzniecki ZSRR*, Eugeniusza Borejki *Życie gospodarcze na Rosyjskim Dalekim Wschodzie*, Mariana Gizińskiego *Organizacja prawna monopolu handlu zagranicznego ZSRR*, Nadziei Sawkówny *Przemysł miedziany w ZSRR*, Witolda Sielickiego *Ewolucja systemu podatkowego ZSSR*, Eugenii Drozdówny *Sprawa dzieci bezdomnych w ZSRR i na ziemiach wschodnich RP*, Izydora Hołuba *Polityka szkolna Partii Komunistycznej w zakresie szkolnictwa powszechnego*, Władysława Klonowskiego *Struktura szkolnictwa w ZSRR*, Pawła Potapczyka *Związek wojujących bezbożników w ZSRR*, Jadwigi Wojtkiewiczówny *Równouprawnienie kobiety w RSFRR* oraz Ludmiły Zybajło *Oświata pozaszkolna (polityczna) w RSFSR ze szczególnym uwzględnieniem wsi*[26].

Oprócz wymienionych prac w źródłach wspomniane są prace dyplomowe w ostatecznych wersjach: Edmunda Józefowicza *Prasa w ZSRR*, Juliana Niemcewicza *Oświata w Armii Czerwonej* i Witolda Trockiego *Działalność oświatowa Komsomołu*. Poza tym w ostatnim roku akademickim w trakcie pisania były następujące prace dyplomowe: Ryszarda Podziunasa *Szkolnictwo narodowościowe w Azerbejdżanie*, Kazimiery Dobrowolskiej *Typy instytucji wychowawczych dla dzieci umysłowo upośledzonych w ZSRR*, Szczepana Steca *Łunaczarski*,

---

[24] Tamże, § 10–14.

[25] Tamże, § 15.

[26] LCVA, sygn. F. 176, ap. 1, b. 1–15.

Leonarda Szafranowskiego *Lenin o szkolnictwie*, Mariana Witkowskiego *Szkolnictwo Ziemi Wileńskiej w latach 1919-1922* i Jana Kapały *Szkolnictwo na Ziemi Wileńskiej podczas okupacji niemieckiej*[27].

Większość prac dyplomowych, jak można zauważyć, była poświęcona różnym zagadnieniom polityczno-ustrojowym, gospodarczym i oświatowo-kulturalnym w Związku Radzieckim. Jedynie w ostatnich latach przed drugą wojną światową rozszerzono zakres badań, obejmując ziemie północno-wschodnie II Rzeczypospolitej Polskiej. Przy pisaniu prac dyplomowych słuchacze SNP korzystali z literatury przedmiotu, najczęściej w językach polskim i rosyjskim, prasy polskiej, sowieckiej i emigracyjnej, a także dokumentów publikowanych. Na podstawie tych źródeł trafnie oceniali procesy zachodzące w Związku Sowieckim w dziedzinie polityczno-ustrojowej, gospodarczej i oświatowo-kulturalnej, przeciwstawiając fakty szeroko rozwiniętej propagandzie komunistycznej.

Po egzaminie dyplomowym Komisja Egzaminacyjna z udziałem dyrektora szkoły ustalała ostateczną ocenę egzaminu dyplomowego (niedostateczna, dostateczna, dobra, bardzo dobra). W razie uzyskania oceny niedostatecznej słuchacz miał prawo jeszcze raz przystąpić do egzaminu dyplomowego po upływie co najmniej sześciu miesięcy. Słuchacz SNP, który odbył trzyletni okres studiów, miał obowiązek złożenia egzaminu dyplomowego w ciągu dwóch lat od ukończenia szóstego semestru. Po tym terminie, aby zostać dopuszczonym do egzaminu dyplomowego, należało powtórzyć trzeci rok studiów. Student, który zdał egzamin dyplomowy, otrzymywał dyplom Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie, dający prawo do objęcia stanowiska urzędniczego I kategorii w służbie państwowej, zgodnie z artykułem 11. Ustawy o państwowej służbie cywilnej z dn. 17 lutego 1922 roku[28].

---

[27] LMAVB, RS, sygn. F. 9, b. 3299, k. 5, Sprawozdanie Prezesa z działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie w okresie od 1 IV 1938 r. do 31 III 1939 r., Wilno, 15 V 1939 r.

[28] *Plan nauki i przepisy egzaminacyjne w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie (Zatwierdzone przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przy piśmie z dnia 10 stycznia 1938 r.)*..., § 16–20.

Słuchacze Szkoły Nauk Politycznych

Zapisy do Szkoły Nauk Politycznych odbywały się raz do roku w ostatnich dniach września i w pierwszej połowie października. Kandydaci na studia składali podanie do dyrektora szkoły o przyjęcie w poczet słuchaczy zwyczajnych lub wolnych, zaopatrzone w następujące załączniki: 1) krótkie *Curriculum vitae* pisane odręcznie;
2) świadectwo odbytych uprzednio studiów;
3) świadectwo urodzenia;
4) trzy fotografie;
5) wpisowe w wysokości 50 zł;
6) świadectwo moralności, o ile kandydat w ciągu ostatniego roku nie był w żadnym zakładzie naukowym i nie był urzędnikiem instytucji państwowych;
7) oświadczenie o zapoznaniu się szczegółowo z przepisami szkoły;
8) wymagane przez Ministerstwo WR i OP odpowiednio wypełnione kwestionariusze statystyczne[29].

Słuchaczami zwyczajnymi mogły zostać osoby bez względu na płeć i narodowość. Uczniowie szkół prywatnych znajdujących się na terenie Polski, mogli być przyjęci w charakterze słuchaczy zwyczajnych tylko wtedy, gdy świadectwa szkół średnich, które ukończyli, uznane zostały za równoznaczne ze świadectwami dojrzałości państwowych szkół polskich. Obcokrajowcy mogli być przyjęci w charakterze słuchaczy zwyczajnych, jeżeli poziom ich wykształcenia był uznany przez Ministerstwo WR i OP za odpowiedni[30].

Kandydaci ze świadectwami szkół nieposiadających prawa szkół państwowych lub szkół technicznych mogli być przyjęci w charakterze wolnych słuchaczy i byli dopuszczani na równi ze słuchaczami zwyczajnymi do wykładów, ćwiczeń, seminariów i egzaminów, z wyjątkiem egzaminu dyplomowego. Wolnemu słuchaczowi, który w ciągu studiów uzyskał świadectwo dojrzałości uznane przez Ministerstwo WR i OP oraz zdał egzaminy, dyrektor mógł zaliczyć semestry poprzednie

[29] Wskazówki ogólne i przepisy dla słuchaczów Szkoły Nauk Politycznych..., [Zarządzenie wewnętrzne Szkoły], w: SNPwW..., Wilno 1934, § 5; Wskazówki ogólne i przepisy..., Wilno 1938, § 5.

[30] Tamże, § 6.

jako słuchaczowi zwyczajnemu[31]. Ci, którzy pozostawali słuchaczami wolnymi przez cały czas studiów, zdając wszystkie wymagane egzaminy, nie przystępowali do egzaminu dyplomowego i nie otrzymywali dyplomu SNP. Natomiast na żądanie otrzymywali świadectwa z odbytych studiów, w których zawarto stopnie ze zdanych egzaminów[32].

Dopuszczano również zapisy na poszczególne przedmioty za opłatą 15 zł semestralnie od każdego przedmiotu. Osoby studiujące w ten sposób były hospitantami szkoły i nie posiadały żadnych uprawnień słuchaczy zwyczajnych i wolnych[33].

Studia w Szkole Nauk Politycznych były płatne. Po przyjęciu do szkoły słuchacze opłacali jednorazowe wpisowe w wysokości 50 zł oraz opłatę semestralną w wysokości 115 zł. Opłata za ocenę pracy dyplomowej wynosiła 50 zł, opłata za egzamin dyplomowy – 20 zł. Opłaty za egzaminy przejściowe nie były pobierane, tylko w razie zdawania egzaminu poprawkowego lub kolokwium opłata wynosiła 4 zł za każdy przedmiot. Słuchacze byli zobowiązani regularnie wnosić opłaty szkolne. Nieuiszczenie opłat w terminie mogło pociągnąć za sobą niezaliczenie semestru, a w razie dłuższego zalegania – skreślenie z listy słuchaczy[34].

Obowiązkiem każdego słuchacza SNP było zachowywanie się w szkole i poza nią w sposób nieuwłaczający powadze uczelni i honorowy, a także systematyczna i wytrwała praca jako warunek rzetelnego korzystania z wiedzy przekazywanej przez profesorów na wykładach, ćwiczeniach i seminariach[35].

W pierwszym roku działalności do Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie zapisało się 122 słuchaczy (83 zwyczajnych i 39 wolnych)[36]. W roku akademickim 1932/1933 studiowało 198 słuchaczy (158 zwyczajnych i 40 wolnych)[37],

[31] Tamże, § 7.

[32] Tamże, § 15.

[33] Tamże, § 8.

[34] Tamże, § 9–11.

[35] Tamże, § 17.

[36] *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie" 1930, t. 7, z. 1–2, s. 407.

[37] *Sprawozdanie z działalności Wyższej Szkoły...*, s. 262–263.

w roku akademickim 1933/1934 - 236 słuchaczy (190 zwyczajnych i 46 wolnych), w tym 176 mężczyzn i 60 kobiet[38].

Większość słuchaczy Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie stanowili Polacy, ale byli też Rosjanie, Żydzi, Białorusini, Litwini i Ukraińcy. Ponieważ SNP w Wilnie przedstawiała zarówno typ szkoły dokształcającej, jak i kształcącej zasadniczo, słuchaczami szkoły zostawali nie tylko maturzyści, ale i osoby posiadające oprócz matury ukończone lub nieukończone studia wyższe i pracujący zawodowo. Byli wśród nich nauczyciele, oficerowie służby czynnej, urzędnicy administracji, urzędnicy komunikacji, bankowcy i handlowcy, technicy i urzędnicy przedsiębiorstw technicznych, agronomowie i agrotechnicy oraz absolwenci wyższych studiów różnych specjalności[39].

Nika Kłosowska, absolwentka SNP w Wilnie, na łamach paryskich „Zeszytów Historycznych" wspominała o latach studiów:

> Kolegów miałam najróżniejszych. Przy długich prostych stołach w sali Instytutu zasiadało nas około stu osób. Była tam młodzież w moim wieku, ale również ludzie o wiele starsi, urzędnicy, nauczyciele, oficerowie w mundurach. Jedni chcieli podnieść swoje kwalifikacje, inni szukali powrotu do przerwanych wskutek trudnych warunków studiów. Większość, podobnie jak ja, starała się połączyć interesujące studia z koniecznością innych obowiązków czy prac zarobkowych[40].

Słuchacze SNP w Wilnie mieli prawo zakładać na terenie uczelni różne stowarzyszenia i zgromadzenia. Regulaminy (statuty) studenckich organizacji zatwierdzała dyrekcja szkoły. Opiekowali się nimi kuratorowie zapraszani z grona profesorów szkoły. Kuratorowie pośredniczyli pomiędzy organizacjami a władzami szkoły, podpisywali zawiadomienia o zebraniach, mieli prawo uczestnictwa we wszystkich zebraniach organizacji i ich władz oraz rozwiązanie tych zebrań[41].

---

[38] SNPwW... Plan wykładów. Dane za rok 1933/1934, Wilno 1934, tab. „Dane statystyczne o słuchaczach Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie".

[39] *Sprawozdanie z działalności Wyższej Szkoły...*, s. 262–263; SNPwW... Plan wykładów. Dane za rok 1933/1934, Wilno 1934, tab. „Podział słuchaczów Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie według zawodu i pochodzenia".

[40] N. Kłosowska, *Fragmenty wspomnień*, „Zeszyty Historyczne" 1993, t. 103, s. 158.

[41] Wskazówki ogólne i przepisy dla słuchaczów Szkoły Nauk... [Zarządzenie wewnętrzne Szkoły], w: SNPwW..., Wilno 1934, § 20; dz. cyt., Wilno 1938, § 20.

W źródłach są wzmianki o działalności następujących organizacji studenckich w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie: „Bratnia Pomoc", „Orientia", „Koło Nadbałtyckie", „Koło Turkologów"[42].

Słuchacze SNP w Wilnie uczęszczali również na wykłady publiczne i inne imprezy, organizowane przez Instytut-Naukowo Badawczy Europy Wschodniej, zwiedzali instytucje społeczne, naukowe i kulturalne, zakłady przemysłowe i handlowe, brali udział w wycieczkach krajowych i zagranicznych. Na przykład w lipcu 1930 roku została zorganizowana wycieczka słuchaczy Szkoły Nauk Politycznych do Łotwy i Estonii w celu nawiązania kontaktów z młodzieżą uniwersytecką krajów bałtyckich i poznanie warunków bytu oraz kultury tych krajów. W wycieczce wzięło udział 30 osób pod kierownictwem artysty malarza, prof. Ferdynanda Ruszczyca. W Łotwie zwiedzono Rygę i Libawę, w Estonii - Dorpat (Tartu) i Tallin[43].

W ostatnich latach przed wybuchem wojny coraz więcej uwagi zaczęto zwracać na ćwiczenia wojskowe. W roku akademickim 1938/1939 studenci Szkoły Nauk Politycznych z I i II roku studiów, na podstawie Ustawy z 3 marca 1938 roku o powszechnym obowiązku wojskowym, podlegali obowiązkowi uzupełniającej służby wojskowej w Legii Akademickiej. Studentki odbywały obowiązkową pomocniczą służbę wojskową w Legii Akademickiej Żeńskiej. Czas wyznaczony na szkolenia wojskowe wynosił 12 dni zajęć programowych w ciągu roku akademickiego. Dni przeznaczone na ćwiczenia w Legii Akademickiej były wolne od zajęć na uczelni[44].

Działalność Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej i Szkoły Nauk Politycznych była różnie oceniana przez władze i społeczeństwo. Obie placówki korzystały ze wsparcia instytucji państwowych, współpracowało z nimi wielu wybitnych polskich uczonych i działaczy politycznych, ale nie brakowało również głosów

---

[42] LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 284, s. 35, Švietimo Ministerijos Kultūros Reikalų Departamento 31 I 1940 raštu sudarytos komisijos, kuri turėjo nustatyti koks privatus turtas liko Rytų Europos Instituto patalpose, protokolas.

[43] *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie" 1930, t. 7, z. 1-2, s. 407; 1935, t. 10, s. 564; 1936, t. 11, s. 811-812; 1937, t. 12, s. 684; *Ze Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie*, tamże, 1934, t. 9, s. 45.

[44] Legia Akademicka SNP w 1938/1939 r., w: SNPwW... Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1938/1939, Wilno 1938, s. 6-7.

krytycznych. Szczególnie nieprzychylna atmosfera wytworzyła się w latach 1936–1937 w związku z wykryciem grup młodzieży akademickiej zwerbowanych do nielegalnej działalności komunistycznej. W dniach 8–13 stycznia 1936 roku w Wilnie doszło do głośnego procesu tzw. Lewicy Akademickiej, kiedy w Wileńskim Sądzie Okręgowym na ławie oskarżonych zasiadło 11 asystentów i studentów Uniwersytetu im. Stefana Batorego: Jan Kiejstut Druto, Maria Dziewicka, Boruch Lipszyc, M. Urbanowicz, Martyn Szczekało, Aleksander Smal, Kazimierz Pietruszewicz, Wincenty Okołowicz, Irena Dziewicka, Stefan Jędrychowski i Jerzy Sztachelski. Zeznania w sprawie studentów składali m.in. profesorowie USB i SNP Erwin Koschmieder i Mieczysław Gutkowski oraz docent Stanisław Swianiewicz.

Proces zwrócił uwagę całej społeczności Wilna. Oskarżeni asystenci i studenci zostali potraktowani stosunkowo łagodnie, tylko trzech z nich zostało pozbawionych wolności (J.K. Druto skazano na 2 lata i 6 miesięcy, B. Lipszyca i A. Smala na rok i 6 miesięcy więzienia), innych uniewinniono, tym nie mniej sam fakt przenikania wrogiej ideologii komunistycznej do młodzieży akademickiej wywołał duży niepokój w środowisku akademickim i w całej społeczności Wilna, zwłaszcza w kręgach konserwatywnych[45].

Opinię publiczną poruszył jeszcze bardziej proces tzw. grupy Dembińskiego, który odbywał się 15–22 grudnia 1937 roku. Wtedy przed Sądem Okręgowym w Wilnie stanęło sześciu młodych działaczy lewicowych: Henryk Dembiński, Stefan Jędrychowski, Maria Żeromska, Władysław Borysewicz, Icek Józef Schuss oraz Jerzy Putrament. Większość z nich miała powiązania z wileńskim środowiskiem akademickim. Dembiński, Jędrychowski i Putrament byli absolwentami USB, Władysław Borysewicz i Icek Józef Schuss – studentami Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB, Żeromska – absolwentką Wydziału Humanistycznego USB. Ponadto Jędrychowski był jakiś czas zastępcą

[45] *Asystenci i studenci USB przed sądem za komunizm: Proces „Lewicy Akademickiej"*, „Słowo" 1936, nr 8 (4215), 9 I, s. 5; *Drugi dzień procesu „Lewicy Akademickiej"*, „Słowo" 1936, nr 9 (4216), 10 I, s. 1; *Oskarżeni i świadkowie: Proces „Lewicy Akademickiej"*, „Słowo" 1936, nr 10 (4217), 11 I, s. 3; *Proces „Lewicy Akademickiej": Dalsze zeznanie świadków*, „Słowo" 1936, nr 10 (4217), 11 I, s. 1, 4; *Proces „Lewicy Akademickiej"*, „Słowo" 1936, nr 11 (4218), 12 I, s. 1; *Proces „Lewicy Akademickiej": Dalsze przemówienie stron*, „Słowo" 1936, nr 12 (4219), 13 I, s. 1, 2; *W procesie „Lewicy Akademickiej"*, „Słowo" 1936, nr 13 (4220), 14 I, s. 3.

asystenta przy katedrze skarbowości i statystyki oraz ekonomii politycznej na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych USB, zaś Dembiński w Szkole Nauk Politycznych[46].

Młodzi działacze lewicowi byli oskarżani o wydawanie i rozprowadzanie czasopism „Po prostu" i „Karta", propagowanie na łamach tych wydawnictw haseł wywrotowych mających na celu oderwanie części terytorium od państwa polskiego i gloryfikowanie rzeczywistości sowieckiej. Pismo „Po prostu" wychodziło od 5 sierpnia 1935 roku do 31 marca 1936 roku. Dostawało wsparcie finansowe od Polskiej Partii Komunistycznej. W marcu 1936 roku pismo „Po prostu" zawieszono, zaczęła wtedy wychodzić „Karta", skupiająca te same osoby i reprezentująca tę samą ideologię. „Karta" wychodziła do września 1936 roku[47].

Poza tym Dembińskiemu i Jędrychowskiemu zarzucano szerzenie nastrojów rewolucyjnych i przygotowanie gruntu do zmiany przemocą ustroju państwa polskiego. W czasie śledztwa udowodniono, że obaj brali czynny udział w pracy Klubu Dyskusyjnego Inteligencji w Wilnie (działał od stycznia do maja 1936 roku), na jego posiedzeniach ostro krytykowali polską rzeczywistość i przeciwstawiali jej pozytywne jakoby rozwiązanie narodowościowych i społecznych zagadnień w ZSRR[48].

Sąd Okręgowy po rozpatrzeniu sprawy skazał Dembińskiego i Jędrychowskiego na 4 lata więzienia, pozbawił każdego ze skazanych praw publicznych i obywatelskich praw honorowych na 5 lat. Pozostałych, tj. Żeromską, Borysewicza, Schussa i Putramenta uniewinniono[49].

---

[46] LCVA, sygn. F. 175, ap. 2(VIB), b. 17, k. 1, Akta personalne Stefana Jędrychowskiego. Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB; Ł. Żywek, *Vilniana w zbiorach Muzeum Niepodległości w Warszawie*, pod red. T. Skoczka, Warszawa 2017, s. 56–57.

[47] *Grupa Dembińskiego stanie 15 XII przed sądem*, „Słowo" 1937, nr 333 (4897), 2 XII, s. 5.

[48] *Proces Dembińskiego i towarzyszy: Akt oskarżenia*, „Słowo" 1937, nr 346 (4910), 15 XII, s. 3; *1-szy dzień procesu Dembińskiego i towarzyszy*, „Słowo" 1937, nr 347 (4911), 16 XII, s. 3; *Proces Dembińskiego i towarzyszy: Drugi dzień rozprawy*, „Słowo" 1937, nr 348 (4912), 17 XII, s. 3, 6; *Proces Dembińskiego i towarzyszy: Trzeci dzień rozprawy*, „Słowo" 1937, nr 349 (4913), 18 XII, s. 3, 6; *Proces Dembińskiego i towarzyszy: 4-ty dzień rozprawy. Zamknięcie przewodu*, „Słowo" 1937, nr 350 (4915), 19 XII, s. 3; *Proces Dembińskiego i towarzyszy: Przemówienie prokuratora Wolskiego*, „Słowo" 1937, nr 352 (4916), 21 XII, s. 3, 6.

[49] *Zakończenie procesu Dembińskiego. Wyrok dziś o godz. 14-tej*, „Słowo" 1937, nr 353 (4917), 22 XII, s. 3; *Dembiński i Jędrychowski skazani na 4 lata więzienia i pozbawienia praw*, „Słowo" 1937, nr 354 (4918), 23 XII, s. 3.

Dembiński przebył w więzieniu zaledwie rok. W 1938 roku zwolniono go ze względu na stan zdrowia[50].

Te dwa procesy głęboko wstrząsnęły społeczeństwem wileńskim. Poszukując przyczyn podatności części młodzieży akademickiej na propagandę komunistyczną, zaczęto dopatrywać się ich w samym środowisku akademickim. Szczególnie bacznie przypatrywano się działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej i Szkoły Nauk Politycznych[51]. Czyniono to zarówno w Wilnie, jak i zagranicą. W 1936 roku w berlińskim kwartalniku „Osteuropa" ukazał się artykuł anonimowego autora o Szkole Nauk Politycznych w Wilnie, w którym twierdzono, że szkoła ta stała się mimowolną centralą propagandy moskiewskiej, a czołowi agenci komunizmu w Polsce północno-wschodniej, w Wilnie i w klubach literackich tego miasta często byli słuchaczami tej szkoły. Zagrożenia płynące ze strony szkoły, dotąd niezauważone przez opinię publiczną, zostały wykazane. Podejrzenia nie miały realnych podstaw, ale zaważyły na opinii publicznej i w pewnym stopniu na działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej i Szkoły Nauk Politycznych. Atmosfera wokół ośrodka wyraźnie się pogarszała[52].

---

[50] *Dembiński Henryk (1908–1941)*, w: *Encyklopedia ziemi wileńskiej* [dalej: EZW], t. 1: *Wileński słownik biograficzny*, Bydgoszcz 2002, s. 64.

[51] *Wyjaśnienie osobiste. Wyrok na Jędrychowskiego i Dembińskiego*, „Słowo" 1937, nr 354 (4918), 23 XII, s. 1.

[52] M. Kornat, *Początki sowietologii...*, s. 113–114.

Rozdział III

Likwidacja Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej i Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie

Kres pracy Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej oraz Szkoły Nauk Politycznych położył wybuch drugiej wojny światowej. Słuchacze oraz pracownicy SNP w wieku poborowym, w tym Wacław Komarnicki, Stanisław Swianiewicz, Seweryn Wysłouch i inni, zostali powołani do służby wojskowej. Pozostali w Wilnie z nastaniem nowego roku akademickiego nie wznowili zajęć, gdyż było to niemożliwe w warunkach okupacji sowieckiej. Profesorowie, którzy do wybuchu wojny pracowali jednocześnie na Uniwersytecie Stefana Batorego i w Szkole Nauk Politycznych, przez parę miesięcy kontynuowali pracę na uniwersytecie do jego likwidacji w grudniu 1939 roku przez władze litewskie[1].

Majątek Instytutu i Szkoły Nauk Politycznych pozostawał w gmachu Biblioteki im. Wróblewskich. Najprawdopodobniej w tym czasie pracownicy Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej i Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie zniszczyli część dokumentacji, żeby nie oddać jej w ręce okupantów. O kontynuowaniu działalności nie mogło być nawet mowy. W pojęciu władz sowieckich były to instytucje przygotowujące specjalistów wywiadu i dywersji na terenie Związku Sowieckiego, a więc bardzo niebezpieczne dla planów ZSRR na Litwie[2].

---

[1] *Likwidacja uniwersytetu Stefana Batorego przez władze litewskie w grudniu 1939 roku: Dokumenty i materiały*, zebrał i wstępem opatrzył P. Łossowski, Warszawa 1991.

[2] LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 284, k. 34–36, Švietimo Ministerijos Kultūros Reikalų Departamento 31 I 1940 raštu sudarytos komisijos, kuri turėjo nustatyti koks privatus turtas liko Rytų Europos Instituto patalpose protokolas.

Po przekazaniu przez Związek Sowiecki Wilna i Ziemi Wileńskiej Republice Litewskiej pomieszczenia w gmachu Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich, z których korzystały Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej oraz Szkoła Nauk Politycznych w okresie międzywojennym, rozporządzeniem Ministerstwa Oświaty Litwy z 9 grudnia 1939 roku zostały opieczętowane ze wszystkimi znajdującym się w nich meblami i przedmiotami. W gabinetach pozostawały także liczne rzeczy osobiste (książki, meble, portrety) należące do wykładowców i organizacji studenckich. Na początku 1940 roku została powołana komisja Ministerstwa Oświaty Litwy, która sprawdziła pozostałe w opieczętowanych pomieszczeniach mienie i zadecydowała, że poszczególne drobne przedmioty można zwrócić ich właścicielom, jeżeli ci przedstawią potwierdzające dokumenty. Niestety, nie odnotowano, żeby komuś je zwrócono. Pomieszczenia po rewizji ponownie opieczętowano i pozostawiono do dalszego rozporządzenia władz[3].

Sprawa mienia Instytutu i Szkoły Nauk Politycznych została ostatecznie rozstrzygnięta po ogłoszeniu na Litwie władzy sowieckiej i jej „dobrowolnym" wejściu w skład Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (lipiec-sierpień 1940 roku)[4]. Powołana przez nowe władze komisja likwidacyjna po sprawdzeniu dokumentów i pozostałego majątku Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej 21 sierpnia 1940 roku podjęła decyzję o przekazaniu majątku Ministerstwu Oświaty Litewskiej SRR[5], a ministerstwo oddało go znajdującej się w tym samym gmachu Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich. Biblioteka również została znacjonalizowana i 1 września 1940 roku przekazana przeniesionemu z Kowna do Wilna Instytutowi Lituanistyki, który po kilku dniach przejął jej zbiory i majątek. Biblioteka utraciła nawet swoją nazwę i została przemianowana na Bibliotekę

[3] Tamże.

[4] J. Urbšys, *Lietuva lemtingaisiais 1939-1940 metais*, Vilno 1988, s. 40-57, 102-108; K. Musteikis, *Prisiminimų fragmentai*, 2 leidimas, Vilnius 1989, s. 47-63; J. Audėnas, *Paskutinis posėdis: atsiminimai*, 2 fotografuotinis leidimas, Vilnius 1990, s. 186-269; L. Truska, *Vincas Krėvė apie V. Dekanozovo misiją*, w: *Naujas požiūris į Lietuvos istoriją*, Kaunas 1989, s. 170-176; L. Truska, V. Kancevičius, *Lietuva Stalino ir Hitlerio sandėrio verpetuose: 1939-1940 m. rugpjūčio 3 d. politinių įvykių kronika*, Vilnius 1990, s. 104-162.

[5] LCVA, sygn F. 402, ap. 11, b. 349, s. 108-111, Nebeveikiančių draugijų turto paskirčiai nustatyti komisijos (Pagrindas: VR ministro1940 m. įsakas Nr. 88, § 1) protokolo Nr 9, 1940 m. rugpjūčio 21 d. nuorašas.

Centralną Instytutu Lituanistyki[6]. Jesienią 1940 roku została powołana specjalna komisja do sprawdzenia jej zbiorów. Komisji przewodniczył Aleksandras Ružancovas, konserwator Biblioteki Centralnej Instytutu Lituanistyki. Komisja rewidowała zbiory wszystkich działów biblioteki, ale szczególnie pilnie dział literatury sowieckiej (depozyt Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej). Po ich rewizji do użytku czytelników pozostawiono ok. 42% druków, 48% przeniesiono do magazynów i nieudostępniano czytelnikom, 10% wydawnictw uznano za lekturę „wrogą Konstytucji Litewskiej SRR i ustalonemu ustrojowi społecznemu" i wycofano z obiegu, niszcząc tym samym część pieczołowicie gromadzonych przez Instytut zbiorów[7].

---

[6] *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka 1912-2012*, Vilnius 2011, s. 18; *Biblioteka im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk 1912-2012*, Vilnius 2011, s. 18.

[7] LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 249, k. 68, Lituanistikos Instituto Bibliotekos Konservatorius Bibliotekos Vedėjui [A. Ružancovo ataskaita], Vilnius, 1940. XI. 6 d.

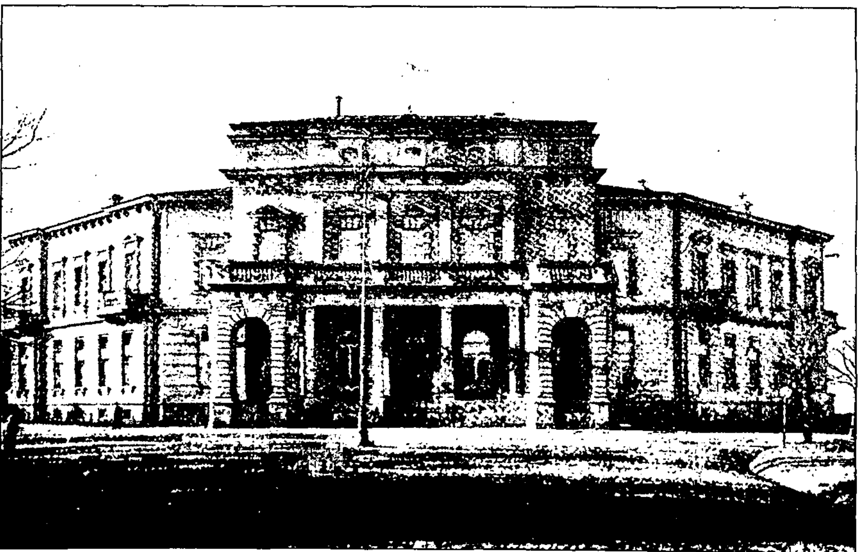
Zakończenie

Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej przez stosunkowo krótki czas swej działalności (1930–1939) wniósł znaczący wkład w badania i szerzenie wiedzy o krajach sąsiednich, w tym o polityce, gospodarce i kulturze najgroźniejszego sąsiada, jakim był Związek Sowiecki. Oceniając dorobek Instytutu, trzeba pamiętać, że powstał i rozpoczął działalność w trudnych latach światowego kryzysu gospodarczego, a potem w atmosferze rosnącego napięcia politycznego w Europie. Mimo piętrzących się trudności Instytut rozwinął prężną działalność – w sekcjach pracowało wielu wybitnych uczonych, zajmujących się problemami Europy Wschodniej, gromadzono niezbędną do pracy naukowo-badawczej i dydaktycznej literaturę, organizowano odczyty publiczne, wydawno czasopisma „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej", „Balticoslavica" oraz serie książkowe, nawiązano kontakty z innymi instytucjami oraz towarzystwami społecznymi w kraju i zagranicą.

Założona przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej wyższa Szkoła Nauk Politycznych przygotowywała wysoko wykwalifikowanych specjalistów do pracy w administracji państwowej, samorządach, skarbowości, a także do pracy w placówkach służby dyplomatycznej z krajami bałtyckimi i Związkiem Sowieckim. Pracownicy oraz dyplomanci szkoły przyczynili się także do badań dziejów, kultury i polityki krajów ościennych oraz mniejszości narodowych zamieszkujących w północno-wschodniej części II Rzeczypospolitej.

Kres działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej i Szkoły Nauk Politycznych położył wybuch drugiej wojny światowej. Czynni działacze, tacy jak: Stanisław Swianiewicz, Wiktor Sukiennicki, Władysław Wielhorski zostali przez władze sowieckie aresztowani i uwięzieni, a po wydostaniu się z niewoli sowieckiej

różnymi drogami przedostali się na Zachód i tam kontynuowali działalność. Uczestniczyli w zakładaniu i funkcjonowaniu licznych organizacji polonijnych, publikowali prace naukowe, starali się wszelkimi dostępnymi środkami głosić prawdę o Związku Sowieckim i narzuconym narodom Europy Wschodniej ustroju komunistycznym. Ci członkowie Instytutu, profesorowie i słuchacze Szkoły Nauk Politycznych, którzy przetrwali wojnę i okupację w Wilnie, po wojnie wyjechali do Polski, w jej nowych granicach podjęli pracę na wyższych uczelniach lub innych ośrodkach naukowych. Przemiany polityczne i ustrojowe, jakie zaszły po drugiej wojnie światowej w Europie Środkowej, sprawiły jednak, że zarówno na Litwie, jak i w Polsce dzieje Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej oraz Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie na długo zostały zapomniane, a należnej im uwagi badaczy doczekały się dopiero po upadku reżimu komunistycznego.

1. Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie. Widok ogólny gmachu, w którym w okresie międzywojennym znajdowały się m.in. Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej oraz Szkoła Nauk Politycznych

2. Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie. Czytelnia sowietików z widokiem na czytelnię czasopism

3. Ludwik Chomiński,
członek INBEW w Wilnie

4. Stefan Ehrenkreutz,
profesor i ostatni rektor USB,
członek INBEW w Wilnie

5. Erwin Koschmieder,
językoznawca, prof. USB,
członek INBEW w Wilnie

6. Michał Król, prawnik,
dr doc. USB i SNP w Wilnie

7. Henryk Łowmiański,
historyk, prof. USB i SNP,
członek INBEW w Wilnie

8. Jan Otrębski, językoznawca,
prof. USB,
członek INBEW w Wilnie

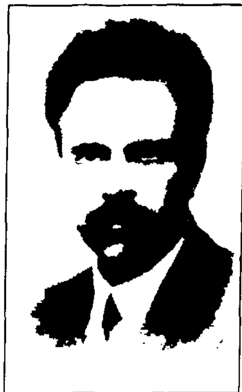
9. Stefan Rygiel, dr, dyrektor
Biblioteki Uniwersyteckiej i Biblioteki
Państwowej im. Wróblewskich,
członek INBEW w Wilnie

10. Hadży Seraja Chan Szapszał,
duchowny i uczony karaimski,
członek INBEW w Wilnie

11. Halina Turska, językoznawca, starszy asystent USB, sekretarz Sekcji Filologicznej INBEW w Wilnie

12. Władysław Wielhorski, dyrektor Instytutu INBEW i SNP w Wilnie

13. Bolesław Wilanowski, profesor USB, wicedyrektor SNP przy INBEW w Wilnie

14. Bronisław Wróblewski, prawnik, prof. USB i SNP w Wilnie

15. Seweryn Wysłouch,
historyk prawa, doc. USB,
członek INBEW w Wilnie

16. Władysław Zawadzki,
działacz polityczny,
członek INBEW w Wilnie

17. Marian Zdziechowski,
literaturoznawca, filozof, prof. USB
i SNP, członek INBEW w Wilnie

18. Maria Znamierowska-Prüfferowa,
etnolog, etnograf, starszy asystent USB,
sekretarz Sekcji Etnologii INBEW

Министерство Народнаго Просвѣщенія.

МОСКОВСКІЙ УЧЕБНЫЙ ОКРУГЪ.

ИСПЫТАТЕЛЬНЫЙ КОМИТЕТЪ.

17 августа 1917.

№ 5346

МОСКВА.

17

Удостовѣреніе.

Отъ Испытательнаго Комитета при Управленіи Московскаго Учебнаго Округа выдано настоящее удостовѣреніе Станиславу-Августину Станиславовичу Свяневичу, родившемуся 28 октября 1899 года, въ томъ, что онъ въ засѣданіи Комитета 7-го августа 1917 года подвергался испытанію въ знаніи латинскаго яз. въ объемѣ полнаго курса мужскихъ гимназій и на означенномъ испытаніи обнаружилъ познанія удовлетворительныя (3).

И. об. Предсѣдателя Испытательнаго Комитета [signature]

Члены. [signatures]

Дѣлопроизводитель [signature]

19. Świadectwo wydane Stanisławowi Swianiewiczowi o zdaniu egzaminu z języka łacińskiego

424 3

INSTYTUT NAUKOWO-BADAWCZY
EUROPY WSCHODNIEJ W WILNIE
ZYGMUNTOWSKA 2

Wilno, dn. 27 -III- 1930 r.

L. dz.

OTRZYMANO.
dn. ...
Nr. wch. dz. ...
Nr. ref. ...

Do

Dyrekcji Uniwersyteckiej Bibljoteki Publicznej

Dyrekcja Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie bierze na siebie jako jednostka prawna odpowiedzialność za wszystkie wypożyczone przez swych słuchaczy książki i zobowiązuje się do pokrycia wszelkich ewentualnych kosztów nieuregulowanych przez swych słuchaczy .

DYREKTOR INSTYTUTU:

[signature]

20. Pismo INBEW w Wilnie do dyrekcji Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej z odciskiem pieczątki i podpisem dyrektora J. Jędrzejewicza

ROCZNIK
INSTYTUTU NAUKOWO-BADAWCZEGO EUROPY WSCHODNIEJ

T. I.

WILNO 1933

NAKŁADEM INSTYTUTU NAUKOWO-BADAWCZEGO EUROPY WSCHODNIEJ
Z ZASIŁKU FUNDUSZU KULTURY NARODOWEJ

21. Karta tytułowa „Rocznika Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie"

BALTICOSLAVICA

BULLETIN DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE
DE L'EUROPE ORIENTALE A VILNO

Rédigé par Erwin Koschmieder.

Comité de rédaction: Włodzimierz Antoniewicz (Warszawa), Cezarja Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa (Wilno), Jalo Kalima (Helsinki), Oskar Loorits (Tartu).

T. I.

VILNO 1933

NAKŁADEM INSTYTUTU NAUKOWO-BADAWCZEGO EUROPY WSCHODNIEJ
Z ZASIŁKU FUNDUSZU KULTURY NARODOWEJ

BALTICOSLAVICA

BIULETYN INSTYTUTU NAUKOWO-BADAWCZEGO
EUROPY WSCHODNIEJ W WILNIE

Redaguje Erwin Koschmieder (Wilno).

Komitet redakcyjny: Włodzimierz Antoniewicz (Warszawa), Cezarja Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa (Wilno), Jalo Kalima (Helsinki), Oskar Loorits (Tartu).

T. I.

WILNO 1933

NAKŁADEM INSTYTUTU NAUKOWO-BADAWCZEGO EUROPY WSCHODNIEJ
Z ZASIŁKU FUNDUSZU KULTURY NARODOWEJ

22. Karty tytułowe czasopisma „Balticoslavica"

INSTYTUT NAUKOWO-BADAWCZY EUROPY WSCHODNIEJ
SEKCJA GOSPODARCZA.
Nr. 1.

STANISŁAW SWIANIEWICZ

LENIN
JAKO EKONOMISTA

W I L N O 1 9 3 0

NAKŁADEM INSTYTUTU NAUKOWO-BADAWCZEGO EUROPY WSCHODNIEJ.

23. Karta tytułowa książki Stanisława Swianiewicza, *Lenin jako ekonomista*

INSTYTUT NAUKOWO-BADAWCZY EUROPY WSCHODNIEJ

BOGUMIŁ JASINOWSKI
Profesor Uniwersytetu Wileńskiego

WSCHODNIE CHRZEŚCIJAŃSTWO
A ROSJA

NA TLE
ROZBIORU PIERWIASTKÓW CYWILIZACYJNYCH
WSCHODU I ZACHODU

WILNO 1933
NAKŁADEM INSTYTUTU NAUKOWO-BADAWCZEGO EUROPY WSCHODNIEJ
Z ZASIŁKIEM FUNDUSZU KULTURY NARODOWEJ

24. Karta tytułowa książki Bogumiła Jasinowskiego, *Wschodnie chrześcijaństwo a Rosja na tle rozbioru pierwiastków cywilizacyjnych Wschodu i Zachodu*

INSTYTUT NAUKOWO-BADAWCZY EUROPY WSCHODNIEJ
SEKCJA ETNOLOGICZNA
Nr. 1.

WITOLD DYNOWSKI

BARWNE KUFRY CHŁOPSKIE
Z
OKOLIC WILEŃSZCZYZNY I POLESIA

DIE VIELFARBIGEN BAUERNKOFFER
AUF DEM
GEBIETE VON WILNA UND IN POLESIEN

W I L N O 1 9 3 4

NAKŁADEM INSTYTUTU NAUKOWO-BADAWCZEGO EUROPY WSCHODNIEJ
Z ZASIŁKU FUNDUSZU KULTURY NARODOWEJ.

25. Karta tytułowa książki Witolda Dynowskiego,
Barwne kufry chłopskie z okolic Wileńszczyzny i Polesia

TABLICA IX

Fig. 1. [illegible]

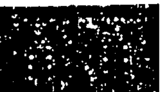

Fig. 2. [illegible]

Fig. 3. [illegible]

Fig. 4a. [illegible]

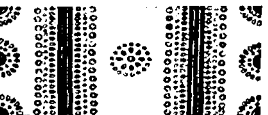

Fig. 5. [illegible]

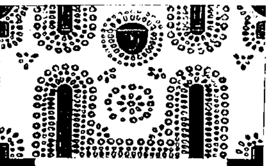

Fig. 6b. [illegible]

TABLICA X

Ozdoby na wieku.

Ozdoby na przodzie kufra

Kufer ze wsi Tetiańce w pow. wileńsko-trockim, wykonany w 1907 r., prawdopodobnie w warsztacie Pietrowskiego w Olkienikach. Tło sine, okucia koloru czarnego, *jodełki* czerwone, rozety czerwone i białe

26. Karty ilustrowane z książki Witolda Dynowskiego, *Barwne kufry chłopskie z okolic Wileńszczyzny i Polesia*, Wilno 1934

INSTYTUT NAUKOWO-BADAWCZY EUROPY WSCHODNIEJ
SEKCJA HISTORYCZNA
Nr. 1.

ALEKSY DERUGA

PIOTR WIELKI A UNICI
I UNJA KOŚCIELNA
1700—1711

WILNO 1936

NAKŁADEM INSTYTUTU NAUKOWO-BADAWCZEGO EUROPY WSCHODNIEJ
Z ZASIŁKU MINISTERSTWA WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO

27. Karta tytułowa książki Aleksego Derugi,
Piotr Wielki a unici i unia kościelna 1700–1711

INSTYTUT NAUKOWO-BADAWCZY EUROPY WSCHODNIEJ
SEKCJA HISTORYCZNA
Nr. 2.

SEWERYN WYSŁOUCH

POSŁUGI KOMUNIKACYJNE

W MIASTACH W. KS. LITEWSKIEGO NA PRAWIE MAGDEBURSKIEM DO POŁOWY XVI W.

WILNO 1936
NAKŁADEM INSTYTUTU NAUKOWO-BADAWCZEGO EUROPY WSCHODNIEJ
Z ZASIŁKU FUNDUSZU KULTURY NARODOWEJ

28. Karta tytułowa książki Seweryna Wysłoucha, *Posługi komunikacyjne w miastach W. Ks. Litewskiego do połowy XVI w.*

58,

INSTYTUT NAUKOWO-BADAWCZY EUROPY WSCHODNIEJ
SEKCJA PRAWNO-POLITYCZNA
Nr 1.

WIKTOR SUKIENNICKI

EWOLUCJA USTROJU ZWIĄZKU SOCJALISTYCZNYCH REPUBLIK RADZIECKICH

W ŚWIETLE OFICJALNYCH PUBLIKACJI WŁADZY RADZIECKIEJ

CZĘŚĆ I

WILNO 1938

NAKŁADEM INSTYTUTU NAUKOWO-BADAWCZEGO EUROPY WSCHODNIEJ
Z ZASIŁKU FUNDUSZU KULTURY NARODOWEJ JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO

29. Karta tytułowa książki Wiktora Sukiennickiego, *Ewolucja ustroju Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w świetle oficjalnych publikacji władzy radzieckiej*

DR WŁADYSŁAW WIELHORSKI

DYREKTOR SZKOŁY NAUK POLITYCZNYCH W WILNIE

LITWA WSPÓŁCZESNA

DRUK, KLISZE I MAPĘ
WYKONANO W WOJSKOWYM INSTYTUCIE GEOGRAFICZNYM
WARSZAWA 1938

30. Karta tytułowa książki Władysława Wielhorskiego, *Litwa Współczesna*

Biogramy osób związanych z Instytutem Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej i Szkołą Nauk Politycznych w Wilnie

Witold Abramowicz (1874–1941?), działacz polityczny, poseł na Sejm Litwy Środkowej, senator II i III kadencji w II RP. Urodził się 28 sierpnia 1874 roku w Kałudze w Rosji, w rodzinie podprokuratora Jana Abramowicza oraz Marii z Mroczkowskich. Uczył się w gimnazjum w Moskwie, studiował matematykę na uniwersytetach w Petersburgu i Moskwie oraz prawo w Warszawie i Charkowie. Studia ukończył w 1898 roku. Po studiach pracował jako radca prawny w rosyjskim kolejnictwie w Charkowie, Warszawie i Wilnie. W 1901 roku wstąpił do Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS). W czasie pierwszej wojny światowej był komendantem Straży Obywatelskiej i wiceprezesem Komitetu Polskiego w Wilnie. W 1919 roku został prezydentem miasta Wilna. W 1920 roku uczestniczył w wyprawie wileńskiej gen. Lucjana Żeligowskiego. W latach 1920–1922 był prezesem Tymczasowej Komisji Rządzącej Litwy Środkowej i dyrektorem jej Departamentu Spraw Wewnętrznych[1].

Od 1922 roku pracował w Wilnie jako adwokat. Był czynnym członkiem wielu organizacji wileńskich. Był m.in. prodziekanem Rady Adwokackiej, prezesem Związku Bezpieczeństwa Kraju, potem Związku Strzeleckiego w Wilnie, członkiem i wiceprezesem zarządu Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie, Towarzystwa

[1] *Abramowicz Witold, ur. 28 VIII 1874 w Kałudze (Rosja), zm. 1941 (?) w ZSRR*, w: *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939*: PSB, t. 1 (A–D), oprac. M. Smogorzewska, red. nauk. A.K. Kunert, Warszawa 1998, s. 32–33; J. Gierowska-Kałłaur, Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 II 1919–9 IX 1920), Warszawa 2003, s. 302–303.

Przyjaciół Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie, członkiem założycielem Towarzystwa Badań Dziejów Wyzwolenia Wileńszczyzny i Ziem Północno-Wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej[2].

W 1939 roku po wybuchu drugiej wojny światowej i zajęciu wschodnich terenów II RP przez wojska sowieckie W. Abramowicz został aresztowany (25 września 1939 roku), więziony w Wilejce, potem (5 lipca 1940) skazany na pięć lat obozu pracy w Solikamsku w obwodzie Permskim Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Ostatni raz widziany był w Zrusku (RFSRR). Dokładne miejsce i data śmierci pozostają nieznane[3].

Franciszek Ancewicz (lit. Pranas Ancevicius, 1905-1964), literat, działacz polityczny i społeczny. Urodził się 11 lutego (29 stycznia według własnoręcznie napisanego życiorysu) 1905 roku we wsi Ławże (lit. Laužai) niedaleko Rosień (lit. Raseiniai) na Żmudzi. Gimnazjum ukończył w Rosieniach[4]. W latach 1922-1927 studiował na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Litewskiego w Kownie. W czasie studiów zaangażował się w działalność polityczną i społeczną, nawiązał kontakty z Litewską Partią Socjaldemokratyczną (lit. Lietuvos Socialdemokratų Partija), na łamach litewskiej prasy lewicowej pojawiały się jego artykuły pod pseudonimem F. Rogūza, w latach 1926-1927 był przewodniczącym organizacji studenckiej „Žaizdras" oraz członkiem kółka „Kultūra". Zarówno „Žaizdras", jak i „Kultūra" blisko współpracowały z Litewską Partią Socjaldemokratyczną. W 1927 roku Ancewicz wziął udział w zbrojnym wystąpieniu skierowanym przeciwko prezydentowi Antanasowi Smetonie

---

[2] LMAVB, RS, sygn. F. 9, b. 3299, k. 4r, Sprawozdanie Zarządu z działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie w okresie od 1 IV 1938 do 31 III 1939 r., Wilno, 15 V 1939; LMAVB, RS, sygn. F. 75 - 21, k. 118-120, Lista członków Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie; LMAVB, RS, sygn. F. 9-3229, k. 41, 99, Wykaz członków założycieli Towarzystwa Badań Dziejów Wyzwolenia Wileńszczyzny i Ziem Północno-Wschodnich; *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu...*, s. 253; M. Kornat, *Instytut Naukowo-Badawczy...*, s. 46-47; tenże, *Początki sowietologii w II Rzeczypospolitej...*, s. 14.

[3] *Abramowicz Witold, ur. 28 VIII 1874 w Kałudze (Rosja), zm. 1941 (?) w ZSRR*, w: *Posłowie i senatorowie ...*, s. 33.

[4] LCVA, sygn. F. 175, ap. 2 (VIB), b. 104, k. 3, Życiorys [Franciszka Ancewicza], Wilno, 20 V 1938.

i tautininkom (narodowcom). Powstanie poniosło jednak porażkę. Władze litewskie w odpowiedzi na ten zryw zastosowały zmasowane represje wymierzone głównie przeciwko członkom ugrupowań ludowych i socjaldemokratycznych. F. Ancewicz był również aresztowany, ale szybko zwolniony za wstawiennictwem księdza Juozasa Tumasa-Vaižgantasa. Po zwolnieniu wyjechał najpierw na Łotwę, potem do Wilna (11 września 1927 roku)[5].

W Wilnie F. Ancewicz studiował prawo na Uniwersytecie Stefana Batorego. W 1933 roku po czteroletnich studiach i zdaniu egzaminów na USB otrzymał dyplom magistra prawa[6].

Po studiach pracował w charakterze pracownika naukowego w Referacie Polityczno-Ustrojowym Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, w latach 1936–1939 prowadził ćwiczenia ze struktury politycznej ZSRR i ruchów rewolucyjnych w Rosji w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie[7]. W 1938 roku przedstawił rozprawę doktorską pt. *Stalinowska koncepcja państwa na tle politycznej ewolucji Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich*, napisaną pod kierownictwem doc. dr. Wiktora Sukiennickiego. Rozprawa była pozytywnie oceniona przez referentów – prof. Wacława Komarnickiego i Jerzego Panejkę. Podkreślali oni, że mgr Ancewicz w swej pracy wykazał „Dokładną znajomość ewolucji ustrojowej ZSRR oraz odnoszącej się do tego zagadnienia literatury, umiejętność metodycznego opracowania problemu, samodzielność ujęcia, oryginalność uzasadnionych w niej poglądów"[8]. Promocja mgr. Franciszka Ancewicza na stopień doktora prawa odbyła się 31 maja 1939 roku w Auli Kolumnowej USB[9]. W tym

---

[5] *Ancevičius Pranas*, w: *Žurnalistikos enciklopedija*, Vilnius 1997, s. 23; V.K. Alseika, *Pranas Ancevičius*, w: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 1 (A-Ar), Vilnius 2001, s. 477; T. Venclova, *Vilniaus vardai*, Vilnius 2006, s. 219-220.

[6] LCVA, sygn. F. 175, ap. 2 (VIB), b. 104, k. 2, Odpis dyplomu magistra prawa, wydany Franciszkowi Ancewiczowi na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych USB w Wilnie, Wilno 22 VI 1933.

[7] SNPwW..., Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1936/1937, Wilno 1936; SNPwW..., Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1938/1939, Wilno 1938, s. 9-13.

[8] LCVA, sygn. F. 175, ap. 2(VIB), b. 104, k. 6, Referat o rozprawie doktorskiej mgr. prawa Franciszka Ancewicza pt. Stalinowska koncepcja państwa na tle ewolucji ustrojowej Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich, Wilno, 15 VI 1938.

[9] LCVA, sygn. F. 175, ap. 2 (VIB), b. 104, k. 12-14, Doktoryzacja Franciszka Ancewicza. Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB.

samym roku rozprawa została wydana drukiem jako pierwsza książka w serii „Wileńska Biblioteka Prawnospołeczna" wydawana przez Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB oraz Towarzystwo Prawnicze im. Ignacego Daniłowicza w Wilnie[10].

W Wilnie F. Ancewicz utrzymywał więzi z litewskimi socjaldemokratami, współpracował z litewską gazetą o kierunku socjaldemokratycznym „Pirmyn" (Naprzód), wydawaną w latach 1927-1930 w Wilnie, uczestniczył na konferencjach, naradach i zjazdach partyjnych. W latach 1939-1940 był korespondentem gazety „Lietuvos žinios" w Berlinie. W czasie okupacji niemieckiej zajmował się praktyką adwokacką na Litwie. W 1944 roku uciekł do Niemiec. Od roku 1949 mieszkał w Kanadzie, brał udział w działalności socjaldemokratów litewskich na uchodźstwie, współpracował z gazetą litewską „Naujienos" wydawaną w Chicago. Zmarł tragicznie (popełnił samobójstwo) 16 kwietnia 1964 roku w Kanadzie[11].

Cezaria Anna Jadwiga Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa Jędrzejewiczowa (1885-1967), etnolog, prof. Uniwersytetu Stefana Batorego i Uniwersytetu Warszawskiego, członkini wielu towarzystw naukowych. Urodziła się 2 sierpnia 1885 roku w Dorpacie, w rodzinie znanego językoznawcy profesora Jana Baudouina de Courtenay i Romualdy z Bagnickich, jego drugiej żony. Uczyła się w gimnazjum żeńskim w Krakowie i Petersburgu. Po ukończeniu gimnazjum początkowo uczęszczała na Wyższe Kursy dla Kobiet im. Bestużewa, w 1906 roku wstąpiła na Wydział Historyczno-Filologiczny Uniwersytetu Petersburskiego, który ukończyła w 1910 roku. Po studiach pracowała jako nauczycielka w Warszawie. Stopień doktora filozofii w zakresie filologii klasycznej otrzymała w 1922 roku na Uniwersytecie Warszawskim. W 1923 roku przeniosła się do Wilna, gdzie na USB otrzymała tytuł docenta i wykładała etnografię i etnologię, w 1926 roku habilitowała się w zakresie etnologii. Od 1 kwietnia 1927 roku do 1 grudnia 1929 roku pracowała na stanowisku zastępcy profesora, w końcu

[10] F. Ancewicz, *Stalinowska koncepcja państwa...*

[11] *Ancevičius Pranas*, w: *Žurnalistikos enciklopedija*, Vilnius 1997, s. 23; V.K. Alseika, *Pranas Ancevičius*, w: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 1 (A-Ar), Vilnius 2001, s. 477; T. Venclova, dz. cyt., s. 219-220.

1929 roku została mianowana profesorem nadzwyczajnym i kierowała Zakładem Etnologii na Wydziale Humanistycznym USB[12].

C. Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa była także inicjatorką założenia Muzeum Etnograficznego USB. Takie muzeum zostało otwarte 4 marca 1925 roku. Dzięki staraniom pracowników Zakładu, studentów USB oraz poparciu osób prywatnych i instytucji wileńskich jego zbiory ciągle się powiększały. W 1925 roku Muzeum posiadało 1239 przedmiotów, w 1930 roku - 2543. Zgodnie z wyznaczonymi dla muzeum zadaniami gromadzono przede wszystkim przedmioty pochodzące z terenów dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Znajdujące się w muzeum i archiwum Zakładu nieliczne eksponaty pochodzące z innych terenów służyły jako materiał porównawczy. Muzeum pełniło przede wszystkim funkcję podręcznego laboratorium, w którym prowadzono ćwiczenia dla studentów oraz badania etnograficzne, było również dostępne dla wycieczek szkolnych i szerszej publiczności[13].

Od 1930 roku C. Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa zaangażowała się również do pracy nowo powstałego Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej i Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie. W Instytucie kierowała pracą Sekcji Etnograficzno-Geograficznej, w Szkole Nauk Politycznych wykładała etnografię Europy Wschodniej. Do badań etnograficznych sekcji i pracy w Szkole Nauk Politycznych wciągnęła i innych pracowników zakładu. Była też członkinią Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, współpracowała z Komisją Etnograficzną Polskiej Akademii Umiejętności, Towarzystwem Popierania Przemysłu Ludowego w Wilnie, Oddziałem Sztuki Województwa Wileńskiego i innymi towarzystwami oraz instytucjami związanymi z gromadzeniem i badaniem kultury ludowej[14].

---

[12] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 79, Cezaria Ehrenkreutzowa. Zbiór dokumentów osobowych; LCVA, sygn. F. 175, ap. 5 (IVB), b. 97, k. 20, 30–39, 43, Dokumenty doc. Cezarii Ehrenkreutzowej, zastępcy prof. USB; K. Kolbuszewski, J. Oko, *Wydział Humanistyczny USB w latach 1919–1929*, w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2: *Dziesięciolecie 1919–1929*, Wilno 1929, s. 173–174, 189.

[13] C. Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa, *Wskazówki dla zbierających przedmioty do Muzeum Etnograficznego*, Wilno 1926; taż, *Zakład Etnologii Uniwersytetu...*, s. 82–98; M. Znamierowska-Prüfferowa, *Muzeum Etnograficzne USB w Wilnie i jego przyszłość*, Lwów, Wilno 1932 (odbitka z czasopisma „Lud").

[14] Sprawozdanie ogólne Prezesa Zarządu Instytutu..., s. 257; SNPwW...,Wilno 1934.

W okresie wileńskim C. Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa badała głównie etnografię Wileńszczyzny i północno-wschodnich ziem Polski. Opublikowała z tego zakresu prace naukowe i popularnonaukowe[15]. Według Jana Stanisława Bystronia, profesora etnografii i etnologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, działalność naukową C. Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowej cechowały: szeroki zakres zainteresowań, opanowanie obszernego materiału, umiejętność stawiania zagadnień oraz oryginalność twórcza[16]. Maria Znamierowska-Prüfferowa była jej uczennicą i współpracowniczką, pisząc o Zakładzie Etnologii Uniwersytetu Stefana Batorego, podkreślała, że

> ośrodkiem zainteresowania w badaniach nad kulturą ludową uczyniła Ehrenkreutzowa człowieka żyjącego w określonym środowisku, nosiciela własnych cech etnicznych, przez tradycje związanego z grupą ludzką, którą reprezentuje. Wielką wagę przywiązywała do bezpośredniego badania w terenie konkretnych zjawisk zachodzących w kulturze, w jej strukturze, w morfologii funkcji wytworów oraz w ich przeobrażeniach[17].

Widziała ona także potrzebę zbadania kultury ziem dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego, z najgłębszym zainteresowaniem odnosiła się do badań nad kulturą litewską i białoruską oraz ich powiązań z kulturą polską[18].

W 1934 roku C. Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa opuściła Wilno i podjęła pracę na Uniwersytecie Warszawskim (obowiązki profesorskie na UW objęła 1 kwietnia 1934 roku)[19]. Po rozwodzie ze Stefanem Ehrenkreutzem wyszła powtórnie za mąż za Janusza Jędrzejewicza, byłego premiera rządu II Rzeczypospolitej Polskiej.

---

[15] C. Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa, *Wskazówki dla zbierających przedmioty*; taż, *Kilka uwag i wiadomości o etnografii województwa wileńskiego*, w: *Wilno i ziemia wileńska: Zarys monograficzny*, Wilno 1930, t. 1, s. 173–218; taż, *Zakład Etnologii Uniwersytetu...*, s. 79–82; taż, *Palmowa, czyli Kwietna niedziela*, „Kurier Wileński" 1927, nr 81 (830); taż, *Wielkanoc na wsi...*; taż, *Kwiatki św. Jerzego*, „Kurier Wileński" 1927, nr 92 (842).

[16] LCVA, sygn. F. 175, ap. 5 (IVB), b. 97, k. 27.

[17] M. Znamierowska-Prüfferowa, *Zakład Etnologii Uniwersytetu Stefana Batorego 1923–1939*, w: *Z dziejów Almae Matris Vilnensis: Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, Kraków 1996, s. 66.

[18] Tamże.

[19] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1(IBb), b. 79, k. 7–12, Cezaria Ehrenkreutzowa. Zbiór dokumentów osobowych.

W czasie drugiej wojny światowej C. Baudouin de Courtenay Jędrzejewiczowa znalazła się razem z innymi uchodźcami na Bliskim Wschodzie. Wykorzystała pobyt na Wschodzie do zebrania bogatych materiałów etnograficznych o kulturze miejscowej ludności. Brała również udział w pracy społecznej, była jednym z organizatorów Polskiego Instytutu Humanistycznego w Jerozolimie. Od 1947 roku przebywała w Wielkiej Brytanii, gdzie od samego początku włączyła się do pracy naukowej i organizacyjnej. W 1948 roku była jednym z członków-założycieli Polskiej Rady Naukowej na Obczyźnie, przekształconej w 1950 roku w Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie. W ramach Towarzystwa zorganizowała Komisję Etnograficzną, skupiającą etnografów polskich, którzy znaleźli się w Wielkiej Brytanii. Należała ona również do grona organizatorów Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie (PUNO), na którym potem wykładała etnografię i etnologię. W 1958 roku została wybrana na rektora PUNO. Ponadto uczestniczyła w życiu i działalności Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Stefana Batorego, była członkiem zarządu Zrzeszenia Polskich Profesorów i Wykładowców Szkół Akademickich na Obczyźnie, Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu i wielu innych. Na obczyźnie głównym tematem jej badań i dociekań naukowych była postać św. Jerzego – Georgiosa, opiekuna płodów rolnych w religiach starożytnego Bliskiego Wschodu, przejętego i adoptowanego potem przez chrześcijaństwo. Niestety, nie zdążyła już opracować zebranych bogatych materiałów. Zmarła 28 lutego 1967 roku w Londynie[20].

Ludwik Chomiński (1890–1958), wydawca, bibliofil, działacz społeczny i polityczny. Urodził się 1 lutego 1890 roku w Olszewie, powiat święciański (obecnie rejon Miadzioł na Białorusi) w rodzinie ziemiańskiej. Jego ojciec Aleksander Chomiński był posłem do rosyjskiej II Dumy Państwowej i członkiem Rady Państwa. Ludwik ukończył gimnazjum rosyjskie w Wilnie. W latach 1908–1912 studiował nauki rolnicze i historyczno-społeczne na Uniwersytecie Jagiellońskim

[20] S. Portalski, *Zarys historii Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie*, Londyn 2009, s. 263–265.

w Krakowie. Po studiach zajmował się gospodarstwem w rodzinnym majątku w Olszewie[21].

W latach I wojny światowej przeniósł się do Wilna, gdzie zajął się działalnością dziennikarską i polityczną: w czasie okupacji niemieckiej wszedł do Komitetu Polskiego w Wilnie, Polskiego Związku Ludowego „Odrodzenie" na Wileńszczyźnie zbliżonego programowo do Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie", był posłem na Sejm Wileński (1922) oraz Sejm RP (1923-1932), brał udział w spotkaniach z działaczami mniejszości narodowościowych na Wileńszczyźnie[22].

W latach 1918-1935 prowadził w Wilnie Polską Drukarnię Nakładową „Lux", wydawał w niej czasopisma, m.in. tygodnik „Unię" (1919), dziennik „Nasz Kraj" (1919), „Gazetę Krajową", „Gazetę Wileńską", czasopismo akademickie „Alma Mater Vilnensis", a także liczne książki, głównie polską literaturę piękną. Dbał o wysoki poziom swych wydawnictw. W latach światowego kryzysu gospodarczego działalność drukarni została ograniczona i w 1935 roku L. Chomiński zbankrutował. W następnych latach prowadził wspólnie z Ludwikiem Rakowskim zakład fotochemigraficzny[23].

Był członkiem Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie, Towarzystwa Bibliofilów Polskich w Wilnie, Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich, Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich[24]. Posiadał bogatą własną bibliotekę, która w 1938 roku liczyła 12 tys. pozycji (przewieziona do Olszewa podczas drugiej wojny światowej uległa zniszczeniu).

---

[21] S. Dzik, *Chomiński Ludwik (1.II.1890 Olszewo, pow. Święciany - 28.I.1958 Warszawa)*, w: *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treidel, Warszawa-Łódź 1972, s. 121; EZW, t. 1, s. 81; R. Jurkowski, *Sukcesy i porażki: Ziemiaństwo polskie Ziem Zabranych w wyborach do Dumy Państwowej i Rady Państwa 1906-1913*, Olsztyn 2009, s. 467-468, 480-481.

[22] *Litwa podczas wojny: Zbiór dokumentów, uchwał, odezw i t. p.*, oprac. L. Abramowicz, Warszawa 1918, s. 34-35, 64-66; A. Pukszto, *Między stołecznością a partykularyzmem: Wielonarodowościowe społeczeństwo Wilna w latach 1915-1920*, Toruń 2006, s. 38, 47; J. Januszewska-Jurkiewicz, dz. cyt., s. 180-183, 186-190, 223-226.

[23] *Wydawnictwa Ludwika Chomińskiego [Katalog]*, Wilno 1924, s. 5; L. Abramowicz, *Cztery wieki drukarstwa w Wilnie 1525-1925*, Wilno 1925, s. 124; EZW, t. 1, s. 110.

[24] LMAVB, RS, sygn. F. 75-21, k. 118-120, Lista członków Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie, LMAVB, RS, sygn. F. 75-21, k. 118-120; LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 1515, k. 1, 4, 6, 8, 10, 11, 12, 27, 30, 31, 32, Do Starostwa Grodzkiego [Dane o składzie osobowym Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w latach 1922-1938].

W 1945 roku L. Chomiński został aresztowany i wywieziony w głąb Rosji. Po zwolnieniu w 1946 roku osiadł w Polsce, był dyrektorem Instytutu Kultury przy Ministerstwie Kultury i Sztuki w Warszawie oraz współzałożycielem Instytutu Wydawniczego „Sztuka". Zmarł 28 stycznia 1958 roku w Warszawie[25].

Jeronimas Cicėnas (Hieronim Cycenas, 1909–1987), litewski pedagog, publicysta i etnograf. Urodził się 24 lipca 1909 roku we wsi Gorszwiany (lit. Garšvinė) w ówczesnym powiecie dukształtańskim. Ukończył litewskie gimnazjum Witolda Wielkiego w Wilnie, studiował historię, literaturę i etnografię na Uniwersytecie Stefana Batorego. Nauczał języka litewskiego w seminariach nauczycielskich w Trokach i Wilnie oraz w Szkole Nauk Politycznych przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie. Współpracował z czasopismami i dziennikami litewskimi „Vilniaus šviesa", „Vilniaus žodis", „Vilniaus balsas". Publikował artykuły również w redagowanym przez Ludwika Abramowicza „Przeglądzie Wileńskim". W latach 1938–1939 redagował „Kūryba ir kritika" - dodatek do gazety „Vilniaus žodis". Opublikował prace etnograficzne *Vilniaus tautosaka* (Folklor wileński, 1934) *Daugėliškiniai burtai* (Wróżby dowgieliskie, 1934), opowiadania z czasów pańszczyzny *Dvaruos praėstos dienom* (Dni przeżyte w dworach, 1937), *Lietuva pro „Vilniaus žinias"* („Vilniaus žinios" o Litwie, 1944).

W 1944 roku J. Cicėnas razem z ustępującymi przed Armią Sowiecką Niemcami udał się na Zachód, przebywał w obozach dla uchodźców w Niemczech, w latach 1945–1947 redagował wydawane przez litewskich emigrantów tygodniki „Kelyje tėvynėn" oraz „Akiratyje". Potem wyjechał do Stanów Zjednoczonych, współpracował z litewskimi wydawnictwami emigracyjnymi „Nemunas", „Naujienos", wydał książki *Vilnius tarp audrų* (Wilno między burzami), Chicago 1953 rok oraz *Omahos lietuviai* (Litwini w Omaha) 1954 rok. Zmarł 21 października 1987 roku w Omaha w Stanach Zjednoczonych[26].

---

[25] EZW, t. 6: *Książka i prasa na ziemi wileńskiej: drukarnie, wydawnictwa, księgarnie, biblioteki, czasopisma XVI w.–1945 r.*, oprac. M. Jackiewicz, Bydgoszcz 2008, s. 82.

[26] D. Šniukas, *Jeronimas Cicėnas*, w: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 4 (*Chakasija – Diržių kapinynas*), Vilnius 2003, s. 120; M. Jackiewicz, *Leksikon kultury litewskiej*, Warszawa 2005, s. 58.

Aleksy Deruga (1909-1981), historyk, absolwent Uniwersytetu Stefana Batorego, współpracownik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie. Urodził się 29 października 1908 roku w Łowiczu jako syn Aleksego Derugi i Marii z Legackich. Lata 1915-1918 spędził z rodzicami w Rosji. W 1919 roku jego rodzice osiedli w Brześciu nad Bugiem, gdzie Aleksy uczęszczał najpierw do średniej Technicznej Szkoły Kolejowej, a następnie do gimnazjum. W 1929 roku zdał egzamin dojrzałości, potem w ciągu roku pracował w Poleskim Okręgowym Urzędzie Ziemskim. W roku 1931 zwolnił się ze służby i rozpoczął studia na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Studia ukończył w 1934 roku, uzyskując stopień magistra filozofii w zakresie historii. Następnie rok poświęcił na uzupełnienie i przygotowanie do druku swej pracy magisterskiej pt. *Piotr Wielki a unia kościelna 1700-1711* napisanej pod kierunkiem prof. Stanisława Kościałkowskiego. Lata 1936-1938 wypełniła mu praca naukowa w charakterze stypendysty Sekcji Historycznej Instytutu Naukowo--Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie i Funduszu Kultury Narodowej. W Instytucie jego głównym obowiązkiem było gromadzenie materiałów do bibliografii Kościoła prawosławnego i unickiego w Polsce (XIV-XX wiek). W tym celu odbył cztery podróże naukowe: pierwszą do Krakowa i Warszawy w październiku 1934 roku, drugą do Lwowa w czerwcu-lipcu 1936 roku, trzecią do Warszawy i Krakowa we wrześniu-listopadzie 1936 roku, czwartą do Warszawy w marcu-kwietniu 1938 roku[27]. Zebrane materiały wykorzystał przy pisaniu licznych prac naukowych, w tym rozprawy doktorskiej pt. *Kościół prawosławny a sprawa „buntu" 1789 r. we wschodnich województwach Rzeczypospolitej*, na której podstawie Rada Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego przyznała mu stopień doktora nauk humanistycznych. Promocja odbyła się 28 kwietnia 1939 roku w Auli Kolumnowej Uniwersytetu Stefana Batorego[28].

Zainteresowania naukowe A. Derugi dotyczyły głównie dziejów Kościoła prawosławnego i unickiego na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej. W latach 1933-1938 opublikował na ten temat wiele prac,

[27] LCVA, sygn. F. 175, ap. 5 (IVB), b. 318, k. 10-11, Curriculum vitae Aleksego Derugi, Wilno, 28 X 1938.

[28] Tamże, k. 1-2.

w większości w czasopiśmie „Ateneum Wileńskie", wydawanym przez Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie[29].

Po wybuchu drugiej wojny światowej w 1939 roku jakiś czas pracował w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie. Od 1940 roku do sierpnia 1941 był nauczycielem, następnie kierownikiem gimnazjum, słuchaczem Niedzielnego Uniwersytetu Marksizmu i Leninizmu oraz seminarium marksistowskiego prowadzonego przez Stefana Jędrychowskiego. W czasie okupacji niemieckiej pracował jako urzędnik. Po II wojnie światowej osiadł w Polsce, był dyrektorem naczelnym Polskiej Agencji Prasowej (1946–1950), a następnie dziekanem Wydziału Dyplomatyczno-Konsularnego Szkoły Głównej Służby Zagranicznej i prorektorem tej uczelni (1951–1954). W 1971 roku habilitował się na podstawie pracy *Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy (1918–1919)*, Warszawa 1969. W latach 1973–1975 pracował na stanowisku docenta w Instytucie Krajów Socjalistycznych Polskiej Akademii Nauk. Zmarł 9 lutego 1981 roku w Warszawie[30].

Witold Dynowski (1903–1986), etnolog, wychowanek Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, profesor Uniwersytetu Warszawskiego. Urodził się 23 sierpnia 1903 roku w Charbinie (Chiny), w rodzinie budowniczego kolei wschodniochińskiej. W 1921 roku zdał maturę, wrócił do Polski i w 1922 roku rozpoczął studia na Uniwersytecie Warszawskim. Pod wpływem stryja, profesora prawa Konrada Dynowskiego, wybrał studia prawnicze, ale w 1924 roku przeniósł się na Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie i zmienił kierunek

[29] A. Deruga, *Piotr Wielki a bazylianie połoccy*, w: *Księga Pamiątkowa Koła Historyków USB*, Wilno 1933, s. 95–120; tenże, *Biskup Józef Szumlański (1667–1708)*, „Collectanea Theologica" Lwów 1935, t. 16, nr 3, 373–389; tenże, *Regesta listów metropolity Leona Kiszki do ks. Karola Stanisława Radziwiłła, kanclerza wielkiego litewskiego i jego żony (1705–1728)*, „Ateneum Wileńskie" 1935, t. 10, s. 225–235; tenże, *Ks. Aleksander Mieńszyków jako starosta dziśnieński*, tamże, s. 236–240; tenże, *Jeszcze jeden rękopis bazylianina Jana Olszewskiego (1723)*, tamże, 1936, t. 11, s. 291–298; tenże, *Piotr Wielki a unici i unia kościelna 1700–1711*, Wilno 1936, s. XX, 296 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Seria Historyczna, t. 1); tenże, *Kościół prawosławny a sprawa „buntu" w 1789 roku we wschodnich województwach Rzeczypospolitej*, „Ateneum Wileńskie" 1938, t. 13, s. 175–269.

[30] https://pl.wikipedia.org/wiki/Aleksy_Deruga (dostęp: 21.11.2018).

studiów na etnografię[31]. Studia ukończył w 1929 roku, uzyskując stopień magistra w zakresie etnografii na podstawie pracy o barwnych kufrach chłopskich z okolic Wileńszczyzny i Polesia, napisanej pod kierownictwem prof. C. Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowej. Po studiach został zatrudniony w charakterze asystenta w Katedrze Etnologii na Wydziale Humanistycznym USB. Jednocześnie od 1930 roku działał w Sekcji Etnologii Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, której kierowniczką była C. Baudouin de Curtenay-Ehrekreutzowa. Badał sztukę ludową Ziemi Wileńskiej i Grodzieńskiej W 1934 roku w Wilnie ukazała się jego książka *Barwne kufry chłopskie z okolic Wileńszczyzny i Polesia*[32], w 1935 roku – książka *Sztuka ludowa Wileńszczyzny i Nowogródczyzny*[33].

W 1935 roku W. Dynowski wrócił do Warszawy i podjął pracę jako adiunkt w Katedrze i Zakładzie Etnografii Polski na Uniwersytecie Warszawskim. Pod kierownictwem C. Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowej Jędrzejewiczowej, która w tym samym czasie również przeniosła się do Warszawy, kontynuował badania sztuki ludowej północno-wschodnich ziem Polski. W 1937 roku na Uniwersytecie Warszawskim uzyskał doktorat na podstawie rozprawy *Izolacja cywilizacyjna województwa wileńskiego i nowogródzkiego*[34].

W czasie drugiej wojny światowej W. Dynowski pracował jako robotnik fizyczny, brał również udział w tajnym nauczaniu. Po wojnie wykładał na Uniwersytecie Warszawskim. W 1946 roku habilitował się na podstawie pracy *Zagadnienia archaizmu Auksztoty*, w 1949 roku został kierownikiem Katedry i Zakładu Etnografii Polski, a w 1953 roku profesorem Uniwersytetu Warszawskiego. Ponadto był on organizatorem i wieloletnim kierownikiem Działu IV Etnografii, a następnie Zakładu Etnografii Polskiej i Powszechnej w Instytucie Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk, redaktorem czasopisma „Etnografia

[31] Z. Sokolewicz, *Witold Dynowski (23.08.1903-31.07.1986) profesor etnografii Uniwersytetu Warszawskiego. Założyciel i naczelny redaktor „Etnografii Polskiej"*, „Etnografia Polska" 1987, t. 31, z. 1, s. 13.

[32] W. Dynowski, *Barwne kufry...*

[33] Tenże, *Sztuka ludowa Wileńszczyzny i Nowogródczyzny*, Wilno 1935 (Biblioteczka Poradni Dydaktyczno-Wychowawczej Przy Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego, ser. 2, nr 4).

[34] Z. Sokolewicz, dz. cyt., s.14.

Polska" i *Polskiego atlasu etnograficznego*. Z jego inicjatywy Instytut Historii Kultury Materialnej przy współpracy z uniwersytetami zorganizował ekspedycje etnograficzno-badawcze do Bułgarii i Mongolii. W 1968 roku W. Dynowski wydał książkę o współczesnej Mongolii. Zmarł 31 lipca 1986 roku w Warszawie[35].

Stefan Ehrenkreutz (1880–1945), historyk prawa, profesor i ostatni rektor Uniwersytetu Stefana Batorego, współzałożyciel Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie. Stefan Łukasz Ehrenkreutz urodził 13 października 1880 roku w Łowiczu, w rodzinie Paulina Władysława Ehrenkreutza i Emilii Joanny z Daneckich. W 1889 roku S. Ehrenkreutz rozpoczął naukę w V gimnazjum męskim w Warszawie. W 1900 roku przed samym zakończeniem nauki został wydalony z gimnazjum za udział w młodzieżowym kółku nielegalnym. Po wydaleniu z gimnazjum przez dwa lata pracował w różnych warszawskich biurach, w 1902 roku wstąpił jako wolny słuchacz na wydział prawny Uniwersytetu Warszawskiego. W 1903 roku zdał maturę w III gimnazjum w Warszawie, po czym kontynuował studia prawnicze na Uniwersytecie Warszawskim już jako słuchacz zwyczajny. Jednocześnie uczęszczał na wykłady z historii. W 1905 roku z powodu wydarzeń rewolucyjnych opuścił Warszawę i udał się na dalsze studia do Wiednia, potem do Berlina i Lipska. W przerwach między studiami udzielał lekcji historii w szkołach prywatnych. W 1905 roku zdał egzamin na nauczyciela historii, a w 1911 roku na nauczyciela języka polskiego. W 1910 roku zdał rygoroza (egzaminy konieczne do otrzymania akademickiego stopnia doktora) na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu w Lipsku, a 20 lipca 1911 roku otrzymał na tymże uniwersytecie stopień doktora filozofii[36]. Rozprawa doktorska S. Ehrenkreutza w języku niemieckim została ogłoszona drukiem w 1911 roku w Warszawie[37].

[35] Tenże, dz. cyt., s. 14–17; W. Dynowski, *Współczesna Mongolia*, Wrocław i in.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo PAN, 1968.

[36] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 715, k. 17, Życiorys Stefana Ehrenkreutza w języku rosyjskim, Warszawa, 4 X 1911; LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 715, k. 90, Życiorys Stefana Ehrenkreutza w języku polskim, Warszawa, 8 VI 1918; LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 715, k. 91, Dyplom doktora filozofii, wydany S. Ehrenkreutzowi 20 VII 1911 przez Uniwersytet w Lipsku.

[37] S. Ehrenkreutz, *Beiträge zur sozialen Geschichte Polent im XIII Jahrhundert: Inaugural Dissertation zur Erlangung der Doktorwüde der Philosophisch-Historischen Sektion der*

Po studiach S. Ehrenkreutz podjął pracę w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie[38]. Zanim przystąpił do pracy, musiał złożyć pisemne oświadczenie, że „nigdy nie należał, nie należy i nie będzie należał do żadnych loży masońskich i innych tajnych towarzystw, a także do nielegalnych partii i organizacji politycznych"[39]. Pracując w archiwum, dodatkowo zarabiał, udzielając lekcji historii na pensjach prywatnych[40].

W latach pierwszej wojny światowej S. Ehrenkreutz pozostał w Warszawie. Od 1916 roku wykładał historię na Kursach Naukowych i dawne polskie prawo sądowe na Uniwersytecie Warszawskim. W 1918 roku na polecenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego brał udział w organizowaniu Wydziału Archiwów Państwowych Ministerstwa WR i OP, w którym potem pracował[41].

W czasie wojny polsko-sowieckiej jako ochotnik zaciągnął się do Wojska Polskiego, dostał się do niewoli sowieckiej, ale zbiegł z jenieckiego transportu kolejowego. Jesienią 1920 roku Ehrenkreutz przeniósł się do Wilna, gdzie podjął pracę na odrodzonym Uniwersytecie Wileńskim. Na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych USB wykładał dawne prawo sądowe polskie i litewskie początkowo jako zastępca profesora, potem (od roku 1921 roku) jako profesor nadzwyczajny oraz profesor zwyczajny (od roku 1929)[42]. Badał ustroje państw Europy Wschodniej, dawne prawo polskie i litewskie, m.in. statuty litewskie[43].

Hohen Philosophischen Fakultät der Universität Leipzig vorgelegt von Stefan Ehrenkreutz aus Lowicz, Warschau 1911.

[38] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 715, k. 23–24, Формулярный список о службе младшего помощника архивариуса Варшавского Главного Архива Древних Актов Стефана-Лукаша (2-е имен) Паулинова Эренкрейца, составлено 6 ноября 1911 г.

[39] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 715, k. 17.

[40] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 715, k. 90, Życiorys Stefana Ehrenkreutza w języku polskim, Warszawa, 8 VI 1918.

[41] Tamże.

[42] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1(IBb), b. 715, k. 60–63, Ehrenkreutz Stefan. Zbiór dokumentów osobowych; I. Jaworski, *Wydział prawa i nauk społecznych USB w latach 1919-1929*, w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu...*, s. 261–262.

[43] S. Ehrenkreutz, *Beiträge zur sozialen...*; tenże, *Uwagi nad rozdziałem VII Statutu litewskiego trzeciego*, „Rocznik Prawniczy Wileński" 1925, t. 1, s. 233–251; tenże, *Prace Lelewela na polu historii prawa*, „Wileński Przegląd Prawniczy" 1930, t. 1, nr 3, s. 73–77, nr 5, s. 153–157

S. Ehrenkreutz był członkiem wielu towarzystw naukowych m.in. Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Towarzystwa Naukowego we Lwowie, Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. W latach 1930-1938 zasiadał w Senacie Rzeczypospolitej Polskiej i przewodniczył komisji oświatowej. Był też współorganizatorem Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie, a po jego powstaniu w 1930 roku został prezesem zarządu, kierownikiem sekcji historyczno-prawnej oraz redaktorem wydawnictw ogólnych[44]. Jednocześnie, nie rezygnując z pracy na USB, za zgodą ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego pracował w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie, gdzie prowadził kurs historii ustroju państw Europy Wschodniej i Wielkiego Księstwa Litewskiego w zestawieniu z historią ich wschodnich sąsiadów[45].

W czerwcu 1939 roku Ehrenkreutz został wybrany na rektora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Po wybuchu drugiej wojny światowej usilnie zabiegał o to, aby Uniwersytet przetrwał, zaś po jego zlikwidowaniu przez władze litewskie (w grudniu 1939 roku) zatrudnił się jako stróż nocny, i razem z pozostałymi w Wilnie pracownikami organizował i prowadził tajne nauczanie, które umożliwiło wielu studentom USB ukończenie studiów[46]. Według wspomnień jego byłych uczniów, uczęszczających na tajne zajęcia w czasie wojny, miał w sobie jakąś niespożytą siłę. Nigdy nie opuszczał wykładów. W największy mróz i niepogodę przychodził, sprawdzał obecność i nie dopuszczał nawet myśli, aby któryś z uczniów bez nadzwyczajnych powodów opuścił jego wykład[47]. Po ponownym wkroczeniu Armii Czerwonej do Wilna został aresztowany 28 sierpnia 1944 roku przez NKWD. Oskarżano go o to, że był przedstawicielem klasy panującej w Polsce przed 1939 rokiem i wrogiem państwa sowieckiego. Poddany brutalnym

---

[44] Sprawozdanie ogólne Prezesa Zarządu..., s. 257.

[45] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 715, k. 68; SNPwW...; SNPwW... Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1936/1937, Wilno 1936; SNPwW... Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1938/1939, Wilno 1938, s. 9-13.

[46] *Likwidacja uniwersytetu Stefana Batorego przez władze litewskie w grudniu 1939 roku: Dokumenty i materiały*, zebrał i wstępem opatrzył P. Łossowski, Warszawa 1991; L. Zasztowt, *Materiały dotyczące tajnego nauczania w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie w latach 1939-1946*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki" 1993, t. 38, nr 4, s. 96-99.

[47] A. Święcicki, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego i jego spuścizna*, w: *Z dziejów Almae Matris Vilnensis...*, s. 96.

przesłuchaniom i więziony w nieludzkich warunkach zmarł 20 lipca 1945 roku w szpitalu więziennym na Łukiszkach w Wilnie[48].

Bogumił Jasinowski (1883-1969) - historyk filozofii i kultury, profesor Uniwersytetu Stefana Batorego, członek wielu towarzystw naukowych. Jasinowski Bogumił Maria Jerzy (używał pierwszego imienia) urodził się 26 marca 1883 roku w Warszawie, w rodzinie adwokata Izydora Jasinowskiego i Heleny z Weintraubów. Po ukończeniu gimnazjum wstąpił na Wydział Prawa Uniwersytetu Warszawskiego. W 1905 roku na skutek wypadków rewolucyjnych opuścił Warszawę i wyjechał na studia do Niemiec. Studiował filozofię w Berlinie i Monachium. W 1909 roku pragnąc ukończyć studia prawnicze, poprzednio rozpoczęte w Warszawie, przeniósł się na Wydział Prawno-Administracyjny Uniwersytetu w Charkowie. W roku 1910 przedstawił rozprawę pt. *O związku przyczynowym w prawie karnym*, zdał egzaminy i uzyskał dyplom pierwszego stopnia. Po uzyskaniu dyplomu wrócił do Warszawy, gdzie w latach 1910-1913 pracował jako pomocnik adwokata przysięgłego. W 1913 roku wyjechał do Szwajcarii w celu kontynuowania studiów filozoficznych. W 1916 roku na Uniwersytecie w Zurychu uzyskał stopień doktora filozofii. W 1917 roku wrócił do Warszawy i zajął się pracą nauczycielską. W latach 1918-1919 pracował na stanowisku zastępcy profesora na Uniwersytecie Lubelskim, w latach 1920-1924 wykładał filozofię w Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie. Następnie kolejny raz udał się na Zachód, w Niemczech i we Francji zbierał materiały o filozofii średniowiecza i renesansu, nawiązał kontakty z uczonymi, napisał kilka rozpraw filozoficznych w językach francuskim i polskim. W 1930 roku wrócił do Warszawy, habilitował się i objął wykłady z historii filozofii na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warszawskiego[49].

W 1931 roku Bogumił Jasinowski przeniósł się do Wilna, gdzie od 1 kwietnia podjął pracę w charakterze zastępcy profesora filozofii na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Stefana Batorego. W 1932 roku

[48] J. Surwiło, *Męczeńska śmierć rektora Stefana Ehrenkreutza*, w: *Z dziejów Almae Matris Vilnensis...*, s. 264-265; M. Kornat, *Początki sowietologii...*, s. 10-11.

[49] LCVA, sygn. F. 175, ap. 5 (IVB), b. 303, k. 54-59, 62-63, Wniosek w sprawie mianowania doc. dr. Bogumiła Jasinowskiego profesorem nadzwyczajnym filozofii na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, Wilno, 20 II 1931.

uzyskał nominację na profesora nadzwyczajnego, w 1937 roku - na profesora zwyczajnego[50]. Czynnie uczestniczył w życiu naukowym, brał udział w pracy międzynarodowych kongresów i zjazdów, należał do wielu towarzystw naukowych: Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Towarzystwa Prawniczego w Warszawie, Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, Polskiego Towarzystwa Filozoficznego. Współpracował z Instytutem Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie. W okresie wileńskim zajmował się głównie zagadnieniami powstania i rozwoju prądów filozoficznych, starał się wykazać, jak prądy filozoficzne przebijają się w innych dziedzinach życia duchowego, w naukach szczegółowych, prądach religijnych, sztuce[51]. W serii książkowej Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie w 1933 roku ukazała się jego praca *Wschodnie chrześcijaństwo a Rosja na tle rozbioru pierwiastków cywilizacyjnych Wschodu i Zachodu*, pozytywnie oceniona przez uczonych międzywojennych i współczesnych[52] oraz kilka mniejszych prac z tego zakresu[53].

Po wybuchu II wojny światowej B. Jasinowski wyemigrował do Ameryki Południowej. Wykładał historię filozofii na uniwersytecie w Buenos Aires (1944-1945) i w Santiago de Chile (1945-1954), potem przedostał się do Anglii, gdzie wykładał historię filozofii na Polskim Uniwersytecie na Obczyźnie w Londynie (1955-1969). Działał w polonijnych organizacjach. Zmarł w 1969 roku w Santiago de Chile[54].

---

[50] LCVA, sygn. F. 175, ap. 5 (IVB), b. 303, k. 41, Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Pana D-ra Bogumiła Jasinowskiego, docenta i zastępcy profesora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (w sprawie mianowania B. Jasinowskiego profesorem nadzwyczajnym filozofii), Warszawa, 16 IX 1932; LCVA, sygn. F. 175, ap. 5 (IVB), b. 303, k. 16, 17, Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie do Pana Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przez Rektorat (w sprawie mianowania B. Jasinowskiego profesorem zwyczajnym), Wilno, 21 VI 1937.

[51] LCVA, sygn. F. 175, ap. 5(IVB), b. 303, k. 18-22, Referat Komisji w sprawie mianowania profesora nadzwyczajnego dr. Bogumiła Jasinowskiego profesorem zwyczajnym filozofii, Wilno, 19 VI 1937.

[52] B. Jasinowski, *Wschodnie chrześcijaństwo...*; M. Kornat, *Początki sowietologii...*, s. 64-72.

[53] B. Jasinowski, *O cywilizacji wschodnio-chrześcijańskiej*, Lublin 1937, 31 s.; tenże, *Podstawowe znaczenie kresów południowo-wschodnich w budowie polskiej psychiki i świadomości narodowej*, Lwów 1936 (odbitka za: „Pamiętnik Literacki" 1936, R. 33, nr 1-4, s. 214-220).

[54] *Jasinowski Bogumił*, w: *Biogramy uczonych polskich*, część I: *Nauki społeczne*, zesz. 1 (A-J), Wrocław 1983, s. 511-513.

Janusz Jędrzejewicz (1885-1951), pedagog, działacz polityczny, współzałożyciel i członek Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, pierwszy dyrektor Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie. J. Jędrzejewicz urodził się we wsi Spiczyńce na Ukrainie, w rodzinie Czesława Jędrzejewicza i Eleonory z Buchnerów. Jego ojciec, chemik z wykształcenia, był absolwentem Szkoły Głównej w Warszawie, pracował na stanowiskach kierowniczych w cukrowniach. Janusz uczył się w gimnazjach w Kijowie, Odessie i Żytomierzu. Po zdaniu matury na Uniwersytecie Warszawskim studiował matematykę i filozofię, ale w 1905 roku za udział w strajku szkolnym został usunięty z uniwersytetu i musiał opuścić Warszawę. W tym samym roku przeniósł się do Krakowa, gdzie kontynuował studia na Uniwersytecie Jagiellońskim. Studiował matematykę, fizykę i filozofię. W 1907 roku wyjechał do Paryża i tam przez dwa lata studiował w École Libre des Sciences Politiques. Powróciwszy do Polski, pracował jako nauczyciel matematyki.

W latach pierwszej wojny światowej J. Jędrzejewicz działał w Polskiej Organizacji Wojskowej, służył w I Brygadzie Legionów Polskich, w 1917 roku pracował w biurze Komisji Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu, redagował wydawnictwo „Rząd i Wojsko", wiele publikował w prasie, wydawał też broszury polityczne. W latach 1918-1923 służył w Wojsku Polskim - był adiutantem Józefa Piłsudskiego. Po zwolnieniu z wojska pracował w szkolnictwie, uczył matematyki w gimnazjum, był kierownikiem kursów dla dorosłych, dyrektorem seminarium nauczycielskiego w Warszawie (1924-1926), założył pismo „Wiedza i Życie". Jednocześnie czynnie uczestniczył w życiu politycznym, był członkiem Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem, posłem na Sejm (1928-1935) oraz senatorem (1935-1938).

W 1930 roku J. Jędrzejewicz jako poseł i podsekretarz stanu w Prezydium Rady Ministrów RP poparł ideę założenia w Wilnie Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej i Wyższej Szkoły Nauk Politycznych. Został nawet pierwszym dyrektorem nowo założonej szkoły, ale po roku ustąpił z tego stanowiska, gdyż w sierpniu 1931 roku dostał nominację na ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Na stanowisku dyrektora SNP w Wilnie zastąpił go Władysław Wielhorski[55].

[55] SNPwW... Plan wykładów...

Janusz Jędrzejewicz piastował urząd ministra od 12 sierpnia 1931 do 22 lutego 1934 roku. Przeprowadził wówczas reformę szkolną, zwaną od jego nazwiska reformą jędrzejewiczowską, Reforma wywołała ostrą krytykę zarówno w kręgach skrajnie prawicowych, jak i lewicowych, ale miała też swoich zwolenników. Od 10 maja 1933 do 13 maja 1934 roku Jędrzejewicz stał na czele rządu Rzeczypospolitej Polskiej. Będąc premierem, skupił uwagę na edukacji, wychowaniu młodych pokoleń i działalności społecznej. Pomimo opinii antyklerykała nadał prawa publiczne Katolickiemu Uniwersytetowi Lubelskiemu, uregulował sprawę działalności Akcji Katolickiej. Za kadencji Jędrzejewicza utworzono także Polską Akademię Literatury, z jego inicjatywy powołano również organizacje młodzieżowe: Straż Przednią i Legion Młodych, a także Towarzystwo Krzewienia Kultury Teatralnej. W maju 1934 roku Janusz Jędrzejewicz podał się do dymisji. Jej przyczyną były pogłębiające się różnice w kręgach obozu rządzącego, ale również sprawy osobiste premiera. Po ustąpieniu ze stanowiska Jędrzejewicz rozwiódł się z pierwszą żoną Marią z Stattlerów i poślubił Cezarię Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzową.

W 1939 roku po klęsce wrześniowej J. Jędrzejewicz udał się na emigrację. Początkowo przebywał w Rumunii, potem w Palestynie i Wielkiej Brytanii. Na obczyźnie, nie zważając na pogarszający się stan zdrowia i przeżycia osobiste (w czasie wojny jego syn Juliusz, żołnierz Armii Krajowej, został zamordowany przez Niemców), kontynuował działalność polityczną. W 1948 został prezesem Rady Naczelnej Ligi Niepodległości Polski, był również przewodniczącym Rady Naczelnej Instytutu Józefa Piłsudskiego w Londynie. Napisał też wspomnienia, wydane w 1972 roku (*W służbie idei. Fragmenty pamiętnika i pism*). Zmarł 16 marca 1951 roku w Londynie i tam został pochowany[56].

Zygmunt Jundziłł (1880-1953), adwokat, profesor Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, działacz społeczny i polityczny. Urodził się

[56] D. i T. Nałęcz, *Janusz Jędrzejewicz, premier Rzeczypospolitej 10 VI 1933-13 V 1934*, w: A. Chojnowski, P. Wróbel, *Prezydenci i premierzy Drugiej Rzeczypospolitej*, Wrocław i in., 1992, s. 327-332; W.S. [Włodzimierz Suleja], *Jędrzejewicz Janusz*, w: *Słownik polityków polskich XX wieku*, pod red. P. Hausera i S. Żerki, Poznań 1998, s. 130-132; *Jędrzejewicz Janusz, ps. Marek, ur. 21 VI 1885 w Spiczyńcach na Ukrainie, zm. 16 III 1951 w Londynie*, w: *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej...*, t. 2 (E-J), s. 329-331; I.P. Maj, dz. cyt., s. 188.

28 lipca 1880 roku w Wilnie, w rodzinie lekarza Hipolita Jundziłła i Marii z Toplickich. Uczył się w I męskim gimnazjum w Wilnie. Po ukończeniu gimnazjum w 1897 roku (otrzymał wówczas srebrny medal) rozpoczął studia wyższe w Liceum Języków Wschodnich w Moskwie. W roku 1900 wstąpił na Wydział Prawa Uniwersytetu Warszawskiego. W 1905 roku na skutek wypadków politycznych przeniósł się na Wydział Prawa Uniwersytetu w Kijowie. W 1907 roku, po napisaniu rozprawy pt. *O obronie posiadania według rzymskiego prawa* i zdaniu egzaminu państwowego, otrzymał dyplom I stopnia. Po studiach wyjechał do Warszawy i tam pracował w sądownictwie. W roku 1910 wrócił do Wilna i prowadził praktykę adwokacką[57].

W czasie pierwszej wojny światowej brał czynny udział w życiu politycznym, działał w Komitecie Obywatelskim (1915 rok) i Komitecie Polskim w Wilnie (w latach 1915–1918), niejednokrotnie razem z innymi polskimi przedstawicielami prowadził pertraktacje z działaczami litewskimi[58].

W 1921 roku Jundziłł został zastępcą profesora prawa cywilnego Ziem Wschodnich na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie[59]. W latach 1924 i 1926 wyjeżdżał zagranicę w celach naukowych[60]. W 1928 roku zwolnił się z zajmowanego stanowiska na USB z powodu złego stanu zdrowia (ogólne osłabienie i choroba nerek)[61]. W latach 1928–1933 był wybierany do Rady Miejskiej Wilna; w latach 1930–1935 - do Senatu RP; w latach

[57] LCVA, sygn. F. 175, ap. 2 (VIB), b. 12, k. 40, Wniosek Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego o powołanie p. Zygmunta Jundziłła do wykładów prawa cywilnego miejscowego.

[58] M. Brensztejn, *Dziennik 1915–1918. Część 1: rok 1915 i 1916*, oprac., wstęp i przyp. M. i M. Przeniosłowie, Kielce 2015, s.70–71; C. Jankowski, *Z dnia na dzień: Warszawa 1914–1915 Wilno*, Wilno 1923, s. 380-381, 402–406; P. Dąbrowski, *Narodowa Demokracja w życiu politycznym Wilna w latach 1914–1918*, w: *Kultura polityczna w Polsce*, t. 6, cz. 2: *Litwa w polskiej tradycji i kulturze politycznej*, pod. red. M. Kosmana, Poznań 2006, s. 170–174.

[59] LCVA, sygn. F. 175, ap. 2 (VIB), b. 12, k. 39, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Rektoratu Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (o zatwierdzeniu uchwały Wydziału Prawa i Nauk Społecznych, powołującej Zygmunta Jundziłła na zastępcę profesora prawa cywilnego), Warszawa, 24 IX 1921.

[60] Tamże, k. 34, 36.

[61] Tamże, k. 16, 19.

1930–39 – do Komisji Kodyfikacyjnej RP. W 1934 roku wrócił do pracy na USB w charakterze zastępcy profesora prawa cywilnego[62].

Zygmunt Jundziłł działał w wielu organizacjach wileńskich. Był członkiem Rady Adwokackiej, Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, założycielem i członkiem Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich, Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej i Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich[63].

Podczas drugiej wojny światowej od jesieni 1939 do lata 1940 roku działał w Komitecie Polskim w Wilnie. Po wkroczeniu wojsk radzieckich na Litwę w 1940 roku opuścił Wilno i do 1944 roku przebywał na terenie Generalnego Gubernatorstwa. W 1944 roku udał się na Zachód. W 1947 roku osiadł w Londynie. Działał w polskich organizacjach emigracyjnych. Zmarł w 1953 roku w Londynie. Jest pochowany na miejscowym cmentarzu Ealing and Old Brentford[64].

Bronisław Krzyżanowski (1876–1943), adwokat, działacz społeczny i polityczny. Urodził się 22 listopada 1876 w miejscowości Abele (lit. Obeliai) w ówczesnej guberni kowieńskiej. Był starszym synem Juliana Krzyżanowskiego, pracownika administracji dóbr Przeździeckich i Michaliny z Konopackich. Po śmierci ojca matka z synami przeniosła się do Wilna, gdzie Bronisław uczęszczał do II Gimnazjum. W latach 1895–1901 studiował prawo i nauki przyrodnicze na uniwersytecie

[62] Tamże, k. 9, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Rektoratu Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (Ministerstwo wyraża zgodę na powierzenie na rok akademicki 1934/1935 Zygmuntowi Jundziłłowi zastępstwa profesora w pełnym wymiarze obowiązków profesorskich wraz z kierownictwem zakładu prawa cywilnego), Warszawa, 13 XI 1934; tamże, k. 2, Rektor Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie do p. Zygmunta Jundziłła (Zawiadamia, że Ministerstwo WR i OP rozporządzeniem z dnia 23 VI 1936 zatwierdziło uchwałę Rady Wydziału Prawa i Nauk Społecznych powierzającą Zygmuntowi Jundziłłowi na rok akademicki 1936/1937 zastępstwo na katedrze prawa cywilnego), Wilno, 27 VIII 1936 r.

[63] LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 1515, k. 1, 4, 6, 8, 10, 11, 12, 27, 30, 31, 32, Do Starostwa Grodzkiego [Dane o składzie osobowym Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w latach 1922–1938]; LCVA, sygn. F. 285, ap. 1, b. 9, k. 3, Lista członków założycieli Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie; LMAVB, RS, sygn. F. 9, b. 3299, k. 4, Sprawozdanie Prezesa Zarządu ....

[64] *Jundziłł Zygmunt, ur. 28 VII 1889 w Wilnie, zm. 8 VII 1953 w Londynie*, w: *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej...*, t. 2 (E–J), s. 337.

moskiewskim. Już w czasach studenckich zaangażował się w działalność polityczną, wstąpił do Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS).

Po studiach Bronisław Krzyżanowski wrócił do Wilna. Pracował jako adwokat, był czynnym obrońcą w procesach politycznych, co zbliżyło go do Tadeusza Wróblewskiego. Należał do wileńskiej loży masońskiej „Tomasz Zan" i założonego przez T. Wróblewskiego Towarzystwa Neo-Szubrawców. W 1905 roku współorganizował z tzw. krajowcami Polskie Stronnictwo Demokratyczne na Litwie, wraz z Michałem Römerem i Ludwikiem Abramowiczem współredagował „Gazetę Wileńską", wydawaną w 1906 roku. W 1913 roku został wybrany do rady miejskiej Wilna[65].

W czasie pierwszej wojny światowej rozwinął szeroko zakrojoną działalność polityczną, we wrześniu 1915 roku był współorganizatorem Komitetu Obywatelskiego, potem Komitetu Polskiego w Wilnie. Pod koniec 1918 roku został delegowany do Paryża w celu porozumienia się z Komitetem Narodowym Polskim i podjęcia współpracy z delegacją polską na konferencji pokojowej w sprawach dotyczących Litwy i Białorusi. W latach 1920–1921 brał udział w rokowaniach polsko-sowieckich w Rydze[66].

W 1921 roku wrócił do Wilna, uczestniczył w pracy Komisji Rządzącej Litwy Środkowej. W 1922 roku został posłem, a następnie wicemarszałkiem Sejmu Wileńskiego, przewodniczył posiedzeniu tego sejmu 20 lutego 1922 roku, na którym podjęto uchwałę o przyłączeniu Litwy Środkowej do Polski. Następnie został posłem do Sejmu Ustawodawczego RP. W listopadzie 1922 został wybrany na senatora RP, należał do Polskiego Stronnictwa Ludowego „Piast". W wyniku sporów, co do polityki narodowościowej, wystąpił z PSL „Piast", po czym znalazł się w PSL „Wyzwolenie", w którym pozostał do 1925 roku. W tym samym roku związał się z nowo powstałą Partią Pracy (w latach 1926–1928 reprezentował jej zarząd główny) i Sejmowego Klubu

[65] A. Plich, *Krzyżanowski Bronisław (1876–1943), adwokat, działacz społeczny i polityczny*, w: PSB, t. 15/4, z. 67, s. 601–602; *„Gazeta Wileńska"*, w: EZW, t. 6, s. 130; A. Romanowski, *Towarzystwo Neo-Szubrawców*, w: *Vilniaus kultūrinis gyvenimas ir Petras Vileišis*, Vilnius 2001, s. 166–175.

[66] *Krzyżanowski Bronisław (1876–1943)*, w: EZW, t. 1, s. 185; J. Gierowska-Kałłaur, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919–9 września 1920)*, Warszawa 2003, s. 56–59.

Pracy. W 1938 roku został współorganizatorem wileńskiego oddziału Stronnictwa Demokratycznego, a potem (1939 rok) jego prezesem[67].

Udzielał się w pracy w wielu towarzystwach wileńskich. Był członkiem Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, Towarzystwa Prawniczego im. Ignacego Daniłowicza, Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich, członkiem Komitetu, w latach 1938-1939 prezesem Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich[68].

Po wybuchu drugiej wojny światowej i zajęciu Wilna przez Litwinów (1939–1940) pełnił funkcję prezesa Komitetu Polskiego jako czasowej reprezentacji społeczeństwa polskiego na tym terenie. Często interweniował u władz litewskich w przypadkach zarządzeń antypolskich[69]. Jako prezes Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, razem z pozostałymi w Wilnie członkami tegoż towarzystwa, niejednokrotnie zwracał się do władz litewskich w sprawie Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich i jej pracowników[70].

Bronisław Krzyżanowski zmarł 17 stycznia 1943 roku. Został pochowany na wileńskim Cmentarzu Bernardyńskim w grobie rodzinnym obok matki Michaliny z Konopackich Krzyżanowskiej zmarłej w 1930 roku[71].

Wacław Komarnicki (1891-1954), prawnik, działacz polityczny, minister sprawiedliwości w Rządzie RP na uchodźstwie, profesor Uniwersytetu Stefana Batorego, członek Polskiej Akademii Umiejętności, poseł na Sejm II i III kadencji w II Rzeczypospolitej. Wacław Tytus Komarnicki urodził się 29 lipca w Warszawie. Jego ojcem był Tytus

---

[67] A. Plich, dz. cyt., s. 601.

[68] LMAVB, RS, sygn. F. 75-21, k. 118–120, *Lista członków Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie*; LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 1515, k. 1, 4, 6, 8, 10, 11, 12, 27, 30, 31, 32, *Do Starostwa Grodzkiego* [Dane o składzie osobowym Komitetu Towarzystwo Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w latach 1922–1938].

[69] A. Plich, dz. cyt., s. 601–602.

[70] LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 22/1, k. 4-6, *Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich w Wilnie do Ministerstwa Oświaty na ręce Pana Pełnomocnika w Wilnie*, Wilno 20 XI 1939; LMAVB, RS, sygn. F. 75-22/1, k. 7–8, *Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich do Litewskiego Ministerstwa Oświaty Departamentu Kultury*, Wilno, 17 I 1940.

[71] *Vilniaus Bernardinų kapinės 1810–2010*, sudarytoja Vida Girininkienė, Vilnius 2011, s. 353–354.

Grzegorz Józef Komarnicki, a matką Józefa z Suszyńskich[72]. Wacław uczył się w gimnazjum w Warszawie, w latach 1909–1914 studiował prawo i filozofię na Uniwersytecie Lwowskim i na uniwersytecie w Dorpacie, gdzie w 1914 roku otrzymał dyplom pierwszego stopnia[73].

Po ukończeniu studiów pracował w Warszawie jako pomocnik adwokata przysięgłego oraz nauczyciel historii w Szkole Handlowej Zgromadzenia Kupców Miasta Stołecznego Warszawy. Od 1917 roku działał w Lidze Państwowości Polskiej oraz Związku Odbudowy Państwa Polskiego. Od 1 lutego 1918 do 1 sierpnia 1920 roku pracował w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych początkowo jako referent, potem jako starszy referent, radca ministerialny, a następnie naczelnik oddziału. Jednocześnie w roku akademickim 1918/1919 wykładał w Szkole Nauk Politycznych w Warszawie[74].

W grudniu 1919 roku Generalny Komisariat Ziem Wschodnich w porozumieniu z Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego powołał W. Komarnickiego w charakterze zastępcy profesora na Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie[75]. W maju 1920 roku Komarnicki obronił doktorat na Uniwersytecie Jagiellońskim[76], a 30 czerwca 1920 roku został profesorem nadzwyczajnym Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie z ważnością od 1 lipca 1920 roku[77]. Po wybuchu wojny z Rosją sowiecką W. Komarnicki zaciągnął się jako ochotnik do Wojska Polskiego i dopiero po ogłoszeniu pokoju wrócił do swoich obowiązków na USB, gdzie wykładał prawo polityczne i nauki o państwie. W 1923 roku został profesorem zwyczajnym, w latach 1924–1927 pracował jako dziekan Wydziału Prawa i Nauk Społecznych[78].

[72] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 737, k. 69, Świadectwo urodzenia wydane na podstawie ksiąg metrycznych, Warszawa, 26 VI 1934.

[73] Tamże, k. 67, Odpis dyplomu pierwszego stopnia w języku rosyjskim, wydany W. Komarnickiemu 29 V 1914 roku przez Wydział Prawa Uniwersytetu Dorpackiego.

[74] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 737, k. 2, 5.

[75] Tamże, k. 4.

[76] Tamże, k. 68, Odpis dyplomu doktora w języku łacińskim, wydany W. Komarnickiemu 23 V 1920 roku przez Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

[77] Tamże, k. 17.

[78] Tamże, k. 20; I. Jaworski, *Wydział prawa i nauk społecznych USB w latach 1919–1929*, w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu...*, s. 253–272.

Wykładał również w Szkole Nauk Politycznych w Warszawie i w Wilnie, był członkiem korespondentem Polskiej Akademii Umiejętności, Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie oraz wielu innych towarzystw naukowych, polskich i zagranicznych, redaktorem naczelnym „Rocznika Prawniczego Wileńskiego", organu Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB oraz Towarzystwa Prawniczego im. Ignacego Daniłowicza w Wilnie, wydawanego w latach 1925-1939. W latach 1927–1939 był członkiem Rady Miejskiej w Wilnie z ramienia Stronnictwa Narodowego, w latach 1928-1935 - posłem na sejm[79].

Po wybuchu drugiej wojny światowej W. Komarnicki został powołany do służby wojskowej, po zdradzieckiej napaści Związku Sowieckiego na walczącą z agresorem niemieckim Polskę znalazł się w niewoli i był przetrzymywany w sowieckim obozie jenieckim w Grazowcu koło Wołogdy. Po zwolnieniu w 1942 roku przedostał się do Anglii, był ministrem sprawiedliwości w rządzie polskim na uchodźstwie. W 1944 roku wycofał się z życia politycznego. Od 1945 roku wykładał prawo państwowe i prawo międzynarodowe publiczne na Polskim Wydziale Prawa w Oksfordzie oraz w polskiej Szkole Nauk Politycznych i Społecznych w Londynie. W 1949 roku prowadził wykłady w Akademii Prawa Międzynarodowego w Hadze. Zmarł w 1954 roku w Londynie[80].

W. Komarnicki pozostawił liczne prace z dziedziny prawa politycznego i administracyjnego[81], skrypty przeznaczone dla studentów

[79] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 737, k. 18.

[80] A. Święcicki, dz. cyt., s. 97; EZW, t. 1, s. 159.

[81] W. Komarnicki, *Ordynacje wyborcze do Sejmu i Senatu z dnia 28 lipca 1922 r. w świetle uwag prawniczych*, Warszawa 1922; tenże, *Geneza terytorium państwowego Polski ze stanowiska prawa narodów*, „Rocznik Prawniczy Wileński" 1925, t. 1, s. 252–266; tenże, *Upadek i wskrzeszenie Państwa Polskiego w literaturze niemieckiej*, tamże, 1928, t. 2, s. 241–269; tenże, *Odbudowa państwowości polskiej na Ziemiach Wschodnich*, tamże, 1995, t. 3, s. V–L; tenże, *W obronie kultury narodowej i wolności nauki: trzy przemówienia sejmowe wygłoszone podczas rozprawy nad projektem reformy szkół akademickich*, Wilno 1933; tenże, *Uwagi prawnicze o projekcie nowej konstytucji polskiej*, „Rocznik Prawniczy Wileński" 1935, t. 7, s. 220–250; tenże, *Ustrój państwowy Polski współczesnej*, Wilno 1937; tenże, *Nowy ustrój państwowy Związku Sowietów*, Wilno 1938.

Uniwersytetu Stefana Batorego i słuchaczy Wyższej Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie[82] oraz nekrologi znanych prawników[83].

Erwin Koschmieder (1895–1977), *profesor filologii słowiańskiej* Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie i Uniwersytetu w Monachium, członek Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej. Erwin Rajmund Koschmieder urodził się 31 sierpnia 1895 roku w Lignicy (Lignitz) na Śląsku jako drugi syn emerytowanego rektora Jana Koschmiedera i jego żony Elżbiety z domu Gürich. Rodzina Koschmiederów była wyznania ewangelicko-augsburskiego. Erwin gimnazjum ukończył w Lignicy. W czasie pierwszej wojny światowej służył w wojsku niemieckim. Po wojnie studiował filologię na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Wrocławskiego. Studia ukończył w 1922 roku, uzyskując stopień naukowy doktora filozofii. W 1923 roku zdał egzamin państwowy na nauczyciela szkół średnich, z łaciny i greki jako przedmiotów głównych, oraz z języków polskiego i rosyjskiego jako przedmiotów pobocznych. W 1924 roku po zdaniu egzaminu bibliotekarskiego w Berlinie podjął pracę jako bibliotekarz etatowy w Państwowej Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Jednocześnie od 1923 do 1926 roku pełnił obowiązki lektora języka polskiego w Instytucie Europy Wschodniej we Wrocławiu. W 1926 roku habilitował się na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Wrocławskiego w zakresie filologii słowiańskiej i w 1927 roku objął lektorat języka polskiego na tymże wydziale[84].

---

[82] W. Komarnicki, Międzynarodowe prawo prywatne: skrypt stenograficzny według wykładów prof. Wacława Komarnickiego w roku akademickim 1929/1930 na Uniwersytecie Stefana Batorego, Wilno: Koło prawników studentów USB, 1930; tenże, Prawo polityczne wraz z ogólną nauką o państwie: według wykładów W. Komarnickiego opracowane przez Antoniego Stefanowicza, Wilno: Koło prawników studentów USB, 1932; tenże, Uzupełnienia do prawa politycznego i nauki o państwie: z wykładów W. Komarnickiego na 2-gim roku Wydziału prawa i Nauk Społecznych USB opracowane przez S. Białoruskiego, Wilno 1935; tenże, *Prawo administracyjne: skrypt według wykładów W. Komarnickiego*, Wilno: Wyd. Bratniej Pomocy Studentów Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie, 1937.

[83] W. Komarnicki, *Ś. p. Doc. Dr Kazimierz Maria Krzyżanowski (1893–1927)*, „Rocznik Prawniczy Wileński" 1928, t. 2, s. 592–595; tenże, *Ś. p. Prof. Leon Petrażycki*, tamże, 1931, t. 5, s. V–XII; tenże, *Pamięci zasłużonego Rektora ś. p. Alfonsa Parczewskiego*, tamże, 1935, t. 7, s. III–VII; tenże, *Ś. p. Stanisław Starzyński 18 IV 1853–17 XI 1935*, tamże, 1936, t. 8, s. V–X.

[84] LCVA, sygn. F. 175, ap. 5 (IVB), b. 305, Dokumenty prof. dr. Erwina Koschmiedera.

W 1930 roku E. Koschmieder przeniósł się do Wilna, gdzie został profesorem nadzwyczajnym filologii słowiańskiej na Wydziale Humanistycznym Stefana Batorego. W 1938 roku został mianowany profesorem zwyczajnym[85]. Równocześnie od 1 marca 1932 roku do 31 października 1934 roku pełnił obowiązki kierownika Biblioteki im. Wróblewskich[86]. Ponadto kierował Referatem Balticoslavica w Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej, był redaktorem czasopisma naukowego „Balticoslavica" wydawanego w latach 1933-1938[87], w serii książkowej Instytutu opublikował pracę *Przyczynki do zagadnienia homonii w hirmosach rosyjskich*[88]. Był także członkiem Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie (od 1933 roku) i na łamach jego wydawnictw publikował swe prace naukowe[89].

W maju 1939 roku E. Koschmieder na własne życzenie został zwolniony z zajmowanego stanowiska profesora zwyczajnego USB i wyjechał do Niemiec, gdzie zaproponowano mu katedrę filologii słowiańskiej na Uniwersytecie Monachijskim[90]. Tam pracował do przejścia na emeryturę w 1964 roku. Zmarł 14 lutego 1977 roku w Ebersberger[91].

Michał Król (1900–?), doc. dr prawa międzynarodowego i starszy asystent Wydziału Prawa Uniwersytetu Stefana Batorego, wykładowca Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie. Urodził się 2 października 1900 roku w Mitkajciach (lit. Mitkaičiai), pow. Telszewski, w ówczesnej guberni kowieńskiej,

---

[85] Tamże, s. 15, 28–30.

[86] LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 22/3, k. 169, Akt przekazania i przejęcia Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w dniu 9 IV 1932 roku, LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 22/3, k. 193; Akt przekazania i przejęcia Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w dniu 26 XI 1934 r.

[87] „Balticoslavica. Biuletyn Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie", Wilno 1933, t. 1; Wilno 1936, t. 2; Wilno 1938, t. 3.

[88] E. Koschmieder, *Przyczynki do zagadnienia...*

[89] Tenże, *Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie: Próba syntezy*, Wilno 1934, t. XVI, 240 s. (*Rozprawy i materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, t. 5, z. 2); tenże, *Teoria i praktyka...*, s. 297–305.

[90] LCVA, sygn. F. 175, ap. 5 (IVB), b. 305, k. 5-7.

[91] *Koschmieder Erwin, Slawist (31.8.1896 Liegnitz–14.2.1977) Ebersberg (Oberbayern)*, w: *Deutsche Biographische Enzyklopädie (DBE)*, überarbeitete und erweiterte Ausgabe, Herausgegeben von Rudolf Vierhaus, Band 5: Hitz–Kazub, München 2006, s. 881; http://de-.wikipedia.org/wiki/Erwin_Koschmieder (dostęp:15.11.2018).

w rodzinie Benedykta Króla i Zofii z Hryniewieckich. W latach 1910-1918 uczył się w rosyjskim gimnazjum w Rydze. W latach 1919-1920 służył w wojsku polskim. W latach 1922-1926 studiował prawo na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. W roku 1926 uzyskał stopień magistra i podjął pracę na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych w charakterze młodszego asystenta. Jednocześnie od 1 października do 31 grudnia 1927 roku odbył praktykę w Okręgowym Urzędzie Miejskim, od 1 stycznia 1928 roku pracował w Oddziale Wileńskim Banku Gospodarstwa Krajowego. W roku 1930 roku na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych USB uzyskał stopień naukowy doktora prawa. Następnie pogłębiał wiedzę z zakresu prawa międzynarodowego w Genewie, Frankfurcie nad Menem, Paryżu, Londynie i Hadze[92].

W maju 1931 roku M. Król habilitował się na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych USB z zakresu prawa narodów[93]. Dwudziestego dziewiątego maja 1931 roku minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego Janusz Jędrzejewicz zatwierdził uchwałę Rady Wydziału Prawa i Nauk Społecznych z 29 maja 1931 roku, przyjętą przez Senat Akademicki na posiedzeniu 5 czerwca 1931 roku, na mocy której dr Michał Król został habilitowany jako docent prawa narodów na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie[94]. Na tym wydziale pracował do czasu likwidacji Uniwersytetu Stefana Batorego przez władze litewskie w grudniu 1939 roku[95].

---

[92] LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 22/3, k. 169, Życiorys dr. Michała Króla, docenta prawa międzynarodowego I starszego asystenta Wydziału Prawa Uniwersytetu Stefana Batorego, zamieszkałego w Wilnie, ul. Słowackiego, m. 33.

[93] LCVA, sygn. F. 175, ap. 2 (VIB), b. 126, k. 6, Wyciąg z protokołu posiedzenia Rady Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego nr 11 z 29 V 1931 roku w sprawie habilitacji dr. Michała Króla.

[94] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 863, k. 30, Odpis dyplomu doktora habilitowanego prawa z zakresu prawa narodów, wydanego Michałowi Królowi przez Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego 26 I 1931 roku; LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 863, k. 16, ap. 2 (VIB), b. 126, k. 8; Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Rektoratu Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (o zatwierdzeniu uchwały Rady Wydziału Prawa i Nauk Społecznych z 29 V 1931 roku, przyjętej przez Senat Akademicki na posiedzeniu 5 VI 1931 roku, której mocą dr Michał Król został habilitowany jako docent prawa narodów na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego), Warszawa, 28 VIII 1931.

[95] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 863, k. 66-67, Umowa o pracę, zawarta między Uniwersytetem Stefana Batorego a doc. dr. Michałem Królem na okres od 1 IX 1939 r. do 31 III 1940 r., Wilno, 1 V 1939.

Jednocześnie od 1932 roku wykładał zasady skarbowości i międzynarodowe prawo prywatne w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie[96].

Opublikował liczne prace w „Roczniku Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" i „Roczniku Prawniczym Wileńskim"[97].

Henryk Łowmiański (1898–1984), historyk mediewista, wychowanek i profesor Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, profesor Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. Urodził się 22 sierpnia 1898 roku w majątku Daugudzie (lit. Daugudžiai) leżącym w powiecie wiłkomierskim na Litwie, w drobnoziemiańskiej rodzinie Konstantego Łowmiańskiego i Kazimiery z Rudzińskich. W latach 1908–1915 Henryk uczył się w szkole realnej w Wilnie. Latem 1915 roku znalazł się w Czernihowie, gdzie w 1916 roku zakończył naukę w szkole realnej. Aby uzyskać prawo wstępu na uniwersytet, musiał dodatkowo zdawać łacinę, którą zaliczył w Kozielsku i w sierpniu 1916 roku zapisał się na studia historyczne na Uniwersytecie św. Włodzimierza w Kijowie. Jednak w następnym roku, z powodu trudności finansowych, musiał je przerwać. Działania wojenne spowodowały rozłąkę z rodziną, dlatego żeby się utrzymać, zarabiał na życie, pracując w różnych biurach, m.in. w biurze Związku Ziemskiego na Ukrainie, gdzie go zastały burzliwe czasy rewolucji bolszewickiej[98].

W 1919 roku po ciężkich przeżyciach H. Łowmiański przedostał się do Wilna i zamieszkał w domu rodziców przy ul. Lwowskiej. W tym samym roku podjął studia historyczne na odrodzonym Uniwersytecie

[96] *Sprawozdanie z działalności Wyższej Szkoły...*, s. 262; SNPwW... Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1936/1937, Wilno 1936; SNPwW... Plan wykładów. Dane na rok 1933/1934, Wilno 1934; SNPwW... Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1938/1939, Wilno 1938, s. 9–13.

[97] M. Król, *Pieniądz i kredyt w ZSRR*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" 1934, t. 2, s. 48–116; tenże, *Odpowiedzialność państw w prawie międzynarodowym*, „Rocznik Prawniczy Wileński" 1929, t. 3, s. 177–416; tenże, *Represalia i wyższa konieczność w prawie międzynarodowym*, tamże, 1930, t. 4, s. 15–100; tenże, *Zmiany i przekształcenia zwyczajowe konstytucji*, tamże, 1931, t. 5, s. 1–106; tenże, *Wykładnia traktatów międzynarodowych*, tamże, 1933, t. 6, s. 43–206; tenże, *Prawo międzynarodowe w orzecznictwie sądów krajowych*, tamże, 1935, t. 7, s. 251–334; tenże, *Próby kodyfikacji zasad międzynarodowej odpowiedzialności państw*, „Rocznik Prawniczy Wileński" 1936, t. 8, s. 174–284.

[98] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 746, k. 9, Wypis w języku rosyjskim z księgi chrztów parafialnego kościoła w Balnikach na Litwie, 27 I 1907; J. Ochmański, *Henryk Łowmiański*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy*, Poznań 1989, s. 392–393.

Stefana Batorego[99]. W czasie wojny z Rosją sowiecką przerwał studia i wstąpił do Wojska Polskiego jako ochotnik. Służył w Wileńskim Pułku Piechoty od 9 marca do 30 listopada 1920 roku[100]. Po zwolnieniu z wojska kontynuował studia na USB. Po studiach w 1923 roku został młodszym asystentem na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Stefana Batorego[101]. W 1924 roku obronił pracę doktorską na podstawie rozprawy *„Wschody" miast litewskich w XVI wieku* (promotor prof. Feliks Koneczny). Był to pierwszy doktorat z historii na odnowionym Uniwersytecie Wileńskim[102]. Rozprawa doktorska została opublikowana w czasopiśmie „Ateneum Wileńskie", wydawanym przez Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie[103]. Po obronie doktoratu H. Łowmiański został mianowany starszym asystentem przy katedrach historii na Wydziale Humanistycznym USB[104].

Rok akademicki 1925/1926 H. Łowmiański spędził w Paryżu, gdzie uczęszczał do École des Chartes. Po powrocie z Francji kontynuował pracę na Wydziale Humanistycznym USB jako starszy asystent. W listopadzie 1929 roku odszedł czasowo z uniwersytetu z powodu podjęcia pracy w archiwum miasta Wilna, gdzie pracował do 31 października 1933 roku[105]. Kontaktów z uczelnią jednak

[99] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 746, k. 7, Zaświadczenie dziekana Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, że Henryk Łowmiański odbywał studia na tymże wydziale od początku roku akademickiego 1919/1920 do końca roku akademickiego 1922/1923, Wilno, 22 III 1924.

[100] Tamże, k. 8, Wyciąg z książeczki wojskowej Henryka Łowmiańskiego.

[101] Tamże, k. 12, Rektorat Uniwersytetu Stefana Batorego do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Departamentu IV w Warszawie [w sprawie mianowania H. Łowmiańskiego młodszym asystentem katedry nauk pomocniczych historii, Wilno, 12 XI 1923.

[102] Tamże, k. 10, Odpis dyplomu doktora filozofii, wydanego Henrykowi Łowmiańskiemu w 1924 roku na Wydziale Humanistycznym USB w Wilnie; K. Kolbuszewski, J. Oko, *Wydział Humanistyczny USB w latach 1919-1929*, w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu...*, s. 162, 167.

[103] H. Łowmiański, *„Wschody" miast litewskich w XVI wieku*, „Ateneum Wileńskie", t. 1, 1923, s. 398-466; t. 2, 1924, s. 1-30

[104] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 746, k. 16, Rektorat Uniwersytetu Stefana Batorego do Pana Henryka Łowmiańskiego (na ręce dziekana Wydziału Humanistycznego) w sprawie mianowania H. Łowmiańskiego starszym asystentem przy katedrach historii, Wilno, 20 IX 1924.

[105] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 746, k. 26, Zaświadczenie Referatu Personalnego Zarządu Miejskiego w Wilnie o pracy H. Łowmiańskiego na stanowisku archiwisty naukowego.

nie zerwał i w latach 1930–1932 prowadził zlecone zajęcia z historii średniowiecznej i z nauk pomocniczych. Równocześnie pracował nad monumentalnym dziełem *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, które zostało wydane w latach 1931–1932 w serii „Rozprawy Wydziału III Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie"[106]. Na podstawie tej pracy H. Łowmiański w 1932 roku habilitował się na Wydziale Humanistycznym USB[107]. Po habilitacji został powołany na Katedrę Historii Europy Wschodniej, początkowo jako zastępca profesora (1933 rok), potem jako profesor nadzwyczajny (1934 rok) i zwyczajny (1938 rok)[108]. Równocześnie prowadził wykłady z historii politycznej Europy Wschodniej i dziejów gospodarczo-kulturalnych Polski w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie[109].

---

[106] H. Łowmiański, *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, t. 1–2, Wilno 1931–1932 (Rozprawy Wydziału III Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 5–6).

[107] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 746, k. 90, Protokół posiedzenia Rady Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego z 19 X 1932 r. [w porządku dziennym – Colloquium habilitacyjne dr. Henryka Łowmiańskiego]; tamże, Protokół wykładu habilitacyjnego dr. Henryka Łowmiańskiego z 20 X 1932 r. [Temat wykładu *Tło społeczno-gospodarcze unii jagiellońskiej*]; Sprawozdanie z przebiegu habilitacji dr. Henryka Łowmiańskiego, LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 746, s. 83.

[108] Tamże, k. 27, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Rektoratu Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie [w sprawie zatwierdzenia uchwały Senatu Uniwersytetu, powziętej na posiedzeniu 18 XI 1932 r. o powierzeniu doc. H. Łowmiańskiemu obowiązków zastępcy profesora wraz z kierownictwem zakładu na Katedrze Historii Europy Wschodniej], Warszawa, 28 XII 1932; tamże, k. 30, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Pana dr. Henryka Łowmiańskiego, docenta i zastępcy profesora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie [Zawiadomienie o mianowaniu H. Łowmiańskiego profesorem nadzwyczajnym], Warszawa, 9 V 1934; LCVA, sygn. F. 175, ap. 1(IBb), b. 746, k. 31, Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego do Pana Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (przez Rektorat USB w sprawie mianowania profesora nadzwyczajnego dr. Henryka Łowmiańskiego profesorem zwyczajnym, Wilno, 23 V 1938; tamże, k. 33–38, Referat komisji w sprawie mianowania profesora nadzwyczajnego dr. Henryka Łowmiańskiego profesorem zwyczajnym.

[109] Tamże, k. 54, Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Dziekanatu Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie przez Rektorat (zezwala prof. Henrykowi Łowmiańskiemu na prowadzenie wykładów w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie w roku akademickim 1934/1935), Warszawa, 27 XII 1934; tamże, k. 42, Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Dziekanatu Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie przez Rektorat (zezwala prof. Henrykowi Łowmiańskiemu na prowadzenie wykładów w Szkole nauk Politycznych w Wilnie), Warszawa, 10 XI 1936; SNPwW... Plan wykładów. Dane na rok 1933/1934, Wilno 1934; SNPwW... Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1936/1937, Wilno 1936; SNPwW... Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1938/1939, Wilno 1938, s. 9–1.

W okresie międzywojennym H. Łowmiański uczestniczył w pracy wielu towarzystw naukowych: był członkiem Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, członkiem Rady i sekretarzem Sekcji Historyczno-Prawnej Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, współpracownikiem Komisji historycznej Polskiej Akademii Umiejętności, członkiem Zarządu Wileńskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego[110]. Mimo tego, że był zajęty pracą pedagogiczną i społeczną, dużo pisał i publikował. Oprócz wymienionych *„Wschodów" miast litewskich...* oraz monumentalnego dzieła o początkach Litwy ukazały się jego prace: *Papiernie wileńskie XVI wieku: Przyczynek do ich dziejów*, *Sfałszowany opis obwarowania miasta Wilna*, *Przyczynki do kwestii najstarszych kształtów wsi litewskiej*, *Uwagi w sprawie podłoża społecznego i gospodarczego unii jagiellońskiej*, *Rys historyczny województwa nowogródzkiego w jego dzisiejszych granicach (do 1795 r.)*, *Prusy pogańskie: Dzieje Prus Wschodnich*, *Wcielenie Litwy do Polski w 1386 r.* i inne[111]. Według ówczesnych badaczy historii Litwy, wszystkie te prace charakteryzowały się obszernym i gruntownym opanowaniem odnośnych źródeł i literatury, wnikliwą analizą przekazów źródłowych, silną i wszechstronną argumentacją oraz logicznym uzasadnieniem wprowadzanych wniosków[112].

H. Łowmiański zajmował się również edycją źródeł. Tuż przed II wojną światową przygotował do druku obszerny zbiór źródeł (razem z Marią Łowmiańską i Stanisławem Kościałkowskim) *Akta cechów*

---

[110] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 746, k. 37, Referat komisji w sprawie mianowania prof. nadzwyczajnego Henryka Łowmiańskiego profesorem zwyczajnym, Wilno 1938; LMAVB, RS, sygn. F. 9, b. 3299, k. 4r., Sprawozdanie Prezesa Zarządu...; *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie" 1930, t. 7, z. 1–2, s. 405–406; *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu...*, s. 255–256.

[111] H. Łowmiański, *Papiernie wileńskie XVI wieku: Przyczynek do ich dziejów*, „Ateneum Wileńskie" 1924, t. 2, s. 409–422; tenże, *Sfałszowany opis obwarowania miasta Wilna*, tamże, 1925–1926, t. 3, s. 82–94; tenże, *Przyczynki do kwestii najstarszych kształtów wsi litewskiej*, tamże, 1929, t. 6, s. 293–336; tenże, *Uwagi w sprawie podłoża społecznego i gospodarczego unii jagiellońskiej*, Wilno 1934; tenże, *Rys historyczny województwa nowogródzkiego w jego dzisiejszych granicach (do 1795 r.)*, Wilno 1935 (Biblioteka Towarzystwa Rozwoju Ziem Wschodnich, Okręg Nowogródzki, nr 1), tenże, *Prusy pogańskie: Dzieje Prus Wschodnich*, t. 1, z. 2, Toruń 1935; tenże, *Wcielenie Litwy do Polski w 1386 r.*, „Ateneum Wileńskie" 1937, t. 12, s. 36–145.

[112] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 746, k. 36-37, Referat komisji w sprawie mianowania prof. nadzwyczajnego Henryka Łowmiańskiego profesorem zwyczajnym, Wilno 1938.

wileńskich[113]. Kiedy zbiór był w drukarni, wybuchła wojna. Wydrukowano tom pierwszy i część tomu drugiego, ale nie zdążono ich oprawić. Zachowały się zaledwie nieliczne egzemplarze wydawnictwa (bez karty tytułowej i oprawy lub oprawione u introligatora). W 2006 roku, uwzględniając duże znaczenie materiałów zawartych w *Aktach cechów wileńskich* do badań nad dziejami Polski i Litwy, w Poznaniu dokonano ich przedruku z egzemplarza Biblioteki Instytutu Historycznego Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. Przedmowę napisał i sporządził indeksy Jan Jurkiewicz, profesor UAM[114].

Po zamknięciu przez władze litewskie Uniwersytetu Stefana Batorego w grudniu 1939 roku zarówno H. Łowmiański, jak i wielu innych profesorów wileńskich, został bez pracy i środków do życia. Mimo trudności życiowych i grożącej rozprawy ze strony władz okupacyjnych prowadził tajne zajęcia ze studentami[115]. W nocy z 16 na 17 września 1943 roku został aresztowany przez gestapo. Tej nocy gestapo i litewska policja aresztowali w Wilnie, jako zakładników, 100 osób spośród polskiej inteligencji. Gestapo korzystało z list sporządzonych przez organy litewskie jeszcze w latach 1939-1940 i później uzupełnianych nazwiskami tych Polaków, których Litwini uważali za wrogów. Dziesięciu z nich (profesorów USB Kazimierza Pelczara i Mieczysława Gutkowskiego, adwokata Mieczysława Engiela, kapitana Eugeniusza Biłgorajskiego, porucznika Kazimierza Iwanowskiego, chemika Stanisława Grynkiewicza, inżyniera Kazimierza Antuszewicza, pracownika teatru Tadeusza Lothe'a, urzędnika Włodzimierza Manrika, technika budowlanego Aleksandra Orłowskiego) zamordowano w Ponarach, pozostałych, w tym H. Łowmiańskiego wywieziono do obozu pracy w Prowieniszkach (lit. Pravieniškės) koło Kowna[116]. Zwolniony z obozu H. Łowmiański wrócił do Wilna. Dzięki życzliwym osobom dostał pracę w archiwum miejskim, co pozwoliło mu wraz z rodziną przetrwać ciężkie i głodne lata wojny[117].

---

[113] *Akty cechów wileńskich*, cz. 1-2, oprac. H. Łowmiański, M. Łowmiańska, S. Kościałkowski, Wilno 1939.

[114] Dz. cyt., przedm. i skorowidze J. Jurkiewicz, Poznań 2006.

[115] L. Zasztowt, dz. cyt., s. 75-79.

[116] H. Pasierbska, *Ponary. Największe miejsce kaźni koło Wilna (1941-1944)*, Warszawa 1993, s. 23-25, 46-53, 84; taż, *Wileńskie Ponary*, Gdańsk 2004, s. 239-246.

[117] J. Ochmański, *Henryk Łowmiański*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy...*, s. 393-394.

W 1945 roku H. Łowmiański wyjechał z rodziną do Polski. Po krótkim pobycie w Łodzi na zaproszenie prof. Kazimierza Tymienieckiego, dziekana Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Poznańskiego, przeniósł się do Poznania, gdzie w sierpniu 1945 roku objął Katedrę Historii Europy Wschodniej, w 1951 roku zmieniono jej nazwę na Katedrę Historii ZSRR. W tym samym roku został członkiem czynnym Polskiej Akademii Umiejętności, w 1952 roku członkiem korespondentem utworzonej wówczas Polskiej Akademii Nauk, zaś w 1956 roku członkiem rzeczywistym PAN. W latach 1957-1968 był dyrektorem Instytutu Historii na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu, który wkrótce stał się liczącym ośrodkiem badań historycznych. Opublikował wiele prac poświęconych wczesnemu średniowieczu polskiemu oraz genezie państw słowiańskich. Wychował grono wybitnych historyków. Zginął tragicznie 4 września 1984 roku w Poznaniu, potrącony przez tramwaj. Pochowany został na cmentarzu w Rzgowie pod Łodzią obok żony Marii z Plackowskich [118].

Kazimierz Moszyński (1887-1959), polski etnograf, etnolog, slawista, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie i Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Kazimierz Teofil Franciszek Moszyński (używał pierwszego imienia) urodził się 5 marca 1887 roku w Warszawie w rodzinie urzędnika pocztowego Aleksandra Bernarda Moszyńskiego i Klary Berty z Nehringów. Wykształcenie średnie odebrał w Warszawie, w rządowej szkole realnej. W 1906 roku wyjechał do Berna w Szwajcarii na studia przyrodnicze. W 1907 roku na wieść o śmierci ojca przerwał studia i wrócił do Polski. Z nastaniem nowego roku akademickiego zamierzał kontynuować studia w Krakowie i próbował dostać się na Uniwersytet Jagielloński, niestety bezkutecznie, ale rok akademicki 1907/1908 spędził w Krakowie, pracując

[118] T. Wasilewski, *Henryk Łowmiański* (1898-1984), „Zapiski Historyczne" 1986, t. 51, nr 1, s. 191-193; J. Bardach, *Henryk Łowmiański jako badacz dziejów Litwy historycznej*, „Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica", t. 2, Poznań 1987, s. 3-31; J. Ochmański, *Henryk Łowmiański*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy...*, s. 394-405; *Profesor Henryk Łowmiański. Życie i dzieło*, red. A. Kijas i K. Pietkiewicz, Poznań 1995; M. Kosman, *Z wileńskiej perspektywy. O Henryku Łowmiańskim jako badaczu dawnej Litwy*, w: *Kultura polityczna w Polsce*, t. 6, cz. 2, *Litwa w polskiej tradycji i kulturze politycznej*, Poznań 2006, s. 179-186; tenże, *Historyk Litwy i słowiańskiej Europy (Henryk Łowmiański)*, w: M. Kosman, *Z polsko-litewskiej przeszłości: Studia i szkice*, Warszawa 2012, s. 155-162.

w Bibliotece Jagiellońskiej i pogłębiając wiedzę samodzielnie. Pisał później w życiorysie:

> W tym też czasie, z powodów, z których niezupełnie zdaję sobie sprawę, załamało się prawie nagle moje zamiłowanie do nauk przyrodniczych, trwające od lat dziecinnych. Miejsce jego zastąpiło na krótko głębsze zainteresowanie się sztuką i literaturą piękną, a następnie – etnografią Słowian[119].

W 1908 roku wrócił jednak do Szwajcarii i przez rok kontynuował studia przyrodnicze na uniwersytecie we Fryburgu. Wzrastające zainteresowanie etnografią Słowian sprawiło, że porzucił on studia przyrodnicze, w lecie 1909 roku wrócił do kraju i postanowił oddać się całkowicie studiom etnograficznym. Rok akademicki 1909/1910 ponownie spędził w Krakowie, zdał na Akademię Sztuk Pięknych, najwięcej jednak czasu spędzał w bibliotekach, przerabiając wiele prac etnograficznych. W końcu 1910 roku wrócił do Kongresówki, pracował jako nauczyciel domowy w wiejskich dworach, starając się, o ile było to możliwe, pogodzić pracę zarobkową z zainteresowaniami naukowymi. Samodzielnie pogłębiał wiedzę z etnologii, prehistorii, językoznawstwa, psychologii oraz filozofii. Czas wolny od zajęć poświęcał badaniom etnograficznym w terenie. W roku 1909 zbierał materiały we wsi Mnikwie pod Krakowem, w roku 1910 – we Wschodniej Galicji, w roku 1911 – w Kongresówce, w roku 1914 – na Polesiu. Dalsze badania terenowe musiał przerwać w związku z wybuchem I wojny światowej[120].

W czasie I wojny światowej zajmował się głównie pracą pedagogiczną i badaniem zebranych materiałów etnograficznych. Dłuższą przerwę w tych zajęciach spowodowała tylko inwazja bolszewicka w 1920 roku. K. Moszyński, jak wielu młodych Polaków, wstąpił jako ochotnik do Wojska Polskiego, walczył z bolszewikami i był odznaczony Krzyżem Walecznych. Po nastaniu pokoju powrócił do zajęć pedagogicznych i naukowych. W 1922 roku został starszym asystentem Zakładu Etnologii, a w 1924 – kierownikiem Oddziału

[119] LCVA, sygn. F. 175, ap. 5 (IVB), b. 312, k. 41, Życiorys Kazimierza Moszyńskiego, Kraków, 21 VI 1934.
[120] Tamże, s. 42.

Etnologii Słowiańskiej Instytutu Antropologicznego w Towarzystwie Naukowym Warszawskim. Od 1 stycznia 1926 roku pełnił obowiązki zastępcy profesora etnografii słowiańskiej, a od 1 października 1930 roku profesora nadzwyczajnego etnologii i etnografii narodów słowiańskich na Uniwersytecie Jagiellońskim. Prowadził również badania terenowe. W roku 1922 zbierał materiały etnograficzne w okolicach Borysławia i Polesia, natomiast w roku 1923 – w kilku wsiach byłej Kongresówki. W latach 1924–1925 korzystając ze wsparcia Kasy im. Mianowskiego, prowadził systematyczne badania etnograficzne w całej Polsce. Ponadto w 1926 roku brał udział w zorganizowanej przez Ludomira Sawickiego (1884–1928) podróży naukowej na Kresy Wschodnie. W 1927 roku zbierał materiały etnograficzne na terenach słowiańszczyzny południowej oraz w muzeach etnograficznych Bułgarii, Jugosławii, Austrii i Węgier. W 1928 roku zajęty był pracami w Małopolsce, głównie w Beskidach Zachodnich i Środkowych. W latach następnych zorganizował i przeprowadził z pomocą kolegów i uczniów etnograficzne badania nad duchową kulturą ludową, obejmujące całą Polskę[121]. Na podstawie zebranych materiałów napisał i opublikował liczne prace naukowe[122].

W 1935 roku K. Moszyński objął Katedrę Etnologii i Etnografii na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Stefana Batorego w charakterze

[121] Tamże, k. 42.

[122] K. Moszyński, *Nasypy ziemne w okolicy Zamościa*, „Ziemia" 1912, nr 26; tenże, *Zbiory łowickie*, „Ziemia" 1913, nr 15–16; tenże, *Z Ukrainy*, Warszawa 1914; tenże, *Uwagi o słowiańskiej terminologii topograficznej i fizjograficznej oparte przeważnie na materiale białorusko-poleskim*, Lwów–Warszawa 1921; tenże, *Z zagadnień systematyki kultury*, Warszawa 1924, s. 25 (odbitka z „Przeglądu Współczesnego", nr 3); tenże, *Badania nad pochodzeniem i pierwotną kulturą Słowian*, t. 1, Kraków 1925 (Polska Akademia Umiejętności. Wydział Filologiczny. Rozprawy, t. 62, nr 2); tenże, *O źródłach magii i religii*, [s. l.] 1925, s. 13 (odbitka z „Przeglądu Filozoficznego" 1925, t. 28), tenże, *O kulturze ludowej południowo-środkowego Polesia*, „Ziemia" 1925, s. 120–131; tenże, *Polesie Wschodnie: materiały etnograficzne z wschodniej części b. powiatu mozyrskiego oraz z powiatu rzeczyckiego*, Warszawa 1928; tenże, *Kultura ludowa Słowian*, cz. 1–2, Kraków 1929–1934; tenże, *Białoruski spor i sparyś*, „Lud Słowiański" 1929, t. 1, z. 1, s. 54–66; tenże, *Stan obecny melografii rdzennej Białorusi i Polesia w roku 1932*, tamże, 1932, t. 3, z. 1, s. 61–69; tenże, *O badaniach muzyczno-etnograficznych na Polesiu w roku 1932*, tamże, s. 69–80; tenże, *Atlas kultury ludowej w Polsce*, z. 1, Kraków 1934.

profesora zwyczajnego[123]. Jednocześnie w wileńskiej Szkole Nauk Politycznych wykładał etnografię Polski i Europy Wschodniej[124].

K. Moszyński był członkiem Polskiej Akademii Umiejętności, Instytutu Słowiańskiego w Pradze, Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, Warszawskiego Towarzystwa Naukowego, Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki we Lwowie i innych. Kontynuował wcześniej rozpoczęte badania polskiej kultury ludowej[125].

W czasie II wojny światowej, po likwidacji USB przez władze litewskie, został bez pracy. Utrzymywał siebie i rodzinę z rozprzedaży księgozbioru, znacznej kolekcji płyt muzycznych, obrazów, mebli, odzieży itp. Brał udział w tajnym nauczaniu, egzaminował studentów USB, w ciągu roku szkolnego 1942/1943 uczył przyrody na tajnych kompletach dla młodzieży szkół średnich. Ponadto, przez cały czas trwania wojny, zbierał materiały do zamierzonej pracy syntetycznej o ewolucji cywilizacji. Po oswobodzeniu Wilna spod okupacji niemieckiej jesienią 1944 roku dostał pracę w Instytucie Geologicznym. Sporządził wtedy w dwóch językach (polskim i rosyjskim) obszerną kartotekę z wykazem kopalń na Litwie i w północnej części Białorusi według literatury naukowej[126].

Po wojnie wyjechał do Polski, pracował na Uniwersytecie Jagiellońskim oraz w Instytucie Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk. Publikował prace naukowe[127]. Zmarł 30 marca 1959 roku w Krakowie. Jego dorobek naukowy został wysoko oceniony przez uczonych polskich i zagranicznych[128].

---

[123] Prezydent Rzeczypospolitej do Pana Kazimierza Moszyńskiego profesora nadzwyczajnego Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (zawiadomienie o nominacji), Warszawa, 26 VIII 1935, LCVA, sygn. F. 175, ap. 5 (IVB), b. 312, s. 15.

[124] SNPwW... Spis wykładów i grono... 1936/1937, Wilno 1936; SNPwW... Spis wykładów i grono... 1938/1939, Wilno 1938, s. 9–13.

[125] K. Moszyński, *Atlas kultury ludowej w Polsce*, z. 2–3, Kraków 1935–1936; tenże, *Zasługi Seweryna Udzieli na polu badań nad kulturą materialną*, Lwów 1937, s. 4 (odbitka z „Kwartalnika Etnograficznego „Lud", 1937, t. 35); tenże, *Niektóre przyczyny zróżnicowania kultury ludowej w Polsce*, Kraków 1937 (nadbitka z „Ludu Słowiańskiego" 1937, t. 4, z. 1, s. 65–117).

[126] L. Zasztowt, dz. cyt., s. 75–79, 85–87.

[127] *Bibliografia prac Kazimierza Moszyńskiego*, oprac. M. Maj, w: *Kazimierz Moszyński, życie i twórczość*, red. J. Klimaszewska, Wrocław i in., 1976, s. 154–163.

[128] M. Gavazzi, *Kazimierz Moszyński a etnografia Słowian Południowych*, w: *Kazimierz Moszyński...*, s. 47–56; C. Vakarelski, *Kazimierz Moszyński a etnografia Bułgarii*, tamże,

Teodor Nagurski (1901-1973), ekonomista, wiceprezydent m. Wilna, działacz społeczny. Urodził się w 1901 roku w Kiejdanach na Litwie. Uczył się w gimnazjum w Homlu. W latach 1918-1919 był członkiem Polskiej Organizacji Wojskowej. W 1920 roku wstąpił jako ochotnik do 1. Pułku Ułanów Krechowieckich i brał udział w wojnie z Rosją Sowiecką. Zdemobilizowany w grudniu 1920 roku. Odznaczony Krzyżem Niepodległości z Mieczami. W latach 1921-1924 studiował na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, w latach 1925-1928 - w Wyższej Szkole Handlowej w Antwerpii. W czasie studiów w Wilnie pracował również w Magistracie m. Wilna w charakterze urzędnika, w czasie studiów w Antwerpii był referentem ekonomicznym Konsulatu RP w Brukseli. Po studiach wrócił do Wilna i objął kierownictwo Centralnego Biura Statystycznego przy Magistracie m. Wilna, od 1931 roku pracował jako referent budżetowy Zarządu Miejskiego. Czynnie uczestniczył w pracy społecznej i naukowej: działał w harcerstwie i zrzeszeniach gospodarczych. W 1934 roku został wybrany do Rady Miejskiej i został wiceprezydentem m. Wilna[129]. W latach 1932-1939 wykładał finanse i statystykę na Uniwersytecie Stefana Batorego, był członkiem Towarzystwa Przyjaciół Nauk, współpracował z Instytutem Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie oraz Instytutem Bałtyckim w Toruniu, publikował prace dotyczące kwestii gospodarczych[130].

W czasie II wojny światowej należał do AK, nosił pseudonimy „Dolis" i „Ostatni", brał również udział w walkach o Wilno w 1944 roku[131]. W 1945 roku został aresztowany przez NKWD i zesłany do łagru w Workucie. Po zwolnieniu w 1947 roku wyjechał do Polski. Pracował

s. 57-64; M. Pieciukiewicz, *Wkład Kazimierza Moszyńskiego do badania kultury ludowej Białorusinów*, tamże, s. 65-72; *Moszyński Kazimierz Teofil Franciszek*, w: *Biogramy uczonych polskich*, cz. I, *Nauki społeczne*, z. 2 (K-O), Wrocław i in., 1984, s. 516-519.

[129] *Lista Nr 1, Okręg VI: Teodor Nagurski [Wybory do Rady m. Wilna, 10 czerwca 1934 roku]*, „Kurier Wileński" 1934, nr 154 (3044), 9 VI, s. 5; *Nowa Rada Miejska. Wyniki niedzielnych wyborów*, „Kurier Wileński" 1934, nr 157 (3047), 12 VI, s. 1.

[130] T. Nagurski, *Gospodarka finansowa m. Wilna*, Wilno 1929; tenże, *Kłajpeda*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej", Wilno 1933, t. 1, s. 51-114; tenże, *Przemysł i handel w wileńskim i nowogródzkim [województwa wileńskie i nowogródzkie]*, Wilno 1934.

[131] J. Wołkonowski, *Okręg Wileński Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej w latach 1939-1945*, Warszawa 1996, s. 107, 218-219.

w Wyższej Szkole Ekonomicznej we Wrocławiu (1948–1961) i na Uniwersytecie Łódzkim (1961–1968). W 1951 roku obronił doktorat na Uniwersytecie Wrocławskim, w 1973 roku – habilitował się w Szkole Głównej Planowania i Statystyki w Warszawie[132].

Jan Szczepan Otrębski (1889–1971), językoznawca, profesor Uniwersytetu Stefana Batorego i Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. Urodził się 8 grudnia 1889 roku w Pilicy, w województwie kieleckim. W 1909 roku ukończył gimnazjum w Kielcach, w latach 1909–1913 studiował na Uniwersytecie Warszawskim. Następnie uzupełniał wiedzę o językach indoeuropejskich w Lipsku, ale po wybuchu I wojny musiał przerwać studia i wrócić do kraju, gdzie rozpoczął pracę jako nauczyciel w Kaliszu. W 1920 roku na Uniwersytecie Jagiellońskim obronił pracę doktorską *Przyczynki do gramatyki porównawczej języków indoeuropejskich*, uzyskując stopień doktora filozofii.

W 1921 roku J. Otrębski został zastępcą profesora na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. W 1924 roku habilitował się na Uniwersytecie Jagiellońskim i w tym samym roku został profesorem nadzwyczajnym językoznawstwa indoeuropejskiego i filologii sanskryckiej USB. W 1930 roku uzyskał tytuł profesora zwyczajnego. W latach 1931–1934 pełnił funkcję dziekana Wydziału Humanistycznego USB[133].

J. Otrębski był członkiem korespondentem Polskiej Akademii Umiejętności, współpracował z Komisją Językową PAU w Komitecie Ortograficznym, uczestniczył w pracy Towarzystwa Przyjaciół Nauk i Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie. W Instytucie przewodniczył Sekcji Literatury i Językoznawstwa, później Sekcji Filologicznej (reorganizowanej Sekcji Literatury i Językoznawstwa)[134]. Opublikował liczne prace naukowe, w tym w wydawnictwie seryjnym „Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa

[132] *Nagurski Teodor, pseud. Dolis, Ostatni, Michał (1901–1973) ekonomista, wiceprezydent Wilna*, w: EZW, t. 1, s. 243.

[133] K. Kolbuszewski, J. Oko, *Wydział Humanistyczny USB w latach 1919–1929*, w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu...*, s. 196.

[134] LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 2368, k. 5; *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu Naukowo-Badawczego...*, t. 1, s. 255–256; *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie" 1930, t. 7, z. 1–2, s. 405–406; 1935, t. 10, s. 563–564.

Przyjaciół Nauk w Wilnie" oraz w serii książkowej Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej[135].

W 1945 roku J. Otrębski przeniósł się do Polski i na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu objął katedrę slawistyki, a w 1947 – nowo utworzoną katedrę filologii bałtyckiej. W latach 1949–1963 redagował czasopismo „Lingua Posnaniensis" poświęcone językoznawstwu porównawczemu i ogólnemu, wydawane od 1949 roku przez Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Wydział Filologiczno-Filozoficzny i Komisje Językoznawczą. Zajmował się także popularyzowaniem językoznawstwa poprzez odczyty i publikacje popularnonaukowe. Zmarł 26 kwietnia 1971 roku w Poznaniu i tam został pochowany[136].

Marian Pieciukiewicz (1904–1983), etnograf, wychowanek Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, bibliotekarz w Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej i Państwowej Bibliotece im. Wróblewskich w Wilnie. Urodził się 24 września 1904 roku we wsi Ciecierki w powiecie brasławskim w wielodzietnej rodzinie małorolnego chłopa. Naukę rozpoczął najpierw w domu pod nadzorem ciotki Pauliny, która na polskim modlitewniku uczyła go czytania. W roku szkolnym 1914/1915 uczęszczał do rosyjskiej szkoły ludowej w Szawlanach. Po roku musiał przerwać naukę, gdyż szkoła po ewakuacji Rosjan i nadejściu Niemców została zamknięta. W czasie okupacji niemieckiej Pieciukiewicz pracował w gospodarstwie swego ojca, w latach 1917–1919 sporadycznie uczęszczał do ludowych szkółek, organizowanych przez miejscowych księży lub ziemian, następnie praktykował

[135] J. Otrębski, *Z dziejów języka łacińskiego: o zachowaniu się wygłosowego -s po samogłosce długiej*, Wilno 1924 (Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 1, z. 1); M. Brensztejn, J. Otrębski, *Dajny litewskie zapisane przez Adama Mickiewicza*, Wilno 1927 (Rozprawy i Materiały... z. 4), J. Otrębski, *O pochodzeniu łacińskiego...* (Rozprawy i Materiały..., z. 5); tenże, *O tzw. baudouinowskiej palatalizacji w językach słowiańskich*, Wilno 1929; tenże, *Z badań nad infiksem nosowym w językach indoeuropejskich*, Kraków 1929; tenże, *Przyczynki słowiańsko-litewskie*, ser. 1, Wilno 1930 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej); tenże, *Le traitement des groupes du type ss en sanscrit*, Wilno 1932; tenże, *Przyczynki słowiańsko-litewskie*, ser. 2, Wilno 1935 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej); tenże, *O najdawniejszych polskich imionach osobowych*, Wilno, 1935; tenże, *O nowej zmianie pisowni polskiej*, Wilno, 1936; tenże, *Indogermanische Forschungen...*

[136] *Otrębski Jan Szczepan (1889–1971) językoznawca, prof. USB*, w: EZW, t. 1, s. 268.

u kowala. Zimą 1919/1920 roku był nauczycielem w nowo powstałej szkole w Ciecierkach. Po zakończeniu wojny z Rosją Sowiecką próbował, bez rezultatów, dostać się do gimnazjum najpierw w Dziśnie, potem w Wilnie. W 1922 roku podjął naukę w gimnazjum białoruskim w Wilnie, do którego przyjęto go dzięki pośrednictwu księdza Adama Stankiewicza. Po ukończeniu gimnazjum w 1927 roku został powołany do służby wojskowej i skierowany do szkoły wojskowej (5. Podchorążówka Rezerwy w Cieszynie), z której w niedługim czasie został wydalony za rozpowszechnianie literatury wywrotowej[137].

Po zwolnieniu z wojska M. Pietkiewicz zamierzał przedostać się do Sowieckiej Białorusi, jednak ks. Adam Stankiewicz odradził mu ten pomysł. Za jego radą i materialną pomocą Pietkiewicz zapisał się na kursy dokształcające, zdał egzaminy państwowe i w 1929 roku rozpoczął studia na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Stefana Batorego. Studiował historię i etnografię, a także slawistykę. Ponieważ w czasie studiów musiał pracować, aby się utrzymać, czas nauki na uniwersytecie wydłużył się do 1938 roku[138].

W latach 1930–1932 M. Pieciukiewicz, nie przerywając studiów, pracował w bibliotece Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej (posadę tę dostał za pośrednictwem Cezarii Baudouin de Courtenay Erhenkreutzowej i Stefana Ehrenkreutza), od roku 1933 – w Państwowej Bibliotece im. Wróblewskich, gdzie kierował działem literatury sowieckiej. Był sekretarzem Komisji Zakupów Bibliotecznych, prowadzonych przez Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej i do celów tej komisji zajmował się gromadzeniem materiałów bibliograficznych z bieżącej bibliografii sowieckiej w językach białoruskim i ukraińskim[139].

M. Pieciukiewiecz czynnie uczestniczył w białoruskim ruchu kulturowym, zakładał koła Białoruskiego Instytutu Gospodarki i Kultury, pracował w redakcji wileńskiego białoruskiego wydawnictwa „Belaruskaja Krynica", był redaktorem czasopisma dla młodzieży „Šliach Moladzi", współpracował z czasopismem białoruskim „Niva". Na łamach tych i innych białoruskich wydawnictw publikował prace o ludowych

[137] М. Пецюкевіч, *У пошуках зачараваных скарбаў*, Вільня, 1998, s. 13–55.

[138] Tamże, s. 99–101; *Biogramy i autobiogramy studentów*, red. i oprac. K. Puchowski, w: *Z dziejów Almae Matris...*, s. 382.

[139] LMAVB, RS, sygn. F. 75, b. 59/9, k. 606, Zaświadczenie o pracy Mariana Pieciukiewicza w Państwowej Bibliotece im. Wróblewskich wydane 4 XI 1939 r. w Wilnie.

obrzędach białoruskich, działaczach kultury, życiu w Białoruskiej SRR itp. M. Pieciukiewicz mówił o siebie, że jest „białoruskim endekiem"[140].

Na początku drugiej wojny światowej M. Pieciukiewicz pozostał w Wilnie i po zajęciu Wilna przez sowietów został dyrektorem Biblioteki im. Wróblewskich (22 września 1939 roku). Jednocześnie działał w Związku Zawodowym Pracowników Kultury i z polecenia nowych władz zajmował się pracą propagandową. Po oddaniu przez sowietów Wilna Republice Litewskiej M. Pieciukiewicza zwolniono ze stanowiska dyrektora (4 listopada 1939 roku), ale nadal pracował w Bibliotece im. Wróblewskich jako bibliotekarz. Po ogłoszeniu władzy sowieckiej na Litwie M. Pieciukiewicz został (29 października 1940 roku) kierownikiem Białoruskiego Muzeum im. Jana Luckiewicza i na tym stanowisku pracował do wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej[141].

W czasie okupacji niemieckiej M. Pieciukiewicz z polecenia Białoruskiego Komitetu Narodowego prowadził w Wilnie kursy nauczycielskie dla Białorusinów, wykładał język białoruski i literaturę. Potem był wyznaczony na inspektora szkolnego na Oszmianszczyźnie, gdzie zamiast likwidowanych szkół polskich pospiesznie zakładano szkoły białoruskie i litewskie. W latach 1942–1944 wykładał język białoruski w przeniesionym z Mohylewa do Nowej Wilejki Instytucie Medycznym. W lipcu 1944 roku wielu wykładowców i słuchaczy Instytutu Medycznego wyjechało razem z wycofującymi się Niemcami na Zachód. M. Pieciukiewicz pozostał na Litwie. Ukrywał się z rodziną u swego teścia Bolesława Łabanowskiego na wsi pod Niemenczynem. Na początku 1945 roku M. Pieciukiewicz i jego żona Aldona zostali aresztowani i uwięzieni na Łukiszkach. M. Pieciukiewicz po przesłuchaniu wiosną 1945 roku został zwolniony, a jego żona, Polka, zesłana na półtora roku do Workuty[142].

Po zwolnieniu z więzienia M. Pieciukiewicz przebywał na wsi i pracował na roli. Wiosną 1949 roku został po raz drugi aresztowany przez władze sowieckie i wywieziony razem z żoną, która wróciła z katorgi, małoletnimi córkami Mirosławą i Marylą na Syberię. Na zesłaniu Pietkiewiczowie pracowali w kołchozie im. Żdanowa w Użurskim rejonie

[140] М. Пецюкевіч, *У пошуках зачараваных скарбаў...*, s. 101–130.
[141] Tamże, s. 113–125.
[142] Tamże, s. 132–149.

Krasnojarskiego kraju. W 1952 roku M. Pieciukiewicz był ponownie aresztowany i skazany na 25 lat pozbawienia wolności. Karę odbywał w sowieckim łagrze w Workucie, gdzie, jak sam pisał, stracił zdrowie i przeżył tylko dzięki żonie, która przebywając na zesłaniu, za cenę ogromnego wysiłku zdołała zapewnić niezbędne do życia środki sobie i córkom oraz pomóc przebywającemu w łagrze mężowi[143].

M. Pieciukiewicz został zwolniony z łagru w 1956 roku, kiedy nastąpiła tzw. odwilż chruszczowska. Po zwolnieniu wyjechał do Polski, gdzie już przebywała żona z córkami, wcześniej zwolnionymi z zesłania. Osiadł w Toruniu, pracował jako bibliotekarz, był również kustoszem w Muzeum Etnograficznym. Badał kulturę ludową Kujaw, Kaszub i Białostocczyzny, publikował prace etnograficzne. Napisał w języku białoruskim książkę autobiograficzną *У пошуках зачараваных скарбаў* (W poszukiwaniu zaczarowanych skarbów), która została wydana dopiero w 1998 roku Wilnie. W 1970 roku odszedł na emeryturę. Zmarł 25 września 1983 roku w Toruniu[144].

Jan Piłsudski (1876–1950), prawnik, działacz polityczny i społeczny, młodszy brat Józefa Piłsudskiego. Urodził się 15 stycznia 1876 roku w Wilnie, w wielodzietnej rodzinie ziemianina Józefa Wincentego Piłsudskiego i Marii z Bilewiczów. Naukę pobierał w I gimnazjum męskim w Wilnie i w Lipawie ((łot. *Liepāja*, lit. *Liepoja*, rus. *Либава*), gdzie w 1895 roku zdał maturę. W latach 1895–1897 studiował na Wydziale Fizyko-Matematycznym uniwersytetu w Moskwie, z którego został usunięty za udział w polskiej organizacji studenckiej. Wrócił do Wilna i podjął pracę w Banku Ziemskim. Po trzech latach rozpoczął studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Kazaniu, które ukończył w 1904 roku. Po studiach pracował jako adwokat w Wilnie. W latach 1909–1915 był w Zarządzie Miasta Wilna.

W latach pierwszej wojny światowej i w okresie międzywojennym brał czynny udział w życiu politycznym. W latach 1915–1916 był w Komitecie Obywatelskim, następnie w Tymczasowej Komisji Rządzącej był komisarzem miasta Wilna. W 1919 roku opuścił Wilno i przeniósł się do Warszawy, gdzie pracował jako urzędnik w Ministerstwie

---

[143] Tamże, s. 152–175.

[144] EZW, t. 6, s. 236; M. Пецюкевіч, *У пошуках зачараваных скарбау...*, s. 7.

Pracy i Opieki Społecznej. W 1920 roku wrócił do Wilna, pracował w sądownictwie. Był posłem na Sejm Wileński w 1922 roku, w latach 1928-1931 - posłem na Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, w latach 1930-1931 - wicemarszałkiem Sejmu, w latach 1931-1932 - ministrem skarbu, w latach 1932-1937 - wiceprezesem Banku Polskiego[145].

Pomimo licznych obowiązków w pracy zawodowej i politycznej Jan Piłsudski czynnie uczestniczył w działalności towarzystw wileńskich. Był członkiem Towarzystwa Przyjaciół Nauk, zapisał temu towarzystwu swoją posiadłość o obszarze 6 ha 973 m^2 z budynkami, położoną na przedmieściu Wilna - Markucie. Akt darowizny oszacowanej na 50 tys. złotych sporządzono 18 czerwca 1938 roku przed notariuszem Janem Buyko. W dowód wdzięczności za tak hojny dar walne zgromadzenie doroczne TPN w dniu 23 kwietnia 1938 roku na wniosek zarządu nadało Janowi Piłsudskiemu tytuł członka protektora[146]. Był również członkiem Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie, Towarzystwa Biblioteki im. Wróblewskich, Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich (w komitecie pełnił obowiązki skarbnika), założycielem i członkiem Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich[147].

Po zajęciu Wilna przez Armię Czerwoną Jan Piłsudski został aresztowany (1 października 1939 roku) i wywieziony do Moskwy, gdzie był więziony na Łubiance i w Butyrkach. Uwolniony został w wyniku układu Sikorski-Majski, jesienią 1941 roku wyjechał do Anglii. Brał udział w pracy organizacji polonijnych, był członkiem Rady Naczelnej Ziem Północno-Wschodnich, Instytutu Najnowszej Historii Polski

---

[145] Z. Landau, *Piłsudski Jan (1876-1950), prawnik, wicemarszałek Sejmu, minister skarbu, wiceprezes Banku Polskiego*, w: PSB, t. 26, Warszawa i in. 1981, s. 310-311; P. Dąbrowski, dz. cyt., s. 168-170.

[146] Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa... za rok 1937, Wilno 1938, s. 4-5; Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa... za rok 1938, Wilno 1939, s. 4-5.

[147] LMAVB, RS, sygn. F. 75-8, k. 14, Dziennik [Komitetu Towarzystwa Biblioteki im. Wróblewskich] z 15 XII 1915 r.; LMAVB, RS, sygn. F. 75-8, k. 13, Dziennik [Komitetu Towarzystwa...] z 2 I 1916 r.; LMAVB, RS, sygn. F. 75-8, k. 15, Dziennik [Komitetu Towarzystwa...] z 13 XII 1917 r.; LCVA, sygn. F. 53, ap. 23, b. 1515, k. 1, 4, 6, 8, 10, 11, 12, 27, 30, 31, 32, Do Starostwa Grodzkiego [Dane o składzie osobowym Komitetu Towarzystwo Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w latach 1922-1938]; LCVA, sygn. F. 285, ap. 1, b. 9, k. 3, Lista członków założycieli Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie; LMAVB, RS, F. 75-21, k. 118-120, Lista członków Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie.

im. Józefa Piłsudskiego i Ligi Niepodległościowej. Zmarł 21 grudnia 1950 roku na zawał serca[148].

Stefan Henryk Rygiel (1887-1945), bibliotekarz, bibliolog, działacz społeczny. Urodził się w Warszawie. Studiował na uniwersytetach w Krakowie i Berlinie, gdzie w 1913 roku otrzymał stopień doktora filozofii. Od 1 października 1915 roku pracował w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie. W 1921 roku był delegowany do Moskwy w sprawie rewindykacji polskich zbiorów bibliotecznych wywiezionych do Rosji. W latach 1924-1929 zajmował stanowisko dyrektora Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, w latach 1929-1936 - dyrektora Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie[149]. Od 1 lutego 1926 roku do 9 kwietnia 1932 roku kierował Biblioteką Państwową im. Wróblewskich w Wilnie[150].

Uczestniczył w działalności towarzystw wileńskich, był prezesem Koła Związku Bibliotekarzy Polskich w Wilnie, członkiem Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich. Publikował prace o bibliotekach wileńskich i dziejach wydawnictwa w Wilnie[151].

W czasie okupacji niemieckiej pracował nad encyklopedią Warszawy. W 1944 roku został przez Niemców aresztowany i wywieziony do obozu koncentracyjnego w Bergen Belsen, gdzie zmarł w lutym 1945 roku[152].

---

[148] Z. Landau, dz. cyt., s. 311.

[149] *Rygiel Stefan Henryk, ur. 1.04.1887 w Warszawie, zm. w lutym 1945 r. w obozie koncentracyjnym Bergen Belsen*, w: EZW, t. 6, s. 259-260

[150] LMAVB, RS, sygn. F. 75-11/1, k. 1, Sprawozdanie z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie w 1926 roku, Wilno, 22 XII 1926; LMAVB, RS, sygn. F. 75-22/3, k. 193, Akt przekazania i przejęcia Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich 9 IV 1932 r.

[151] S. Rygiel, *Sprawa zwrotu mienia kulturalnego Wileńszczyzny z Rosji*, „Ateneum Wileńskie" 1924, t. 2, z. 5-8, s. 159-182; tenże, *Estraicher a Wilno*, Wilno 1928 (Wydawnictwa Wileńskiego Koła Bibliotekarzy Polskich, nr 4); tenże, *Czarodziejska moc książki*, Wilno 1928; tenże, *Polskie czasopiśmiennictwo wileńskie w roku 1928*, Wilno 1928 (Wydawnictwa Biblioteki Publicznej Uniwersyteckiej w Wilnie, nr 5); tenże, *Biblioteka Publiczna obecnie Uniwersytecka Biblioteka Publiczna w Wilnie w latach 1919-1927*, Wilno 1928; S. Rygiel, H. Drège, *Biblioteka im. Wróblewskich w Wilnie 1912-1931*, Wilno 1934, s. 23 (odbitka z „Ateneum Wileńskiego", 1934, t. 9).

[152] *Rygiel Stefan Henryk, ur. 1.04.1887 w Warszawie, zm. w lutym 1945 r. w obozie koncentracyjnym Bergen Belsen*, w: EZW, t. 6, s. 260.

Witold Cezary Staniewicz (1888-1966), ekonomista rolny, działacz państwowy II Rzeczypospolitej Polskiej, profesor i rektor Uniwersytetu Stefana Batorego, współzałożyciel i członek Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie. Urodził się 19 września 1888 roku w Wilnie w rodzinie doktora nauk medycznych Cezarego i Julii z Rossochackich. Po ukończeniu gimnazjum w Wilnie podjął studia na Uniwersytecie Jagiellońskim, które ukończył w 1911 roku, uzyskując stopień doktora filozofii. Następnie wyjechał na dalsze studia do Monachium, studiował na Wydziale Rolniczym Politechniki i ekonomię polityczną na Uniwersytecie Monachijskim. Po ukończeniu studiów w 1913 roku odbył podróż naukową po Niemczech, Włoszech i Francji. W 1914 roku wrócił do kraju, gdzie objął gospodarstwo rolne w powiecie trockim. Brał czynny udział w życiu społecznym: został członkiem Wileńskiego Towarzystwa Rolniczego, Towarzystwa Popierania Kooperacji oraz Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie.

W czasie pierwszej wojny światowej W. Staniewicz pozostał na Wileńszczyźnie i kontynuował działalność społeczną i oświatową, uczestniczył w tworzeniu szkolnictwa polskiego, zakładaniu kółek i organizowaniu kursów rolniczych. W 1918 roku wstąpił do Samoobrony Wileńskiej, w 1919 roku sprawował obowiązki starosty trockiego, wchodził do Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich. W czasie inwazji bolszewickiej w lipcu 1920 roku zaciągnął się do Wojska Polskiego i odbył całą kampanię w dywizji ochotniczej, został uhonorowany orderem Virtuti Militari i Krzyżem Walecznych. Po zawieszeniu broni objął stanowisko szefa kancelarii wojskowej Naczelnego Dowódcy Wojsk Litwy Środkowej gen. Żeligowskiego.

Po przejściu do rezerwy W. Staniewicz w styczniu 1922 roku został wybrany na posła do Sejmu Wileńskiego, a po zakończeniu jego prac i ustabilizowaniu się położenia politycznego w kraju, podjął pracę w charakterze asystenta na Wydziale Prawa Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. W roku 1923 habilitował się na Wydziale Rolnym Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, w roku 1924 został docentem, a w roku 1929 profesorem zwyczajnym USB. W latach 1926-1930 W. Staniewicz zajmował stanowisko ministra reform rolnych oraz kontynuował działalność dydaktyczną na Wydziale Rolniczym Politechniki Lwowskiej oraz w Studium Rolniczym USB w Wilnie. W 1930 roku brał udział w założeniu Instytutu

Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie. Po zakończeniu działalności ministerialnej pełnił obowiązki kierownika Katedry Ekonomiki Rolniczej Studium Rolniczego przy Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym USB, w latach 1933-1936 - był rektorem tej uczelni, w latach 1938-1939 - prodziekanem nowo powstałego Wydziału Rolniczego USB, na którym wykładał ekonomię rolniczą. Prowadził wykłady również w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie[153].

W czasie II wojny światowej po zamknięciu Uniwersytetu Stefana Batorego i Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie wykładał historię i geografię gospodarczą na tajnych kompletach gimnazjalnych. Po wojnie wyjechał do Polski. W 1945 roku został profesorem i kierownikiem Katedry Ekonomii Rolniczej i Polityki Agrarnej na Uniwersytecie Poznańskim. Brał też czynny udział w życiu społeczno-gospodarczym kraju, prowadził wiele prac naukowo-badawczych. Był członkiem Prezydium Ekonomiki Rolnictwa PAN, gdzie przewodniczył Sekcji Planowania Perspektywicznego. Aktywnie pracował w Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk oraz Oddziale Poznańskiego Towarzystwa Ekonomicznego. Był jednocześnie członkiem Rady Naukowej w Instytucie Ekonomiki Rolnej, a także inicjatorem i organizatorem wielu konferencji naukowych poświęconych problematyce ekonomicznej. Zmarł 14 lipca 1966 roku w Poznaniu[154].

W okresie wileńskim W. Staniewicz opublikował liczne prace o rozwoju gospodarczym i stosunkach agrarnych w Polsce, zwłaszcza na ziemi wileńskiej, a także o reformie rolnej. Podejmował również inne tematy, na przykład, własności ziemskiej w Szwajcarii, sprawy Kłajpedy lub oświaty pozaszkolnej[155].

---

[153] B. Rydzewski, *Wydział Matematyczno-Przyrodniczy USB w latach 1919-1929*, w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu...*, s. 354-355.

[154] L. Zasztowt, dz. cyt., s. 98; A. Bortkiewicz-Szyszkowska, *Z historii Wydziału Rolniczego Uniwersytetu Stefana Batorego*, w: *Z dziejów Almae Matris...*, s. 166-184; A.A. Zięba, *Staniewicz Witold Cezary, pseud. Rusticus* (1888-1966), w: PSB, Warszawa-Kraków 2002, t. 41/4, z. 171, s. 563-572.

[155] W. Staniewicz, *Matujzy Bolondziszki wieś powiatu lidzkiego (studium społeczne i gospodarcze)*, Wilno 1923; tenże, *Rzut oka na rozwój...*; tenże, *Sprawa Kłajpedy*, Wilno 1924; tenże, *Dziedziczenie własności ziemskiej w Szwajcarii w świetle nowego Kodeksu cywilnego*, „Rocznik Prawniczy Wileński" 1925, t. 1, s. 167-193; tenże, *Dwór Wersoka Wielka...*; tenże, *Oświata pozaszkolna jako zagadnienie socjalne*, Warszawa 1926; tenże, *Związek włościański w Szwajcarii*, Wilno 1926; tenże, *Uwagi o reformie stosunków rolnych w Polsce*, Warszawa

Wiktor Sukiennicki (1901–1983) urodził się w Aleksocie koło Kowna (obecnie dzielnica Kowna) w zubożałej rodzinie szlacheckiej. W latach 1910–1915 uczęszczał do szkoły realnej w Kownie. W 1915 roku, razem z innymi uczniami szkoły, był ewakuowany do Rybińska nad Wołgą, gdzie kontynuował naukę. W 1918 roku przedostał się na Litwę i wstąpił do Polskiej Organizacji Wojskowej. W 1919 roku pracował w Zarządzie Cywilnym Ziem Wschodnich. W październiku 1919 roku w Warszawie zdał maturę przed Komisją Egzaminacyjną Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i rozpoczął studia na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Studia jednak musiał przerwać z powodu inwazji bolszewickiej. W lipcu 1920 roku zaciągnął się do Wojska Polskiego jako ochotnik, po ustaniu walk ukończył w Warszawie Szkołę Podchorążych i otrzymał stopień podporucznika. W 1922 roku został przeniesiony do rezerwy, wrócił do Wilna i kontynuował studia prawnicze na USB. Po ukończeniu studiów w Wilnie dostał zasiłek Ministerstwa WRiOP i wyjechał do Paryża na studia doktoranckie. W 1926 roku uzyskał stopień doktora nauk politycznych i ekonomicznych na Wydziale Prawa Sorbony, potem odbył aplikację sądową w Prokuratorii Generalnej w Warszawie. W roku akademickim 1928/1929 wykładał w Akademii Prawa Międzynarodowego w Hadze (The Hague Academy of International Law).

W 1929 roku W. Sukiennicki wrócił do Wilna, habilitował się na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych USB i został zastępcą profesora w Katedrze Teorii i Filozofii Prawa. Od roku 1930 był członkiem Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie, wykładał w Szkole Nauk Politycznych. W latach 1930–1931 odbył staże naukowe na uniwersytetach w Wiedniu, Kolonii i Rzymie. W 1934 roku postarał się o wyjazd do Związku Sowieckiego, aby nawiązać kontakty naukowe. Zwiedził m.in. ośrodki naukowe w Moskwie, Charkowie, Kijowie i innych miastach ZSRR, ale nie udało się mu nawiązać bliższej współpracy[156]. Opublikował

1929; tenże, *Rolnictwo jako podstawa rozwoju gospodarczego Wilna i Ziemi Wileńskiej*, Wilno 1933; tenże, *Zmiany w strukturze agrarnej Polski*, Poznań, 1936.

[156] M. Kornat, *Polska szkoła sowietologiczna*, s. 54–65; tenże, *Sukiennicki Wiktor (1901–1983), prawnik, historyk, sowietolog*, w: PSB, t. 45/3, z. 186, Warszawa–Kraków 2008, s. 397–398.

liczne prace z dziedziny prawa, w tym prawa sowieckiego, wysoko cenione przez współczesnych sowietologów[157].

Po napadzie hitlerowskich Niemiec na Polskę W. Sukiennicki został zmobilizowany do korpusu oficerów sądownictwa wojskowego, a po kapitulacji przedostał się do Wilna i kontynuował wykłady na USB (legalne - do czasu zamknięcia Uniwersytetu przez władze litewskie, tajne - po jego zamknięciu). W maju 1941 roku udało mu się znaleźć pracę w wydziale planowania państwowej fabryki radioelektronicznej, ale w czerwcu tegoż roku został aresztowany przez NKWD i wywieziony do Starobielska, potem do obozu pracy w Kraju Krasnojarskim, gdzie pracował przy wyrębie lasów. Na mocy układu Sikorski-Majski został zwolniony 27 grudnia 1941 roku z obozu i zgłosił się do tworzonej w Buzułuku Armii Polskiej. W 1942 roku pracował w polskich placówkach dyplomatycznych i kulturalnych w Kujbyszewie, Teheranie i Jerozolimie[158].

W lutym 1943 Sukiennicki przybył do Londynu, gdzie brał udział w organizowaniu i pracy różnych polskich instytucji i organizacji: wykładał w Polish University College, Szkole Nauk Politycznych i Społecznych oraz w Polskim Uniwersytecie na Obczyźnie, dla rządu RP na uchodźstwie przygotowywał analizy stosunków polsko-sowieckich, przygotował memorandum w sprawie zbrodni katyńskiej, opracował zbiór dokumentów o losach polskich jeńców wojennych w ZSRR, wygłaszał referaty w Instytucie Wschodnim „Reduta", był członkiem Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie, a także współzałożycielem Społeczności Akademickiej USB na Obczyźnie, współpracownikiem pisma „Alma Mater Vilnensis" oraz paryskiej „Kultury". Ponadto, w latach 1952-1959 pracował w sekcji polskiej Radia Wolna Europa w Monachium, prowadził tam audycję „Za murami Kremla".

---

[157] W. Sukiennicki, *Sprawa sukcesji przez Polskę uprawnień rentowych państwa pruskiego, wynikłych z jego akcji kolonizacyjnej na Wschodzie: Przyczynek do wykładni art. 256 traktatu wersalskiego*, Warszawa 1931; tenże, *Historia filozofii prawa (według wygłoszonych wykładów)*, Wilno 1934; tenże, *Marksistowsko-leninowska teoria prawa*, Wilno 1935 (odbitka z „Wileńskiego Przeglądu Prawniczego"), tenże, *Kolektywizacja rolnictwa w ZSRR w okresie pierwszej pięciolatki: Studium prawno-polityczne*, Wilno 1937 (odbitka z „Wileńskiego Przeglądu Prawniczego"); tenże, *Ustrój radziecki a konstytucja stalinowska*, Poznań 1937; tenże, *Ewolucja ustroju Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w świetle oficjalnych publikacji władzy radzieckiej*, Wilno 1938.

[158] M. Kornat, *Sukiennicki Wiktor (1901-1983)...*, s. 397-398.

Jesienią 1953 roku W. Sukiennicki przybył do USA, początkowo mieszkał w Bostonie. Opracowywał hasła do *Mc Graw Hill Encyklopedia of Russia and the Sowiet Union.* W 1962 roku osiadł na stałe w Kalifornii, pracował w Instytucie Hoovera (The Hoover Institution on War, Revolution and Peace) przy Uniwersytecie Stanforda. Po przyjeździe do USA nadal utrzymywał związki z Polonią w Europie, publikował prace w paryskiej „Bibliotece Kultury", czasopismach „Zeszyty Historyczne", „Central European Affairs", „Problem sof Communism", „Antemurale" i innych. Po osiągnięciu wieku emerytalnego w roku 1976 Sukiennicki odszedł z Instytutu Hoovera i poświęcił się całkowicie pracy naukowej i społecznej: prowadził akcję odczytową wśród europejskiej Polonii, badał dzieje Europy Środkowo-Wschodniej, napisał obszerną syntezę *East Central Europe during World War I: from foreing domination to nacional independence*, opublikowaną po jego śmierci. Sukiennicki zmarł w Kalifornii 10 kwietnia 1983 roku[159].

Stanisław Swianiewicz (Świaniewicz) (1899–1997), ekonomista, sowietolog, publicysta, profesor USB, współzałożyciel Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej i Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie. Urodził się 26 października (7 listopada) 1899 roku w Dyneburgu (obecnie Daugavpils na Łotwie) w rodzinie inżyniera kolejowego Stanisława Swianiewicza i Katarzyny z Baranowskich[160]. Od 1909 roku uczęszczał do gimnazjum realnego w Dyneburgu, brał udział w tajnej działalności polskiej młodzieży. W czasie I wojny światowej został ewakuowany do Orła, gdzie kontynuował naukę w gimnazjum. W 1917 roku podjął studia na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych na Uniwersytecie Moskiewskim. W 1918 roku wrócił do Dyneburgu, w 1919 roku przedostał się do Wilna, wstąpił do Wojska Polskiego i walczył z bolszewikami. Następnie wrócił na studia, tym razem na Wydział Prawa i Nauk Społecznych odrodzonego Uniwersytetu Wileńskiego, ale latem 1920 roku musiał je przerwać z powodu kolejnej inwazji Armii

[159] Tamże, s. 398–400; W. Sukiennicki, *East Central Europe during World War I: from foreing domination to nacional independence*, New York 1984.

[160] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1(IBb), b. 779, k. 1, Stanisław Swianiewicz. Zbiór dokumentów osobowych.

Czerwonej. Brał udział w bitwie o Warszawę, w bitwie nad Niemnem, w wyzwoleniu Wilna 9 października 1920 roku[161].

Po nastaniu pokoju wznowił studia na Uniwersytecie Stefana Batorego, a po ich ukończeniu w 1924 roku został na tymże uniwersytecie asystentem w Katedrze Ekonomii Politycznej[162]. W latach 1925–1926 przebywał w Paryżu, gdzie zbierał materiały do pracy doktorskiej o poglądach Georgesa Sorela, teoretyka rewolucyjnego socjalizmu, który wywarł znaczący wpływ na koncepcje ekonomiczne faszyzmu. S. Swianiewicz obronił doktorat w 1926 roku na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych USB. W latach 1929–1930 odbył staż naukowy w Osteuropa Institut we Wrocławiu[163].

Po powrocie do Wilna razem ze Stefanem Ehrenkreutzem, Januszem Jędrzejewiczem i Witoldem Staniewiczem organizował Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej i Szkołę Nauk Politycznych w Wilnie, w której później wykładał ekonomię polityczną oraz politykę ekonomiczną i ideologię komunizmu w ZSRR[164].

W 1931 roku habilitował się na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych USB na podstawie pracy *Lenin jako ekonomista*. W 1935 roku na uniwersytecie w Wiedniu zgłębiał najnowsze teorie ekonomistów niemieckich. W 1936 roku zwiedził w celach naukowych Instytut für Osteuropäische Wirtschaft w Królewcu. Prowadził także badania nad polityką gospodarczą III Rzeszy w Hamburgu i Berlinie, staż odbywał w Kolonii (Instytut für Weltwirtschaft und Seeverkehr). W 1938 roku uzyskał tytuł profesora nadzwyczajnego ekonomii politycznej na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych USB (dekret Prezydenta Rzeczypospolitej I. Mościckiego z 19 kwietnia 1938 roku)[165]. Opublikował dalsze prace z dziedziny

---

[161] M. Kornat, *Swianiewicz (Świaniewicz) Stanisław...*, s. 124–125.

[162] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 779, k. 2, Postanowienie Rady Wydziału Prawa i Nauk Społecznych z 29 II 1924 r. o powołaniu Stanisława Swianiewicza na stanowisko starszego asystenta przy seminariach prawno-ekonomicznych.

[163] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 779, k. 37, Stanisław Swianiewicz. Zbiór dokumentów osobowych; A. Święcicki, dz. cyt., s. 97.

[164] SNPwW... Plan wykładów. Dane na rok 1933/1934, Wilno 1934; SNPwW... Spis wykładów i grono... 1936/1937, Wilno 1936; SNPwW... Spis wykładów i grono... 1938/1939, Wilno 1938, s. 9–13.

[165] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1(IBb), b. 779, k. 104, Rektor prof. dr Aleksander Wójcicki do prof. dr. Stanisława Swianiewicza [o mianowaniu S. Swianiewicza nadzwyczajnym profesorem ekonomii politycznej na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych USB dekretem

ekonomii, m.in. o polityce gospodarczej Związku Sowieckiego i Niemiec hitlerowskich, wydał podręcznik *Ekonomia polityczna*[166].

Po wybuchu II wojny światowej Swianiewicz został zmobilizowany do Wojska Polskiego, brał udział w kampanii wrześniowej, dostał się do niewoli sowieckiej i był więziony w Podwołoczyskach i Putywlu, potem został internowany w obozie w Kozielsku. Przewieziony z transportem 300 oficerów 30 kwietnia 1940 roku znalazł się na stacji Gniazdowo kilka kilometrów od Katynia. Został tam odseparowany i przewieziony do więzienia w Smoleńsku, potem do więzienia w Moskwie, zaś w lutym 1941 roku zesłano go do łagru w Republice Komi. W maju 1942 roku został zwolniony i przedostał się do ambasady RP w Kujbyszewie (Samara), gdzie złożył raport w sprawie likwidacji obozu jenieckiego w Kozielsku i transportu polskich jeńców do Katynia. W lipcu 1942 roku Swianiewicz opuścił Kujbyszew i dotarł do Teheranu, następnie do Jerozolimy. W 1944 roku przybył do Londynu i został naczelnikiem Wydziału Wschodniego w Ministerstwie informacji i Dokumentacji. Jednoczesnie wykładał na Polskim Wydziale Prawa Uniwersytetu w Oksfordzie. Niejednokrotnie podnosił sprawę zbrodni katyńskiej. Po wojnie pozostał na Zachodzie. Pracował na uniwersytetach w Anglii, Kanadzie i USA. Brał czynny udział w życiu Polonii, był członkiem Społeczności Akademickiej USB, Polskiego Stowarzyszenia Byłych Sowieckich Więźniów Politycznych w Wielkiej Brytanii, doktorem honoris causa Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie, współpracował z wydawaną w Paryżu „Kulturą" oraz czasopismem „Zeszyty Historyczne". Napisał wiele prac o charakterze pamiętnikarskim, politycznym oraz społecznym, w tym swoją najsłynniejszą książkę *W cieniu Katynia*, wydaną w 1976 roku w Paryżu, w 1990 roku w Warszawie, przetłumaczoną na język angielski i rosyjski. Swianiewicz zmarł 22 maja 1997 roku w Anglii, został pochowany na cmentarzu w Halifaksie w Kanadzie[167].

Prezydenta RP z 19 IV 1938 r.]; LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 779, k. 115, Protokół Komisji do obsadzenia katedry ekonomii politycznej, Wilno, 12 X 1937; M. Kornat, *Swianiewicz (Świaniewicz) Stanisław...*, s. 125–126.

[166] S. Swianiewicz, *Rzut oka na zasadnicze problemy sowieckiej polityki gospodarczej*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie" 1934, t. 2, s. 1–47; tenże, *Z zagadnień sowieckiego ciężkiego przemysłu*, tamże, s. 252–289; tenże, *Ekonomia polityczna*, Wilno 1937; tenże, *Polityka gospodarcza Niemiec hitlerowskich*, Warszawa 1938.

[167] M. Kornat, *Swianiewicz (Świaniewicz) Stanisław...*, s. 126–129; S. Swianiewicz, *W cieniu Katynia*, Warszawa 1990.

Hadży Seraja Chan Szapszał, ros. Сергей Маркович (Мордехаевич) Шапшал, lit. Hadži Seraja Chanas Šapšalas (1873-1961), członek Instytutu Naukowo-Badawczego w Wilnie, duchowny karaimski, hachan Eupatorii (1915-1919) i Trok (1928-1940-1945), turkolog, doktor nauk filologicznych, znawca kultur Wschodu. Pochodził z krymskich Tatarów, urodził się w wielodzietnej rodzinie sadownika w Bachczysaraju. Od 1884 roku przebywał w Petersburgu, gdzie przy wsparciu starszego brata Moszaka uczył się początkowo w szkole rzemieślniczej, później w prywatnym gimnazjum realnym. W latach 1894-1899 studiował orientalistykę na Uniwersytecie w Petersburgu. W czasie studiów nawiązał bliskie kontakty z działaczami muzułmańskimi, co pozwoliło mu poszerzyć wiedzę o krajach Wschodu, zwłaszcza Turcji i Persji. Po studiach Szapszał pozostał na uniwersytecie petersburskim jako pracownik naukowy, jednocześnie pracował jako tłumacz w Ministerstwie Spraw Zagranicznych. W latach 1901-1908 młody uczony przebywał w Tebryzie (Iran), gdzie zajmował się nauczaniem następcy tronu Mohammada Ali (1872-1925). Uczył go języka rosyjskiego, a także geografii i historii Rosji. Ponadto w szkole elitarnej dla dzieci z rodzin perskiej arystokracji wykładał język rosyjski i przedmioty ogólne. Często podróżował razem ze swym wychowankiem po Persji, poznając tym samym kraj i jego mieszkańców. Pobyt w Iranie Szapszał wykorzystał również do lepszego poznania języków wschodnich, zebrania perskich monet i przedmiotów sztuki sakralnej[168].

W roku 1908 z powodu zamieszek w Teheranie Szapszał wrócił do Rosji. Pracował na uniwersytecie jako lektor języka tureckiego, został też członkiem Rosyjskiego Towarzystwa Archeologicznego oraz Stowarzyszenia Orientalistów Rosyjskich. Współpracował z czasopismem „Восточный сборник". Od 1910 roku pracował w Ministerstwie Spraw Zagranicznych w charakterze tłumacza i doradcy do spraw tureckich.

Po wybuchu I wojny światowej Szapszał wykorzystując swoje stanowisko i znajomości w Petersburgu, starał się dopomóc rodakom, którzy z powodu wojny znaleźli się w trudnej sytuacji materialnej, zaskarbiając sobie tym samym ich uznanie. W maju 1915 roku Szapszał został wybrany na hachana (przywódcę duchownego) Karaimów

[168] I.P. Maj, dz., cyt., s. 206; A. Zagreckaitė, *Seraja Šapšalas*, w: *Hadži Seraja Chanas Šapšalas pasišventęs tautai ir mokslui*, Trakai 2011, s. 8-9.

krymskich i do 1919 roku przebywał w Eupatorii na Krymie, pełniąc obowiązki hachana. Jednocześnie rozwinął działalność charytatywną, społeczną i naukową. Był inicjatorem założenia ambulatorium i domu opieki dla kobiet, karaimskiej biblioteki oraz muzeum. W 1919 roku po zajęciu Krymu przez bolszewików wyjechał na Kaukaz, potem do Turcji, zamieszkał w Stambule. Początkowo pracował w turecko-perskim banku, potem wykładał na stambulskim uniwersytecie i publikował prace naukowe[169].

W 1927 roku Szapszał był wybrany na hachana trockiego. Nominację tę przyjął. Do Wilna przybył 11 września 1928 roku i uroczyście objął zwierzchnictwo religijne nad Karaimami zamieszkałymi w Polsce i na Litwie[170]. W roku 1930 uzyskał na Uniwersytecie we Lwowie stopień naukowy doktora nauk humanistycznych w zakresie filologii. Udzielał się w pracy naukowej i pedagogicznej: współtworzył Towarzystwo Miłośników Historii i Literatury Karaimskiej oraz Karaimskie Muzeum Etnograficzne w Trokach, współpracował z Komisją Orientalistyczną Polskiej Akademii Umiejętności, był członkiem Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego, Towarzystwa Przyjaciół Nauk oraz Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie[171], prowadził wykłady z języka tureckiego w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie i w Szkole Wschodoznawczej Instytutu Wschodniego w Warszawie[172]. Opublikował wiele prac naukowych z dziedziny historii i literatury karaimskiej[173], wydał słownik języka tureckiego i skrypty dla słuchaczy Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie[174].

---

[169] A. Zagreckaitė, dz. cyt., s. 9–10.

[170] A. Zajączkowski, *W X rocznicę Ingresu J.E. Hachana H. Seraji Szapszała 11 IX 1928–11 IX 1938*, „Myśl Karaimska" 1939, z. 12 (1937/1938), s. 3–5; po litewsku: A. Zajončkovskis, *Minint 10-ąsias J.E. Hachano Hadži Serajos Šapšalo įšventinimo metines*. Iš lenkų kalbos vertė H. Kobeckaitė, w: *Hadži Seraja Chanas Šapšalas pasišventęs tautai ir mokslui*, Trakai 2011, s. 35–36.

[171] W. Zajączkowski, *Seraja Szapszał (8 V 1873–18 XI 1961)*, „Przegląd Orientalistyczny" 1962, nr 1, s. 91–92; A. Zagreckaitė, dz. cyt., s. 11–12.

[172] SNPwW... Plan wykładów. Dane na rok 1933/1934, Wilno 1934; SNPwW... Spis wykładów i grono... 1936/1937, Wilno 1936; SNPwW... Spis wykładów i grono... 1938/1939, Wilno 1938, s. 9–13.

[173] H.S. Szapszał, *Wyobrażenia świętych muzułmańskich...*; W. Zajączkowski, *Bibliografia prac J.E.H. Seraji Szapszała, Hachana Karaimów w Polsce 1896–1937*, „Myśl Karaimska" nr 12, 1938, s. 6–9; A. Zagreckaitė, dz. cyt., s. 13–14.

[174] *Wypisy tureckie i słownik turecko-polski...*

W latach II wojny światowej Szapszał pozostał na Wileńszczyźnie. Po wejściu Litwy w skład Związku Sowieckiego w sierpniu 1940 roku, w obawie przed represjami, zrezygnował z godności hachana, pozostając nadal moralnym przywódcą Karaimów trockich (stanowisko hachana zostało mu przywrócone w czasie okupacji niemieckiej). Od 1 lutego 1941 roku pełnił obowiązki kierownika Muzeum Karaimskiego w Trokach. Po wojnie pozostał w Wilnie. Mimo że starał się o pozwolenie na wyjazd do Polski, nie otrzymał zgody. Od 1947 roku był zatrudniony w Instytucie Historycznym Akademii Nauk Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Zmarł 18 listopada 1961 roku i został pochowany na cmentarzu karaimskim w Wilnie[175].

Szapszał posiadał bogate zbiory zabytków piśmiennictwa karaimskiego oraz przedmiotów codziennego użytku, dzieł sztuki użytkowej, broni oraz dokumentów. Zbiory te po jego śmierci zostały przekazane do muzeum w Trokach oraz do Litewskiego Muzeum Narodowego (Lietuvos nacionalinis muziejus) w Wilnie, zaś zbiory archiwalne – do Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich[176].

Halina Turska (1901-1979), językoznawca, starszy asystent Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, profesor Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Urodziła się 15 października 1901 roku w Irkucku, w rodzinie inżyniera kolejowego Jana Rafała Jabłońskiego i Heleny Wiktorii z Mołochowców. W 1920 roku ukończyła Gimnazjum im. Elizy Orzeszkowej w Wilnie. Po napaści Rosji Sowieckiej na Polskę w 1920 roku służyła w Ochotniczej Legii Kobiet. Studiowała filologię polską i słowiańską na Uniwersytecie Stefana Batorego. Jednocześnie pracowała jako instruktorka oświatowa (maj-sierpień 1921 roku), potem jako nauczycielka w wileńskich szkołach powszechnych (wrzesień 1921-marzec 1922 roku). Po ukończeniu studiów w 1924 roku znalazła zatrudnienie w charakterze młodszej asystentki na Wydziale Humanistycznym USB. W 1929 roku obroniła rozprawę doktorską *Język Jana Chodźki*, przygotowaną pod kierunkiem prof. Jana Otrębskiego.

---

[175] A. Zagreckaitė, dz. cyt., s. 11-12.

[176] S. Zemlickienė, R. Firkovičius, *Trumpa Serajos Šapšalo asmeninio fondo, saugomo Lietuvos mokslo akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje, dokumentų apžvalga*, w: *Hadži Seraja Chanas Šapšalas...*, s. 64-66; A. Zagreckaitė, *S. Šapšalo kolekcijos rinkiniai*, tamże, s. 75-77.

Rozprawa doktorska była opublikowana w 1930 roku w Wilnie. Po uzyskaniu stopnia doktora filozofii H. Turska została starszą asystentką Seminarium Slawistycznego i Seminarium Języka Polskiego na Wydziale Humanistycznym USB. W tym charakterze pracowała do września 1939 roku[177].

H. Turska brała czynny udział w pracy towarzystw wileńskich. Była członkinią Towarzystwa Przyjaciół Nauk, sekretarzem Sekcji Filologicznej Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej[178]. W 1930 roku do zbiorowej pracy *Wilno i Ziemia Wileńska* napisała studium *Język polski na Wileńszczyźnie*[179]. Przed II wojną światową przygotowała do druku pracę *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*, która miała być wydana w kolejnym XI tomie wydawnictwa seryjnego „Rozprawy i Materiały Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie", ale wybuch II wojny światowej i zajęcie Wilna przez wojsko sowieckie 17 września 1939 roku uniemożliwiły te starania. Praca została opublikowana w zbiorze *Studia nad polszczyzną kresową*, wydanym we Wrocławiu w 1982, tj. po śmierci autorki. W 1995 roku wydano ją również w Wilnie[180].

Podczas okupacji niemieckiej H. Turska uczestniczyła w tajnym nauczaniu i współpracowała z Armią Krajową. Po wojnie opuściła Wileńszczyznę i osiadła w Toruniu, gdzie podjęła pracę na Uniwersytecie im. Mikołaja Kopernika. Habilitowała się na podstawie pracy *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*, którą odtworzyła z zachowanych fragmentów. W latach 1962–1966 pracowała w Zakładzie Słowianoznawstwa Instytutu Języka Polskiego PAN. Zainteresowania naukowe H. Turskiej obejmowały polszczyznę kresową,

---

[177] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 910, Halina Turska. Zbiór dokumentów osobowych; H. Turska, *Język Jana Chodźki*, Wilno 1930.

[178] *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie" 1930, t. 7, z. 1–2, s. 405–406; *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu...*, t. 1, s. 255–256.

[179] H. Turska, *Język polski na Wileńszczyźnie*, w: *Wilno i Ziemia Wileńska*, t. 1, Wilno 1930, s. 219–225.

[180] Taż, *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*, w: *Studia nad polszczyzną kresową*, Wrocław 1982, t. 1, s. 19–121 (Prace Językoznawcze, nr 98); taż, *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie = О происхождении польскоязычных ареалов в Вильнюсском крае*. Вступительная статья и примечания Валерия Чекмонаса, Vilnius 1995.

polszczyznę Adama Mickiewicza, związki językowe polsko-litewskie i polsko-białoruskie, komparatystykę słowiańską i indoeuropejską. Była członkinią towarzystw i organizacji naukowych: Towarzystwa Naukowego w Toruniu, Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego i Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, a także członkinią Komitetu Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk. Zmarła w 1979 roku i została pochowana w Toruniu[181].

Antanas Valaitis (Antoni Wałajtis, 1890–1946), nauczyciel, literat, tłumacz, kierownik Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich. Urodził się 13 lipca 1890 roku we wsi Powojtupie (lit. Pavaitupiai) koło Szaków (lit. Šakiai) na Litwie. W 1910 roku ukończył seminarium nauczycielskie w Wejwerach (lit. Veiveriai - miasteczko położone w rejonie preńskim). Po ukończeniu nauki w seminarium pracował jako nauczyciel. W latach 1923–1926 studiował literaturę i psychologię w Montpellier we Francji[182]. W 1926 roku zamieszkał w Wilnie, gdzie nauczał języka litewskiego w Gimnazjum Witolda Wielkiego. Jednocześnie od 1930 roku był lektorem języka litewskiego w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie[183].

Brał udział w działalności licznych litewskich organizacji, był członkiem Litewskiego Towarzystwa Naukowego, współpracował z wydawnictwami litewskimi „Viltis", „Lietuvos žinios", „Lietuvos ūkininkas", „Lietuvos aidas", „Nepriklausomoji Lietuva", „Vairas", „Vilniaus aidas", „Vilniaus šviesa", „Vilniaus žodis". Opublikował prace o dziejach Litewskiego Towarzystwa Naukowego (Z okazji 25-lecia założenia towarzystwa)[184] w prasie litewskiej[185], a także o zasłużonym działaczu

---

[181] *Turska z Jabłońskich Halina (1901-1979) językoznawca, ST. Asystent USB, prof. UMK*, w: EZW, t. 1, s. 411.

[182] M. Jackiewicz, *Leksikon kultury litewskiej*, Warszawa 2005, s. 238; *Valaitis Antanas (1890 07 13 Pavaitupių kaime, Griškabūdžio valsčiuje - 1946 Karagandoje), pedagogas, kultūros istorikas, rašytojas*, w: *Žurnalistikos enciklopedija*, Vilnius 1997, s. 545; *Valaitis Antanas (1890–1946), lietuvių literatas*, w: T. Venclova, dz. cyt., s. 263.

[183] SNPwW... Plan wykładów. Dane na rok 1933/1934, Wilno 1934; SNPwW... Spis wykładów i grono... 1936/1937, Wilno 1936; SNPwW... Spis wykładów i grono... 1938/1939, Wilno 1938, s. 9–13.

[184] A. Valaitis, *Iš Lietuvių mokslo draugijos istorijos (25-mečiui L.M. D. darbo)*, Vilnius, 1932.

[185] Tenże, *Šimtas metų lietuvių periodinės spaudos*, Vilnius, 1932.

litewskim Danielu Olsejko (Alseika)[186]. Pisał również utwory sceniczne dla dzieci[187], tłumaczył na język litewski utwory Adama Mickiewicza, Johanna Wolfganga von Goethego, Victora Hugo, Nikołaja Gogola[188]. W 1939 roku wydał podręcznik i słowniczek języka litewskiego[189].

Po przejęciu Wilna przez Litwinów przez niepełny rok zarządzał Biblioteką Państwową im. Wróblewskich (4 listopada 1939–5 września 1940 roku)[190]. W 1941 roku został aresztowany i wywieziony do obozu w Karagandzie w Kazachstanie, gdzie zmarł w 1946 roku[191].

Eugeniusz Włodzimierz Waśkowski (1866–1942), prawnik, profesor Uniwersytetu Stefana Batorego, członek Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie. Pochodził ze szlachty wołyńskiej. Gimnazjum klasyczne ukończył w Odessie. W latach 1884–1888 studiował prawo na Cesarskim Uniwersytecie Noworosyjskim (Императорский Новороссийский университет) w Odessie[192]. W roku 1888 uzyskał na tymże uniwersytecie stopień kandydata prawa, został zaliczony do grona pomocników (aplikantów) adwokackich, a w roku 1894 jego nazwisko znalazło się na liście adwokatów przysięgłych okręgu Sądu Apelacyjnego w Odessie. W 1897 roku

---

[186] Tenże, *Gyvybės ir darbo mįslė: daktaro Danieliaus Alseikos atminimui: autoriaus leidinys*, Vilnius, 1936.

[187] Tenże, *Vaikų scena (5 scenos vaizdeliai iš vaikų gyvenimo, I-ji serija)*, Kaunas; Marijampolė, 1929.

[188] A. Mickevičius, *Ponas Tadas, arba Paskutinis užpuolimas Lietuvoje*, vertė A. Valaitis. (Jaunimo biblioteka, Nr. 21-22), Kaunas: Švyturys, 1924; J.W. Goethe, *Faustas: tragedija*; A. Valaičio vertimas (Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys, Nr 386), Kaunas: Švietimo m-jos Knygų leid. komisija, 1934; V. Hugo, *Amžių legenda*, vertė Antanas Valaitis, Vilnius: Vilniaus aidas, 1927–1930; N. Gogolis, *Tarasas Bulba*: apysaka, vertė A. Valaitis. (Skaitymų biblioteka, Nr 16), Kaunas: Švietimo m-ja, 1924.

[189] *Trumpos lietuvių kalbos pamokos ir žodynėlis*, sudarė A. Valaitis, Kaunas: Spaudos fondas, 1939.

[190] *Biblioteka im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk 1912–2012*, Vilnius 2012, s. 18.

[191] M. Jackiewicz, *Leksikon kultury litewskiej*, Warszawa 2005, s. 238.

[192] Obecnie Narodowy Uniwersytet Odeski im. Ilji Mecznikowa (ukr. Одеський національний університет імені І.І. Мечникова) – jedna z największych uczelni na Ukrainie, założona w 1865 roku przez cara Aleksandra II. Początek uczelni dała szkoła średnia im. Richelieu, która w II połowie XIX wieku została przekształcona w Cesarski Uniwersytet Noworosyjski (Императорский Новороссийский университет). W czasach radzieckich uniwersytet nosił nazwę Odeski Uniwersytet Państwowy im. I. Miecznikowa (Одесский государственный университет им. И.И. Мечникова).

E. Waśkowski obronił pracę magisterską i otrzymał stopień magistra prawa cywilnego na Uniwersytecie Kazańskim. Następnie rozpoczął wykłady w charakterze docenta na Uniwersytecie Noworosyjskim w Odessie. W tym samym czasie został członkiem komisji zajmującej się reformą ustroju sądownictwa i postępowania sądowego. W roku 1901 otrzymał stopień doktora prawa cywilnego, w roku 1904 został mianowany profesorem nadzwyczajnym, w 1906 roku - profesorem zwyczajnym i w tymże roku wybrany na prorektora. W 1909 roku, razem z rektorem, utracił swój urząd z powodu udziału studentów w wydarzeniach rewolucyjnych. Dopiero w 1917 roku, po rewolucji lutowej, Waśkowski wrócił na Uniwersytet Noworosyjski jako profesor zwyczajny. Został dziekanem Wydziału Prawa, a także honorowym sędzią pokoju. Po odrodzeniu się państwa polskiego chciał wrócić do kraju, ale mógł to uczynić dopiero po zakończeniu wojny polsko-sowieckiej.

Po przyjeździe do Polski E. Waśkowski osiadł w Wilnie, gdzie podjął pracę na odrodzonym Uniwersytecie Wileńskim jako profesor prawa cywilnego. W 1924 roku został kierownikiem Katedry Prawa Cywilnego, w następnym roku - dziekanem Wydziału Prawa i Nauk Społecznych na rok akademicki 1925/1926[193]. Był lubiany przez kolegów i studentów. Eugenia Gumowska, absolwentka Uniwersytetu Stefana Batorego wspominała, że profesor „wykładał niezwykle jasno, miał poczucie humoru, nigdy nie zanudzał, miał doskonałą metodę prowadzenia zajęć i wspaniale wprost uczył interpretacji prawa"[194].

Od 1930 roku E. Waśkowski brał udział również w pracy Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie (kierował podsekcją prawniczą), zaś w Szkole Nauk Politycznych wykładał prawo cywilne i prawo handlowe[195]. Ponadto był członkiem korespondentem Polskiej Akademii Umiejętności, członkiem rzeczywistym Towarzystwa Przyjaciół Nauk oraz Towarzystwa Prawniczego im. Ignacego Daniłowicza w Wilnie, od 1926 roku do wybuchu II wojny światowej

---

[193] I. Jaworski, dz. cyt., s. 265-266.

[194] E. Gumowska, *Moje studia prawnicze na Uniwersytecie Stefana Batorego*, w: *Z dziejów Almae Matris...*, s. 109.

[195] Sprawozdanie ogólne Prezesa Zarządu..., s. 257; *Sprawozdanie z działalności Wyższej Szkoły...*, s. 262; SNPwW... Spis wykładów i grono... 1936/1937, Wilno 1936; SNPwW... Plan wykładów. Dane na rok 1933/1934, Wilno 1934; SNPwW... Spis wykładów i grono... 1938/1939, Wilno 1938, s. 9-13.

brał udział w pracach Rady Prawniczej Ministerstwa Sprawiedliwości, od 1928 roku zasiadał w Komisji Kodyfikacyjnej RP. Był także sędzią honorowym przy wileńskim Sądzie Okręgowym. Wilno opuścił w czasie II wojny światowej. Zmarł 29 maja 1942 roku w Warszawie.

Zainteresowania naukowe E. Waśkowskiego obejmowały postępowanie cywilne oraz teorię prawa cywilnego. Do I wojny światowej jego prace, wydawane w języku rosyjskim, dotyczyły rosyjskiego prawa cywilnego (*Учебник гражданского права*, t. 1-2, 1894-1896; *Будущее русской адвокатуры*, 1895; *Задачи по русскому гражданскому процессу*, 1907; *Курс гражданского процесса*, 1913 i inne). W okresie międzywojennym E. Waśkowski pracował głównie nad zagadnieniami polskiego prawa cywilnego i z tej dziedziny wydał wiele ważnych prac (*Podręcznik procesu cywilnego*, 1932; *System procesu cywilnego*, 1932; *Istota procesu cywilnego*, 1936; *Teoria wykładni prawa cywilnego*, 1936; *Skarga, powództwo i prawo do ochrony sądowej*, 1937; *Istota czynności procesowych*, 1938). Opublikował liczne artykuły w „Roczniku Prawniczym Wileńskim" i „Wileńskim Przeglądzie Prawniczym"[196].

Władysław Wielhorski (1885-1967), politolog, historyk, członek Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej i dyrektor Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie, członek Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich. Urodził się 6 marca 1885 roku w majątku Żłobycze koło Żytomierza. Gimnazjum ukończył w Żytomierzu. W 1903 roku rozpoczął studia na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Uniwersytetu w Kijowie, z którego w 1907 roku został usunięty za udział w działalności nielegalnej. Wyjechał do Krakowa, gdzie w 1911 roku, po zdaniu egzaminów i złożeniu pracy magisterskiej *Organizacja majątku Żłobycz* ukończył celująco Studium Rolnicze na Uniwersytecie Jagiellońskim i jako stypendysta został przez tenże uniwersytet wysłany do Francji, pisał pracę

[196] E. Waśkowski, *Rozwój ustawodawstwa cywilnego w XIX wieku*, „Rocznik Prawniczy Wileński" 1925, t. 1, s. 89-116; tenże, *Przyznanie stron w procesie cywilnym (Z powodu projektu polskiej procedury cywilnej)*, tamże, 1928, t. 2, s. 1-32; tenże, *Zasady ustroju sądów (Z powodu wydania prawa o Ustroju Sądów Powszechnych)*, tamże, 1929, t. 3, s. 84-176; tenże, *Zasady procesu cywilnego*, tamże, 1930, t. 4, s. 265-381; tenże, *Źródło prawa rosyjskiego obowiązującego na Ziemiach Wschodnich*, „Wileński Przegląd Prawniczy" 1930, t. 1, nr 1, s. 10-13; nr 2, s. 49-53; nr 4, s. 115-118; nr 11, s. 321-325.

o syndykatach rolniczych we Francji, nagrodzoną następnie przez Studium Rolnicze Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

Po powrocie do kraju, w latach 1912–1914, pracował w organizacjach rolniczych. Pierwszą wojnę światową spędził w Bołczach (lit. Balčiai) na Żmudzi, gdzie jego teść, lekarz Lewoniewski, posiadał majątek. Wielhorski był żonaty z jego córką Celiną Lewoniewską. Przebywając na Żmudzi, Wielhorski zżył się z miejscowym ziemiaństwem i inteligencją polską, poznał ich zainteresowania, dążenia i troski, a także przyjrzał się bliżej życiu i kulturze ludu litewskiego[197].

W latach 1918–1920 Wielhorski służył w Wojsku Polskim. Z nastaniem pokoju zamieszkał z rodziną w Kownie. Włączył się aktywnie do działalności Polaków na Litwie Kowieńskiej, działał w różnych polskich organizacjach, na przykład w Centralnym Polskim Komitecie Wyborczym, Biurze Informacyjnym, Komitecie Polskim, Towarzystwie Szerzenia Oświaty Wśród Polaków w Kownie[198]. Jednocześnie współpracował z polską gazetą „Dzień Kowieński", na jej łamach zamieszczał artykuły o najważniejszych wydarzeniach politycznych w kraju i na arenie międzynarodowej oraz o życiu Polaków na Litwie Kowieńskiej, polemizował z nastawionymi antypolsko działaczami litewskimi, odpierał niewybredne napady prasy litewskiej[199]. „Artykuły Wielhorskiego, pisane z dużym talentem publicystycznym i polemiczną pasją, ukazujące się pod inicjałami W.W. niemal codziennie – zarówno w okresie wyborów, jak i później – były wyrazem opinii społeczeństwa

[197] LCVA, sygn. F. 175, ap. 7 (VIII B), b. 90, k. 8; B. Paszkiewicz, *Pod znakiem „Omegi"*, przyg. do druku i indeks oprac. A. Gałkowski, *Wstęp*, P. Łossowski, Warszawa 2003, s. 114; M. Jackiewicz, *Polacy na Litwie 1918–2000*, PSB, Warszawa 2003, s. 321–323.

[198] M. Jackiewicz, *Polskie życie kulturalne w Republice Litewskiej 1919–1940*, Olsztyn 1997, s. 114–115; K. Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, Białystok 1999, s. 137–139.

[199] W.W. [właśc: Władysław Wielhorski], *Finta La Comedia!* [O konferencji w Hadze], „Dzień Kowieński" 1922, nr 163, 26 VII, s. 1; tenże, *Apologia Murawjowa*, „Dzień Kowieński" 1922, nr 164, 27 VII, s. 1; tenże, *Przez spalony most* [O sporze litewsko-polskim o Wilno w Lidze Narodów], „Dzień Kowieński" 1922, nr 217, 29 IX, s. 1; tenże, *Za wcześnie* [o wystąpieniu faszystów we Włoszech], „Dzień Kowieński" 1923, nr 34, 13 II, s. 1; tenże, *Siewcy nienawiści* [o napadach nacjonalistów litewskich na polską szkółkę w Szydłowie na Żmudzi i tendencyjnym naświetleniu tego wydarzenia na łamach prasy litewskiej], „Dzień Kowieński" 1923, nr 276, 8 XII s. 1; tenże, *Sowiety w opałach* [O uznaniu przez rząd angielski Związku Sowieckiego *de jure* i wystawionych warunkach współpracy gospodarczej], „Dzień Kowieński" 1924, nr 30, 6 II, s. 1.

polskiego i zdobyły sobie wśród czytelników duże uznanie i popularność. „Wkrótce też wybitne zdolności, bystry umysł i wykształcenie naszego czołowego publicysty, zostały wykorzystane przez Polski Centralny Komitet Wyborczy, który zaprosił go do swego grona" – pisał później w swych wspomnieniach Bohdan Paszkiewicz, były redaktor „Dnia Kowieńskiego"[200]. Z tych samych powodów Wielhorski stał się niewygodny dla władz litewskich, które postanowiły wydalić go z Kowna. Pretekstem był konflikt Wielhorskiego z wpływowym działaczem litewskim Mykolasem Biržiśką, z którym często staczał walkę „na pióra". W kwietniu 1924 roku Wielhorski na rozkaz władz litewskich musiał niezwłocznie opuścić granice Litwy[201].

Wielhorski wraz z rodziną przeniósł się do Wilna i podjął pracę w Wileńskim Biurze Informacyjnym, którego zadaniem było gromadzenie i opracowanie materiałów dotyczących krajów sąsiednich[202]. W 1931 roku Wielhorski został powołany na dyrektora założonej w 1930 roku Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie. Nominację zatwierdził minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego pismem z 27 listopada 1931 roku Nr IV-N.S. 7831/31[203]. W roku następnym szkoła, na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z 17 października 1932 roku, została zaliczona do wyższych zakładów naukowych[204]. W 1933 roku decyzją Ministerstwa WR i OP z dn. 14 września zmieniono statut i nazwę szkoły na – Szkoła Nauk Politycznych przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie[205]. Na stanowisku dyrektora Wielhorski pracował do wybuchu II wojny światowej. W latach 1935–1938 był posłem na Sejm RP, pozostając równocześnie dyrektorem i prowadząc

[200] B. Paszkiewicz, dz. cyt., s. 114.

[201] W. Wielhorski, *Byt ludności polskiej...*; B. Paszkiewicz, dz. cyt., s. 115.

[202] M. Kornat, *Polska szkoła sowietologiczna...*, s. 548.

[203] SNPwW... Plan wykładów. Dane na rok 1933/1934, Wilno 1934.

[204] *Sprawozdanie z działalności Wyższej Szkoły...*, s. 261–266.

[205] Statut SNPwW..., zatwierdzony 19 II 1930 r. przez Ministra WR i OP S. Czerwińskiego (Nr IV SW-1010/30); zmieniony decyzją Ministerstwa WR i OP z 14 IX 1933 r., Nr IV-NS-4483/33, w: SNPwW..., Wilno 1934, s. 3–7; Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego o organizacji studiów w szkole Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej, tamże, s. 7–8.

wykłady w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie. Pełnił również obowiązki dyrektora Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej[206].

Zainteresowania naukowe W. Wielhorskiego dotyczyły głównie Litwy oraz stosunków polsko-litewskich. Jeszcze podczas swej bytności na Litwie Kowieńskiej opublikował kilka prac, poświęconych zagadnieniom politycznym i gospodarczym nowopowstałego państwa litewskiego[207]. Po przeniesieniu się do Wilna i podjęciu pracy w Biurze Informacyjnym Wielhorski zebrał i opracował materiały dotyczące położenia ludności polskiej w Republice Litewskiej. Zbiór materiałów, wydany drukiem w 1925 roku, zawierał skargi, wysyłane w 1924 roku przez Polaków do Ligi Narodów w sprawie pogwałcenia ich prawa w państwie litewskim[208]. W 1928 roku ukazała się książka W. Wielhorskiego *Litwa etnograficzna. Przyroda jako podstawa gospodarcza. Rozwój stosunków narodowościowych*[209], w 1930 roku w „Roczniku Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" - artykuł o sprawach terytorialnych w polityce Litwy[210]. W latach następnych Wielhorski opublikował kilka prac o procesach narodowościowych w Prusach Wschodnich i rozwoju świadomości narodowej Litwinów[211]. Szczególne zainteresowanie środowiska naukowego wywołała jego praca o polityce ekonomicznej Litwy, opublikowana w 1933 roku w miesięczniku „Polityka Narodów"[212].

---

[206] LCVA, sygn. F. 175, ap. 7 (VIII B), b. 90, k. 9.

[207] W. Wielhorski, *Państwowość Litwy etnograficznej wobec zagadnienia trwałego pokoju w Europie*, Warszawa 1919; tenże, *Granice ekonomiczne racjonalnej reformy agrarnej w Litwie: Referat wygłoszony i aprobowany na Walnym Zebraniu Związku Producentów Rolnych w Kownie 12 czerwca 1920 r.*, Kowno 1920; tenże, *Stan sprawy litewskiej na początku 1922 r.*, Warszawa 1922.

[208] Tenże, *Byt ludności polskiej...*

[209] Tenże, *Litwa etnograficzna...*

[210] Tenże, *Sprawy terytorialne w polityce Litwy*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej", Wilno 1933, t. 1, s. 1-50.

[211] Tenże, *Etnografiniai klausimai Rytų Prūsuose*, Kaunas 1931 (Vytauto Didžiojo universiteto Studentų lenkų susivienijimo leidinys); tenże, *Procesy narodowościowe w Prusach Wschodnich*, „Sprawy Narodowościowe" 1932, nr 1; tenże, *Warunki rozwoju świadomości narodowej Litwinów i powstania współczesnego państwa litewskiego (1861-1920)*, Lwów 1935 (odbitka z *Pamiętnika Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17-20 września 1935 r. Referaty*).

[212] Tenże, *Polityka ekonomiczna Litwy*, Warszawa 1933 (odbitka z „Polityka Narodów").

W 1934 roku na podstawie prac *Litwa etnograficzna. Przyroda jako podstawa gospodarcza. Rozwój stosunków narodowościowych* oraz *Polityka ekonomiczna Litwy* Rada Wydziału Rolniczego Uniwersytetu Jagiellońskiego przyznała Wielhorskiemu stopień naukowy doktora z zakresu ekonomii rolnej i historii gospodarczej Europy Wschodniej. Promotorem był prof. dr Stefan Purzycki. Zdaniem promotora, w pracach tych W. Wielhorski wykazał się jako poważny i rzetelny pracownik naukowy[213].

Przed II wojną światową ukazała się jeszcze jedna książka Wielhorskiego nosząca nazwę *Litwa współczesna*[214]. Książkę wydano w 1938 roku w Warszawie jako 17. tom Biblioteki Służby Geograficznej. Ukazaniu się książki sprzyjała ówczesna sytuacja polityczna. W marcu 1938 roku, pod naciskiem Polski, zostały nawiązane stosunki dyplomatyczne między Litwą a Polską i poczyniono pierwsze kroki w kierunku normalizacji stosunków między obu państwami, w wyniku czego wzrosło zainteresowanie polskiego społeczeństwa krajem, z którym łączyły go długie wieki wspólnych dziejów[215].

Książka Wielhorskiego *Litwa współczesna* została pozytywnie oceniona w ówczesnym środowisku naukowym. Na jej podstawie Wielhorski habilitował się w kwietniu 1939 roku na Uniwersytecie Stefana Batorego[216]. Minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego RP prof. Wojciech Świętosławski 16 czerwca 1939 roku zatwierdził habilitację Wielhorskiego i jego nominację na docenta ekonomii rolniczej i polityki agrarnej na Wydziale Rolniczym USB. Niestety, działalność w Wilnie zarówno samego Wielhorskiego, jak i Uniwersytetu Stefana Batorego dobiegała końca[217].

W latach II wojny światowej Wielhorski przeszedł drogę wielu przedstawicieli polskiej inteligencji na Ziemi Wileńskiej. W końcu 1939 roku po likwidacji Szkoły Nauk Politycznych i Uniwersytetu

---

[213] LCVA, sygn. F. 175, ap. 7 (VIII B), b. 90, k. 14.

[214] W. Wielhorski, *Litwa współczesna...*

[215] P. Łossowski, *Stosunki polsko-litewskie 1921–1939*, Warszawa 1997, s. 309–327; K. Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, Białystok 1999, s. 253–268.

[216] LCVA, sygn. F. 175, ap. 7 (VIII B), b. 90, Habilitacja dr. Władysława Wielhorskiego, k. 4–14.

[217] Tamże, k. 3.

Stefana Batorego w Wilnie stracił pracę, a po dojściu do władzy prosowieckiego rządu na Litwie w nocy z 11 na 12 lipca 1940 roku został aresztowany i uwięziony w Wilnie. Zarzucano mu, że był kierownikiem szkoły szpiegowskiej, należącej do Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego w Warszawie, zajmującego się wywiadem i dywersjami na terenie Związku Sowieckiego. Chociaż prowadzone brutalnymi metodami śledztwo tego nie zdołało udowodnić, był on przetrzymywany w więzieniu w Wilnie do wybuchu wojny sowiecko-niemieckiej. Po napaści Niemiec na Związek Sowiecki w czerwcu 1941 roku wywieziono Wielhorskiego w głąb Rosji do miasta Gorki (obecnie Niżnij Nowgorod). Zwolniony z więzienia po umowie Sikorski–Majski ciężko chory i wycieńczony Wielhorski dołączył do transportu Polaków, jadących do ośrodków formowania Wojska Polskiego w Azji Centralnej. Podczas postoju w Kujbyszewie (obecnie Samara) wizytujący transport ówczesny ambasador polski w ZSRR profesor Stanisław Kot zobaczył ciężko chorego Wielhorskiego i zaproponował leczenie w ambasadzie RP. Po dojściu do zdrowia Wielhorski pracował przez pewien czas w ambasadzie polskiej w Kujbyszewie, potem przez Teheran i Kair wyjechał do Londynu[218].

W Londynie Wielhorski rozwinął wszechstronną działalność społeczną. Był członkiem Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Stefana Batorego na Obczyźnie, Koła Kijowian, profesorem Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie (PUNO), członkiem Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie, Instytutu Badań Zagadnień Krajowych, prezesem Zrzeszenia Profesorów i Docentów, współtwórcą Związku Ziem Północno-Wschodnich i Ligi Niepodległości Polski, z jej ramienia zasiadał w Radzie Jedności Narodowej, należał do Rady Naczelnej Instytutu Wschodniego „Reduta". Kontynuował pracę naukowo-badawczą rozpoczętą w Wilnie, wydał w 1947 roku monografię *Polska a Litwa. Stosunki wzajemne w biegu dziejów*[219], opublikował wiele prac, dotyczących dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego w londyńskim

[218] R. Eckert [właśc. Roman Jurkowski], *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie*, „Spotkania" 1981, nr 16, s. 113–114; R. Dworek [właśc. Roman Jurkowski], *Instytut Europy Wschodniej (1930–1939)*, „Europa. Pismo Instytutu Europy Wschodniej" 1987, nr 1, s. 13–14; M. Jackiewicz, *Polacy na Litwie...*, s. 322.

[219] W. Wielhorski, *Polska a Litwa. Stosunki wzajemne w biegu dziejów*, London 1947.

„Alma Mater Vilnensis”[220], „Tekach Historycznych”[221], „Pamiętniku Kijowskim” i innych czasopismach emigracyjnych[222]. Pisał także o zagadnieniach Europy Środkowo-Wschodniej w czasach najnowszych, o losie Polaków i swoich własnych w niewoli sowieckiej[223].

Wielhorski zmarł 13 grudnia 1967 roku w Londynie. Stefan Mękarski, jego przyjaciel i współpracownik na emigracji, wspominał, że był to człowiek „skromny, bezinteresowny, wierzący i życzliwy, a zawsze surowy w ascezie codziennego obyczaju”[224].

Bolesław Ignacy Wilanowski (1885–1954), doktor teologii i prawa kanonicznego, profesor teologii fundamentalnej Uniwersytetu Stefana Batorego, wicedyrektor Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie. Urodził się 30/18 stycznia 1885 roku w rodzinie Józefa i Marcjanny ze Zwolińskich Wilanowskich w Bolimowie, powiat Łowiecki w Ziemi Warszawskiej[225]. Uczył się w II gimnazjum męskim i Seminarium Duchownym w Warszawie. W latach 1907–1911 studiował w Akademii Duchownej w Petersburgu, w latach 1912–1913 – na Uniwersytecie we Wrocławiu. Po studiach pracował jako nauczyciel w Łodzi, Gostyninie i w Warszawie[226]. Według zaświadczenia kierowniczki polskiego gimnazjum żeńskiego Marii Prószyńskiej w Łodzi, gdzie Wilanowski pracował w latach 1913–1915, zajęcia z nauk społecznych i języka łacińskiego prowadził z całą sumiennością, pracowitością

[220] Tenże, *Litwini, Białorusini i Polacy w dziejach kultury Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Alma Mater Vilnensis. Prace Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Stefana Batorego na Obczyźnie” 1951, t. 2, s. 1–157; tenże, *Narodowość Mickiewicza w świetle współczesnej socjologii i etnografii*, tamże, 1958, t. 5, s. 101–112.

[221] Tenże, *Wielkie Księstwo Litewskie w komunistycznej historii Polski*, „Teki Historyczne” 1956/1957, t. 8, s. 30–53; tenże, *Stosunki językowe, wyznaniowe i etniczne w Wielkim Księstwie Litewskim pomiędzy XIII a XVIII wiekiem*, tamże, 1964–1965, t. 13, s. 17–40.

[222] Tenże, *Ziemie ukrainne Rzeczypospolitej. Zarys dziejów*, Londyn 1959 (Odbitka z „Pamiętnik Kijowski” 1959, t. 1).

[223] Tenże, *Los Polaków w niewoli sowieckiej (1939–1956)*, Londyn 1956; tenże, *Wspomnienia z przeżyć w niewoli sowieckiej*, Londyn 1965; tenże, *Trzy pytania i trzy odpowiedzi. Prawda o deportacji Polaków pod panowaniem sowieckim*, Londyn 1964.

[224] S. Mękarski, *Prof. dr Władysław Wielhorski*, w: S. Portaski, *Zarys historii Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie*, Londyn 2009, s. 391–393.

[225] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 784, k. 38, Odpis świadectwa o urodzeniu Bolesława Wilanowskiego, 24 IX 1930.

[226] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 784, Wilanowski Bolesław. Zbiór dokumentów osobowych, k. 1, 2, 5, 6.

oraz zamiłowaniem do pracy pedagogicznej, a w czasie wojny, w ciężkich i krytycznych dla szkoły chwilach, pracował bezinteresownie, pozostawiając po siebie niezatartą pamięć i wdzięczność[227]. W lipcu 1918 na Uniwersytecie Jagiellońskim uzyskał stopień doktora teologii (*Doctoris S. Theologiae*)[228].

W 1919 roku B. Wilanowski podjął pracę na wskrzeszonym Uniwersytecie Wileńskim jako zastępca profesora na Wydziale Teologicznym USB, w 1920 roku został profesorem nadzwyczajnym. Jednocześnie w latach 1923–1926 redagował „Kwartalnik Teologiczny Wileński". W 1928 roku na Uniwersytecie Warszawskim uzyskał stopień doktora prawa kanonicznego (*Doctoris Iuris Canonici*), w roku 1929 został mianowany profesorem zwyczajnym teologii dogmatycznej fundamentalnej Uniwersytetu Stefana Batorego[229].

Równocześnie od 1930 roku pracował w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie. Wykładał stosunki wyznaniowe i kulturalne w ZSRR, organizację pracy naukowej i nauczania w ZSRR, zarys dziejów wyznaniowych i kulturalnych Ziem Wschodnich Rzeczypospolitej, prowadził ćwiczenia z metodologii pracy naukowej i wykładanych przedmiotów, kierował pisaniem prac dyplomowych. W 1937 roku został zastępcą dyrektora Szkoły Nauk Politycznych[230].

Ponadto B. Wilanowski brał czynny udział w pracy Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie: zasiadał w zarządzie, wygłaszał referaty na

---

[227] Tamże, k. 4, Zaświadczenie kierowniczki polskiego gimnazjum żeńskiego Marii Prószyńskiej w Łodzi, Łódź, 8 IV 1921.

[228] Tamże, k. 74, Odpis dyplomu doktora teologii (*Doctoris S. Theologicae*) w języku łacińskim, wydanego ks. Bolesławowi Wilanowskiemu 15 VII 1918 roku przez Uniwersytet Jagielloński w Krakowie.

[229] Tamże, k. 1, Wykaz osobisty członków grona nauczycielskiego Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, Wilno, 3 XII 1919; tamże, k. 9, Naczelnik Państwa mianował ks. Bolesława Wilanowskiego na mocy postanowienia z 30 VI 1920 r. profesorem nadzwyczajnym teologii dogmatycznej fundamentalnej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Stefana Batorego z ważnością od 1 VII 1920 roku; tamże, k. 34, Pan Prezydent RP mianował ks. prof. postanowieniem z 23 X 1929 roku profesorem zwyczajnym teologii dogmatycznej fundamentalnej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, Warszawa, 6 XI 1929; B. Żongołłowicz, *Wydział teologiczny Uniwersytetu Stefana Batorego w okresie 1919–1929*, Wilno 1931, s. 42–43.

[230] LCVA, sygn. F. 176, ap. 1, b. 7, 8, 12, 14; SNPwW... Plan wykładów. Dane na rok 1933/1934, Wilno 1934; SNPwW... Spis wykładów i grono... 1936/1937, Wilno 1936; SNPwW... Spis wykładów i grono... 1938/1939, Wilno 1938, s. 9–13.

posiedzeniach Wydziału III TPN (filozofia, historia i nauki prawno-społeczne), redagował naukowe czasopismo „Ateneum Wileńskie", wydawane przez Wydział III TPN, był jednym z organizatorów Sekcji Historii Najnowszej, powstałej w 1937 roku przy Wydziale III TPN w Wilnie. Zadaniem sekcji było prowadzenie systematycznych badań naukowych, dotyczących dziejów ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego po powstaniu styczniowym ze szczególnym uwzględnieniem walki o niepodległość. Sekcja nawiązała ścisłą współpracę z Wojskowym Biurem Historycznym, które na terenie Wilna miało swoją pracownię naukową[231]. Opublikował wiele prac dotyczących historii Kościoła i prawa kanonicznego[232].

Pod koniec II wojny światowej (w styczniu 1945 roku) B. Wilanowski znalazł się w Łodzi. Brał udział w organizacji Uniwersytetu Łódzkiego, a po jego powstaniu wykładał na tym uniwersytecie historię prawa i prawo kanoniczne[233].

Bronisław Wróblewski (1888–1941), profesor prawa Uniwersytetu Stefana Batorego oraz Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie, członek Towarzystwa Prawniczego im. Ignacego Daniłowicza, Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie i innych. Urodził się 13 listopada 1888 roku w Twerze (Rosja) w rodzinie Józefa Wróblewskiego i Julii ze Smolechowskich. Po uzyskaniu w V gimnazjum w Warszawie matury

---

[231] Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa... za rok 1937, Wilno 1938, s. 12–13; Zarys stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie w latach 1907–1932, Wilno 1932, s. 26, 35–41.

[232] B. Wilanowski, *List św. Polikarpa do Filipiensów: Studium patriologiczne*, Wilno 1921, (Wydawnictwa Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie); tenże, *Rozwój historyczny procesu kanonicznego*, t. 1, *Proces kościelny w starożytności chrześcijańskiej*, Wilno 1929, (Rozprawy Wydziału III Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 3); tenże, *Przegląd piśmiennictwa teologicznego z lat 1921 i 1922*, „Kwartalnik Teologiczny Wileński", R. 1, Wilno 1923, s. 149–175; tenże, *Polska, Włochy, nekrologia*, tamże, R. 3, Wilno 1925, s. 213–219; tenże, *Wśród książek*, tamże, R. 4, Wilno 1926, s. 93–100; tenże, *Dookoła nowego kodeksu: Przegląd literatury kanonicznej z ostatnich lat (1917–1925)*, tamże, s. 105–163; tenże, *Ustępstwa ze strony Kościoła na rzecz państwa poczynione w konkordacie z 10 lutego 1925 r. w świetle konkordatów innych*, „Rocznik Prawniczy Wileński" 1928, t. 2, s. 177–240; tenże, *Proces kościelny w starożytności chrześcijańskiej*, tamże, 1929, t. 3, s. 477–591; tenże, *Stosunek Kościoła do państwa w świetle ostatnich konkordatów*, tamże, 1930, t. 4, s. 107–208.

[233] J. Paszkiewicz-Mikinowa, *Wkład kadry naukowej Uniwersytetu Stefana Batorego w utworzenie i rozwój Uniwersytetu Łódzkiego*, w: *Z dziejów Almae Matris Vilnensis...*, s. 289–291; *Wilanowski Bolesław Ignacy (1885–1954)*, w: EZW, t. 1, s. 424.

(eksternistycznie) w 1910 roku podjął studia prawnicze na Uniwersytecie w Dorpacie, które ukończył w 1915 roku, uzyskując dyplom pierwszego stopnia[234].

Po studiach pracował jako asystent na uniwersytecie moskiewskim, od 1 sierpnia 1916 roku do maja 1918 był konsultantem wydziału prawnego Komitetu Polskiego Pomocy Ofiarom Wojny w Moskwie, jednocześnie w latach 1917–1918 wykładał na Wyższych Kursach dla pracowników administracyjno-sądowych i na Wyższych Kursach dla urzędników skarbowych[235].

Po zakończeniu I wojny światowej wrócił do Warszawy, w latach 1918–1921 pracował w Wydziale Prawnym Ministerstwa Praw Wewnętrznych w charakterze starszego referenta[236]. W lipcu 1920 roku, po napaści Rosji Sowieckiej na Polskę, Wróblewski mimo kalectwa (miał jedną nogę krótszą) chciał zaciągnąć się jako ochotnik do Wojska Polskiego, ale kierownik Ministerstwa Spraw Wewnętrznych odmówił mu zezwolenia na wstąpienia do armii ochotniczej, uważając za niezbędne pozostawienia go na dotychczasowym stanowisku, „gdyż interes Państwa Polskiego wymaga utrzymania w dobie obecnej organów administracji politycznej na najwyższym stopniu sprawności"[237].

W 1921 roku objął katedrę prawa i postępowania karnego na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w charakterze zastępcy profesora. W roku 1923 został mianowany profesorem nadzwyczajnym, w roku 1930 – profesorem zwyczajnym[238]. Wykładał także w powstałej w 1930 roku Szkole Nauk Politycznych przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie[239]. Był absolwentem Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego. Andrzej Święcicki o prof. Wróblewskim pisał, że cechowała go rzadka szczerość zainteresowań i uwzględnienie, obok

[234] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 786, k. 27, Curriculum Vitae Bronisława Wróblewskiego, Warszawa, 31 I 1919.

[235] Tamże, k. 5, 62, Wróblewski Bronisław. Zbiór dokumentów osobowych.

[236] Tamże, k. 3–5, 11, 12, 26, 44, 46, 49, 68, Wróblewski Bronisław. Zbiór dokumentów osobowych.

[237] Tamże, k. 51, Wróblewski Bronisław. Zbiór dokumentów osobowych.

[238] Tamże, k. 64, 91, 97, 98, 144, 145; I. Jaworski, dz. cyt., s. 270–271.

[239] SNPwW... Plan wykładów. Dane na rok 1933/1934, Wilno 1934; SNPwW... Spis wykładów i grono... 1936/1937, Wilno 1936; SNPwW... Spis wykładów i grono... 1938/1939, Wilno 1938, s. 9–13.

doskonałego rzemiosła prawniczego, aspektów filozoficznych, socjologicznych, etycznych[240]. Natomiast według wspomnień absolwentki Szkoły Nauk Politycznych, Niki Kłosowskiej, prof. Wróblewski był istnym postrachem studentów, zwłaszcza kobiet. „Mały, lekko kulawy i łysy, ale bardzo mądry, choć złośliwy. Na seminariach zadawał nam podstępne pytania, na które przeważnie nie dostawał zadowalających odpowiedzi" - wspominała N. Kłosowska[241].

B. Wróblewski opublikował liczne prace głównie z prawa karnego i socjologii[242]. W latach drugiej wojny światowej, po likwidacji Uniwersytetu Stefana Batorego przez władze litewskie, prof. B. Wróblewski pozostał bez pracy. Zmarł 26 sierpnia 1941 roku w Wilnie na atak serca, podczas rewizji mieszkania przez hitlerowców. Pochowany został na Cmentarzu na Rossie[243].

Seweryn Wysłouch (1900–1968), historyk prawa i dziejów społecznych, absolwent i pracownik Uniwersytetu Stefana Batorego, członek Towarzystwa Przyjaciół Nauk i Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich. Urodził się 19 marca 1900 roku w Pirkowiczach koło Drohiczyna jako jeden z dziewięciorga dzieci właściciela majątku Antoniego Izydora Wiktora Wysłoucha i Seweryny Julii Stefanii ze Skarżyńskich. Na chrzcie w parafialnym kościele w Janowie Kobrzyńskim nadano mu imiona Seweryn Wiktor Józef, z których później używał tylko pierwszego[244].

---

240 A. Święcicki, dz. cyt., s. 97.

241 N. Kłosowska, *Fragmenty wspomnień*, „Zeszyty Historyczne" 1993, t. 103, s. 156.

242 B. Wróblewski, *Przestępstwa tłumu*, Wilno 1922; tenże, *Wstęp do polityki kryminalnej*, Wilno 1922; tenże, *Penologia. Socjologia*, Wilno 1926; tenże, *Ideologia korporacji akademickich*, Wilno 1928; tenże, *Ujednostajnienie prawa karnego*, „Rocznik Prawniczy Wileński" 1929, t. 3, s. 417–476; tenże, *Stosunek społeczeństwa do przestępców*, „Wileński Przegląd Prawniczy" 1930, t. 1, nr 1, s. 14–16; tenże, *Studia z dziedziny prawa i etyki*, Wilno 1933; tenże, *Grupy współdziałania z prokuraturą w ZSRR*, „Wileński Przegląd Prawniczy" 1938, t. 9, nr 7, s. 233–234; tenże, *Studia z dziedziny prawa i etyki (autoreferat)*, „Rocznik Prawniczy Wileński" 1935, t. 7, s. 93–124; tenże, *Cześć, godność, honor*, „Rocznik Prawniczy Wileński" 1936, t. 8, s. 93–143; *Ogólna nauka o prawie: studia*, pod red. tegoż, Wilno 1938; tenże, *Zjawianie się norm stanowionych*, Wilno 1938; tenże, W. Świda, *Sędziowski wymiar kary w Rzeczypospolitej Polskiej: ankieta*, Wilno 1939.

243 EZW, t. 1, s. 430.

244 LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 921 (Wysłouch Seweryn. Zbiór dokumentów osobowych), k. 20, Odpis metryki chrztu Seweryna Wysłoucha, Janów Kobrzyński, 14 IV 1923.

Nauki pobierał początkowo w domu, następnie został uczniem rosyjskiego gimnazjum w Wilnie. W 1915 roku musiał przerwać naukę po ukończeniu V klasy, by razem z ojcem i braćmi pracować w zdewastowanym przez wypadki wojenne majątku w Pirkowiczach. W lipcu 1920 roku zgłosił się na ochotnika do Wojska Polskiego. Dostał przydział do dywizji gen. Lucjana Żeligowskiego, brał udział w walkach o Wilno[245].

Po nastaniu pokoju S. Wysłouch uczęszczał na Wojskowe Kursy Maturalne. Po uzyskaniu świadectwa dojrzałości w 1923 roku rozpoczął studia prawnicze na Uniwersytecie Stefana Batorego, które ukończył w 1927 roku, uzyskując dyplom magistra[246].

Po studiach pozostał na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych USB w katedrze Dawnego Prawa Sądowego Polskiego i Litewskiego jako asystent, potem jako adiunkt[247]. Ponadto, od 1930 roku w Szkole Nauk Politycznych wykładał kurs polityki narodowościowej ZSRR, prowadził ćwiczenia z historii ustroju Europy Wschodniej, z historii Polski i Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz zagadnienia białoruskie[248].

Zainteresowania naukowe S. Wysłoucha dotyczyły głównie historii, podziału terytorialnego, rozwoju gospodarczego i położenia prawnego wschodnich ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego. Pod kierunkiem prof. Stefana Ehrenkreutza napisał rozprawę doktorską na temat *Rozwój granic i terytorium powiatu Kobrzyńskiego do połowy XVI wieku*, którą obronił 12 marca 1931 roku na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych USB[249]. Profesor S. Ehrenkreutz opiniując pracę Wysłoucha, podkreślał ogrom zebranego materiału źródłowego i umiejętne jego

245 LCVA, sygn. F. 175, ap. 2 (VIB), b. 75, k. 2, Życiorys Seweryna Wysłoucha, Wilno, 22 V 1930.

246 LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 921, k. 13, Wysłouch Seweryn. Zbiór dokumentów osobowych.

247 Tamże, k. 28; *Wychowankowie Uniwersytetu Stefana Batorego. Biogramy i autobiogramy studentów*, red. nauk. i oprac. K. Puchowski, w: *Z dziejów Almae Matris...*, s. 416.

248 *Sprawozdanie z działalności Wyższej Szkoły...*, s. 262; SNPwW... Spis wykładów i grono... 1936/1937, Wilno 1936; SNPwW... Plan wykładów. Dane na rok 1933/1934, Wilno 1934; SNPwW... Spis wykładów i grono... 1938/1939, Wilno 1938, s. 9–13; J. Koredczuk, *Poglądy Seweryna Wysłoucha na temat mniejszości białoruskiej w II Rzeczypospolitej*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy. Rok 2016", 2016, t. 16, s. 290–305.

249 LCVA, sygn. F. 175, ap. 2 (VIB), b. 78, Doktoryzacja mgr. Seweryna Wysłoucha. Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB.

wykorzystanie, zdolność do wysuwania naukowych pytań i dawanie na nie odpowiedzi[250].

Rozprawa doktorska S. Wysłoucha została opublikowana w czasopiśmie „Ateneum Wileńskie" wydawanym przez Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie[251]. Na łamach „Ateneum Wileńskiego" opublikował również inne liczne prace z badanego zakresu[252].

Wysłouchowi kilkakrotnie przyznawano nagrody z funduszu im. Marszałka Józefa Piłsudskiego: w 1930 roku za pracę *Rozwój granic i terytorium powiatu Kobrzyńskiego do połowy XVI wieku* (nagroda w kwocie 550 zł), w 1931 roku – za pracę *Z dziejów Łosośny i jej posiadaczy XV–XVI w.* (nagroda w kwocie 200 zł), w 1933 roku – za pracę *Dobra Szereszewskie. Ze studiów nad podziałem terytorialnym W. Ks. Litewskiego przed reformą 1565–1566 r.* (nagroda w kwocie 300 zł)[253].

S. Wysłouch działał także w Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie, kierował Referatem mniejszości narodowościowych, uczestniczył w pracy Sekcji Historyczno-Prawnej[254]. W ramach programu badawczego Instytutu badał dzieje Białorusinów na Wileńszczyźnie, ich aspiracje kulturowe i polityczne, rolę Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi w białoruskim ruchu narodowym[255].

W serii książkowej Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w 1936 roku została wydana monografia S. Wysłoucha *Posługi komunikacyjne miast na prawie magdeburskim w Wielkim Księstwie Litewskim do połowy XVI w.*, oparta na badaniach źródłowych[256].

---

[250] Tamże, k. 8, Opinia promotora Stefana Ehrenkreutza o rozprawie doktorskiej mgr. Seweryna Wysłoucha pt. „Rozwój granic i terytorium powiatu Kobrzyńskiego do połowy XVI wieku", Wilno, 23 II 1931.

[251] S. Wysłouch, *Rozwój granic...*

[252] Tenże, *Z dziejów Łosośny...*; tenże, *Ziemia Oszmiańska na rubieży dwu kultur*, Wilno 1932; tenże, *Dobra Szereszewskie...*; tenże, *Dawne drogi Polesia...*

[253] LCVA, sygn. F. 175, ap. 2 (VIB), b. 66, k. 40, 44, 45, 47, Akta personalne starszego asystenta mgr. Seweryna Wysłoucha. Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB.

[254] *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu...*, t. 1, s. 253; Sprawozdanie ogólne Prezesa Zarządu..., s. 257.

[255] S. Wysłouch, *Białorusini na Ziemi Wileńskiej*, w: *Wilno i Ziemia Wileńska: zarys monograficzny*, Wilno 1930, t. 1, s. 250–261; tenże, *Rola Komunistycznej partii Zachodniej...*, R. 1932, t. 1, s. 174–240.

[256] Tenże, *Posługi komunikacyjne miast na prawie magdeburskim w Wielkim Księstwie Litewskim do połowy XVI w.*, Wilno 1936 (Prace sekcji historycznej Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie).

Na podstawie tej pracy Rada Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB na posiedzeniu odbytym 16 stycznia w 1937 roku postanowiła przyznać Wysłouchowi *veniam legendi* z historii prawa litewskiego. Uchwałę Rady Wydziału Prawa i Nauk Społecznych popartą przez Senat Akademicki USB 26 lutego 1937 roku zatwierdził minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego W. Świętochowski[257].

Na początku II wojny światowej S. Wysłouch został powołany do wojska, a po zajęciu Polski przez hitlerowskie Niemcy i Związek Sowiecki internowany na Litwie[258]. Po wydostaniu się z obozu opuścił Litwę i razem z rodziną zamieszkał na Kujawach. Ukrywając się przed Niemcami, pracował w młynie i w gospodarstwie rolnym. W 1945 roku, po zakończeniu wojny, podjął pracę w szkolnictwie, zorganizował szkołę powszechną we wsi Kopiaty, a następnie gimnazjum w Izbicy Kujawskiej, gdzie pracował jako nauczyciel historii. W roku akademickim 1945/46 został powołany na stanowisko profesora na Uniwersytecie Łódzkim, w lipcu 1946 roku objął Katedrę Historii Prawa Polskiego na Uniwersytecie Wrocławskim. Jednocześnie był założycielem i dyrektorem (1949–1953) wrocławskiego oddziału Instytutu Zachodniego oraz współzałożycielem Instytutu Śląskiego w Opolu, prowadził badania nad dziejami Śląska. Zmarł w 1968 roku we Wrocławiu i tam został pochowany na cmentarzu Grabiszyńskim[259].

Stanisław Franciszek Zajączkowski (1890–1977), historyk, archiwista, profesor Uniwersytetu Stefana Batorego i Uniwersytetu Łódzkiego. Urodził się 29 stycznia 1890 roku we Lwowie. Po ukończeniu I gimnazjum w Rzeszowie w 1908 roku rozpoczął studia historyczne na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu we Lwowie. Już podczas studiów przejawiał duże zainteresowanie pracą naukową. W 1914 roku

[257] LCVA, sygn. F. 175, ap. 2 (VIB), b. 131, Habilitacja dr. Seweryna Wysłoucha. Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB.

[258] Tamże, b. 66, k. 60, Zaświadczenie Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB w Wilnie [o pracy S. Wysłoucha na USB, wydane w celu przedstawienia władzom wojskowym w związku ze staraniem podjętym przez rodzinę dla uzyskania zwolnienia z obozu internowanych], Wilno 10 XI 1939.

[259] J. Leskiewicz, *Wysłouch Seweryn h. Odyniec (19.03.1900–7.02.1968)*, w: *Ziemianie polscy XX wieku. Życiorysy: Andrzejewicz–Żurawski*, Warszawa 1992, s. 162–163; H. Izdebski, *Wysłouch Seweryn (19 III 1900 Pirkowicze koło Drohiczyna–28 II 1968 Wrocław)*, w: *Słownik historyków polskich*, red. M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1994, s. 568.

przedstawił rozprawę doktorską pt. *Studia nad dziejami Żmudzi w wieku XIII i XIV* oraz zdał egzamin z historii polskiej i powszechnej. Jednak do promocji nie doszło, gdyż po wybuchu I wojny światowej został powołany do wojska. Wrócił do Lwowa dopiero w 1920 roku. Po powrocie z wojska pracował jakiś czas w Archiwum Kapituły Metropolitalnej obrządku łacińskiego, we wrześniu 1921 roku otrzymał posadę w Archiwum Państwowym we Lwowie[260].

Pracując w archiwum, S. Zajączkowski kontynuował badania naukowe. W listopadzie 1921 roku na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie obronił pracę doktorską, w 1926 roku (1 lutego–30 czerwca) na tymże uniwersytecie pełnił w zastępstwie obowiązki starszego asystenta w Zakładzie Nauk Pomocniczych Historii. W roku akademickim 1927/1928 odbywał staż we Francji. Zbierał materiały w Bibliotece Narodowej w Paryżu i archiwum w Dijon, uczęszczał na wykłady i seminaria z zakresu historii średniowiecznej powszechnej do *Ecole Practique des Hautes Etudes* i *Ecole de Chartres*. W 1930 roku habilitował się w zakresie historii średniowiecznej na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Opublikował liczne prace z historii politycznej Polski w wiekach średnich, dziejów Litwy i Zakonu Krzyżackiego[261].

W roku 1932 S. Zajączkowski został powołany na Katedrę Historii Średniowiecznej i Nauk Pomocniczych Historii na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, w 1936 roku na tymże uniwersytecie został profesorem zwyczajnym[262]. Czynnie

---

[260] LCVA, sygn. F. 175, ap. 5 (IVB), b. 314, k. 12, Curriculum Vitae Stanisława Zajączkowskiego...

[261] S. Zajączkowski, *Przymierze polsko-litewskie 1325 roku*, „Kwartalnik Historyczny" 1925, t. 40, s. 567–617; tenże, *Władysław Łokietek, odnowiciel państwa polskiego*, Lwów 1926; tenże, *Przyczynki do hipotezy o pochodzeniu dynastii Giedymina ze Żmudzi*, „Ateneum Wileńskie" 1927, t. 4, s. 392–416; tenże, *Wilhelm de Machaut i jego wiadomości do dziejów Polski i Litwy w XIV w.*, „Kwartalnik Historyczny" 1929, t. 43, s. 217–228; tenże, *Polska a Zakon Krzyżacki w ostatnich latach Władysława Łokietka*, Lwów 1929; tenże, *W sprawie zajęcia Podlasia przez Giedymina*, „Ateneum Wileńskie" 1929, t. 6, s. 1–7; tenże, *Witold wielki książę litewski 1430–1930*, „Ateneum Wileńskie" 1930, t. 7, s. 455–468; tenże, *Dzieje Litwy pogańskiej do roku 1386*, Lwów 1930; tenże, *Żmudź w początkach unii polsko-litewskiej*, Lwów 1930.

[262] LCVA, sygn. F. 175, ap. 5 (IVB), b. 314, k. 12, Curriculum Vitae Stanisława Zajączkowskiego...; tamże, k. 18, Protokół nr 11 z posiedzenia Rady Wydziałowej Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie z 17 VI 1926 roku w sprawie

uczestniczył w działalności wielu towarzystw i instytucji naukowych. Był członkiem Towarzystwa Naukowego we Lwowie, Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, współpracownikiem (od 1931 roku) Komisji Historycznej Polskiej Akademii Umiejętności, wiceprezesem (od 1933 roku) Oddziału Wileńskiego Polskiego Towarzystwa Historycznego[263]. W okresie wileńskim kontynuował badania dziejów Litwy i Zakonu Krzyżackiego i publikował prace z tego zakresu[264].

W czasie II wojny światowej pozostawał w Wilnie. Po zamknięciu Uniwersytetu Stefana Batorego przez władze litewskie prowadził tajne zajęcia ze studentami[265]. We wrześniu 1943 roku został aresztowany i wywieziony do obozu koncentracyjnego w Prowieniszkach pod Kownem, po pewnym czasie zwolniony[266]. Po wojnie wyjechał do Polski i osiadł w Łodzi. W latach 1945-1960 pracował na Uniwersytecie Łódzkim. Zmarł w 1977 roku[267].

Władysław Marian Zawadzki (1885-1939), ekonomista, profesor Uniwersytetu Stefana Batorego, członek Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie. Urodził się w Wilnie, pochodził ze słynnej rodziny księgarzy i wydawców wileńskich. Po ukończeniu gimnazjum w Wilnie, w latach 1903-1905, studiował nauki przyrodnicze, a następnie humanistyczne, kolejno w Moskwie, Lipsku i Krakowie. W 1905 roku

mianowania profesora nadzwyczajnego S. Zajączkowskiego profesorem zwyczajnym; tamże, k. 7-11, Referat Komisji wybranej do opracowania wniosku w sprawie mianowania prof. nadzwyczajnego S. Zajączkowskiego profesorem zwyczajnym; LCVA, sygn. F. 175, ap. 5 (IVB), b. 314, k. 6, Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie do p. Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przez Rektorat (w sprawie mianowania profesora nadzwyczajnego S. Zajączkowskiego profesorem zwyczajnym), Wilno, 4 VII 1936.

[263] LCVA, sygn. F. 175, ap. 5 (IVB), b. 314, k. 12, Curriculum Vitae Stanisława Zajączkowskiego...

[264] S. Zajączkowski, *Zarys dziejów Zakonu Krzyżackiego w Prusach*, Toruń 1934; tenże, *Podbój Prus i ich kolonizacja przez Krzyżaków*, Toruń 1935; *Przegląd badań nad dziejami Litwy do 1385 r.*, Lwów 1935; tenże, *Litewski ruch naukowy w zakresie historii: Próba charakterystyki*, Lwów 1935; tenże, *Studia nad procesami Polski i Litwy z Zakonem Krzyżackim w latach 1420-1423*, „Ateneum Wileńskie" 1937, t. 12, s. 282-403.

[265] L. Zasztowt, dz. cyt., s. 75-79, 118.

[266] H. Pasierbska, *Ponary: największe miejsce kaźni koło Wilna (1941-1944)*, Warszawa 1993, s. 46-48.

[267] L. Zasztowt, dz. cyt., s. 78.

brał udział w działalności rewolucyjnej i pod groźbą represji zmuszony był opuścić kraj. W latach 1905–1914 studiował nauki społeczne i ekonomiczne w Paryżu i Londynie.

W 1914 roku przed samym wybuchem wojny wrócił do Wilna. W czasie I wojny światowej Zawadzki pracował jako nauczyciel w polskim gimnazjum, działał również w Komitecie Obywatelskim w Wilnie (1914-1917), w roku 1917 wyjechał do Warszawy, gdzie wykładał ekonomię polityczną na Politechnice i w Wyższej Szkole Handlowej. Jednocześnie był delegatem Komitetu Polskiego w Wilnie przy władzach polskich w Warszawie, a od czerwca do października 1918 roku członkiem Rady Stanu Królestwa Polskiego. W 1919 roku pojechał z delegacją do Paryża w celu nawiązania współpracy pomiędzy Naczelnikiem Państwa Józefem Piłsudskim a Komitetem Narodowym Polskim, w związku z paryską konferencją pokojową[268].

W 1919 roku W. Zawadzki wrócił do Wilna i podjął pracę na odrodzonym Uniwersytecie Wileńskim, gdzie objął katedrę ekonomii politycznej. Po napaści Rosji Sowieckiej na Polskę w 1920 roku zaciągnął się do Wojska Polskiego. Po nastaniu pokoju W. Zawadzki kontynuował pracę na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie, był prodziekanem (1919–1922) i dziekanem (1922–1924) Wydziału Prawa i Nauk Społecznych. W czasie pracy na USB sumiennie pełnił obowiązki pedagogiczne, zachęcał swych uczniów do pracy naukowej. Pod jego kierownictwem napisali prace habilitacyjne dr Witold Krzyżanowski oraz dr Stanisław Swianiewicz[269].

W 1925 roku W. Zawadzki został członkiem Komisji Stabilizacyjnej w Wyższej Szkole Handlowej w Warszawie, od 1928 roku wykładał w tejże szkole ekonomię polityczną. W grudniu 1929 roku był mianowany dyrektorem Izby Przemysłowo-Handlowej w Wilnie, na którym to stanowisku pozostawał do sierpnia 1931 roku, tj. do powołania go na

---

[268] *Ś. p. prof. Władysław Zawadzki*, „Słowo" 1939, nr 67 (5349), 9 III, s. 1; *Zmarł prof. Władysław Zawadzki*, „Kurier Wileński" 1939, nr 68 (4741), s. 1.

[269] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 108, k. 7–11, Dziekanat Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie do pana Ministra WR i OP w Warszawie [w sprawie mianowania prof. Władysława Zawadzkiego profesorem honorowym USB], Wilno, 18 XII 1935; I. Jaworski, dz. cyt., s. 266-267; *Wychowankowie Uniwersytetu Stefana Batorego. Biogramy i autobiogramy studentów*, red. nauk. i oprac. K. Puchowski, w: *Z dziejów Almae Matris...*, s. 418.

stanowisko wiceministra skarbu. Był również członkiem Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie, międzynarodowego towarzystwa naukowego „Societe Economique", mającego centralną siedzibę w Londynie, Towarzystwa Ekonomistów i Statystów[270].

W. Zawadzki publikował prace głównie z teorii ekonomii. Jego pierwsza znacząca praca *Zastosowanie matematyki do ekonomii politycznej* ukazała się w roku 1914 w języku francuskim w Paryżu i w języku polskim - w Wilnie[271]. Wymieniona książka stała się jednym z podstawowych dzieł ówczesnej ekonomii matematycznej i zyskała W. Zawadzkiemu uznanie w środowisku naukowym[272]. W 1919 roku wydał zbiór wypisów z dzieł autorów polskich i obcych, mający ułatwić studentom zgłębianie doktryn w zakresie wartości i ceny[273]. W 1923 roku ukazało się drugie dzieło W. Zawadzkiego - *Teoria produkcji*[274]. W pracy tej usiłował uchwycić związek, jaki zachodzi pomiędzy prawidłowością produkcji, to znaczy stałym wykorzystywaniem tych samych kategorii możliwości produkcyjnych a warunkami pozagospodarczymi życia społecznego. Chodziło mu o uchwycenie związków wzajemnej zależności, które łączą zjawiska gospodarcze z jednej strony, a zjawiska psychologiczne, religijne, ustrojowo-polityczne, techniczne, prawne itp. z drugiej[275]. Oprócz dzieł już wymienionych W. Zawadzki opublikował w wydawnictwach polskich i zagranicznych wiele artykułów poświęconych omówieniu poszczególnych zagadnień z dziedziny ekonomii politycznej, w tym artykuł *O pojęciu wartości zamiennej* w „Roczniku Prawniczym Wileńskim"[276].

---

[270] *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu...*, t. 1, s. 253; *Zmarł prof. Władysław Zawadzki...*, s. 1.

[271] W. Zawadzki, *Zastosowanie matematyki do ekonomii politycznej*, Wilno 1914.

[272] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 108, k. 8-9, Dziekanat Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie do pana Ministra WR i OP w Warszawie [w sprawie mianowania prof. Władysława Zawadzkiego profesorem honorowym USB], Wilno, 18 XII 1935.

[273] W. Zawadzki, *Wartość i cena*, Warszawa 1919.

[274] Tenże, *Teoria produkcji*, Warszawa 1923.

[275] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 108, k. 10, Dziekanat Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie do pana Ministra WR i OP w Warszawie [w sprawie mianowania prof. Władysława Zawadzkiego profesorem honorowym USB], Wilno, 18 XII 1935.

[276] W. Zawadzki, *O pojęciu wartości zamiennej*, „Rocznik Prawniczy Wileński" 1925, t. 1, s. 70–88.

W 1931 roku W. Zawadzki został mianowany wiceministrem skarbu, w 1932 roku – ministrem bez teki, w latach 1932–1935 – był ministrem skarbu. Sprawował te funkcje w bardzo trudnym czasie światowego kryzysu gospodarczego. Będąc na stanowisku ministra, sporządzał notatki, w których opisywał działania podejmowane przez rząd w celu ratowania budżetu państwa i poszczególnych zakładów przemysłowych. W 2010 roku jego notatki zatytułowane *Dziennik* zostały wydane w Warszawie[277].

W październiku 1935 roku W. Zawadzki przeszedł na emeryturę. W tymże roku został mianowany profesorem honorowym Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego[278]. W 1936 roku wrócił do pracy pedagogicznej. Wykładał ekonomię polityczną w Szkole Głównej Handlowej w Warszawie.

W. Zawadzki zmarł 8 marca 1939 roku w Warszawie. Zgodnie z wyrażoną za życie wolą pochowano go w Wilnie. Uroczysty pogrzeb w Wilnie stał się wyrazem szacunku i pamięci wilnian dla byłego profesora. W dniu 11 marca o godz. 9 trumnę ze zwłokami zmarłego eksportowano z dworca kolejowego do kościoła św. Jana, gdzie o godz. 10 odprawiono nabożeństwo żałobne, w którym uczestniczyli przedstawiciele Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, Izby Przemysłowo-Handlowej w Wilnie, władze Uniwersytetu Stefana Batorego z rektorem ks. prof. Aleksandrem Wóycickim, profesorowie i liczna młodzież akademicka. Po nabożeństwie na uniwersyteckim dziedzińcu Piotra Skargi odbyło się pożegnanie zmarłego. Przemawiali: rektor USB ks. prof. Aleksander Wóycicki, prof. Edward Lipiński z Warszawy w imieniu Senatu Szkoły Głównej Handlowej, prof. Stanisław Swianiewicz w imieniu uczniów Zmarłego i inni. Po zakończeniu przemówień ruszył kondukt żałobny z dziedzińca Piotra Skargi na cmentarz Św. Piotra i Pawła na Antokolu, gdzie pochowano go w grobowcu rodzinnych[279].

---

[277] Tenże, *Dziennik*, wstęp i oprac. J. Mierzwa, Kraków 2010.

[278] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 108, k. 7–11, Dziekanat Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie do pana Ministra WR i OP w Warszawie [w sprawie mianowania prof. Władysława Zawadzkiego profesorem honorowym USB], Wilno, 18 XII 1935.

[279] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (IBb), b. 108, k. 26, Kurenda w sprawie pogrzebu śp. profesora Władysława Zawadzkiego, Wilno, 9 III 1939 r.; *Uroczystości pogrzebowe śp. ministra Władysława Zawadzkiego*, „Słowo" 1939, nr 69 (5351), 11 III, s. 3; *Pogrzeb śp. profesora Władysława Zawadzkiego*, „Kurier Wileński" 1939, nr 71 (4747), 12 III, s. 3.

Marian Zdziechowski (1861-1938), literaturoznawca, filozof, profesor Uniwersytetu Stefana Batorego. Urodził się w Nowosiołkach koło Mińska w rodzinie ziemiańskiej jako najstarszy syn Edmunda Zdziechowskiego i Heleny z Pułjanowskich. Po ukończeniu gimnazjum w Mińsku w 1879 roku rozpoczął studia filologiczne na uniwersytecie w Petersburgu, zakończył je w Dorpacie (obecnie Tartu w Estonii) w styczniu 1883 roku, uzyskując dyplom kandydata filologii słowiańskiej[280]. Potem studiował literaturę powszechną w Genewie oraz pogłębiał wiedzę z filologii słowiańskiej na uniwersytetach w Grazu i Zagrzebiu. Po studiach zagranicznych wrócił do Petersburga, ale w roku 1888 przeniósł się do Krakowa, gdzie rozpoczął pracę dydaktyczno-naukową na Uniwersytecie Jagiellońskim. Pracując na tej uczelni, zdobył kolejne stopnie naukowe i tytuły: stopień doktora w 1889 roku, doktora habilitowanego w 1894 roku, tytuł profesora nadzwyczajnego w 1899 roku, profesora zwyczajnego w 1906 roku[281]. Był też członkiem Akademii Umiejętności (od 1903 roku członkiem korespondentem, od 1909 roku członkiem zwyczajnym), założycielem i prezesem Klubu Słowiańskiego, członkiem Związku Literackiego oraz wielu towarzystw naukowych w kraju i zagranicą[282].

W okresie krakowskim wydał wiele prac poświęconych literaturze polskiej i europejskiej, filozofii oraz kulturze politycznej w Rosji, m.in.: *Mesjaniści i słowianofile* (uznana za rozprawę doktorską), *Byron i jego wiek* (stała się podstawą kolokwium habilitacyjnego); *Pesymizm, romantyzm a podstawy chrześcijaństwa*; *Szkice literackie*[283]. Pomniejsze prace publikował na łamach „Biblioteki Warszawskiej", „Bluszczu", „Czasu",

---

280 VUB, RS, sygn. F. 33-34; F. 33-35.

281 Tamże, sygn. F. 33-36; W. Piotrowicz, *Marian Zdziechowski w pięćdziesięciolecie twórczości pisarskiej*, Wilno 1934, s. 11.

282 Tamże, sygn. F. 33-38; F. 33-1068; I. Burzacka, *Ideał a rzeczywistość: O krytyce moralistycznej Mariana Zdziechowskiego*, Warszawa i in., 1982, s. 12-16.

283 M. Zdziechowski, *Mesjaniści i słowianofile: Szkice z psychologii narodów słowiańskich*, Kraków 1888, s. 339; tenże, *Byron i jego wiek*, t. 1-2, Kraków 1894-1897; tenże, *Szkice literackie*, Warszawa-Kraków 1900; tenże, *Pestis perniciosissima: Rzecz o współczesnych kierunkach myśli katolickiej*, Warszawa 1905; tenże, *Pestis perniciosissima: Ein Baiträge zur Charakteristik der modernen Strömungen in Katholizismus*. Aus dem polischen übers. von H. Glück, Wien 1905; tenże, *Die Grundprobleme Russlands: Literarisch-politische Skizzen*. Aus dem polischen übers. Von Adolf Stylo, Wien-Leipzig 1907; tenże, *Wizja Krasińskiego: Ze studiów nad literaturą i filozofią polską*, Kraków-Warszawa 1912; tenże, *Pesymizm, romantyzm a podstawy chrześcijaństwa*, t. 1-2, Kraków 1914-1915.

„Niwy", „Przeglądu Literackiego", „Przeglądu Polskiego", „Przeglądu Powszechnego", „Świata" oraz petersburskiego „Kraju"[284].

Lata I wojny światowej M. Zdziechowski spędził w swoich stronach rodzinnych na ziemi mińskiej, zaś w czerwcu 1918 roku przeniósł się do Wilna. Zamieszkał z rodziną na Antokolu, w kamieniczce należącej do jego żony Marii. Oprócz tej kamieniczki Zdziechowscy posiadali majątek Suderwa (obecnie Sudervė) pod Wilnem i połowę folwarku w Święcianach (obecnie Švenčionys)[285].

Po osiedleniu się w Wilnie M. Zdziechowski razem z innymi inicjatorami pracował nad wskrzeszeniem Uniwersytetu Wileńskiego. W październiku 1919 roku został profesorem Katedry Literatury Powszechnej, w latach 1921–1922 był dziekanem Wydziału Humanistycznego, a w latach 1925-1926 rektorem Uniwersytetu Stefana Batorego. Ponadto od 1930 roku w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie prowadził wykłady nt. prądów umysłowych i literackich w Rosji przedbolszewickiej. Cieszył się dużym uznaniem kolegów i słuchaczy[286]. Zdziechowski dużo pisał i publikował. Ukazały się takie jego prace, jak: *Wpływy rosyjskie na duszę polską*; *Europa, Rosja, Azja*; *Chateaubriand i Napoleon*; *W obliczu końca* oraz wiele innych[287].

M. Zdziechowski był członkiem i prezesem (1933–1938) Towarzystwa Przyjaciół Nauk, członkiem Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie, prezesem Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich (1924-1938), założycielem i członkiem Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich[288].

---

[284] I. Burzacka, dz. cyt., s. 15.

[285] Z. Opacki, *Między uniwersalizmem a partykularyzmem: Myśl i działalność społeczno-polityczna Mariana Zdziechowskiego 1914–1938*, Gdańsk 2006.

[286] C. Zgorzelski, *Polonistyka i filologia klasyczna na Uniwersytecie Stefana Batorego*, w: *Z dziejów Almae Matris Vilnensis...*, s. 74; I. Sławińska, *Uniwersytet Stefana Batorego wszechnica otwarta i europejska*, tamże, s. 250; *Sprawozdanie z działalności Wyższej Szkoły*, s. 262; SNPwW... Spis wykładów i grono... 1936/1937, Wilno 1936; SNPwW... Plan wykładów. Dane na rok 1933/1934, Wilno 1934; SNPwW... Spis wykładów i grono... 1938/1939, Wilno 1938, s. 9–13.

[287] M. Zdziechowski, *Gloryfikacja pracy: Myśli z pism i o pismach Stanisława Brzozowskiego*, Kraków 1920; tenże, *Wpływy rosyjskie na duszę polską*, Kraków 1920; tenże, *Europa, Rosja, Azja: Szkice polityczno-literackie*, Wilno 1923; tenże, *Chateaubriand i Napoleon*, Wilno 1932; tenże, *Od Petersburga do Leningradu*, Wilno 1934; tenże, *Chateaubriand i Bourbonowie*, Wilno 1934; tenże, *W obliczu końca*, Wilno 1937, XII, s. 361, wyd. II uzupełnione, Wilno 1938.

[288] LMAVB, RS, sygn. F 75-21, k. 118-120, Lista członków Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie; *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu...*,

Zdziechowski zmarł 5 października 1938 roku. Został pochowany na Cmentarzu Wojskowym na Antokolu w Wilnie obok żony Marii z Kotkowiczów[289]. Prezes Zarządu Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej prof. S. Ehrenkreutz wspominając Zdziechowskiego, podkreślał, że od chwili powstania Instytutu był on członkiem Rady Administracyjnej, brał czynny udział w jej działaniach, żywo interesując się przebiegiem prac naukowych i pedagogicznych[290].

Po II wojnie światowej Zdziechowski jako krytyk bolszewizmu i wszelkich innych reżimów totalitarnych (a także jego dorobek naukowy) został zapomniany. Dopiero osłabienie i upadek systemu komunistycznego na przełomie wieku XX i XXI dał polskim uczonym możliwość zajęcia się spuścizną naukową i pisarską tego wielkiego człowieka, wychowawcy młodzieży i myśliciela, co zaowocowało ukazaniem się wielu mniejszych lub większych prac poświęconych jego myśli i działalności społeczno-politycznej[291].

Maria Znamierowska-Prüfferowa (1898–1990), etnograf, pracownik Uniwersytetu Stefana Batorego i Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie, profesor Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, twórca i wieloletni dyrektor Muzeum Etnograficznego w Toruniu. Urodziła się 13 maja 1898 roku w Kibartach na Litwie jako córka celnika Stanisława Henryka Znamierowskiego i jego małżonki i z Andrzejewskich[292].

---

s. 253; Sprawozdanie ogólne Prezesa Zarządu..., s. 257; Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa... za rok 1933, Wilno 1934, s. 7; Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa... za rok 1938, Wilno 1939, s. 6.

[289] *Nauka polska w żałobie. Zgon prof. Mariana Zdziechowskiego*, „Dziennik Kresowy" 1938, 7 X; *Pogrzeb wielkiego uczonego [prof. Mariana Zdziechowskiego]*, „Czas" 1938, 9 X; *Pogrzeb śp. Mariana Zdziechowskiego*, „Gazeta Polska" 1938, 9 X; *Zwłoki śp. prof. Mariana Zdziechowskiego złożono na wieczny spoczynek*, „Głos Narodowy" 1939, 9 X.

[290] LMAVB, RS, sygn. F. 9, b. 3299, k. 4r, Sprawozdanie Prezesa Zarządu...

[291] Z. Opacki, *W kręgu Polski, Rosji i Słowiańszczyzny. Myśl i działalność społeczno-polityczna Mariana Zdziechowskiego do 1914 roku*, Gdańsk 1996; tenże, *Między uniwersalizmem...*; J. Skoczyński, *Pesymizm filozoficzny Mariana Zdziechowskiego*, Wrocław 1983; tenże, *Wartość pesymizmu*, Kraków 1994; I. Burzacka, dz. cyt., E. Wesołowska, *Działać przed katastrofą. O poglądach społecznych i politycznych Mariana Zdziechowskiego*, Toruń 1994; J. Krasicki, *Eschatologia i mesjanizm. Studium światopoglądu Mariana Zdziechowskiego*, Wrocław 1994; D. Barbaszyński, *Między racjonalizmem a mistycyzmem. Problem przestrzeni etycznej w poglądach filozoficznych Mariana Zdziechowskiego*, Olsztyn 1999; L. Gawor, *Katastrofizm w polskiej myśli społecznej i filozofii 1918–1939*, Lublin 1999.

[292] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (Bb), b. 889, k. 68, Zaświadczenie o urodzeniu (odpis).

Maria maturę zdała w 1915 roku w Lipawie na Łotwie. W tym samym roku wyjechała do Kijowa, gdzie uczęszczała na Wyższe Kursy Żeńskie oraz na zajęcia w Polskim Kolegium Uniwersyteckim. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości przeniosła się do Warszawy. W roku akademickim 1920/1921 rozpoczęła studia na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, ale po zakończeniu drugiego roku musiała je przerwać z powodu choroby. W 1926 roku wróciła na studia, wybrała jednak inny kierunek - etnologię na Wydziale Humanistycznym USB, którą ukończyła w 1932 roku ze stopniem magistra filozofii w zakresie etnografii i etnologii. Pracę magisterską pt. *Rybołówstwo jezior trockich* napisała pod kierownictwem prof. Cezarii Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowej.

W 1927 roku, tj. jeszcze w czasie studiów, rozpoczęła pracę w Muzeum Etnograficznym USB początkowo w charakterze młodszej asystentki, od roku 1932 - starszej asystentki. W roku 1933 została kustoszem tego muzeum[293]. Jako pracownik muzeum prowadziła badania terenowe, gromadziła zbiory i dokumentację dla muzeum, często wyjeżdżała w celach naukowych do Szwecji, Norwegii, Finlandii, Estonii, Litwy i Łotwy[294].

Jednocześnie od 1935 roku Znamierowska-Prüfferowa, w Szkole Nauk Politycznych przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie, prowadziła ćwiczenia z etnografii Polski i Europy Wschodniej[295]. Ponadto brała udział w pracy społecznej, była sekretarzem Sekcji Etnograficznej Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, propagowała ochronę zabytków kultury ludowej, prowadziła na ten temat pogadanki w szkołach i w Polskim Radiu[296].

---

[293] LCVA, sygn. F. 175, ap. 5 (IVB), b. 327, k. 17, Curriculum Vitae Marii Znamierowskiej-Prüfferowej.

[294] LCVA, sygn. F. 175, ap. 1 (Bb), b. 889, k. 20, 29, 45, 48; K. Kolbuszewski, J. Oko, *Wydział Humanistyczny USB w latach 1919-1929*, w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu...*, s. 173-174; C. Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa, *Zakład Etnologii Uniwersytetu* s. 82-98; M. Znamierowska-Prüfferowa, *Zakład Etnologii Uniwersytetu Stefana Batorego 1923-1939*, s. 65-73.

[295] *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie... Spis wykładów i grono... 1936/1937*, Wilno 1936; dz. cyt., 1938/1939, Wilno 1938, s. 9-13.

[296] M. Znamierowska-Prüfferowa, *Ochrona kultury ludowej*, Wilno 1932; *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie" 1935, t. 10, s. 563-564.

W okresie wileńskim M. Znamierowska-Prüfferowa opublikowała liczne prace z badanych dziedzin etnografii (rybołówstwo, pszczelarstwo, paski ludowe), pisała również o Muzeum Etnograficznym USB i ochronie kultury ludowej[297]. Tuż przed II wojną światową napisała pod kierunkiem prof. Kazimierza Moszyńskiego obszerną pracę *Ości rybackie, próba klasyfikacji ości północno-wschodniej Polski*. Na podstawie tej pracy na Wydziale Humanistycznym USB nadano jej stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie etnografii z etnologią. Promocja odbyła się 9 grudnia 1939 roku, tj. na krótko przed likwidacją USB przez władze litewskie[298]. Przed wojną została opublikowana skrócona wersja tej pracy[299].

Po likwidacji Uniwersytetu Stefana Batorego Znamierowska-Prüfferowa pracowała w Muzeum Etnograficznym podlegającym Litewskiej Akademii Nauk. W czasie okupacji niemieckiej została zwolniona z pracy, w 1944 roku zatrudniona ponownie. W lipcu 1945 roku Znamierowska-Prüfferowa wyjechała razem z rodziną do Polski. Zamieszkała w Toruniu, podjęła pracę w tworzącym się Uniwersytecie Mikołaja Kopernika. Jednocześnie w latach 1946–1958 pracowała w Muzeum Miejskim w Toruniu. W 1959 roku została kierowniczką powstałego z jej inicjatywy Muzeum Etnograficznego w Toruniu i na tym stanowisku pracowała do przejścia na emeryturę w 1972 roku. Brała czynny udział w pracy społecznej i naukowej. Wydała kilkanaście publikacji, w tym wspomnienia o czasach wileńskich[300]. Zmarła 20 sierpnia 1990 roku w Toruniu[301].

---

[297] M. Znamierowska-Prüfferowa, *Rybołówstwo jezior trockich...*; taż, *Muzeum Etnograficzne USB w Wilnie i jego przyszłość*, Lwów-Wilno 1932 (Odbitka z „Lud" 1932, seria 2, t. 11); taż, *Ochrona kultury ludowej*, Wilno 1932; taż, *Muzeum na wolnym powietrzu w Wilnie*, Wilno 1934 (Biblioteczka „Włóczęgi" nr 2); taż, *Paski w okolicy...*; taż, *Rybacy – ludzie zapomniani*, Wilno 1935; taż, *Pszczelnictwo i rybołówstwo...*; taż, *Folklor pszczelarzy...*

[298] LCVA, sygn. F. 175, ap. 5 (IVB), b. 327, Doktorat M. Znamierowskiej-Prüfferowej.

[299] M. Znamierowska-Prüfferowa, *Ości rybackie...*

[300] Taż, *Wilno – miasto sercu najbliższe*, Wstęp i red. K. Jakowska, Białystok 1997 (Biblioteka Pamięci i Myśli / Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza. Oddział Białostocki, t. 23); Ta sama publ. po litewsku: taż, *Vilnius, miestas arčiausia širdies*, iš lenkų kalbos vertė Viktorija Skliutaitė; [iliustruota Sofijos Urbonavičiūtės-Subačiuvienės 1944 metų fotografijomis], Vilnius 2009.

[301] *Znamierowska-Prüfferowa Maria (1898–1990)*, w: EZW, t. 1, s. 443.

Tabele

Tabela 1. Członkowie Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie 1930–1939

Lp.	Nazwisko, imię, stanowisko	Rok przyjęcia	Miejsce zamieszkania
1	Abramowicz Witold, działacz polityczny	1930	Wilno, Warszawa
2	Arnold Stanisław, historyk, prof. Uniwersytetu Warszawskiego	1930	Warszawa
3	Bagiński Stanisław, adwokat, działacz polityczny		Wilno
4	Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa Cezaria, etnograf, prof. Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie	1930	Wilno, Warszawa
5	Bujak Franciszek, historyk dziejów gospodarczych, prof. Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie	1930	Lwów
6	Bujnicki Teodor, literat, wydawca		Wilno
7	Chomiński Ludwik, działacz polityczny	1930	Wilno
8	Dunin-Borkowski Piotr, prezydent (burmistrz) miasta Lwowa	1930	Lwów
9	Folejewski Józef, prezydent (burmistrz miasta Wilna)	1930	Wilno
10	Jaworski Iwo, prawnik, prof. USB	1930	Wilno
11	Jędrzejewicz Janusz, działacz polityczny	1930	Warszawa
12	Jundziłł Zygmunt, prawnik, profesor USB	1930	Wilno
13	Kętrzyński Stanisław, historyk, prof. UW	1935	Warszawa

Lp.	Nazwisko, imię, stanowisko	Rok przyjęcia	Miejsce zamieszkania
14	Kolankowski Ludwik, historyk, prof. UJK	1930	Lwów
15	Koschmieder Erwin, językoznawca, profesor USB	1931	Wilno
16	Kowalski Tadeusz, orientalista, turkolog, prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego	1930	Kraków
17	Krzyżanowski Bronisław, adwokat, senator	1930	Warszawa
18	Kucharzewski Jan, historyk prawa, polityk	1930	Warszawa
19	Lednicki Wacław, literaturoznawca, krytyk literacki, prof. UJ	1930	Kraków
20	Łowmiański Henryk, historyk, prof. USB		Wilno
21	Mackiewicz Stanisław, redaktor, wydawca	1930	Wilno
22	Modelski Teofil Emil, historyk, archiwista, prof. USB	1930	Wilno
23	Nitsch Kazimierz, językoznawca, prof. UJ	1930	Kraków
24	Okulicz Kazimierz, dziennikarz, redaktor gazety „Kurier Wileński"	1930	Wilno
25	Ostrowski Janusz, działacz polityczny, kierownik Referatu Litewskiego INBEW		Wilno
26	Otrębski Jan, językoznawca, prof. USB	1930	Wilno
27	Paprocki Stanisław, sekretarz generalny Instytutu Badań Spraw Narodowościowych w Warszawie	1930	Warszawa
28	Piłsudski Jan, prawnik, działacz polityczny	1930	Warszawa
29	Prystor Aleksander, działacz polityczny, senator	1936	Warszawa
30	Rozwadowski Jan, językoznawca, profesor UJ	1930	Kraków
31	Rygiel Stefan, dyrektor Biblioteki USB i Biblioteki im. Emilii i Eustachego Wróblewskich	1930	Wilno
32	Semkowicz Władysław, historyk, prof. UJ	1930	Kraków
33	Staniewicz Witold, ekonomista, minister reform rolnych	1930	Wilno, Warszawa
34	Swianiewicz Stanisław, prawnik, ekonomista	1930	Wilno

Lp.	Nazwisko, imię, stanowisko	Rok przyjęcia	Miejsce zamieszkania
35	Szapszał Hadży Seraja Chan, duchowny karaimski, turkolog, znawca kultur Wschodu	1931	Wilno
36	Świechowski Marian, publicysta, działacz polityczny	1930	Wilno, Warszawa
37	Wasilewski Leon, publicysta, dyplomata, historyk, prezes Instytutu Badań Spraw Narodowościowych w Warszawie	1930	Warszawa
38	Wielhorski Władysław, politolog, historyk, dyrektor Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie	1931	Wilno
39	Wilanowski Bolesław, prof. USB, wicedyrektor Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie		Wilno
40	Wołoszynowski Joachim, polityk, dziennikarz	1930	Warszawa, Wołyń
41	Wysłouch Seweryn, historyk prawa, docent USB	1930	Wilno
42	Zajączkowski Stanisław, historyk, prof. USB		Wilno
43	Zawadzki Władysław, ekonomista, profesor USB	1930	Wilno
44	Zdziechowski Marian, literaturoznawca, prof. USB	1930	Wilno

Źródła i literatura: LMAVB, RS, sygn. F. 9, b. 3299, s. 4, Sprawozdanie Prezesa Zarządu z działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie w okresie od 1 IV 1938 do 31 III 1939 r., Wilno, 15 V 1939 r.; LCVA, sygn. F. 175, ap. 5 (IVB), b. 314, s. 12, Curriculum Vitae Stanisława Zajączkowskiego, Wilno, 21 VI 1936 r.; *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie od 23 lutego 1931 r. do 31 sierpnia 1931 r.* „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej", Wilno 1933, t. 1, s. 253; *Sprawozdanie ogólne Prezesa Zarządu Instytutu profesora dr-a Stefana Ehrenkreutza z działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, wygłoszone na Zebraniu Ogólnym członków Instytutu 11 grudnia 1932 r.*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" Wilno 1933, t. 1, s. 257; M. Kornat, *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939) i jego wkład w rozwój polskiej sowietologii*, „Kwartalnik Historyczny" 2000, t. 107, nr 3, s. 46–47; tenże, *Początki sowietologii w II Rzeczypospolitej: Geneza, dzieje i dorobek Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939)*, „Zeszyty Historyczne" 2000, t. 134, s. 7–14.

Tabela 2. Skład osobowy Rady Administracyjnej, Zarządu i Komisji Rewizyjnej Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie

Rok	Członkowie Rady	Członkowie Zarządu	Członkowie Komisji Rewizyjnej
1930–1931	Jan Rozwadowski (prezes Instytutu), Witold Abramowicz, Stanisław Arnold, Franciszek Bujak, Cezaria Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa, Jan Kucharzewski, Kazimierz Nitsch, Kazimierz Okulicz, Jan Piłsudski, Stefan Rygiel, Witold Staniewicz, Marian Świechowski, Władysław Zawadzki, Marian Zdziechowski	Stefan Ehrenkreutz (prezes), Jan Piłsudski (wiceprezes), Witold Abramowicz (skarbnik), Kazimierz Okulicz (sekretarz), Janusz Jędrzejewicz (dyrektor Instytutu i Wyższej Szkoły Nauk Politycznych)	Stanisław Bagiński, Józef Folejewski, Bronisław Krzyżanowski
1931–1935	Jan Rozwadowski (prezes Instytutu), Witold Abramowicz, Stanisław Arnold, Cezaria Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa, Janusz Jędrzejewicz, Jan Kucharzewski, Kazimierz Nitsch, Kazimierz Okulicz, Jan Piłsudski, Stefan Rygiel, Witold Staniewicz, Marian Świechowski, Władysław Zawadzki, Marian Zdziechowski	Stefan Ehrenkreutz (prezes), Jan Piłsudski (wiceprezes), Witold Abramowicz (skarbnik), Kazimierz Okulicz (sekretarz), Władysław Wielhorski (dyrektor Instytutu i Wyższej Szkoły Nauk Politycznych)	Stanisław Bagiński, Józef Folejewski, Bronisław Krzyżanowski

Rok	Członkowie Rady	Członkowie Zarządu	Członkowie Komisji Rewizyjnej
1935–1939	Stanisław Kętrzyński (prezes Instytutu), Witold Abramowicz, Stanisław Arnold, Stanisław Bagiński, Stefan Ehrenkreutz, Janusz Jędrzejewicz, Jan Kucharzewski, Bronisław Krzyżanowski, Henryk Łowmiański, Kazimierz Okulicz, Jan Piłsudski, Witold Staniewicz, Hadży Seraja Szapszał, Bolesław Wilanowski	Stefan Ehrenkreutz (prezes), Witold Abramowicz (wiceprezes), Teodor Bujnicki (sekretarz) Bolesław Wilanowski (sekretarz), Stanisław Bagiński (skarbnik), Władysław Wielhorski (dyrektor Instytutu i Szkoły Nauk Politycznych)	Józef Folejewski, Iwo Jaworski, Zygmunt Jundziłł

Literatura i źródła: LCVA, sygn F. 53, ap. 23, b. 2368, Władze Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie, Wilno, 23 IX 1933, s. 2; LMAVB, RS, sygn. F. 9, b. 3299, s. 4r, Sprawozdanie Prezesa Zarządu z działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie w okresie od 1 IV 1938 do 31 III 1939 r., Wilno, 15 V 1939; *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie od 23 lutego 1931 r. do 31 sierpnia 1931 r.* „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej", Wilno 1933, t. 1, s. 253; *Ukonstytuowanie się Instytutu Badania Europy Wschodniej*, „Słowo" 1930, nr 45 (2255), 23 II, s. 3; J. Róziewicz, *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*, w: *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2: *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, cz. 2, red. nauk. B. Sordylowa, Warszawa 1994, s. 60; M. Kornat, *Początki sowietologii w II Rzeczypospolitej. Geneza, dzieje i dorobek Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939)*, „Zeszyty Historyczne" 2000, t. 134, s. 14–15.

Tabela 3. Odczyty publiczne organizowane
przez Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie

Lp.	Prelegent	Temat odczytu
W roku akademickim 1930/1931		
1	Vojeslav Mole, prof. historii sztuki na Uniwersytecie Jagiellońskim	*Z zagadnień sztuki rosyjskiej*
2	Wacław Makowski, prawnik, polityk	*Konstytucja Litwy*
3	Stanisław Kutrzeba, historyk prawa, prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego	*Unia Polski z Litwą*
4.	Tadeusz Kowalski, orientalista, turkolog, arabista, prof. UJ	*Rola narodów muzułmańskich w kulturze europejskiej*
5	Michał Reicher (Reicher-Sosnowski), anatom, antropolog, prof. USB	*Z zagadnień rasy*
6	Seweryn Wysłouch, historyk prawa, dr doc. USB	*Z dziejów ruchu białoruskiego*
7	Ernest Blesse, językoznawca, prof. z Rygi	*Z językoznawstwa łotewskiego*
8	Joosep J. Mikkola, prof. z Helsinek	*Z zakresu filologii fińskiej*
9	Bolesław Wilanowski, prawnik, prof. USB	*Z zagadnień kościelnych Wschodu*
10	A. Fischer, prof.	*Etnografia Rusinów*
11	B. Pessler, prof. z Hanoweru	*Zagadnienie etnografii Europy Wschodniej*
12	Miron Korduba, historyk, prof. UW	*Kwestia ukraińska we Wschodniej Małopolsce*
13	Władysław Studnicki (Gizbert-Studnicki), polityk, publicysta	*Polityka Rosji Sowieckiej*
14	Michał Kowalewski, dr	*Polityka mniejszościowa ZSSR*
15	Kazimierz Nitsch, językoznawca, prof. UJ	*Wpływy językowe polsko-rosyjskie*
W roku akademickim 1931/1932		
1	E. Głowiński, inż.	*Ekonomiczne podstawy niepodległości Ukrainy*
2	Miron Korduba, prof. UW	*Kozaczyzna*

Lp.	Prelegent	Temat odczytu
3	Bohdan Łepki, prof. UJ	*O literaturze ukraińskiej*
4	Bohdan Łepki, prof.	*Taras Szewczenko*
5	Bohdan Łepki, prof.	*O Mazepie i mazepińcach*
6	Roman Smal-Stocki, prof. z Warszawy	*Dzieje ukraińskiej myśli narodowej*
7	Aleksander Łotocki, prof. z Warszawy	*Problem religijny ZSSR*
8	Jan Rozwadowski, językoznawca, prof. UJ, prezes Polskiej Akademii Umiejętności	*Z zagadnień zasięgów językowych*
9	Tadeusz Lehr-Spławiński, językoznawca, slawista, prof. UJ	*Problem Eurazji w oświetleniu lingwistycznym*
10	Antoni Wiskont, ks.	*O konkordacie litewskim*
11	Bogumił Jasinowski, filozof, prof. USB	*Dziejowe podstawy duchowości rosyjskiej*
12	Seweryn Wysłouch, dr doc. USB	*Kryzys ideologiczny wśród Białorusinów w Polsce*
W roku akademickim 1932/1933		
1	Bohdan Łepki, prof. UJ	*Literatura ukraińska w najogólniejszym zarysie*
2	Augustyn Jakubisiak, ks.	*Podstawy filozoficzne komunizmu*
3	Władysław Wielhorski, dyrektor Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie	*Kontrasty i podobieństwa w rozwoju ludów bałtyckich*
4	Otton Laskowski, historyk wojskowości, major Wojska Polskiego	*Król Sobieski jako wódz*
W roku akademickim 1933/1934		
1	Stanisław Zakrzewski, historyk, prof. Uniwersytetu Lwowskiego	*„Ogniem i mieczem" w świetle nauki historycznej*
2	Bohdan Łepki, prof.	*Taras Szewczenko – wieszcz narodu ukraińskiego*
3	Bohdan Łepki, prof.	*Charakterystyczne cechy literatury ukraińskiej*
4	Wiktor Sukiennicki, dr doc. USB	*Nauka w ZSRR (sprawozdanie z podróży)*

Lp.	Prelegent	Temat odczytu
5	Wiktor Ormicki, geograf, doc. Uniwersytetu Jagiellońskiego	*Problem przeludnienia w Polsce a nasze ziemie wschodnie*
W roku akademickim 1934/1935		
1	Wacław Lednicki, literaturoznawca, prof. UJ	*Tołstoj a Polska (z historii nacjonalizmu i chrystianizmu tołstojowskiego)*
2	Władysław Neuman, dyplomata, urzędnik MSZ	*O propagandzie i polityce zagranicznej*
3	Jan Kucharzewski, polityk, publicysta, członek Towarzystwa Naukowego Warszawskiego	*Dążenia wyzwoleńcze Polaków a Rosjan w XIX wieku*
W roku akademickim 1935/1936		
1	Władysław Wielhorski	*Polska racja stanu wobec zagadnień narodowościowych*
2	Melchior Wańkowicz, pisarz, publicysta	*Wrażenia z Prus Wschodnich*
3	Stanisław Skowroński	*Teoretyczne poszukiwania form organizacyjnych państwa proletariackiego*
4	Mścisław Olechnowicz	*Bolszewicy w walce o władzę w roku 1917*
5	Noach Rathner	*Dyskusja o związkach zawodowych w roku 1920*
6	Franciszek Ancewicz	*Zasada wodzostwa i demokracji w WKP (b)*
	Stefan Plich	*O klasowym charakterze Kodeksu karnego RSFSR*
7	Antoni Maciejewski	*Reforma sowieckiego prawa wyborczego*
8	Aniela Krukowska	*O młodzieży w ZSRR (wrażenia z podróży)*
W roku 1937		
1	J. Kłopotowski	*O oświacie w ZSRR*
2	Melchior Wańkowicz, pisarz, publicysta	*O osadnictwie na ziemiach północno-wschodnich*

Lp.	Prelegent	Temat odczytu
W roku 1938		
3	Władysław Wielhorski	*Cykl wykładów o Litwie współczesnej*

Źródła: LMAVB, RS, sygn. F. 9-3299, k. 7v, Sprawozdanie Prezesa Zarządu z działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie w okresie od 1 IV 1938 do 31 III 1939 r.; *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie od 23 lutego 1931 r. do 31 sierpnia 1931 r.* „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej", Wilno 1933, t. 1, s. 257, 259–260; *Wykład Władysława Studnickiego w Instytucie Badań-Naukowych Europy Wschodniej*, „Słowo" 1931, nr 12 (2520), s. 1; *Z Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej*, „Słowo" 1931, nr 33 (2543), 13 II, s. 3; *Ze Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie" 1934, t. 9, s. 45; *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie" 1935, t. 10, s. 564; *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie" 1936, t. 11, s. 811–812; *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie" 1937, t. 12, s. 684; H.R. [Helena Romer-Ochenkowska], *O Ogniem i mieczem*, „Kurier Wileński" 1934, nr 47 (2937), 18 II, s. 3; H. Romer [Romer-Ochenkowska], *Turniej historyków*, „Kurier Wileński" 1934, nr 49 (2939), 20 II, s. 2; *Prof. Łepki o Szewczence i literaturze ukraińskiej*, „Kurier Wileński" 1934, nr 71 (2961), 14 III, s. 2.

Tabela 4. Wykładowcy i lektorzy Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie

Lp.	Nazwisko, imię, stopień naukowy, stanowisko	Przedmiot
1	Altbauer Mojżesz, dr, slawista	Lektorat języka ukraińskiego
2	Ancewicz Franciszek (Ancevičius Pranas)	Ćwiczenia z historii ruchów rewolucyjnych w Rosji
3	Arnold Stanisław, dr, prof. Uniwersytetu Warszawskiego	Zarys historii gospodarczej Rosji XIX i początku XX wieku
4	Baczyński Stanisław, właśc. Bittner, ps. Adam Kersten, Akst, polski pisarz, krytyk literacki, publicysta i historyk literatury	Literatura ZSRR
5	Barański Władysław, inż., dyrektor Izby Przemysłowo-Handlowej i członek zarządu Fundacji Pracy, Związku Zawodowego Leśników i Towarzystwa Oświaty Zawodowej	Struktura gospodarcza Ziem Północno-Wschodnich Rzeczypospolitej
6	Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa Cezaria, prof. USB	Etnografia Europy Wschodniej
7	Bielawski Leonid	Lektorat języka rosyjskiego
8	Bobrowski Czesław, ekonomista	Polityka handlu zagranicznego ZSRR
9	Borciak Stanisław	Lektorat języka łotewskiego
10	Cehakówna Augusta, dr	Geografia Rosji Europejskiej i państw bałtyckich
11	Chełmoński Adam, prof. USB	Prawo handlowe i wekslowe porównawcze
12	Cicēnas Jeronimas (Cycenas Hieronim)	Lektorat języka litewskiego
13	Ehrenkreutz Stefan, dr, prof. USB	Historia ustroju państw Europy Wschodniej i Wielkiego Księstwa Litewskiego w zestawieniu z historią ich wschodnich sąsiadów
14	Glaser Stefan, dr, prof. USB	Wstęp do prawoznawstwa
15	Gorzuchowski Stanisław, dr, doc. Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie	Geografia gospodarcza Polski i Europy Wschodniej

Lp.	Nazwisko, imię, stopień naukowy, stanowisko	Przedmiot
16	Hertz Aleksander, dr, socjolog	Idee kształtujące życie Europy Zachodniej od XV do XIX w.
17	Hryszkiewicz Wincenty	Lektorat języka białoruskiego
18	Jacobi Włodzimierz, dr	Lektorat języka niemieckiego
19	Jaworski Iwo, dr, prof. USB	Prawo polityczne Polski i państw bałtyckich Prawo konstytucyjne Europy Zachodniej
20	Kawecki Henryk, dyrektor Departamentu Ministerstwa Spraw zagranicznych	Polityka Kominternu
21	Komarnicki Wacław, dr, prof. USB	Zasady prawa administracyjnego. Ustrój i polityka samorządów
22	Król Michał, dr, doc. USB	Międzynarodowe prawo prywatne. Zasady skarbowości
23	Łowmiański Henryk, dr, doc. USB	Historia polityczna Europy Wschodniej Dzieje gospodarcze Rzeczypospolitej z uwzględnieniem stosunków Europy Wschodniej
24	Mienicki Ryszard, dr, doc. USB	Dzieje polityczne narodu polskiego ze szczególnym uwzględnieniem czasów nowszych Ćwiczenia z wykładanego przedmiotu
25	Morelowski Marian, dr, prof. USB	Sztuka w ZSRR
26	Moszyński Kazimierz, prof. USB	Etnografia Polski i Europy Wschodniej
27	Mycielski Andrzej, dr, doc. USB	Teoria ustroju państwa
28	Namysłowski Władysław, dr, urzędnik Ministerstwa Spraw Zagranicznych	Prawo konsularne i organizacja służby konsularnej
29	Panejko Jerzy, dr, prof. USB	Zasady prawa administracyjnego. Struktura administracyjna ZSRR
30	Prüfferowa (Znamierowska-Prüfferowa) Maria, mgr, etnolog, muzeolog	Ćwiczenia z etnografii Polski i Europy Wschodniej

Lp.	Nazwisko, imię, stopień naukowy, stanowisko	Przedmiot
31	Rutski Jan, dr	Stosunki gospodarcze w ZSRR Ćwiczenia z ekonomii politycznej i polityki ekonomicznej
32	Rydzewski Bronisław, prof. USB	Geografia Rosji Europejskiej i państw bałtyckich
33	Staniewicz Witold, dr, prof. USB	Polityka zagraniczna ZSRR Ustrój i rozwój agrarny Rzeczypospolitej
34	Sukiennicki Wiktor, dr, doc. USB	Zasady prawa narodów. Historia ruchu rewolucyjnego w Rosji od początku XIX w. Historia doktryn politycznych Historia Europy Wschodniej i stosunków międzynarodowych w XX w. Zarys stosunków politycznych w czasach najnowszych Struktura polityczna ZSRR
35	Swianiewicz Stanisław, dr, doc. USB	Ekonomia polityczna Polityka ekonomiczna i organizacja życia gospodarczego Doktryna ekonomiczna komunizmu ZSRR Historia doktryn ekonomicznych
36	Szapszał Seraja Hadży, duchowny karaimski, turkolog, doktor nauk filologicznych, znawca kultur Wschodu.	Lektorat języka tureckiego
37	Szawdynówna Janina	Lektorat języka łotewskiego
38	Szempliński Zygmunt, urzędnik Ministerstwa Przemysłu i Handlu	Polityka finansowa, przemysłowa, handlowa ZSRR
39	Świda Witold, dr	Wstęp do prawoznawstwa
40	Tański Adam, mgr	Struktura gospodarcza Ziem Wschodnich Rzeczypospolitej Ćwiczenia z wykładanego przedmiotu
41	Turkowski Lucjan	Ćwiczenia z etnografii Europy Wschodniej

Lp.	Nazwisko, imię, stopień naukowy, stanowisko	Przedmiot
42	Wałajtis Antoni (lit. Valaitis Antanas)	Lektorat języka litewskiego
43	Wasilewski Leon, działacz polityczny, prezes Instytutu Badań Spraw Narodowościowych	Zagadnienie ukraińskie jako sprawa międzynarodowa
44	Waśkowski Eugeniusz, dr, prof. USB	Prawo cywilne Prawo handlowe
45	Wielhorski Władysław, politolog, historyk, dyrektor Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie	Monografie państw bałtyckich Stosunki demograficzne i etniczne Ziem Wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej Ćwiczenia z monografii państw bałtyckich
46	Wilanowski Bolesław, dr, prof. USB	Stosunki wyznaniowe ZSRR Organizacja pracy naukowej i nauczania w ZSRR Zarys dziejów wyznaniowych i kulturalnych Ziem Wschodnich Rzeczypospolitej Stosunki kulturalne w ZSRR Ćwiczenia z metodologii pracy naukowej oraz z wykładanych przedmiotów
47	Wiszniewski Jerzy, dr, absolwent USB	Polityka handlu zagranicznego ZSRR Ćwiczenia z ekonomii politycznej Ćwiczenia z polityki ekonomicznej ZSRR
48	Witwicki Wiktor	Zasady spółdzielczości
49	Woliński Janusz, dr, doc. Uniwersytetu Warszawskiego	Zagadnienie ukraińskie i ćwiczenia z wykładanego przedmiotu
50	Wróblewski Bronisław, prof. USB	Zasady socjologii. Światopogląd materialistyczny i jego odbicie w kulturze ZSRR Naukowa i filozoficzna strona marksizmu

Lp.	Nazwisko, imię, stopień naukowy, stanowisko	Przedmiot
51	Wysłouch Seweryn, pracownik naukowy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie	Polityka narodowościowa wewnętrzna ZSRR. Zagadnienie białoruskie Ćwiczenia z historii ustroju Europy Wschodniej Ćwiczenia z historii Polski i Wielkiego księstwa Litewskiego oraz zagadnienia białoruskiego
52	Zdziechowski Marian, dr, prof. USB	Prądy umysłowe i literackie Rosji przedbolszewickiej
53	Zabiełło Stanisław	Komintern i polityka zagraniczna ZSRR

Źródła: *Sprawozdanie z działalności Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej za rok akademicki 1931/1932 i początek roku 1932/1933 do 1 grudnia 1932 r., wygłoszone przez dyrektora Instytutu inż. Władysława Wielhorskiego na zebraniu ogólnym INBEW dn. 11 grudnia 1932 r.*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" Wilno 1933, t. 1, s. 262; *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej. Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1936/1937*, Wilno 1936; *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej. Plan wykładów. Dane na rok 1933/1934*, Wilno 1934; *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie. Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1938/1939*, Wilno 1938, s. 9–13.

Bibliografia

1. Źródła archiwalne

Lietuvos centrinis valstybės archyvas
(Państwowe Archiwum Centralne Litwy):

Fondas (Zespół 53, Zespół Starostwa Grodzkiego m. Wilna), apyrašas (opis) 23, Organizacje społeczne miasta Wilna, byla (teczka) 2368, Stowarzyszenie „Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej".

Fondas (Zespół 175, Zespół Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie), ap. 1(IBb), b. 67, Zdziechowski Marian. Zbiór dokumentów osobowych; b. 79, Ehrenkreutzowa Cezaria. Zbiór dokumentów osobowych; b. 108, Zawadzki Władysław. Zbiór dokumentów osobowych; b 116, Staniewicz Witold. Zbiór dokumentów osobowych; b. 715, Ehrenkreutz Stefan. Zbiór dokumentów osobowych; b. 737, Komarnicki Wacław. Zbiór dokumentów osobowych; b. 759, Otrębski Jan. Zbiór dokumentów osobowych; b. 779, Swianiewicz Stanisław. Zbiór dokumentów osobowych; b. 780, Sukiennicki Wiktor. Zbiór dokumentów osobowych; b. 784, Wilanowski Bolesław. Zbiór dokumentów osobowych; b. 786, Wróblewski Bronisław. Zbiór dokumentów osobowych; b. 863, Michał Król. Zbiór dokumentów osobowych; b. 889, Znamierowska-Prüfferowa Maria. Zbiór dokumentów osobowych; b. 910, Turska Halina. Zbiór dokumentów osobowych; b. 921, Wysłouch Seweryn. Zbiór dokumentów osobowych.

LCVA, F. 175, ap. 2 (VIB), b. 66, Akta personalne starszego asystenta magistra Seweryna Wysłoucha. Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB; b. 75, Doktoryzacja Magistra Seweryna Wysłoucha. Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB; b. 76, Doktorat Michała Króla; b. 78, Doktorat Seweryna Wysłoucha; b. 82, Doktorat Stanisława Swianiewicza; b. 125, Habilitacja dr. Wiktora Sukiennickiego; b. 126,

Habilitacja Michała Króla; b. 127, Habilitacja Stanisława Swianiewicza; b. 131, Habilitacja dr. Seweryna Wysloucha. Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB.
LCVA, F. 175, ap. 5 (IVB), b. 97, Dokumenty doc. Cezarii Ehrenkreutzowej, zastępcy prof. USB; b. 305, Dokumenty Prof. dr. Erwina Koschmiedera; b. 327, Doktorat Marii Znamierowskiej-Prüfferowej.
LCVA, F. 175, ap. 7 (VIIIB), b. 90, Habilitacja dr. Władysława Wielhorskiego.
LCVA, F. 176, Zespół Szkoły Nauk Politycznych przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius (Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich, Dział Rękopisów):

Fondas (Zespół) 9, b, 3299, Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej; b. 3434, Zasady socjologii. Skrypt z wykładów prof. Bronisława Wróblewskiego w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie opracowany na podstawie stenogramu Cyryla Wyrosta; b. 3471, Prawo karne. Część szczegółowa. Stenogram z wykładów prof. B. Wróblewskiego; b. 3472, Prawo karne. Część ogólna. Stenogram z wykładów prof. B. Wróblewskiego; b. 3474, Prawo kościelne i małżeńskie. Stenogram z wykładów prof. Bolesława Wilanowskiego.
Fondas (Zespół) 75, Zespół Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk.
Fondas (Zespół) 223, Zespół Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie.

Vilniaus universiteto biblioteka, biblioteka, Rankraščių skyrius (Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego, Dział Rękopisów):

Fondas (Zespół) 47-73/35, Korespondencja dyrekcji Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej z dyrekcją Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie.
Fondas (Zespół) 33, Zespół profesora Mariana Zdziechowskiego.

2. Źródła opublikowane

Likwidacja uniwersytetu Stefana Batorego przez władze litewskie w grudniu 1939 roku: Dokumenty i materiały, zebrał i wstępem opatrzył P. Łossowski, Warszawa 1991.

Materiały informacyjne o Wyższej Szkole Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej", Wilno 1933, t. 1, s. I-XIX.

Plan nauki i przepisy egzaminacyjne w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie (Zatwierdzone przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przy piśmie z dnia 10 stycznia 1938 r., za Nr. IV UP-10777/37), w: *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie*, Wilno 1938, s. 11–16.

Plan wykładów na rok akademicki 1937/1938, w: *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie*, Wilno 1937.

Program Szkoły Nauk Politycznych pn. „Wyższa Szkoła Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie", „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" 1933, t. 1, s. X.

Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego o organizacji studiów w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej, w: *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej*, Wilno 1934, s. 7–10.

Sprawozdanie ogólne Prezesa Zarządu Instytutu profesora dr-a Stefana Ehrenkreutza z działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, wygłoszone na zebraniu ogólnym członków Instytutu 11 grudnia 1932 r., „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" Wilno 1933, t. 1, s. 257.

Sprawozdanie z działalności Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej za rok akademicki 1931/32 i początek roku 1932/1933 do 1 grudnia 1932, wygłoszone przez Dyrektora Instytutu inż. Władysława Wielhorskiego na zebraniu ogólnym I.N.B.E.W dn. 11 grudnia 1932 r., „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" Wilno 1933, t. 1, s. 261–266.

Statut Stowarzyszenia „Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej", Warszawa 1930.

Statut Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej, zatwierdzony przy piśmie

Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 8 listopada 1937 r. Nr IV UP.-5147/37, w: *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej*, Wilno 1938, s. 5-10.

Statut Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej, zatwierdzony 19 lutego 1930 r. przez Ministra WR i OP Sł. Czerwińskiego (Nr.IV.SW-1010/30); zmieniony decyzją Ministerstwa WR i OP z 14 września 1933 r. Nr IV-NS-4483/33, w: *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej*, Wilno 1934, s. 3–7.

Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej. Plan wykładów. Dane na rok 1933/1934, Wilno 1934.

Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej. Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1936/1937, Wilno 1936.

Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie. Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1938/1939, Wilno 1938.

Wskazówki ogólne i przepisy dla słuchaczów Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej (zarządzenia wewnętrzne Szkoły), w: *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie Przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej*, Wilno 1934.

Wskazówki ogólne i przepisy dla słuchaczów Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie, w: *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie*, Wilno 1938.

Wyższa Szkoła Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej: Statut, Warszawa 1930.

3. Czasopisma

„Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej", Wilno 1933, t. 1, Wilno 1934, t. 2.

„Balticoslavica. Biuletyn Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie", Wilno 1933, t. 1; Wilno 1936, t. 2; Wilno 1938, t. 3.

„Biuletyn Kowieński" Wilno 1929–1938.

4. Prasa

1-szy dzień procesu Dembińskiego i towarzyszy, „Słowo" 1937, nr 347 (4911), 16 XII, s. 3.

Asystenci i studenci USB przed sądem za komunizm: Proces „Lewicy Akademickiej", „Słowo" 1936, nr 8 (4215), 9 I, s. 5.

Dembiński i Jędrychowski skazani na 4 lata więzienia i pozbawienia praw, „Słowo" 1937, nr 354 (4918), 23 XII, s. 3.

Drugi dzień procesu „Lewicy Akademickiej", „Słowo" 1936, nr 9 (4216), 10 I, s. 1.

Echa otwarcia Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej. Serdeczne gratulacja i życzenia z zagranicy, „Kurier Wileński" 1930, nr 51 (1693), 2 III, s. 3.

Grupa Dembińskiego stanie 15 XII przed sądem, „Słowo" 1937, nr 333 (4897), 2 XII, s. 5.

H.R. [Romer-Ochenkowska Helena], *O „Ogniem i mieczem"*, „Kurier Wileński" 1934, nr 47 (2937), 18 II, s. 3.

Inauguracja Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, „Ateneum Wileńskie" 1929, t. 6, z. 1–4, s. 715.

Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie, „Ateneum Wileńskie" 1930, t. 7, z. 1–2, s. 407; 1935, t. 10, s. 563–564; 1936, t. 11, s. 811–812; 1937, t. 12, s. 684.

Lista Nr 1, Okręg VI: Teodor Nagurski [Wybory do Rady m. Wilna, 10 czerwca 1934 roku], „Kurier Wileński" 1934, nr 154 (3044), 9 VI, s. 5.

Nowa Rada Miejska. Wyniki niedzielnych wyborów, „Kurier Wileński" 1934, nr 157 (3047), 12 VI, s. 1.

Oskarżeni i świadkowie: Proces „Lewicy Akademickiej", „Słowo" 1936, nr 10 (4217), 11 I, s. 3.

Pogrzeb śp. Mariana Zdziechowskiego, „Gazeta Polska" 1938, 9 X.

Pogrzeb wielkiego uczonego [prof. Mariana Zdziechowskiego], „Czas" 1938, 9 X.

Proces „Lewicy Akademickiej", „Słowo" 1936, nr 11 (4218), 12 I, s. 1.

Proces „Lewicy Akademickiej": Dalsze przemówienie stron, „Słowo" 1936, nr 12 (4219), 13 I, s. 1, 2.

Proces „Lewicy Akademickiej": Dalsze zeznanie świadków, „Słowo" 1936, nr 10 (4217), 11 I, s. 1, 4.

Proces Dembińskiego i towarzyszy: 4-ty dzień rozprawy. Zamknięcie przewodu „Słowo" 1937, nr 350 (4915), 19 XII, s. 3.

Proces Dembińskiego i towarzyszy: Akt oskarżenia, „Słowo" 1937, nr 346 (4910), 15 XII, s. 3.

Proces Dembińskiego i towarzyszy: Drugi dzień rozprawy, „Słowo" 1937, nr 348 (4912), 17 XII, s. 3, 6.

Proces Dembińskiego i towarzyszy: Przemówienie prokuratora Wolskiego, „Słowo" 1937, nr 352 (4916), 21 XII, s. 3, 6.

Proces Dembińskiego i towarzyszy: Trzeci dzień rozprawy, „Słowo" 1937, nr 349 (4913), 18 XII, s. 3, 6.

Prof. Łepki o Szewczence i literaturze ukraińskiej, „Kurier Wileński" 1934, nr 71 (2961), 14 III, s. 2.

Romer [Romer-Ochenkowska] Helena, *Turniej historyków*, „Kurier Wileński" 1934, nr 49 (2939), 20 II, s. 2.

Ś. p. prof. Władysław Zawadzki, „Słowo" 1939, nr 67 (5349), 9 III, s. 1.

Ukonstytuowanie się Instytutu Badania Europy Wschodniej, „Słowo" 1930, nr 45 (2255), 23 II, s. 3.

Uroczystość nadania tytułu doktora honorowego prof. J. Rozwadowskiemu, „Słowo" 1930, nr 46 (2256), 25 II, s. 3.

Uroczystość otwarcia Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, „Słowo" 1930, nr 46 (2256), 25 II, s. 3.

W procesie „Lewicy Akademickiej", „Słowo" 1936, nr 13 (4220), 14 I, s. 3.

Wyjaśnienie osobiste. Wyrok na Jędrychowskiego i Dembińskiego, „Słowo" 1937, nr 354 (4918), 23 XII, s. 1.

Wykład Władysława Studnickiego w Instytucie Badań Naukowych Europy Wschodniej, „Słowo" 1931, nr 12 (2520), s. 1.

Z Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, „Słowo" 1931, nr 33 (2543), 13 II, s. 3.

Zajączkowski A., *W X rocznicę Ingresu J.E. Hachana H. Seraji Szapszała 11 IX 1928–11 IX 1938*, „Myśl Karaimska" 1939, z. 12 (1937/1938), s. 3–5.

Zajączkowski W., *Bibliografia prac J.E.H. Seraji Szapszała, Hachana Karaimów w Polsce 1896–1937*, „Myśl Karaimska" nr 12, 1938, s. 6–9.

Zajączkowski W., *Seraja Szapszał (8 V 1873–18 XI 1961)*, „Przegląd Orientalistyczny" 1962, nr 1, s. 91–92.

Zakończenie procesu Dembińskiego. Wyrok dziś o godz. 14-tej, „Słowo", 1937, nr 353 (4917), 22 XII, s. 3.

Zmarł prof. Władysław Zawadzki, „Kurier Wileński" 1939, nr 68 (4741), s. 1.

Zwłoki ś. p. prof. Mariana Zdziechowskiego złożono na wieczny spoczynek „Głos Narodowy" 1939, 9 X.

5. Opracowania

Abramowicz Witold, ur. 28 VIII 1874 w Kałudze (Rosja), zm. 1941 (?) w ZSRR, w: *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939: Słownik biograficzny*, t. 1 (A–D), oprac. M. Smogorzewska, red. nauk. A.K. Kunert, Warszawa 1998, s. 32–33.

Alseika V.K., *Pranas Ancevičius*, w: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 1 (A–Ar), Vilnius 2001, s. 477.

Ancevičius Pranas, w: *Žurnalistikos enciklopedija*, Vilnius 1997, s. 23.

Ancewicz F., *Stalinowska koncepcja państwa na tle ewolucji ustrojowej Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich*, Wilno 1939 (Wileńska Biblioteka Prawno-Społeczna, t. 1).

Antoniewicz W., *Kongres archeologów bałtyckich w Rydze*, „Balticoslavica", t. l, s. 1–11.

Barbaszyński D., *Między racjonalizmem a mistycyzmem. Problem przestrzeni etycznej w poglądach filozoficznych Mariana Zdziechowskiego*, Olsztyn 1999.

Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa C., *Zakład Etnologii Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie i jego zadania*, „Balticoslavica" 1933, t. 1, s. 79–98

Brensztejn M., *Dziennik 1915–1918. Część 1: rok 1915 i 1916*, oprac., wstęp i przyp. M. i M. Przeniosłowie, Kielce 2015, s. 70–71.

Buchowski K., *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, Białystok 1999.

Burzacka I., *Ideał a rzeczywistość: O krytyce moralistycznej Mariana Zdziechowskiego*, Warszawa i in., 1982, s. 12–16.

Cyruliński B., *Koncesje zagraniczne w ZSRR*, Wilno 1935 ((Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Ekonomiczna nr 2).

Dąbrowski P., *Narodowa Demokracja w życiu politycznym Wilna w latach 1914–1918*, w: *Kultura polityczna w Polsce*, t. 6, cz. 2: *Litwa w polskiej tradycji i kulturze politycznej*, pod. red. M. Kosmana, Poznań 2006, s. 161–178.

Dembiński Henryk (1908–1941), w: *Encyklopedia ziemi wileńskiej*, t. 1: *Wileński słownik biograficzny*, Bydgoszcz 2002, s. 64.

Deruga A., *Piotr Wielki a unici i unia kościelna 1700–1711*, Wilno 1936, s. XX, 296 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Seria Historyczna, t. 1).

Dworek R. [Roman Jurkowski], *Instytut Europy Wschodniej (1930–1939)*, „Europa. Pismo Instytutu Europy Wschodniej" 1987, nr 1, s. 13–14.

Dynowski W., *Barwne kufry chłopskie z okolic Wileńszczyzny i Polesia*, Wilno 1934 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Etnologiczna, nr 1).

Dynowski W., *Sztuka ludowa Wileńszczyzny i Nowogródczyzny*, Wilno 1935 (Biblioteczka Poradni Dydaktyczno-Wychowawczej przy Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego, ser. 2, nr 4).

Eckert R. [Roman Jurkowski], *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie*, „Spotkania" 1981, nr 16, s. 113–114.

Encyklopedia ziemi wileńskiej, t. 1: *Wileński słownik biograficzny*, red. H. Dubowik, L.J. Malinowski, Bydgoszcz 2002; t. 6: *Książka i prasa na Ziemi Wileńskiej: drukarnie, wydawnictwa, księgarnie, biblioteki, czasopisma XVI w.–1945 r.*, oprac. Mieczysław Jackiewicz.

Gierowska-Kałłaur J., *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919–9 września 1920)*, Warszawa 2003.

Hadži Seraja Chanas Šapšalas pasišventęs tautai ir mokslui, Trakai 2011.

Hämäläinen A., *Die Völkerkunde Finnlands (1931–1936)*, „Balticoslavica", t. 3, Wilno 1938, s. 118–127.

Ilgiewicz H., *Baltarusijos istorijos ir kultūros tyrinėjimai tarpukario Vilniuje*, w: *Tarp Vilniaus ir Minsko: Lietuvos-Baltarusijos pasienio istorinis-kultūrinis paveldas*, Vilnius 2014, s. 186–206.

Ilgiewicz H., *Biblioteka Państwowa im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie (1912–1939) oraz towarzystwa ją popierające*, Toruń 2015.

Ilgiewicz H., *Rytų Europos mokslinių tyrimų instituto indėlis į kaimyninių šalių kultūros tyrimą ir sklaidą (1930–1939)*, „Sovijus" 2015, t. 3, nr 2, s. 54–66.

Ilgiewicz H., *Szkoła Nauk Politycznych przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939)*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy. Rok 2014", Wilno 2014, t. 13/14, s. 30–47.

Ilgiewicz H., *Tematyka lituanistyczna w wydawnictwach Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939)*, „Studium Vilnense" 2014, vol. 11, s. 80–85.

Ilgiewicz H., *Tematyka sowiecka na łamach wydawnictw Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939)*, „Społeczeństwo i Polityka" 2018, nr 2 (55), s. 33–45.

Ilgiewicz H., *Wkład Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w badania narodów sąsiednich*, w: *Na obrzeżach polityki*, cz. 10, pod red. M. Kosmana, Poznań 2014, s. 7–18.

Ilgiewicz H., *Władysławas Wielhorskis (1885–1967) – istorikas, politologas, visuomenės veikėjas*, „Mokslo ir technikos raida = Evoliution of science and technology" 2013, vol. 5, nr 1, s. 9–21.
Iljaszewicz T., *Drukarnia domu Mamoniczów w Wilnie (1575–1622)*, Wilno 1938 (Wydawnictwa Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, Nr 6).
Izdebski H., *Wysłouch Seweryn (19 III 1900 Pirkowicze koło Drohiczyna–28 II 1968 Wrocław)*, w: *Słownik historyków polskich*, red. M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1994, s. 568.
Jackiewicz M., *Leksykon kultury litewskiej*, Warszawa 2005.
Jackiewicz M., *Polacy na Litwie 1918–2000: Słownik biograficzny*, Warszawa 2003.
Jackiewicz M., *Polskie życie kulturalne w Republice Litewskiej 1919–1940*, Olsztyn 1997, s. 114–115.
Jagmin J., *Rozwój lniarstwa w Sowietach*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" 1934, t. 2, s. 170–251.
Januszewska-Jurkiewicz Joanna, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920–1939*, wyd. 2, Katowice 2011.
Jasinowski Bogumił, w: *Biogramy uczonych polskich*, część I: *Nauki społeczne*, zesz. 1 (A–J), Wrocław 1983, s. 511–513.
Jasinowski B., *Wschodnie chrześcijaństwo a Rosja na tle rozbioru pierwiastków cywilizacyjnych Wschodu i Zachodu*, Wilno 1933 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Prawnicza nr 1).
Jaworski I., *Wydział prawa i nauk społecznych USB w latach 1919–1929*, w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2: *Dziesięciolecie 1919–1929*, Wilno 1929, s. 253–272.
Jędrzejewicz Janusz, ps. Marek, ur. 21 VI 1885 w Spiczyńcach na Ukrainie, zm. 16 III 1951 w Londynie, w: *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939: Słownik biograficzny*, t. 2 (E–J), oprac. M. Smogorzewska, red. nauk. A.K. Kunert, Warszawa 2000, s. 329–331.
Jundziłł Zygmunt, ur. 28 VII 1889 w Wilnie, zm. 8 VII 1953 w Londynie, w: *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939: Słownik biograficzny*, t. 2 (E–J), oprac. M. Smogorzewska, red. nauk A.K. Kunert, Warszawa 2000, s. 337.
Kazimierz Moszyński, Życie i twórczość, red. J. Klimaszewska, Wrocław i in., 1976.
Moszyński Kazimierz Teofil Franciszek, w: *Biogramy uczonych polskich*, część I: *Nauki społeczne*, zesz. 2 (K–O), Wrocław i in., 1984, s. 516–519.

Kłosowska N., *Fragmenty wspomnień*, „Zeszyty Historyczne" 1993, t. 103, s. 154–170.

Kolbuszowski K., Oko J., *Wydział Humanistyczny USB w latach 1919–1929*, w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2: *Dziesięciolecie 1919–1929*, Wilno 1929, s. 173–196.

Komarnicki W., *Geneza terytorium państwowego Polski ze stanowiska prawa narodów*, „Rocznik Prawniczy Wileński" 1925, t. 1, s. 252–266.

Komarnicki W., *Międzynarodowe prawo prywatne: skrypt stenograficzny według wykładów prof. Wacława Komarnickiego w roku akademickim 1929/1930 na Uniwersytecie Stefana Batorego*, Wilno: Koło prawników studentów USB, 1930.

Komarnicki W., *Nowy ustrój państwowy Związku Sowietów*, Wilno 1930.

Komarnicki W., *Prawo administracyjne: skrypt według wykładów W. Komarnickiego*, Wilno: Wyd. Bratniej Pomocy Studentów Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie, 1937.

Komarnicki W., *Prawo polityczne wraz z ogólną nauką o państwie według* wykładów W. Komarnickiego oprac. przez A. Stefanowicza. Wilno: Koło prawników studentów USB, 1932.

Komarnicki Wacław, *Prawo polityczne wraz z ogólną nauką o państwie*, według wykładów W. Komarnickiego opracowane przez Antoniego Stefanowicza, Wilno: Koło prawników studentów USB, 1932.

Komarnicki W., *Upadek i wskrzeszenie Państwa Polskiego w literaturze niemieckiej*, „Rocznik Prawniczy Wileński" 1928, t. 2, s. 241–269.

Komarnicki W., *Ustrój państwowy Polski współczesnej*, Wilno 1937.

Komarnicki W., *Uzupełnienia do prawa politycznego i nauki o państwie*, z wykładów W. Komarnickiego na II roku Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB oprac. S. Białoruski, Wilno 1935.

Kondratowicz J., Wołkonowski J., *Polityczno-społeczne i prawne aspekty problemu mniejszości narodowych w pierwszym 10-leciu II Rzeczypospolitej*, „Społeczeństwo i Polityka" 2018, nr 2 (55), s. 57–72.

Koredczuk J., *Poglądy Seweryna Wysloucha na temat mniejszości białoruskiej w II Rzeczypospolitej*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy, Rok 2016", 2016, t. 16, s. 290–305.

Kornat M., *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939) i jego wkład w rozwój polskiej sowietologii*, „Kwartalnik Historyczny" 2000, t. 107, nr 3, s. 43–46.

Kornat M., *Początki sowietologii w II Rzeczypospolitej: Geneza, dzieje i dorobek Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939)*, „Zeszyty Historyczne" 2000, t. 134, s. 7–14.

Kornat M., *Polska szkoła sowietologiczna 1930–1939*, Kraków 2003.

Kornat M., *Sukiennicki Wiktor (1901–1983), prawnik, historyk, sowietolog*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 45/3, z. 186, Warszawa–Kraków 2008, s. 397–398.

Kornat M., *Swianiewicz (Świaniewicz) Stanisław, krypt.: Bor, ST. SW., pseud.: Jerzy Lebiedziewski, W.J. Marber, Ernst Talgren (1899–1997), ekonomista, sowietolog, publicysta*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 46/1, z. 188, Warszawa-Kraków 2009, s. 124-125.

Koschmieder E., *Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie: Próba syntezy*, Wilno 1934, XVI, 240 s. (Rozprawy i materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 5, z. 2).

Koschmieder E, *Przyczynki do zagadnienia homonii w hirmosach rosyjskich*, Wilno 1932 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Filologiczna, nr 2).

Koschmieder Erwin, Slawist (31.8.1896 Liegnitz–14.2.1977 Ebersberg (Oberbayern), w: *Deutsche Biographische Enzyklopädie (DBE)*, überarbeitete und erweiterte Ausgabe, Herausgegeben von Rudolf Vierhaus, Band 5: Hitz-Kazub, München 2006, s. 881.

Koschmieder E., *Teoria i praktyka rosyjskiego śpiewu neumatycznego na tle tradycji staroobrzędowców wileńskich*, „Ateneum Wileńskie" 1935, t. 10, s. 297–305.

Kosman M., *Historyk Litwy i słowiańskiej Europy (Henryk Łowmiański)*, w: M. Kosman, *Z polsko-litewskiej przeszłości: Studia i szkice*, Warszawa 2012, s. 155-162.

Kosman M., *Z wileńskiej perspektywy. O Henryku Łowmiańskim, jako badaczu dawnej Litwy*, w: *Kultura polityczna w Polsce*, t. 6, cz. 2: *Litwa w polskiej tradycji i kulturze politycznej*, Poznań 2006, s. 179–186.

Krasicki J., *Eschatologia i mesjanizm. Studium światopoglądu Mariana Zdziechowskiego*, Wrocław 1994.

Król M., *Odpowiedzialność państw w prawie międzynarodowym*, „Rocznik Prawniczy Wileński" 1929, t. 3, s. 177–416.

Król M., *Pieniądz i kredyt w ZSRR*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" 1934, t. 2, s. 48–116.

Krzyżanowski Bronisław (1876–1943), w: *Encyklopedia ziemi wileńskiej*, t. 1: *Wileński słownik biograficzny*, Bydgoszcz 2002, s. 185.

Krzyżanowski J., *Byliny: Studium z dziejów rosyjskiej epiki ludowej*, Wilno 1934 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Filologiczna, nr 3).

Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego, Kraków 1996.

Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego, t. 2: *Dziesięciolecie 1919–1929*, Wilno 1929.

Kurrik H., *Estońskie Muzeum Narodowe w Dorpacie (Tartu)*, „Balticoslavica", t. 2, Wilno 1936, s. 150–159.

Leskiewicz J., *Wysłouch Seweryn h. Odyniec (19.03.1900–27.02.1968)*, w: *Ziemianie polscy XX wieku. Życiorysy: Andrzejewicz-Żurawski*, Warszawa 1992, s. 162–163.

Liiv O., *Praca naukowo-badawcza w zakresie historii w Estonii*, „Balticoslavica", t. 3, Wilno 1938, s. 203–220.

Linnus F., *Die estnische Ethnographie in den letzen fünf Jahren*, „Balticoslavica", t. 3, Wilno 1938, s. 128–135.

Lint F., *Sowiecki przemysł tekstylny w latach 1928–1932*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" 1934, t. 2, s. 290–306.

Loorits O., *Folklorystyka w Estonii*, „Balticoslavica", t. 1, Wilno 1933, s. 12–17.

Łossowski P., *Litwa a sprawy polskie 1939–1940*, Warszawa 1985.

Łossowski P., *Stosunki polsko-litewskie 1921–1939*, Warszawa 1997, s. 309–327.

Łuckiewicz A., *Muzeum Białoruskie im. Jana Łuckiewicza w Wilnie*, „Balticoslavica", Wilno 1933, t. 1, s. 47–55.

Maj I.P., *Działalność Instytutu Wschodniego w Warszawie 1926–1939*, Warszawa 2007.

Mękarski S., *Prof. dr Władysław Wielhorski*, w: S. Portalski, *Zarys historii Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie*, Londyn 2009, s. 391–393.

Moszyński Kazimierz Teofil Franciszek, w: *Biogramy uczonych polskich*, cz. I: *Nauki społeczne*, zesz. 2 (K–O), Wrocław i in., 1984, s. 516–519.

Nagurski T., *Kłajpeda*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" Wilno 1933, t. 1, s. 51–114.

Nałęcz D., Nałęcz T., *Janusz Jędrzejewicz, premier Rzeczypospolitej 10V1933–13V1934*, w: A. Chojnowski, P. Wróbel, *Prezydenci i premierzy Drugiej Rzeczypospolitej*, Wrocław i in., 1992, s. 327–332.

Ochmański J., *Henryk Łowmiański*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy*, Poznań 1989, s. 392–393.
Ogólna nauka o prawie: studia, red. B. Wróblewski, Wilno 1938.
Opacki Z., *Między uniwersalizmem a partykularyzmem. Myśl i działalność społeczno-polityczna Mariana Zdziechowskiego 1914–1938*, Gdańsk 2006.
Otrębski Jan Szczepan (1889–1971) językoznawca, prof. USB, w: *Encyklopedia ziemi wileńskiej*, t. 1: *Wileński słownik biograficzny*, red. H. Dubowik, L.J. Malinowski, Bydgoszcz 2002, s. 268.
Otrębski J., *Przyczynki słowiańsko-litewskie*, cz. 1. Wilno 1930 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Filologiczna nr 1); cz. 2. Wilno 1935 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Filologiczna, nr 4).
Otrębski J., *Z dziejów języka łacińskiego: o zachowaniu się wygłosowego -s po samogłosce długiej*, Wilno 1924 (Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 1, z. 1).
Pasierbska H., *Ponary. Największe miejsce kaźni koło Wilna (1941–1944)*, Warszawa 1993. Pasierbska H., *Wileńskie Ponary*, Gdańsk 2004.
Paszkiewicz B., *Pod znakiem „Omegi"*, oprac. indeksu A. Gałkowski, *Wstęp* P. Łossowski, Warszawa 2003.
Plich A., *Krzyżanowski Bronisław (1876–1943), adwokat, działacz społeczny i polityczny*, w: *Polski słownik biograficzny*, Wrocław i in., 1970, t. 15/4, z. 67, s. 601–602.
Portalski S., *Zarys historii Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie*, Londyn 2009.
Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie od 23 lutego 1931 r. do 31 sierpnia 1931 r. „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej", Wilno 1933, t. 1, s. 253–264.
Profesor Henryk Łowmiański. Życie i dzieło, red. A. Kijas i K. Pietkiewicz, Poznań 1995.
Romanowski A., *Towarzystwo Neo-Szubrawców*, w: *Vilniaus kultūrinis gyvenimas ir Petras Vileišis*, Vilnius 2001, s. 166–175.
Róg M., *Struktura terytorialna i ludnościowa Polski po odzyskaniu niepodległości*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy. Rok 2018" 2018, t. 18, s. 159–168.
Róziewicz J., *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*, w: *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2: *Towarzystwa naukowe*

i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich, cz. 2, red. nauk. B. Sordylowa, Warszawa 1994.

Safarewicz J., *Stan badań nad aspektem czasowników w języku litewskim*, „Balticoslavica", t. 3, Wilno 1938, s. 1-27.

Sawickij P., *Eurazjanizm jako koncepcja naukowa*, „Balticoslavica", Wilno 1933, t. 1, s. 25-41.

Skoczyński J., *Pesymizm filozoficzny Mariana Zdziechowskiego*, Wrocław 1983.

Šniukas D., *Jeronimas Cicėnas*, w: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 4 (*Chakasija-Diržių kapinynas*), Vilnius, 2003, s. 120.

Sokolewicz Z., *Witold Dynowski (23.08.1903-31.07.1986) profesor etnografii Uniwersytetu Warszawskiego. Założyciel i naczelny redaktor „Etnografii Polskiej"*, „Etnografia Polska" 1987, t. 31, z. 1, s. 13.

Staniewicz W., *Kolektywizacja rolnictwa Rosji Sowieckiej*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" 1934, t. 2, s. 117-168.

Stankiewicz S., *Instytut Białoruskiej Kultury – Białoruska Akademia Nauk w Mińsku*, „Balticoslavica" 1933, t. 1, s. 56-74.

Sukiennicki W., *East Central Europe during World War I: from foreing domination to nacional independence*, New York 1984.

Sukiennicki W., *Ewolucja ustroju Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w świetle oficjalnych publikacji władzy radzieckiej*, Wilno 1938 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Prawnicza nr 2).

Sukiennicki W., *Historia filozofii prawa (według wygłoszonych wykładów)*, Wilno 1934.

Sukiennicki W., *Kolektywizacja rolnictwa w ZSRR w okresie pierwszej pięciolatki: Studium prawno-polityczne*, Wilno 1937 (odbitka z „Wileńskiego Przeglądu Prawniczego").

Sukiennicki W., *Marksistowsko-leninowska teoria prawa*, Wilno 1935 (odbitka z „Wileńskiego Przeglądu Prawniczego").

Sukiennicki W., *Sprawa sukcesji przez Polskę uprawnień rentowych państwa pruskiego, wynikłych z jego akcji kolonizacyjnej na Wschodzie: Przyczynek do wykładni art. 256 traktatu wersalskiego*, Warszawa 1931.

Sukiennicki W., *Ustrój radziecki a konstytucja stalinowska*, Poznań 1937.

Surwiło J., *Męczeńska śmierć rektora Stefana Ehrenkreutza*, w: *Z dziejów Almae Matros Vilnensis: Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, Kraków 1996, s. 264-265.

Swianiewicz S., *Lenin jako ekonomista*, Wilno 1930 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Ekonomiczna, nr 1).

Swianiewicz S., *Polityka gospodarcza Niemiec hitlerowskich*, Warszawa 1938.

Swianiewicz S., *Rzut oka na zasadnicze problemy sowieckiej polityki gospodarczej*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie" 1934, t. 2, s. 1–47.

Swianiewicz S., *W cieniu Katynia*, Warszawa 1990.

Swianiewicz S., *Z zagadnień sowieckiego przemysłu ciężkiego*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" 1934, t. 2, s. 252–289.

Szapszał H.S., *Wyobrażenia świętych muzułmańskich a wpływy ikonograficzne katolickie i stosunki persko-polskie za Zygmunta III*, Wilno, 1935 (Prace i Materiały Sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk, t. 2, s. 1–34).

Święcicki A., *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego i jego spuścizna*, w: *Z dziejów Almae Matris Vilnensis: Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, Kraków 1996, s. 94–103.

Tarkowski M., *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939*, Gdańsk 2015.

Tomaszewski L., *Kronika wileńska 1939–1941*, Warszawa 1989.

Turska z Jabłońskich Halina (1901–1979) językoznawca, St. Asystent USB, prof. UMK, w: *Encyklopedia ziemi wileńskiej*, t. 1: *Wileński słownik biograficzny*, Bydgoszcz 2002, s. 411.

Valaitis Antanas (1890 07 13 Pavaitupių kaime, Griškabūdžio valsčiuje–1946 Karagandoje), pedagogas, kultūros istorikas, rašytojas, w: *Žurnalistikos enciklopedija*, Vilnius 1997, s. 545.

Valaitis Antanas (1890–1946), lietuvių literatas, w: T. Venclova, *Vilniaus vardai*, 2006, s. 263.

Vilniaus Bernardinų kapinės 1810–2010, sudarytoja Vida Girininkienė, Vilnius 2011, s. 353–354.

W.S. [Suleja Włodzimierz], *Jędrzejewicz Janusz*, w: *Słownik polityków polskich XX wieku*, pod red. P. Hausera i S. Żerki, Poznań 1998, s. 130–132.

Wesołowska E., *Działać przed katastrofą. O poglądach społecznych i politycznych Mariana Zdziechowskiego*, Toruń 1994.

Wielhorski W., *Byt ludności polskiej w państwie litewskim. W świetle dochodzeń jej praw przed Ligą Narodów*, Wilno 1925.

Wielhorski W., *Litwa etnograficzna: Przyroda jako podstawa gospodarcza. Rozwój stosunków narodowościowych*, Wilno: Wyd. Wileńskiego Biura Informacyjnego, 1928.

Wielhorski W., *Litwa współczesna*, Warszawa 1938 (Biblioteka Służby Geograficznej, t. 17).

Wielhorski W., *Litwini, Białorusini i Polacy w dziejach kultury Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Alma Mater Vilnensis. Prace Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Stefana Batorego na Obczyźnie" 1951, t. 2, s. 1-157.

Wielhorski W., *Los Polaków w niewoli sowieckiej (1939-1956)*, Londyn 1956.

Wielhorski W., *Polska a Litwa. Stosunki wzajemne w biegu dziejów*, Londyn 1947.

Wielhorski W., *Sprawy terytorialne w polityce Litwy*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej", Wilno 1933, t. 1, s. 1-50.

Wielhorski W., *Trzy pytania i trzy odpowiedzi. Prawda o deportacji Polaków pod panowaniem sowieckim*, Londyn 1964.

Wielhorski W., *Wspomnienia z przeżyć w niewoli sowieckiej*, Londyn 1965.

Wilanowski Bolesław Ignacy (1885-1954), w: *Encyklopedia ziemi wileńskiej*, t. 1: *Wileński słownik biograficzny*, red. H. Dubowik, L.J. Malinowski, Bydgoszcz 2002, s. 424.

Wilanowski B., *Die Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften in Wilna*, „Balticoslavica", Wilno 1933, t. 1, s. 99-112.

Wirszubski G., *Ochrona państwa w prawie karnym Unii Sowieckiej z uwzględnieniem projektu Krylenki*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" 1933, t. 1, s. 241-252.

Wiskont A., *Konkordat litewski w zestawieniu z konstytucją państwową litewską i konkordatem polskim*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" 1933, t. 1, s. 115-173.

Wiszniewski J., *Problem „chozrasczotu"*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" 1934, t. 2, s. 307-333.

Wołkonowski J., *Okręg Wileński Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej w latach 1939-1945*, Warszawa 1996.

Wychowankowie Uniwersytetu Stefana Batorego. Biogramy i autobiogramy studentów, red. nauk. i oprac. K Puchowski, w: *Z dziejów Almae Matris Vilensis: Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, Kraków 1996, s. 316-422.

Wypisy tureckie i słownik turecko-polski opracowane dla użytku słuchaczy Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie, przyg. H. Seraja Chan Szapszał, Wilno 1932.

Wysłouch S., *Białorusini na Ziemi Wileńskiej*, w: *Wilno i Ziemia Wileńska: Zarys monograficzny*, Wilno 1930, t. 1, s. 250-261.

Wysłouch S., *Posługi komunikacyjne miast na prawie magdeburskim w Wielkim Księstwie Litewskim do połowy XVI w.*, Wilno 1936 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Historyczna, Nr 2).

Wysłouch S., *Rola Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi w ruchu narodowym Białorusinów w Polsce*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" 1933, t. 1, s. 174–240.

Z dziejów Almae Matris Vilnensis: Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego, red. L. Piechnik SJ, K. Puchowski, Kraków 1996.

Zasztowt L., *Materiały dotyczące tajnego nauczania w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie w latach 1939–1946*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki" 1993, t. 38, nr 4, s. 96–99.

Zgorzelski C., *Polonistyka i filologia klasyczna na Uniwersytecie Stefana Batorego*, w: *Z dziejów Almae Matris Vilnensis: Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, Kraków 1996, s. 74-82.

Zięba A., *Staniewicz Witold Cezary, pseud. Rusticus* (1888–1966), w: *Polski słownik biograficzny*, Warszawa-Kraków 2002, t. 41/4, z. 171, s. 563–572.

Znamierowska-Prüfferowa M., *Muzeum Etnograficzne USB w Wilnie i jego przyszłość*, Lwów, Wilno 1932 (odbitka z czasopisma „Lud").

Znamierowska-Prüfferowa Maria (1898–1990), w: *Encyklopedia ziemi wileńskiej*, t. 1: *Wileński słownik biograficzny*, Bydgoszcz 2002, s. 443.

Znamierowska-Prüfferowa M., *Zakład Etnologii Uniwersytetu Stefana Batorego (1923–1939)*, w: *Z dziejów Almae Matris Vilnensis: księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, Kraków 1996, s. 65–73.

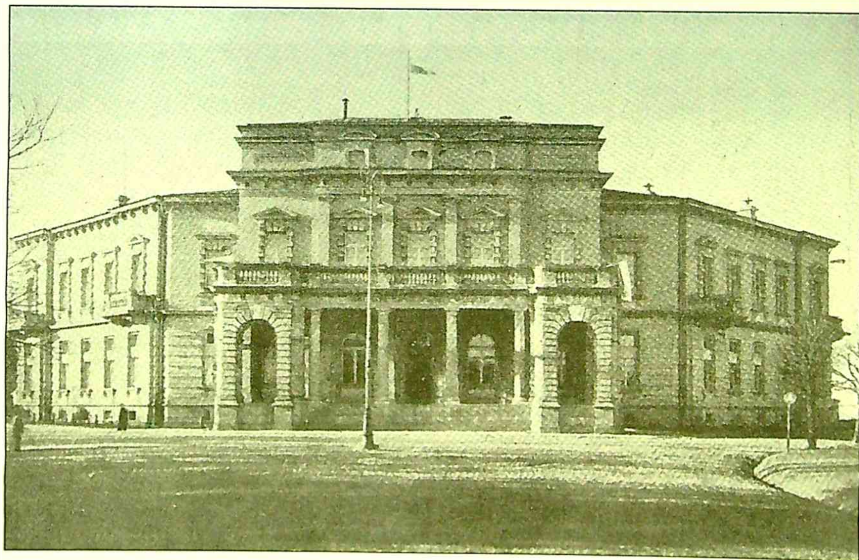
Żeromska M., *Zagadnienie metody badań literackich w Rosji*, „Balticoslavica", t. 3, Wilno 1938, s. 101–117.

Żywek Ł., *Vilniana w zbiorach Muzeum Niepodległości w Warszawie*, pod red. T. Skoczka, Warszawa 2017.

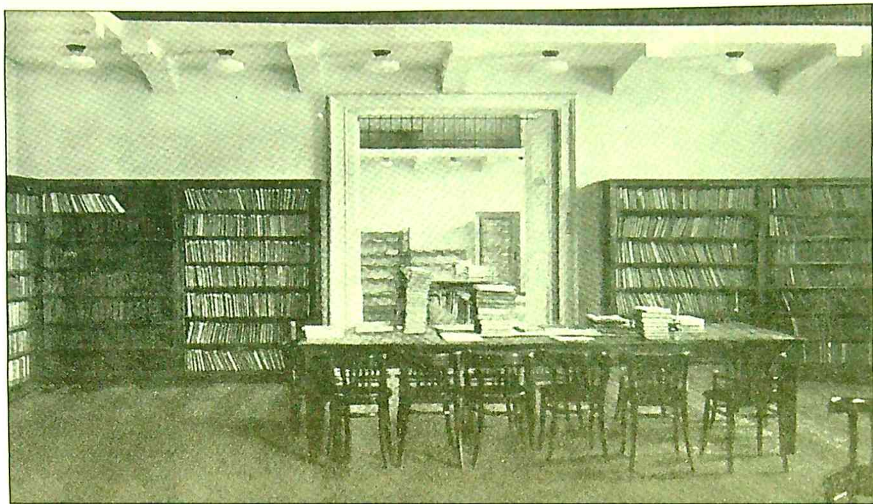
Пецюкевіч М., *У пошуках зачараваных скарбаў*, Вільня: Рунь, 1998.

Spis ilustracji

1. Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie: widok ogólny gmachu (byłego pałacu Tyszkiewiczów, w którym w okresie międzywojennym znajdował się także Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej oraz Szkoła Nauk Politycznych), Wilno: nakł. Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, druk. „Grafika" [1935] [Pocztówka ze zbiorów Biblioteki im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk, fot. J. Bułhak].
2. Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie: czytelnia sowietików z widokiem na czytelnię czasopism, Wilno: nakł. Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, druk. „Grafika" [1935] [Pocztówka ze zbiorów Biblioteki im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk, fot. J. Bułhak].
3. Ludwik Chomiński, członek INBEW w Wilnie [Zdjęcie ze zbiorów Muzeum Narodowego Litwy].
4. Stefan Ehrenkreutz, profesor i ostatni rektor Uniwersytetu Stefana Batorego, członek INBEW w Wilnie [Według: *Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, Kraków 1996].
5. Erwin Koschmieder, językoznawca, prof. USB, członek INBEW w Wilnie [Zdjęcie ze zbiorów Biblioteki im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk].
6. Michał Król, prawnik, dr doc. Uniwersytetu Stefana Batorego i Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie [Zdjęcie ze zbiorów Archiwum Centralnego Litwy].
7. Henryk Łowmiański, historyk, prof. USB i SNP, członek INBEW w Wilnie [Zdjęcie ze zbiorów Państwowego Archiwum Centralnego Litwy].
8. Jan Otrębski, językoznawca, prof. USB, członek INBEW w Wilnie [Zdjęcie ze zbiorów Państwowego Archiwum Centralnego Litwy].

1. Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie. Widok ogólny gmachu, w którym w okresie międzywojennym znajdowały się m.in. Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej oraz Szkoła Nauk Politycznych

2. Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie. Czytelnia sowietików z widokiem na czytelnię czasopism

3. Ludwik Chomiński,
członek INBEW w Wilnie

4. Stefan Ehrenkreutz,
profesor i ostatni rektor USB,
członek INBEW w Wilnie

5. Erwin Koschmieder,
językoznawca, prof. USB,
członek INBEW w Wilnie

6. Michał Król, prawnik,
dr doc. USB i SNP w Wilnie

7. Henryk Łowmiański,
historyk, prof. USB i SNP,
członek INBEW w Wilnie

8. Jan Otrębski, językoznawca,
prof. USB,
członek INBEW w Wilnie

9. Stefan Rygiel, dr, dyrektor
Biblioteki Uniwersyteckiej i Biblioteki
Państwowej im. Wróblewskich,
członek INBEW w Wilnie

10. Hadży Seraja Chan Szapszał,
duchowny i uczony karaimski,
członek INBEW w Wilnie

11. Halina Turska, językoznawca, starszy asystent USB, sekretarz Sekcji Filologicznej INBEW w Wilnie

12. Władysław Wielhorski, dyrektor Instytutu INBEW i SNP w Wilnie

13. Bolesław Wilanowski, profesor USB, wicedyrektor SNP przy INBEW w Wilnie

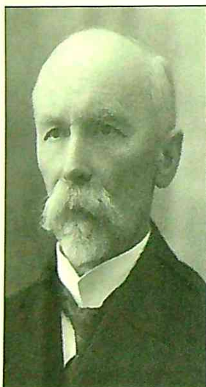
14. Bronisław Wróblewski, prawnik, prof. USB i SNP w Wilnie

15. Seweryn Wysłouch,
historyk prawa, doc. USB,
członek INBEW w Wilnie

16. Władysław Zawadzki,
działacz polityczny,
członek INBEW w Wilnie

17. Marian Zdziechowski,
literaturoznawca, filozof, prof. USB
i SNP, członek INBEW w Wilnie

18. Maria Znamierowska-Prüfferowa,
etnolog, etnograf, starszy asystent USB,
sekretarz Sekcji Etnologii INBEW

Министерство Народнаго Просвѣщенія.

МОСКОВСКІЙ УЧЕБНЫЙ ОКРУГЪ.

ИСПЫТАТЕЛЬНЫЙ КОМИТЕТЪ.

17 августа 1917.

№ 5346

МОСКВА.

17

Удостовѣреніе.

Отъ Испытательнаго Комитета при Управленіи Московскаго Учебнаго Округа выдано настоящее удостовѣреніе Станиславу-Августину Станиславовичу Свяневичу, родившемуся 26 октября 1899 года, въ томъ, что онъ въ засѣданіи Комитета 7-го августа 1917 года подвергался испытанію въ знаніи латинскаго яз. въ объемѣ полнаго курса мужскихъ гимназій и на означенномъ испытаніи обнаружилъ познанія удовлетворительныя (3).

И. об. Предсѣдателя Испытательнаго Комитета

Члены.

Дѣлопроизводитель

19. Świadectwo wydane Stanisławowi Swianiewiczowi o zdaniu egzaminu z języka łacińskiego

4 24 3

INSTYTUT NAUKOWO-BADAWCZY
EUROPY WSCHODNIEJ W WILNIE
ZYGMUNTOWSKA 2.

Wilno, dn. 27 -III- 1930 r.

L. dz. ______

OTRZYMANO.
dn. 31/III 1930 r.
Nr. wch. dz. 1378
Nr. rej. ______

Do

Dyrekcji Uniwersyteckiej Bibljoteki Publicznej

Dyrekcja Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie bierze na siebie jako jednostka prawna odpowiedzialność za wszystkie wypożyczone przez swych słuchaczy książki i zobowiązuje się do pokrycia wszelkich ewentualnych kosztów nieuregulowanych przez swych słuchaczy .

DYREKTOR INSTYTUTU:

[signature]

20. Pismo INBEW w Wilnie do dyrekcji Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej z odciskiem pieczątki i podpisem dyrektora J. Jędrzejewicza

ROCZNIK

INSTYTUTU NAUKOWO-BADAWCZEGO EUROPY WSCHODNIEJ

T. I.

W I L N O 1 9 3 3

NAKŁADEM INSTYTUTU NAUKOWO-BADAWCZEGO EUROPY WSCHODNIEJ
Z ZASIŁKU FUNDUSZU KULTURY NARODOWEJ

21. Karta tytułowa „Rocznika Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie"

BALTICOSLAVICA

BULLETIN DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE DE L'EUROPE ORIENTALE A VILNO

Rédigé par **Erwin Koschmieder.**

Comité de rédaction: **Włodzimierz Antoniewicz** (Warszawa), **Cezarja Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa** (Wilno), **Jalo Kalima** (Helsinki), **Oskar Loorits** (Tartu).

T. I.

VILNO 1933

NAKŁADEM INSTYTUTU NAUKOWO-BADAWCZEGO EUROPY WSCHODNIEJ
Z ZASIŁKU FUNDUSZU KULTURY NARODOWEJ

BALTICOSLAVICA

BIULETYN INSTYTUTU NAUKOWO-BADAWCZEGO EUROPY WSCHODNIEJ W WILNIE

Redaguje **Erwin Koschmieder** (Wilno).

Komitet redakcyjny: **Włodzimierz Antoniewicz** (Warszawa), **Cezarja Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa** (Wilno), **Jalo Kalima** (Helsinki), **Oskar Loorits** (Tartu).

T. I.

WILNO 1933

NAKŁADEM INSTYTUTU NAUKOWO-BADAWCZEGO EUROPY WSCHODNIEJ
Z ZASIŁKU FUNDUSZU KULTURY NARODOWEJ

22. Karty tytułowe czasopisma „Balticoslavica”

INSTYTUT NAUKOWO-BADAWCZY EUROPY WSCHODNIEJ
SEKCJA GOSPODARCZA.
Nr. 1.

STANISŁAW SWIANIEWICZ

LENIN
JAKO EKONOMISTA

W I L N O 1 9 3 0

NAKŁADEM INSTYTUTU NAUKOWO-BADAWCZEGO EUROPY WSCHODNIEJ.

23. Karta tytułowa książki Stanisława Swianiewicza, *Lenin jako ekonomista*

INSTYTUT NAUKOWO-BADAWCZY EUROPY WSCHODNIEJ

BOGUMIŁ JASINOWSKI
Profesor Uniwersytetu Wileńskiego

WSCHODNIE CHRZEŚCIJAŃSTWO A ROSJA

NA TLE
ROZBIORU PIERWIASTKÓW CYWILIZACYJNYCH
WSCHODU I ZACHODU

WILNO 1933
NAKŁADEM INSTYTUTU NAUKOWO-BADAWCZEGO EUROPY WSCHODNIEJ
Z ZASIŁKIEM FUNDUSZU KULTURY NARODOWEJ

24. Karta tytułowa książki Bogumiła Jasinowskiego, *Wschodnie chrześcijaństwo a Rosja na tle rozbioru pierwiastków cywilizacyjnych Wschodu i Zachodu*

INSTYTUT NAUKOWO-BADAWCZY EUROPY WSCHODNIEJ
SEKCJA ETNOLOGICZNA
Nr. 1.

WITOLD DYNOWSKI

BARWNE KUFRY CHŁOPSKIE
Z
OKOLIC WILEŃSZCZYZNY I POLESIA

DIE VIELFARBIGEN BAUERNKOFFER
AUF DEM
GEBIETE VON WILNA UND IN POLESIEN

W I L N O 1 9 3 4

NAKŁADEM INSTYTUTU NAUKOWO-BADAWCZEGO EUROPY WSCHODNIEJ
Z ZASIŁKU FUNDUSZU KULTURY NARODOWEJ.

25. Karta tytułowa książki Witolda Dynowskiego,
Barwne kufry chłopskie z okolic Wileńszczyzny i Polesia

TABLICA IV

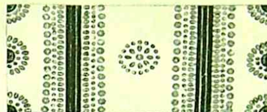

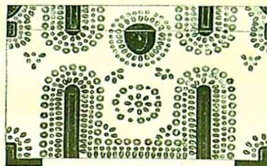

TABLICA X

Ozdoby na wieku.

Ozdoby na przodzie kufra.

Kufer ze wsi Tetiańce w pow. wileńsko-trockim, wykonany w 1907 r., prawdopodobnie w warsztacie Pietrowskiego w Olkienikach. Tło sine, okucia koloru czarnego, *jodełki* czerwone, rozety czerwone i białe.

26. Karty ilustrowane z książki Witolda Dynowskiego, *Barwne kufry chłopskie z okolic Wileńszczyzny i Polesia*, Wilno 1934

INSTYTUT NAUKOWO-BADAWCZY EUROPY WSCHODNIEJ
SEKCJA HISTORYCZNA
Nr. 1.

ALEKSY DERUGA

PIOTR WIELKI A UNICI
I UNJA KOŚCIELNA
1700—1711

W I L N O · 1 9 3 6

NAKŁADEM INSTYTUTU NAUKOWO-BADAWCZEGO EUROPY WSCHODNIEJ
Z ZASIŁKU MINISTERSTWA WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO

27. Karta tytułowa książki Aleksego Derugi,
Piotr Wielki a unici i unia kościelna 1700–1711

INSTYTUT NAUKOWO-BADAWCZY EUROPY WSCHODNIEJ
SEKCJA HISTORYCZNA
Nr. 2.

SEWERYN WYSŁOUCH

POSŁUGI KOMUNIKACYJNE

W MIASTACH W. KS. LITEWSKIEGO NA PRAWIE MAGDEBURSKIEM DO POŁOWY XVI W.

WILNO 1936
NAKŁADEM INSTYTUTU NAUKOWO-BADAWCZEGO EUROPY WSCHODNIEJ
Z ZASIŁKU FUNDUSZU KULTURY NARODOWEJ

28. Karta tytułowa książki Seweryna Wysłoucha, *Posługi komunikacyjne w miastach W. Ks. Litewskiego do połowy XVI w.*

58

INSTYTUT NAUKOWO-BADAWCZY EUROPY WSCHODNIEJ
SEKCJA PRAWNO-POLITYCZNA
Nr 1.

WIKTOR SUKIENNICKI

EWOLUCJA USTROJU
ZWIĄZKU SOCJALISTYCZNYCH
REPUBLIK RADZIECKICH

W ŚWIETLE OFICJALNYCH PUBLIKACJI WŁADZY RADZIECKIEJ

CZĘŚĆ I

WILNO 1938

NAKŁADEM INSTYTUTU NAUKOWO-BADAWCZEGO EUROPY WSCHODNIEJ
Z ZASIŁKU FUNDUSZU KULTURY NARODOWEJ JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO

29. Karta tytułowa książki Wiktora Sukiennickiego, *Ewolucja ustroju Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w świetle oficjalnych publikacji władzy radzieckiej*

DR WŁADYSŁAW WIELHORSKI

DYREKTOR SZKOŁY NAUK POLITYCZNYCH W WILNIE

LITWA WSPÓŁCZESNA

Nr 1216-R

DRUK, KLISZE I MAPĘ
WYKONANO W WOJSKOWYM INSTYTUCIE GEOGRAFICZNYM
WARSZAWA 1938

30. Karta tytułowa książki Władysława Wielhorskiego, *Litwa Współczesna*

Summary

The Institute for Study and Analysis of Eastern Europe and the School for Political Sciences in Wilno (1930–1939)

The following publication focuses on two Polish academic institutions: The Institute for Study and Analysis of Eastern Europe, and the School for Political Sciences, both of which functioned in Wilno, Poland (today Vilnius, Lithuania) during the 1930-1939 period. These two institutions held an important place in the academic and cultural life of interwar Wilno. The Institute for Study and Analysis of Eastern Europe was established in 1930 on the initiative of professors from the Department of Law and Social Sciences of Stefan Batory University. At the same time, the School for Political Sciences was established as part of the Institute. The Institute functioned as an analytical association with support from the government. Its initial member list was completed at the first general meeting on February 23, 1930, and consisted of 35 individuals. By the first half of 1939, the Institute would have 44 members from among leading Polish scholars, writers, journalists, and social and political activists.

The Institute's members were selected at the first general meeting of the Administrative Council, the Review Commission as well as by the Institute's Director. The Administrative Council confirmed an annual development plan, and compiled an annual budget worked out by the Board as a preliminary budget for acceptance at the general meeting. The Council convened academic committees and commissions, appointed and terminated the Institute's Director, appointed full-time professors, and adjudicated matters concerning the acquisition of real estate and acceptance of charitable contributions. The Administrative

Council met as necessary, but not less than once a year. The Board acted as the executive organ, and was selected by the Council. The Board dealt with current matters, it prepared requisite reports and the budget for the Administrative Council, and it selected an editor responsible for the Institute's publications.

Professor Jan Rozwadowski was the Institute's Director in 1930–1935, and in 1935–1939 Professor Stanislaw Ketrzynski succeeded him. Members of the Administrative Council over the years were: Witold Abramowicz, Stanislaw Arnold, Stanislaw Baginski, Franciszek Bujak, Cezaria Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa, Stefan Ehrenkreutz, Janusz Jedrzejewicz, Jan Kucharzewski, Bronislaw Krzyżanowski, Henryk Lowmiański, Kazimierz Nitsch, Kazimierz Okulicz, Jan Pilsudski, Jan Rozwadowski, Stefan Rygiel, Witold Staniewicz, Hadzy Seraja Chan Szapszal, Marian Swiechowski, Boleslaw Wilanowski, Wladyslaw Zawadzski and Marian Zdziechowski. To the Board were elected: Stefan Ehrenkreutz, Witold Abramowicz, Stanislaw Baginski, Janusz Jedrzejewicz, Kazimierz Okulicz, Jan Pilsudski, Wladyslaw Wielhorski and Boleslaw Wilanowski.

The Institute and School were located in the former Tyszkiewicz Palace in Wilno which the Polish Ministry for Religious Denominations and Public Enlightenment had earlier purchased for the Wroblewski State Library.

The Institute's mission was the economic, cultural, social and political analysis of the lands and states located between the Black Sea and Baltic Sea, as well as the study of the peoples inhabiting these lands, and the promotion of knowledge about them. To this end the Institute accumulated a significant library of the latest relevant publications, it organized public presentations and readings, it published academic periodicals and books, and it established and maintained contacts with many academics as well as scholarly and social institutions in Poland and abroad.

Special divisions within the Institute conducted scholarly and publishing activities. The establishment of the divisions was initiated by an organizer designated by the Administrative Council, and based on the organizer's decision, the first five members of each division would be selected. Further members of a division would be coopted over time. Division members came from the ranks of the Institute and the School,

from the professors and academic employees of the Stefan Batory University along with academics from other scholarly institutions. The divisions devised their own internal regulations. They chose their own director and secretary, and established the direction of their own work in coordination with the general development plan of the Institute. The divisions also reviewed and published their own articles and books. The director of each division produced a report on the academic activities and budgetary results to the Institute's Administrative Council.

In 1930 four different divisions were established: 1) the Historical-Legal Division (Stefan Ehrenkreutz Director, Henryk Lowmianski Secretary), 2) the Literature and Linguistics Division (Jan Otrebski Director, Halina Turska Secretary), 3) the Ethnographic-Geographic Division (Cezaria Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa Director, Maria Znamierowska-Prufferowa, Secretary), 4) the Economic Division (Wladyslaw Zawadzski Director, then Witold Staniewicz, with Stanislaw Swianiewicz as Secretary). In the Institute's later years these divisions underwent some changes, with the final arrangement consisting of five divisions: Philological, Economic, Historical, Legal and Ethnological.

In addition to the divisions functioned the following sections: 1) The Economic Section directed by Professor Stanislaw Swianiewicz; 2) The Political-Systemic Section directed by Dr. Wiktor Sukiennicki; 3) the Minorities Section directed by Dr. Seweryn Wyslouch; 4) the Baltic-Slavic Section directed by Professor Erwin Koschmieder, who was also the editor of the „Balticoslavica" magazine; 5) the Baltic Section directed by Professor Wladyslaw Wielhorski, and 6) the Culture and Education Section directed by Professor Boleslaw Wilanowski. In 1935 the Minorities Section was closed, and in its place was established in May 1936 the Lithuanian Section directed by Janusz Ostrowski.

All divisions and sections, especially in the early years of their existence, focused on organizing public presentations that would attract interest in the Institute's work and the topics it covered from among a wide range of the intelligentsia. Members of the Institute, employees of the School, scholars affiliated with the Institute as well as those from other Polish academic institutions, and some foreign academics

all gave presentations at the Institute. On occasion politicians, diplomats and journalists were invited to make presentations. Presentation topics were all thematically connected with the Institute's work. Foreign scholars most often spoke on the state of analysis in particular academic fields in their own countries, while Polish speakers discussed questions of language, the common history of member nationalities of the Polish Republic, and policy on nationalities.

The Institute's public presentations attracted great interest. Institute employees along with those from the School for Political Sciences as well as students from Stefan Batory University took part in them, as did teachers, journalists and other representatives of the Wilno intelligentsia. Often the presentations provoked lively discussions afterward.

Publications represented an important part of the Institute's operations. The Institute published two scholarly magazines, The Yearbook of the Institute for Study and Analysis of Eastern Europe in Wilno, and „Balticoslavica" as well as books and the publications of the various divisions. Professor Stefan Ehrenkreutz was the editor-in-chief for the Institute's publications. The first volume of the Institute's Yearbook was published under Ehrenkreutz's direction in 1933, and contained both an academic and an informational section. The academic section contained five articles concerning various aspects of life in the neighboring countries of Lithuania and the Soviet Union. The interwar Lithuanian Republic received special attention, with three different articles devoted to topics related to it. The second volume of the Yearbook, published in 1934, focused on various questions concerning the Soviet economy. All articles published in this second volume had been previously reviewed and discussed in the Institute's Economic Division.

The Institute published three volumes of the „Balticoslavica" magazine during 1933–1938. They each contained academic articles, reviews and information on the Institute's analysis and scholarly direction in the fields of philology, ethnography and the pre-history of the Baltic region and neighboring Slavic countries.

In addition to the aforementioned magazines, the Institute published 11 books during 1930–1938:

1) Stanislaw Swianiewicz (author), *Lenin as an Economist*, Wilno, 1930 (Stanisław Swianiewicz, *Lenin jako ekonomista*, Wilno 1930); 2) Jan Otrębski, *A More Thorough Treatment of Some Questions on*

the Lithuanian Language and the Slavic Languages, Part 1, Wilno 1930 (J. Otrębski, *Przyczynki słowiańsko-litewskie*, cz.1, Wilno 1930); 3) Erwin Koschmieder, *An Explanation of Certain Questions of Old Russian Orthodox Church Songs*, Wilno 1932 (E. Koschmieder, *Przyczynki do zagadnienia homonii w hirmosach rosyjskich*, Wilno 1932); 4) Bogumil Jasinowski, *Eastern Christianity and Russia against the Background of the Partition of Civilizational Elements of East and West*, Wilno 1935 (B. Jasinowski, *Wschodnie chrześcijaństwo a Rosja na tle rozbioru pierwiastków cywilizacyjnych Wschodu i Zachodu*, Wilno 1933); 5) Julian Krzyżanowski, *A Study of the History of Russian Folk Epics*, Wilno 1934 (J. Krzyżanowski, *Byliny: Studium z dziejów rosyjskiej epiki ludowej*, Wilno 1934); 6) Witold Dynowski, *Colorful Peasant Trunks from the Wilno and Polesie Regions*, Wilno 1934 (W. Dynowski, *Barwne kufry chłopskie z okolic Wileńszczyzny i Polesia*, Wilno 1934); 7) Jan Otrębski, *A More Thorough Treatment of Some Questions on the Lithuanian Language and the Slavic Languages*, part 2, Wilno 1935 (J. Otrębski, *Przyczynki słowiańsko-litewskie*, cz. 2, Wilno 1935); 8) Boleslaw Cyrulinski, *Concessions to Foreign Entities in the USSR*, Wilno, 1935 (B. Cyruliński, *Koncesje zagraniczne w ZSRR*, Wilno 1935); 9) Aleksey Deruga, *Peter the Great, the Uniates and the Church Union 1700–1711*, Wilno, 1936 (A. Deruga, *Piotr Wielki a unici i unia kościelna 1700–1711*, Wilno 1936); 10) Seweryn Wyslouch, *Urban Communications Services of the Magdeburg Law in the Great Lithuanian Duchy to the Mid-16th Century*, Wilno, 1936 (S. Wysłouch, *Posługi komunikacyjne miast na prawie magdeburskim w Wielkim Księstwie Litewskim do połowy XVI w.*, Wilno 1936); 11) Wiktor Sukiennicki, *Systemic Evolution in the Union of Soviet Socialist Republics as Reflected in Official Publications of the Soviet Authorities*, Wilno 1938 (W. Sukiennicki, *Ewolucja ustroju Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w świetle oficjalnych publikacji władzy radzieckiej*, Wilno 1938).

Contemporary Polish scholars hold a positive view of the achievements of the Wilno scholars, especially those of Stanislaw Swianiewicz, Wiktor Sukiennicki and Grzegorz Wirszubski, along with others who analyzed the complicated issues connected with the USSR. Scholars from both the Institute and the School for Political Sciences made a large contribution to analysis of the Slavic and Baltic languages (Jan Otrebski, Jan Safarewicz, Halina Turska), as well as to the study of old Lithuanian law (Stefan Ehrenkreutz, Seweryn Wyslouch),

the history of the Orthodox and Uniate Churches in the eastern territories of the Grand Duchy of Lithuania (Aleksy Deruga), the ethnology of the Wilno and Polesia regions (Cezaria Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa, Witold Dynowski, Maria Znamierowska-Prufferowa), and to political and economic questions of the interwar Lithuanian Republic (Wladyslaw Wielhorski, Teodor Nagurski).

The Institute formed and maintained contacts with many scholarly institutions both in Poland and abroad. Such cooperation with other institutions had a positive effect on its own activities by encouraging the exchange of ideas, promoting academic accomplishments and facilitating knowledge of the scholarly and cultural life of neighboring countries that were the object of the Institute's work. At the same time, cooperation served to spread awareness and knowledge about the Institute and Poland.

The School for Political Sciences, which functioned as a part of the Institute during 1930–1939, had one department that offered two specializations: economic and cultural-political. The Institute provided the School a locale along with electricity and heating, the right to access the Institute's book collections, and access to scholarly-analytical assistance. The Institute also dedicated a part of its annual budget to cover the School's requisite operating costs.

The Institute's Administrative Council appointed a Director for the School who directly prevailed over the latter's activities. This Director was also approved by the Ministry for Religious Denominations and Public Enlightenment. Janusz Jedrzejewicz was the School's Director in 1930–1931 and Wladyslaw Wielhorski succeeded him from 1931 to 1939. During 1937–1939 Boleslaw Wilanowski was Deputy Director. The faculty size was relatively small. During the 1932–1933 academic year the School's pedagogical group consisted of 29 instructors, while in 1936–1937 it consisted of 33 instructors.

The School offered a three-year program consisting of lectures, practical class sessions and seminars. The academic year began on October 1 and ended on June 30, and consisted of 30 full weeks of lectures divided into two semesters. The Ministry for Religious Denominations and Enlightenment approved the course of study.

In academic year 1930–1931 the School had 122 auditors, in 1932–1933 it had 198, and in 1933–1934 it had 236 auditors. The majority

were Poles, but Russians, Jews, Belarussians, Lithuanians and Ukrainians also attended classes at the School. Because the School also had a continuing education profile, its auditors were not only students, but also individuals working on advanced degrees and professionals working to improve their credentials. Teachers, administrative officials, communications officials, bankers, businessmen, technical experts, agronomists and other agricultural experts also attended its courses.

During its nine years of existence, the School prepared many highly qualified specialists for careers in government administration, in city councils, in financial operations, and in diplomatic posts in the Baltic countries and the Soviet Union. The School's student-diplomats also contributed to studies on the history, culture and politics of Poland's neighboring countries and the national minorities residing in the Second Polish Republic's northeastern region.

The outbreak of World War II and the Soviet occupation of Wilno put an end to the activities of both the Institute and the School. Three of the Institute's scholars, namely Stanislaw Swianiewicz, Wiktor Sukiennicki and Wladyslaw Wielhorski, were arrested and imprisoned by the occupying Soviet regime. After their release they all made their way by various means to the West and continued their academic work there. Once in the West, they all endeavored to show the true nature of the Soviet Union and the communist system that it had imposed on the countries of Eastern Europe.

Other Institute scholars and attendees of the School for Political Sciences who survived World War II and the Soviet occupation of Soviet Wilno/Vilnius all repatriated westward to the newly formed Polish People's Republic, where they obtained positions in Polish universities and academic institutions. The political and systemic changes that took place after the war in East Central Europe ensured, however, that in both Soviet Lithuania and in People's Poland, the achievements of both the Institute for the Study and Analysis of Eastern Europe and the School for Political Sciences were long forgotten. Only after the fall of communism in the late 20th century did the two institutions begin to draw the attention of scholars of that time.

Translated by Letitia Rydjeski

Santrauka

Rytų Europos mokslinių tyrimų institutas ir Politinių mokslų mokykla Vilniuje (1930–1939)

Straipsnis skirtas Rytų Europos mokslinių tyrimų institutui ir Politinių mokslų mokyklai – dviem lenkų mokslo įstaigoms, veikusioms 1930–1939 m. Vilniuje. Tarpukario Vilniaus mokslo ir kultūros gyvenime šių įstaigų veikla buvo itin svarbi. Rytų Europos mokslinių tyrimų institutas Vilniuje (*Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie*) buvo įkurtas 1930 m. Stepono Batoro universiteto Teisės ir visuomenės mokslų fakulteto profesorių iniciatyva. Tais pačiais metais prie instituto atidaryta aukštoji Politinių mokslų mokykla (*Szkoła Nauk Politycznych*). Institutas veikė kaip valstybės remiama visuomeninė mokslo draugija. Jo tikraisiais nariais galėjo tapti Lenkijos piliečiai, dirbantys artimose institutui mokslo srityse. 1930 metais institutas turėjo 35 narius, 1939 metais – 44. Instituto nariais tapdavo žymūs mokslininkai, literatai, publicistai, visuomenės ir politikos veikėjai. Visuotiniame narių susirinkime jie rinko instituto pirmininką, Administracinę tarybą ir Revizijos komisiją. Administracinės tarybos nariai savo ruožtu rinko vykdomąjį organą – valdybą ir bendrą instituto bei Politinių mokslų mokyklos direktorių. Be to, jie tvirtino instituto bendros veiklos planus, teikė visuotiniam susirinkimui valdybos paruoštą biudžeto projektą, iškilus reikalui sudarinėjo komisijas, tvirtino sekcijų vadovus ir jų darbo planus, sprendė nekilnojamo turto reikalus. Administracinės tarybos posėdžiai vykdavo ne rečiau kaip kartą per metus.

Instituto valdyba tvarkė einamuosius reikalus, rengė atskaitas ir biudžeto projektus, kuriuos teikė Administracinei tarybai, rinko atsakingą instituto leidinių redaktorių. Instituto pirmininku 1930–1935 metais buvo filologas, Krokuvos universiteto profesorius Janas

Rozwadowskis, 1935–1939 metais – istorikas, Varšuvos universiteto profesorius Stanisławas Kętrzyńskis, instituto valdybos pirmininku – teisininkas, Vilniaus Stepono Batoro universiteto profesorius Stefanas Ehrenkreutzas.

Rytų Europos mokslinių tyrimų institutas ir Politinių mokslų mokykla veikė Valstybinės Eustachijaus ir Emilijos Vrublevskių bibliotekos patalpose (buvę grafų Tiškevičių rūmai Vilniuje prie Neries, dabar Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka).

Rytų Europos mokslinių tyrimų institutas tyrė šalių, esančių tarp Baltijos ir Juodosios jūrų ir jose gyvenusių tautų istoriją, geografiją, politiką, ekonomiką bei kultūrą, taip pat skleidė žinias apie tas šalis ir tautas. Tuo tikslu institutas kaupė naujausią mokslinę literatūrą, organizavo viešas paskaitas, leido mokslo žurnalus ir knygų seriją, užmezgė ir palaikė ryšius su mokslininkais, mokslo įstaigomis ir visuomeninėmis mokslo organizacijomis Lenkijoje ir užsienyje.

Mokslinis tiriamasis ir leidybos darbas vyko sekcijose ir specialiuose skyriuose. 1930 metais buvo įkurtos keturios sekcijos: 1. Istorijos ir teisės (vadovas Stefanas Ehrenkreutzas, sekretorius Henrykas Łowmiańskis); 2. Literatūros ir kalbotyros (vadovas Janas Otrębskis, sekretorė Halina Turska); 3. Etografijos ir geografijos (vadovė Cezaria Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa, sekretorė Maria Znamierowska-Prüfferowa); 4. Ekonomikos (vadovai Władysławas Zawadzkis ir Witoldas Staniewiczius, sekretorius Stanisławas Swianiewiczius). Vėliau sekcijų skaičius ir pavadinimai šiek tiek pasikeitė. Liko Filologijos, Ekonomikos, Istorijos, Teisės ir Etnologijos sekcijos. Sekcijų vadovus ir darbo planus tvirtino instituto Administracinė taryba. Sekcijų darbe galėjo dalyvauti ne tik instituto nariai, bet ir kiti mokslininkai, kurių atliekami tyrimai buvo artimi sekcijų tematikai, kas žymiai sustiprino instituto mokslinio darbo ir leidybos galimybes.

Institute veikė ir keli specialūs skyriai: 1. Ekonomikos (vadovas prof. dr. Stanisławas Swianiewiczius); 2. Politinis-visuomeninis (vadovas doc. dr. Wiktoras Sukiennickis); 3. Tautinių mažumų (vadovas doc. dr. Sewerynas Wysłouchas); 4. Baltoslavikos (vadovas prof. dr. Erwinas Koschmiederis); 5. Baltijos šalių (vadovas prof. dr. Władysławas Wielhorskis); 6. Švietimo ir kultūros (vadovas prof. dr. Bolesławas Wilanowskis). 1935 m. Tautinių mažumų skyrius buvo panaikintas, o 1936 m. įsteigtas Lietuvos skyrius, kuriam vadovavo Januszas Ostrowskis. Šis

skyrius rinko medžiagą apie Lietuvos Respublikos politinį, ūkinį ir kultūrinį gyvenimą ir skelbė ją informaciniame leidinyje „Biuletyn Kowieński" (Kauno biuletenis).

Visos instituto sekcijos ir skyriai daug dėmesio, ypač pirmaisiais veiklos metais, skyrė viešųjų paskaitų organizavimui. Jomis tikėtasi sudominti platesnius visuomenės sluoksnius, parodyti instituto tematiką ir skleisti mokslines žinias apie kaimyninių šalių istoriją, politiką, ūkinį gyvenimą bei kultūrą. Paskaitas skaitė instituto nariai, Politinių mokslų mokyklos, Vilniaus Stepono Batoro bei kitų Lenkijos ir užsienio universitetų mokslininkai. Skaityti viešąsias paskaitas buvo kviečiami taip pat politikai, diplomatai, publicistai, tautinių mažumų kultūros veikėjai. Pasiklausyti paskaitų ateidavo Vilniaus universiteto ir Politinių mokslų mokyklos dėstytojai, studentai, mokytojai, žurnalistai, teisininkai ir kiti inteligentijos atstovai. Paskaitų temos buvo artimos instituto tiriamajai tematikai. Jose buvo gvildenami įvairūs kaimyninių tautų istorijos, politikos, ekonomikos ir kultūros klausimai. Instituto organizuotos viešos paskaitos pasitarnavo žinių apie kaimyninių šalių kultūrą sklaidai, sudarė galimybes ne tik studentams, bet ir dirbantiems Vilniaus inteligentams pasiklausyti žinomų mokslininkų paskaitų, susipažinti su jų skelbiamomis idėjomis, padiskutuoti juos sudominusiais klausimais.

Svarų indėlį į kaimyninių šalių kultūros pažinimą įnešė Rytų Europos mokslinių tyrimų instituto leidiniuose publikuojami darbai. Institutas leido mokslinius žurnalus „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie" (Rytų Europos mokslinių tyrimų instituto Vilniuje metraštis) ir „Balticoslavica" (Baltoslavika). Pirmas iš jų buvo leidžiamas 1933–1934 m. Iš viso buvo išleisti du tomai. Jame buvo publikuojami moksliniai straipsniai, skirti kaimyninių šalių, daugiausia Lietuvos Respublikos ir Tarybų Sąjungos politikos, teisėtvarkos ir ekonomikos problemoms. Be to, pirmajame metraščio tome buvo išspausdinti kai kurie svarbūs instituto ir Politinių mokslų mokyklos dokumentai.

Žurnalas „Balticoslavica" leistas 1933–1938 metais. Iš viso pasirodė trys šio leidinio tomai. Už žurnalo leidybą buvo atsakingas Baltoslavikos skyrius, kurio vadovas Erwinas Koschmiederis buvo žurnalo redaktoriumi. Žurnale buvo spausdinami lenkų ir užsienio autorių darbai kalbotyros, literatūrologijos, etnografijos, istorijos temomis, pateikiama naujausiųjų lenkų ir užsienio darbų bibliografija bei recenzijos.

Be minėtųjų leidinių institutas išleido seriją knygų, skirtų įvairiems Rytų Europos istorijos, politikos, kultūros ir ekonomikos klausimams. Iš viso 1930–1938 m. išleista 11 knygų: 1. S. Swianiewicziaus darbas apie Leniną kaip ekonomistą (Stanisław Swianiewicz, *Lenin jako ekonomista* – Wilno 1930); 2. J. Otrębskio veikalo apie slavų ir lietuvių kalbų ypatybes bei tarpusavio ryšius pirma dalis (Jan Otrębski, *Przyczynki słowiańsko-litewskie*, cz.1, Wilno 1930); 3. E. Koschmiderio studija apie stačiatikių ir sentikių religinių giesmynų kalbą (Erwin Koschmieder, *Przyczynki do zagadnienia homonii w hirmosach rosyjskich*, Wilno 1932); 4. B. Jasinowskio apie Rytų krikščionybės ir Rusijos ypatumus lyginant su Vakarų civilizacija (Bogumił Jasinowski, *Wschodnie chrześcijaństwo a Rosja na tle rozbioru pierwiastków cywilizacyjnych Wschodu i Zachodu*, Wilno 1933); 5. J. Krzyżanowskio apie rusų epinę kūrybą (Julian Krzyżanowski, *Byliny: Studium z dziejów rosyjskiej epiki ludowej*, Wilno 1934); 6. W. Dynowskio apie Vilniaus krašto ir Polesės margintas skrynias (Witold Dynowski, *Barwne kufry chłopskie z okolic Wileńszczyzny i Polesia*, Wilno 1934); 7. J. Otrębskio veikalo apie slavų ir lietuvių kalbų ypatybes bei tarpusavio ryšius antra dalis (Jan Otrębski, *Przyczynki słowiańsko-litewskie*, cz. 2, Wilno 1935); 8. Bolesławo Cyrulińskio apie užsienio koncesijas Tarybų Sąjungoje (Bolesław Cyruliński, *Koncesje zagraniczne w ZSRR*, Wilno 1935); 9. Alekso Derugos apie Rusijos caro Petrą I politiką unitų ir bažnytinės unijos atžvilgiu 1700–1711 m. (Aleksy Deruga, *Piotr Wielki a unici i unia kościelna 1700–1711*, Wilno 1936); 10. Seweryno Wysłoucho apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestiečių, turinčių Magdeburgo teisę, prievoles iki XVI a. vidurio (Seweryn Wysłouch, *Posługi komunikacyjne miast na prawie magdeburskim w Wielkim Księstwie Litewskim do połowy XVI w.*, Wilno 1936); 11. W. Sukiennickio apie Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos santvarkos evoliuciją (Wiktor Sukiennicki, *Ewolucja ustroju Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w świetle oficjalnych publikacji władzy radzieckiej*, Wilno 1938). Visus šiuos darbus rekomendavo spaudai atitinkamos instituto sekcijos nariai, prieš tai nuodugniai juos išnagrinėję ir aptarę sekcijų posėdžiuose.

Šiuolaikiniai lenkų mokslininkai pozityviai vertina tarpukario Vilniaus mokslininkų pasiekimus, visų pirma tokių kaip Stanisławas Swianiewiczius, Wiktoras Sukiennickis, Grzegorzas Wirszubskis ir kiti, kurie tyrinėjo Tarybų Sąjungos politiką, teisę ir ekonomiką. Reikia

pridurti, kad susiję su Rytų Europos mokslinių tyrimų institutu ir Politinių mokslų mokykla mokslininkai taip pat įnešė svarų indėlį į slavų ir baltų kalbų (Janas Otrębskis, Janas Safarewiczius, Halina Turska), senosios lietuvių teisės (Stefanas Ehrenkreutzas, Sewerynas Wysłouchas), Stačiatikių ir Unitų bažnyčių istorijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (Aleksas Deruga), Vilniaus krašto ir Polesės etnologijos (Cezaria Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa, Witoldas Dynowskis, Maria Znamierowska-Prüfferowa), Lietuvos Respublikos politikos ir ekonomikos (Władysławas Wielhorskis, Teodoras Nagurskis) tyrinėjimus.

Rytų Europos mokslinių tyrinėjimų institutas Vilniuje užmezgė ir palaikė ryšius su mokslo institucijomis, esančiomis Lenkijoje bei užsienyje. Bendradarbiavimas su kitų šalių mokslo centrais teigiamai veikė instituto veiklą, sudarė sąlygas keistis mokslinėmis idėjomis ir pasiekimais, palengvino kaimyninių šalių mokslo ir kultūros pažinimą. Kartu prisidėjo prie žinių apie patį institutą ir šalies, kuriai jis atstovavo, skleidimo.

Aukštoji Politinių mokslų mokykla, veikusi 1930–1939 m. prie Rytų Europos mokslinių tyrimų instituto Vilniuje, turėjo vieną pagrindinę studijų programą su ekonomikos ir kultūros-politikos specializacijomis. Institutas buvo įsipareigojęs suteikti mokyklai patalpas, apmokėti išlaidas už šilumą ir elektrą, teikti jos darbuotojams ir klausytojams pagalbą moksliniame-tiriamajame darbe, leisti naudotis instituto turimomis knygomis ir žurnalais, kiekvienais metais skirti iš savo biudžeto pinigų sumą, reikalingą padengti kitas mokyklos išlaidas, būtinas užtikrinti mokyklos funkcionavimą.

Politinių mokslų mokyklai vadovavo direktorius, kurį skyrė instituto Administracinė taryba ir tvirtino Lenkijos religinių reikalų ir liaudies švietimo ministras. Instituto ir Politinių mokslų mokyklos direktoriumi 1930–1931 m. buvo Januszas Jędrzejewiczius, 1931–1939 m. – Władysławas Wielhorskis, vicedirektoriumi (1937–1939 m.) – Bolesławas Wilanowskis. Be jų 1932/1933 mokslo metais mokykloje dirbo 29, 1936/1937 mokslo metais – 33 pedagogai.

Studijos Politinių mokslų mokykloje truko tris metus. Studijų programoje buvo numatytos paskaitos, seminarai ir pratybos. Mokslo metai prasidėdavo spalio 1 dieną, baigdavosi birželio 30 dieną. Užsiėmimai truko 30 pilnų savaičių, padalintų į du semestrus. Studijų programas tvirtino Lenkijos religinių reikalų ir liaudies švietimo ministerija.

Politinių mokslų mokykla 1930/1931 mokslo metais turėjo 122 kla sytojus, 1933/1934 mokslo metais – 236. Daugumą jų sudarė lenk bet buvo ir rusų, žydų, baltarusių, lietuvių bei ukrainiečių. Į mokyk stodavo ne tik vidurinių mokyklų abiturientai, bet ir dirbantys asm nys, turintys aukštąjį ar nebaigtą aukštąjį išsilavinimą. Jų tarpe buv mokytojų, karininkų, valdininkų, bankininkų, prekybininkų, technik agronomų ir kitokių specialybių asmenų.

Per devynerius egzistavimo metus Politinių mokslų mokykla pa ruošė nemažai aukštos kvalifikacijos specialistų, galinčių dirbti valstybės ir savivaldybių įstaigose, diplomatinėse atstovybėse Baltijos šalyse ir Tarybų Sąjungoje. Mokyklos darbuotojai ir diplomantai taip pat nemažai prisidėjo tyrinėjant kaimyninių šalių istoriją, kultūrą, politiką ir ekonomiką. Domėjosi jie ir tautinėmis mažumomis, gyvenančiomis Lenkijos valstybės šiaurės rytų regione.

Rytų Europos mokslinių tyrimų institutas ir Politinių mokslų mokykla Vilniuje buvo likviduoti Antrojo pasaulinio karo metais. Kai kurie aktyvūs veikėjai, jų tarpe Stanisławas Swianiewiczius, Wiktoras Sukiennickis, Władysławas Wielhorskis buvo sovietų suimti ir kalinti, o ištrūkę iš jų nelaisvės įvairiais keliais nusigavo į Vakarus ir ten tęsė Vilniuje pradėtą veiklą, steigė lenkų išeivių organizacijas ir aktyviai dalyvavo jų veikloje, publikavo mokslinius darbus, visais įmanomais būdais stengėsi skleisti tiesą apie Tarybų Sąjungą ir Rytų Europai primestą komunistinę santvarką.

Rytų Europos mokslinių tyrimų instituto nariai ir Politinių mokslų mokyklos dėstytojai, kurie ištvėrė karą ir okupaciją Vilniuje, po karo išvyko į Lenkiją, kur toliau tęsė mokslinę ir pedagoginę veiklą aukštosiose mokyklose arba kitose mokslo įstaigose. Paliko Vilnių ir dauguma šių įstaigų buvusių klausytojų. Dėl Vidurio Europoje įvykusių politinių ir visuomeninių permainų Rytų Europos mokslinių tyrimų instituto ir Politinių mokslų mokyklos Vilniuje veikla buvo ilgam pamiršta ir tik po komunistinio režimo žlugimo sulaukė reikiamo tyrinėtojų dėmesio ir teigiamo įvertinimo.

Indeks nazwisk